

KPP

Monografie

Troska o zachowanie dóbr kultury

Redakcja naukowa:

Mieczysław Różański i Andrzej Dzikowski

Olsztyn 2018

Redakcja naukowa dzieła:

dr Magda Dziembowska

dr Robert Dziembowski

dr Agata Opalska-Kasprzak

Recenzenci:

dr hab. Lucyna Rotter

dr hab. Piotr Steczkowski, prof. UR

Projekt okładki:

Redakcja

Korekta i skład:

Andrzej Dzikowski

Korekta autorska

Kortowski Przegląd Prawniczy Monografie (KPP Monografie)

ISBN: 978-83-65992-17-8

Słowo wstępne

Zachowanie dóbr kultury dla przyszłych pokoleń ludzkości uzależnione jest od opieki nad nimi. Troska o dobra kultury, a wśród nich o zabytki, i dbałość o nie daje podstawy do tego, aby zapewnić im długowieczność – podczas gdy pozostawienie ich samym sobie oraz niedbalstwo prowadzą do ich degradacji, a w konsekwencji do całkowitego unicestwienia.

Zrozumienie doniosłej roli dóbr kultury i ich wyjątkowego charakteru oraz niepodważalnej wartości stanowi podstawę do zainteresowania się nimi. Dopiero wówczas rodzi się w człowieku i w społeczeństwie potrzeba opieki, która podbudowana jest świadomością wartości dziedzictwa i koniecznością zachowania jego elementów.

Brak takiej świadomości powoduje to, że dobra kultury traktowane są jak wszystkie inne przedmioty bądź jako elementy wrogie i obce. Jeśli nie rozumie się ich użyteczności, uważa się je za zbędne, które można czy wręcz należy unicestwić.

Tradycyjnie opieka nad wartościowymi przedmiotami była postrzegana jako ogół działań, które polegają na trosce o nie – to zobowiązanie miało przez wieki jedynie charakter moralny. Można było właściciela nakłaniać do troski o zachowanie dóbr kultury, co było ograniczone wyłącznie do perswazji.

Sytuacja zmieniła się diametralnie gdy prawodawca zauważył, że bezpieczeństwo dóbr kultury leży w interesie społecznym. Wówczas to właściciel tych dóbr przestał być wyłącznym ich beneficjentem, a o los dóbr kultury zaczęły troszczyć się organy administracji publicznej.

Na ziemiach polskich historię państwowej ochrony dóbr kultury rozpoczyna Dekret Rady Regencyjnej z dnia 31 października 1918 r. o opiece nad zabytkami sztuki i kultury, w stulecie którego oddajemy na Państwa ręce niniejszą publikację.

Publikacja zawiera w sobie artykuły skoncentrowane wokół podstawowego tematu, jakim jest zachowanie bezpieczeństwa dóbr kultury, czyli innymi słowami: troska o nie, tak ze strony

właścicielskiej, jak i organów administracji publicznej. Autorzy rozdziałów nie ograniczyli się do wąskiego rozumienia dobra kultury jako zabytku, lecz pochyłili się także nad innymi formami dóbr kultury, opisali działania skoncentrowane na ochronie archiwaliów, znalezisk archeologicznych, fauny oraz krajobrazu kulturowego.

Artis est artem praeservare – sztuką jest zachować sztukę. Jeżeli nie zadamy o bezpieczeństwo dóbr kultury wytworzonych przez naturę i przeszłe pokolenia, coż przekażemy pokoleniom przyszłym? Jeżeli zniszczymy nasze własne dziedzictwo, coż pozostanie?...

Zwrócenie Państwa uwagi na prezentowaną problematykę wpisuje się w obchody stulecia odzyskania przez Polskę niepodległości – okresy wojen światowych, zaborów, okupacji hitlerowskiej i radzieckiej oraz tzw. władzy ludowej stanowią dobitne przykłady niszczycielskiej siły, która nie liczyła się z pięknem i przesłaniem kultury. Degradacja substancji kulturowej, zwłaszcza zabytków architektury, składników przyrody i dóbr niematerialnych, następuje jednak również i dziś.

Mamy nadzieję, że lektura niniejszej monografii będzie dla Państwa źródłem wielu wartościowych refleksji i inspiracją do pogłębienia troski o dobra, które wydają się być trwałe i niezmienne, a które tak łatwo utracić.

Mieczysław Różański i Andrzej Dzikowski

Spis treści

Piotr Aszkiełowicz

Krajobraz kulturowy jako przedmiot ochrony prawnej w ustawie o ochronie przyrody 9

Monika Ćwikła

Piecza nad polskim dziedzictwem kulturowym w świetle ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami – aspekty wybrane 19

Andrzej Dzikowski

Bezpieczeństwo zwierząt z gatunków chronionych jako element ochrony dziedzictwa kulturowego Polski 31

Michał Hejbudzki

Gminna ewidencja zabytków jako instrument zapewnienia bezpieczeństwa dobrom kultury w świetle prawnych standardów ochrony właścicieli nieruchomości 46

Maciej Hubka

W kręgu archiwów rodzinnych. Inne formy działalności archiwów państwowych w zakresie bezpieczeństwa dóbr kultury 60

Joanna Jędrak

Metodologia i podstawy prawne wyceny nieruchomości zabytkowych 71

Ewa Lewandowska

Kwestie prawnoautorskie na tle batalii o uznanie dworca Olsztyn Główny za zabytek 83

Karol Luberacki

Regulamin zwiedzania Muzeum Sztuki Nowoczesnej w Warszawie jako przykład zachowania bezpieczeństwa ekspozycji 94

Anna Ławicka

Hiszpańscy strażnicy zabytków – Brygada ds. Dziedzictwa Historycznego 102

Tomasz Matuszak

Bezpieczeństwo materiałów archiwalnych w normach prawnych a zdarzenia nagłe. Zarys problemu 110

Monika Nowikowska, Konrad Walczuk

Granice uprawnień bibliotek do udostępniania utworów w świetle art. 28 prawa autorskiego	122
--	-----

Adrian Porwich

Administracyjne kary pieniężne za naruszenie przepisów w zakresie opieki nad zabytkami – postęp czy regres w prawnej ochronie zabytków?.....	134
--	-----

Piotr Szymaniec

Ideologie i zabytki. Kilka uwag o bezpieczeństwie materialnego dziedzictwa kulturowego ...	144
--	-----

Maja Ściechowicz

Ochrona krajobrazu kulturowego w świetle ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Wybrane aspekty	159
---	-----

Michał Wiśniewski

Działalność polskich kontyngentów wojskowych na rzecz ochrony międzynarodowego dziedzictwa historyczno-kulturowego.....	169
---	-----

Marta Wołyńska

Badania czy nadzory? Problem archeologii miejskiej, <i>casus</i> Gdańska	180
--	-----

Andrzej Wróbel

Troska o ochronę dóbr kultury w regionie na przykładzie Archiwum Państwowego w Piotrkowie Trybunalskim Oddział w Tomaszowie Mazowieckim	192
---	-----

Table of contents

Piotr Aszkiełowicz

Selected aspects of protection of the cultural landscape under the Nature Conservation Act 9

Monika Ćwikła

Cultural heritage care in the Act on Protection and Care of Monuments – selected aspects... 19

Andrzej Dzikowski

Safety of protected animal species as a part of protection of Polish cultural heritage 31

Michał Hejbudzki

Municipal record of monuments as an instrument to ensure the security of cultural heritage in the context of legal standards for the protection of owners 46

Maciej Hubka

About family archives. Other forms of activity of the state archives concerning the security of cultural goods..... 60

Joanna Jędrak

Methodology and legal basis for the valuation of historic properties 71

Ewa Lewandowska

Copyright issues and the battle for recognition of the Olsztyn main railway station as a historical monument..... 83

Karol Lubracki

Regulations for visiting the Warsaw Museum of Modern Art as an example of the safety of exhibitions..... 94

Anna Ławicka

Spanish guards of monuments - Historical Heritage Brigade 102

Tomasz Matuszak

Archival materials' protection in law and sudden incidents. The outline of the problem 110

Monika Nowikowska, Konrad Walczuk

Limits of library license to share works in the light of art. 28 of the Copyright Act 122

Adrian Porwich

Administrative pecuniary sanctions for infringement of the provisions on care of monuments – progress or regress in legal protection of monuments? 134

Piotr Szymaniec

Ideologies and monuments. Some remarks on the security of material cultural heritage 144

Maja Ściechowicz

Protection of cultural landscape in the light of the Act on Protection and Maintenance of Monuments. Selected aspects..... 159

Michał Wiśniewski

Activity of Polish military contingents for the protection of the international historical and cultural heritage 169

Marta Wołyńska

Research or supervision? The problem of urban archeology, the case of Gdańsk 180

Andrzej Wróbel

Care for the protection of cultural assets in the region on the example of the State Archive in Piotrków Trybunalski Branch in Tomaszów Mazowiecki 192

Piotr Aszkiełowicz

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

KRAJOBRAZ KULTUROWY JAKO PRZEDMIOT OCHRONY PRAWNEJ W USTAWIE O OCHRONIE PRZYRODY

SELECTED ASPECTS OF PROTECTION OF THE CULTURAL LANDSCAPE UN- DER THE NATURE CONSERVATION ACT

1. Wstęp

Wejście w życie ustawy z dnia 24 kwietnia 2015 r. o zmianie niektórych ustaw w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu¹ doprowadziło do znaczących zmian w systemie ochrony krajobrazu. Znowelizowana została nie tylko ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody², ale także ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym³. Celem ustawodawcy było zapewnienie samorządom szerszego zakresu środków prawnych do identyfikowania zagrożeń dla krajobrazu, dobór odpowiednich narzędzi zabezpieczających, a także wzmocnienia ich ochrony. Zmianie uległ również sam przedmiot ochrony prawnej, poprzez rozszerzenie pojęcia krajobrazu także na krajobraz kulturowy, tudzież architektoniczny. Autor w niniejszej publikacji pragnie dokonać charakteryzację wybranych aspektów ochrony krajobrazu kulturowego na gruncie ustawy o ochronie przyrody. Zostaną poruszone kwestie związane z funkcjonowaniem tzw. krajobrazu priorytetowego, który został wprowadzony jako element ochrony krajobrazu kulturalnego, w tym unikalnych obiektów architektonicznych.

2. Krajobraz jako przedmiot ochrony prawnej w ustawie o ochronie przyrody.

Art. 1 uoop stanowi, że akt ten określa cele, zasady i formy ochrony przyrody żywej i nieożywionej oraz krajobrazu. Alicja Miszczak zwraca uwagę na kompleksowe pojmowanie pojęcia krajobrazu, które obejmuje zarówno obszary wytworzone w sposób naturalny jak i poprzez działalność ludzką.

¹ Dz.U. z 2015 r., poz. 774.

² T.j. Dz.U. z 2018 r., poz. 142 (cyt.: uoop).

³ T.j. Dz.U. z 2017 r., poz. 1073.

Autorka powołuje się w tej kwestii na regulacje rangi międzynarodowej – Europejską Konwencję Krajobrazową z 2000 r.⁴ Art. 2 ust. 1 pkt 7 uoop stanowi, że ochrona przyrody w rozumieniu ustawy polega na: zachowaniu, zrównoważonym użytkowaniu oraz odnawianiu zasobów, tworów i składników przyrody krajobrazu. Konstrukcja tego przepisu jest niezwykle problematyczna – przy przyjęciu zaproponowanej przez niego interpretacji pojęcia krajobrazu. Zastosowanie sformułowania „oraz odnawianiu zasobów i składników przyrody” w kontekście krajobrazu mogłoby sugerować, że przedmiot ochrony został zawężony jedynie do przyrodniczego wymiaru krajobrazu. Omawiany art. 2 w żadnym stopniu nie odnosi się do zagadnienia krajobrazu kulturowego.

Art. 2 ust. 2 pkt 5 uoop stanowi, że celem ochrony przyrody jest ochrona walorów krajobrazowych, zieleni w miastach i zadrzewień. Pojęcie walorów krajobrazowych zostało ujęte w art. 5 pkt 23 uoop. W myśl wspomnianego przepisu walory krajobrazowe oznaczają wartości przyrodnicze, kulturowe, historyczne, estetyczno-widokowe obszaru oraz związane z nimi rzeźbę terenu, twory i składniki przyrody oraz elementy cywilizacyjne, ukształtowane przez siły przyrody lub działalność człowieka. Przedstawiona definicja pojęcia walorów krajobrazowych, w żadnym stopniu nie koreluje z art. 2 ust 1 pkt 7 uoop i rozszerza przedmiot ochrony na składniki, które są wytworem cywilizacyjnym.

Obecna definicja walorów krajobrazowych obowiązuje od 2015 r. Do tego roku walory krajobrazowe nie były pojmowane w kontekście ochrony obiektów historycznych, kulturowych czy elementów cywilizacyjnych, lecz jedynie z perspektywy ochrony wartości przyrodniczych. Art. 5 pkt 2e uoop wprowadza pojęcie krajobrazu. Ustawodawca kształtując tą kwestię wprowadził odesłanie do art. 2 pkt 16e ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym.

Krajobraz w ustawie o planowaniu i zagospodarowaniu definiowany jest jako postrzegana przez ludzi przestrzeń zawierająca elementy przyrodnicze lub wytwory cywilizacji, ukształtowaną w wyniku działania czynników naturalnych lub działalności człowieka. Krajobraz jako element wchodzący w kształt ładu przestrzennego został ujęty w ustawie o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym dopiero w 2015 r. Art. 2 pkt 16f wprowadza odmienny typ krajobrazu, tj. krajobraz priorytetowy, który należy rozumieć jako krajobraz szczególnie cenny dla społeczeństwa ze względu na swoje wartości przyrodnicze, kulturowe, historyczne, architektoniczne, urbanistyczne, ruralistyczne

⁴ A. Miszczak, *Ewolucja podstaw prawnych w zakresie ochrony krajobrazu*, „Przegląd Prawa Publicznego” nr 4 (2017), s. 37-47.

lub estetyczno-widokowe, i jako taki wymagający zachowania lub określenia zasad i warunków kształtowania. *Ratio legis* tego pojęcia jest prawne wyodrębnienie obszarów, które są szczególnie cenne dla społeczeństwa. Uoop posługuje się również pojęciem krajobrazu kulturowego, który definiowany jest zgodnie z art. 3 pkt 14 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami⁵.

W myśl tegoż przepisu, krajobraz kulturowy postrzegany jest jako przestrzeń zawierająca elementy przyrodnicze i wytwory cywilizacji, historycznie ukształtowane w wyniku działania czynników naturalnych i działalności ludzkiej. Anna Fogel, analizując relację między pojęciem krajobrazu i krajobrazu kulturowego, stwierdziła, że krajobraz kulturowy zawiera się w zakresie przedmiotowym pojęcia krajobrazu. Wyodrębnienie go w ustawie o ochronie przyrody wynika z konieczności uwzględniania wymogów związanych z ochroną krajobrazu kulturowego w studiach uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin, miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego, a także ocen oddziaływania na środowisku⁶. Wprowadzenie takiego pojęcia na gruncie uoop było całkowicie bezcelowe, a umieszczenie dwóch, praktycznie tożsamy pojęć prowadzi do swoistego chaosu terminologicznego.

Przed wszystkim samo pojęcie krajobrazu, które odnosi się także do wytworów kulturowych i działalności człowieka, jest wystarczające do objęcia ochroną prawną składników wchodzących w zakres przedmiotowy krajobrazu kulturowego. Poprzez wprowadzenie do obu pojęć odwołań do elementów przyrodniczych powoduje, że niezwykle utrudnione staje się odróżnienie od krajobrazu kulturowego, tzw. krajobrazu przyrodniczego. Niewykluczone, że ustawodawca wprowadzając do uoop definicję krajobrazu kulturowego, pragnął objąć ochroną prawną obiekty przyrodnicze, które mają znaczenie dla kultury i społeczeństwa. Mogłoby to stanowić uzasadnienie logiczne dla wprowadzenia instytucji krajobrazu priorytetowego i hierarchizacji obiektów oraz obszarów, które ze względu na swoje walory muszą być objęte szerszą ochroną prawną.

⁵ T.j. Dz.U. z 2017 r., poz. 2187.

⁶ Autorka prawidłowo wskazała na istniejący problem w obowiązujących przepisach prawa dotyczący konieczności jednoznacznego określenia zakresu pojęciowego dla krajobrazu, krajobrazu przyrodniczego i krajobrazu kulturowego, A. Fogel, *Nowe podejście do ochrony krajobrazu-założenia czy faktyczna zmiana modelu działań administracji*, w: *Problemy Pogranicza prawa administracyjnego i prawa ochrony środowiska*, red. M. Stahl, A. Kaźmierska-Patrzyzna, P. Korzeniowski, Warszawa 2017.

Ograniczenie się przez ustawodawcę jedynie do pojęcia krajobrazu, bez wprowadzenia instytucji krajobrazu priorytetowego, byłoby wystarczające i nie powodowałoby to uszczerbku dla ochrony unikalnych obszarów oraz obiektów.

3. Ustawa o ochronie przyrody a środki ochrony krajobrazu kulturowego

Zgodnie z art. 3 uoop cele ochrony przyrody są realizowane przez uwzględnianie wymagań ochrony przyrody w dokumentach oraz aktach o randze planistycznej i strategicznej, obejmowanie zasobów, tworów i składników przyrody formami ochrony przyrody czy opracowywanie i realizację ustaleń planów ochrony dla obszarów podlegających ochronie prawnej, programów ochrony gatunków, sieci i szlaków migracji gatunków chronionych. Sama ochrona krajobrazu polega na zachowaniu cech charakterystycznych danego krajobrazu.

Art. 6 uoop wprowadza formy ochrony przyrody, które mogą być wprowadzone na danym obszarze w celu jego zabezpieczenia. W szczególności do ochrony krajobrazu zastosowanie znajdują parki krajobrazowe, obszary chronionego krajobrazu oraz zespoły przyrodniczo krajobrazowe. Art. 16 ust. 1 stanowi, że parki krajobrazowe obejmują obszary chronionego ze względu na wartości przyrodnicze, historyczne i kulturowe oraz walory krajobrazowe w celu zachowania, popularyzacji tych wartości w warunkach zrównoważonego rozwoju. Natomiast art. 16 ust 2 uoop określa, że utworzenie parku krajobrazowego następuje w drodze uchwały właściwego sejmiku województwa, który ma prawo określić zakazy jako formę biernej ochrony przyrody.

Naczelny Sąd Administracyjny w Warszawie, w wyroku z dnia 26 października 2017 r., stwierdził, że organ uchwałodawczy nie może wprowadzić ograniczenia, które nie zostały ujęte w przepisach rangi ustawowej⁷. Katarzyna Czajkowska-Matosiuk, odnosząc się do zagadnienia zakazów, które mogą być wprowadzone na terenie parku krajobrazowego, potwierdziła rozważania poczynione przez Sąd we wspomnianym wyroku. Sejmik województwa nie może dokonywać jakiegokolwiek modyfikacji tegoż katalogu zakazów⁸. Nie wszystkie zakazy, które zostały zawarte w art. 17, odnoszą się bezpośrednio do zagadnienia ochrony obiektów o szczególnej wartości kulturowej i architektonicznej. W art. 17 ust.1a pkt 1 lit. a-b i art. 17 ust. 1a pkt 2 lit. a-d została zawarta norma, że w parku

⁷ Wyrok NSA z dnia 26 października 2017 r., II OSK 2375/16, Lex 2434991 (dostęp: 21 czerwca 2018 r.).

⁸ K. Czajkowska-Matosiuk, *Realizacja inwestycji utrudnienia wynikające z prawa ochrony przyrody*, „Prawo i Środowisko” nr 3 (2014), s. 88-99; Zob. także T. Suski, *Instytucja uznania administracyjnego na gruncie prawnej ochrony przyrody w Polsce*, *Prawo i Środowisko* nr 2 (2013), s. 69-81; W. Radecki, *Quady na obszarach przyrodniczo cennych-uwagi z zakresu prawa karnego na tle porównawczym (Polska, Czechy, Słowacja)*, „Prokuratora i Prawo” nr 1-2 (2010), s. 223-234.

krajobrazowym, w strefach, o których mowa w art. 20 ust. 4 pkt 7, można wprowadzić zakazy lokalizowania nowych obiektów budowlanych oraz takich, które odbiegają od lokalnej formy architektonicznej.

Art. 20 ust. 4 pkt 7 uoop odnosi się do problematyki ustalania stref ochrony krajobrazów, które wyznaczane są w obrębie krajobrazów priorytetowych zidentyfikowanych w ramach audytu krajobrazowego. Instytucja audytu krajobrazowego, nie jest instytucją uoop, ale została uregulowana w art. 38a ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym.

Definicja audytu krajobrazowego została umieszczona w art. 38a ust. 2 tejże ustawy, jest on stosowany do identyfikacji krajobrazów występujących na obszarze województwa, określa ich cechy charakterystyczne oraz dokonuje oceny ich wartości. Kamil Buliński w komentarzu do art. 38a odniósł się do znaczenia instytucji audytu z perspektywy uzasadnienia do projektu ustawy krajobrazowej. Zostało podkreślone, że oprócz identyfikacji i charakteryzacji typów krajobrazu, ma on dokonywać ich waloryzacji oraz ustalać zagrożenia dla wyznaczonych krajobrazów⁹.

W uzasadnieniu do nowelizacji wskazano, że dotychczasowy stan prawny w sposób niewystarczający zabezpieczał unikalne obszary, a przez to prowadził do rozproszenia zabudowy. Projektodawca posłużył się sformułowaniem o dowolności działaniu inwestora w oparciu o decyzje lokalizacyjne. Dla ochrony krajobrazu zagrożeniem miałyby być również zabudowa przedpoli widokowych i sylwet miejscowości. Kierunek zmian, który został wytoczony w omawianym projekcie dotyczył objęcia ochroną prawną całego, unikalnego obszaru, a przez to zabezpieczenie pewnego sposobu odbioru „widoku”¹⁰. W tej kwestii projektodawca odwołuje się do Europejskiej Konwencji Krajobrazowej i stosowanym tam zapisie o postrzeganiu krajobrazu przez ludzi¹¹.

Element estetyki krajobrazu i jego zewnętrznego odbioru został wykorzystany przy kreowaniu definicji instytucji prawnych w ustawie jak chociażby krajobraz kulturowy czy priorytetowy. Ta kwestia była również podnoszona w przypadku wyznaczania pojęcia dominanty krajobrazowej, która dotyczy obiektu, który ma największy wpływ na funkcjonowanie i kształt krajobrazu. W tym

⁹ K. Buliński, *Art. 38(a) Audyt krajobrazowy*, w: *Ustawa o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym. Komentarz*, red. A. Plucińska-Filipowicz, M. Wierzbowski, Warszawa 2016.

¹⁰ orka.sejm.gov.pl/Druki7ka.nsf/0/E0EC31AF25E44523C1257BA4002A90F4/%24File/1525.pdf (dostęp: 21 czerwca 2018 r.).

¹¹ *Ibidem*.

wypadku audyt, miał stanowić instytucję służącą identyfikacji tych obszarów, dokonywania waloryzacji krajobrazów a w konsekwencji ustalenia urbanistycznych zasad ochrony krajobrazu.

Audyt krajobrazowy stanowi także źródło rekomendacji i wniosków dotyczących kształtowania i ochrony krajobrazów. Jest również dokumentem o charakterze programowym, który wyznacza kierunek badań nad zasadnością ochrony określonych obszarów. Szczególne znaczenie dla zrozumienia omawianej problematyki ma art. 38a ust. 6 uoop. Zgodnie z omawianym przepisem, Rada Ministrów określi w drodze rozporządzenia kryteria, klasyfikacje, a także sposób oceny zidentyfikowanych krajobrazów oraz wskazywania krajobrazów priorytetowych. Projekt rozporządzenia w sprawie sporządzania audytów krajobrazowych został przedłożony do uzgodnienia dnia 14 października 2016 r. Natomiast dnia 21 lutego 2018 r. projekt został przedłożony do opiniowania oraz do konsultacji publicznych. Ze względu na specjalistyczny wymiar materii będącej przedmiotem regulacji aktu wykonawczego, podlega on ciągłym modyfikacjom i projektowaniu.

Samorządy wojewódzkie, które na mocy ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym będą odpowiedzialne za przeprowadzenie audytu, podniosły zarzuty odnośnie samej instytucji. Podstawowe zastrzeżenia dotyczyły kwestii czasochłonności audytów oraz ich finansowania. Samorządy podkreślały, że trudnym do zaakceptowania jest stan, iż bez wsparcia ze strony administracji centralnej będą same partycypowały w kosztach przeprowadzenia całej procedury¹². Brak uchwalenia stosowanego aktu wykonawczego powoduje, że samorządy nie są w stanie realizować założeń wynikających z ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym, wskutek czego nie jest możliwe wyznaczenie krajobrazów priorytetowych¹³.

Ratio legis instytucji audytu krajobrazowego jest przyznanie organom administracji publicznej kompetencji do kształtowania swojej polityki krajobrazowej, poprzez dokonywanie swoistej inwentaryzacji chronionych obszarów. Jest to kwestia o tyle dyskusyjna, ponieważ nie wszystkie samorządy terytorialne w sposób równy wydatkują środki publiczne na rzecz ochrony krajobrazu. Obciążanie

¹² portalsamorzadowy.pl/prawo-i-finanse/audyty-krajobrazowe-czasochlonne-marszalkowie-chca-nowelizacji,106669.html (dostęp: 13 czerwca 2018 r.).

¹³ W stanowisku Konwentu Marszałków z dnia 31 stycznia 2018 r. podkreślono konieczność wprowadzenia zmian do ustawy z dnia 24 kwietnia 2015 r. o zmianie niektórych ustaw w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony w przedmiocie terminu uchwalenia audytów krajobrazowych, poprzez zwiększenie go do 3 lat od dnia wejścia w życie rozporządzenia oraz uwzględnienie regionalnej skali planistycznej audytów. Konwent podkreślił, że brak wydania rozporządzenia uniemożliwi realizacji częściowo zadań określonych w Strategii na rzecz odpowiedzialnego rozwoju; Stanowisko Konwentu Marszałków nr 4.1 z dnia 31 stycznia 2018 r., legislacja.rcl.gov.pl/docs//3/12290958/12384528/12384531/dokument330810.pdf (dostęp: 13 marca 2018 r.).

samorządów dodatkowymi zadaniami, które by mogły być zrealizowane w toku zwyczajowej procedury ustanowienia chronionego obszaru¹⁴.

Wejście w życie tzw. ustawy krajobrazowej doprowadziło do zmian w funkcjonowaniu obszarów chronionego krajobrazu. W myśl art. 23a ust. 1, na obszarze chronionego krajobrazu sejmik województwa (w drodze uchwały stanowiącej akt prawa miejscowego) wyznacza, w granicach krajobrazów priorytetowych, strefy ochrony krajobrazu stanowiące w szczególności przedpola ekspozycji, osie widokowe, punkty widokowe oraz obszary zabudowy wyróżniające się lokalną formą architektoniczną, istotne dla zachowania walorów krajobrazowych, oraz określa wykaz obiektów o istotnym znaczeniu historycznym.

Konstrukcja tego przepisu wskazuje, że na wyznaczonych obszarach krajobrazów priorytetowych samorząd województwa w drodze uchwały może ustanowić dodatkowe środki prawne, w celu zapewnienia ochrony szczególnych walorów krajobrazowych oraz lokalnej formy architektonicznej. Kompetencja samorządu województwa jest uzależniona od uprzedniego przeprowadzenia inwentaryzacji krajobrazu.

Krzysztof Gruszecki podkreśla, że instytucja określona w art. 23a może w sposób znaczny oddziaływać na korzystanie z prawa do zabudowy i zagospodarowania nieruchomości położonych na chronionym obszarze. Jego wprowadzenie, analogicznie jak w przypadku pozostałych środków ochrony przyrody wymaga zachowania konstytucyjnej zasady proporcjonalności oraz by nie doszło do nadmiernej ingerencji w prawo do nieruchomości. Zostało podkreślone, że legislator zapewnił szeroki udział społeczeństwa w postępowaniu dotyczącym wyznaczenia strefy określonych w art. 23a bez względu na interes prawny jednostki¹⁵. Podmiotom, których prawa zostały naruszone przez ustanowienie instytucji określonych w art. 23a ust. 1 pkt. 1 przysługuje skarga do sądu administracyjnego. To ostatnie uprawnienie jest o tyle istotne z perspektywy ograniczeń, które mogą być wprowadzane w ramach wspomnianych uprzednio stref.

Art. 23a ust.1a pkt 1 i 2 uzależniają zakres możliwych ograniczeń od tego, czy na obszarach objętych ochroną krajobrazową został ustanowiony miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego. Bardziej restrykcyjne ograniczenia zostały przewidziane w przypadku kiedy taki plan wszedł w życie.

¹⁴ Wprowadzenie na danym obszarze formy ochrony przyrody, a także jej likwidacja wymaga szerokiego uargumentowania poprzez wskazanie przyczyn dlaczego dany obszar jest unikatowy lub utracił swoje walory, które przemawiały za jego ochroną. Proces dowodzenia w toku stanowienia przepisów dot. formy ochrony przyrody spełnia rolę audytu.

¹⁵ K. Gruszecki, *ustawa o ochronie przyrody. Komentarz*, Warszawa 2017, s. 120.

Zgodnie z art. 23a ust. 1a pkt 1 na obszarze chronionego krajobrazu, dla terenów objętych miejscowym planem zagospodarowania przestrzennego i położonych w strefach, o których mowa w art. 23a ust. 1 pkt 1 wprowadza się zakazy lokalizowania obiektów budowlanych i zalesiania. Przede wszystkim należy stwierdzić, że poprzez użycie sformułowania „wprowadza się zakazy” ustawodawca ograniczył w stopniu całkowitym samorządom możliwość doboru ograniczeń, a przez to niejako narzucił im obowiązek wprowadzenia tych dwóch zakazów.

A contrario w art. 24 ust. 1 legislator posłużył się wyrażeniem „mogą być wprowadzone następujące zakazy”, co może sugerować pozostawienie samorządom swobody wyboru zakazów. Różnica w obu przypisach znajduje swoje uzasadnienia w próbach hierarchizacji chronionych wartości.

Dla prawodawcy obiekty i obszary, które mieszczą się w obrębie krajobrazów priorytetowych, mają zdecydowanie większe znaczenie niż „zwyczajowe krajobrazy”. Wynika to również z samej definicji krajobrazu priorytetowego, która odwołuje się do krajobrazów „szczególnie cennych dla społeczeństwa”. Z tego względu ustawodawca dopuścił się najdalej idącej ingerencji w prawo własności właścicieli nieruchomości. Art. 23a ust. 1b uoop wprowadza także zakaz niszczenia i uszkodzania obiektów o istotnym znaczeniu historycznym i kulturowym.

Art. 24a ustawy o ochronie należy traktować jako próbę złagodzenia restrykcyjnych ograniczeń, które samorząd zobligowany jest do wprowadzenia na wyznaczonych strefach. Ograniczenia dotyczą jedynie właścicieli obiektów budowlanych, które powstały po wejściu w życie aktu. Niemniej jednak ustawodawca dopuszcza możliwość zgłoszenia wniosku do samorządu województwa o pokrycie kosztów dostosowania obiektów do wymagań tych aktów.

4. Podsumowanie

Wprowadzenie tzw. ustawy krajobrazowej w 2015 r. doprowadziło do znaczących zmian w kształtowaniu polityki krajobrazowej. Intencją ustawodawcy było zapewnienie na gruncie ustawy o ochronie przyrody zabezpieczenie obiektów architektonicznych i kulturowych, które są szczególnie istotne dla społeczeństwa. Ta ochrona miałaby się odbywać w ramach ochrony krajobrazowej. Niemniej jednak, przedmiotem prawnego zabezpieczenia nie jest pojedynczy obiekt, ale krajobraz wraz ze wszystkimi jego częściami składowymi. Legislator chroni w pewnym stopniu sposób postrzegania krajobrazu. Wprowadzenie instytucji audytu krajobrazowego miało umożliwić samorząd terytorialnym identyfikację takich obszarów, przeprowadzenie ich inwentaryzacji oraz dostosowanie

obowiązujących zakazów do wymogów związanych z ochroną krajobrazową. Opracowanie tworzone w ramach audytu krajobrazowego miałoby stanowić podstawę prowadzenia polityki krajobrazowej, a także do wprowadzenia środków ochrony obiektów, które wyróżniają się architekturą i są szczególnie istotne dla społeczeństwa. Uzależnienie wprowadzenia takich form ochrony od uprzedniego przeprowadzenia audytu jest niezwykle ryzykownym działaniem ustawodawcy. Kontrowersje związane z procesem wydawania aktu wykonawczego, który miałby określić warunki przeprowadzenia audytu doprowadziło do sytuacji, w której samorządy zostały pozbawione dodatkowych kompetencji do wprowadzania środków ochrony obiektów, które wyróżniają się szczególną formą architektoniczną i są istotne dla społeczeństwa.

De lege ferenda ustawodawca powinien dokonać zmian w art. 24 uoop, poprzez rozszerzenie katalogu zakazów, o te które będą dotyczyły bezpośrednio obiektów architektonicznych i historycznych. Zachowując konstrukcję przepisu opartą o uznaniowość, umożliwiłoby samorządom wojewódzkim dostosowanie swoich polityk ochronnych, bez konieczności ponoszenia dodatkowych kosztów oraz prowadzenia ich bez względu na trwający proces wydawania rozporządzenia. Należy dość jednoznacznie stwierdzić, że przez opieszałość prawodawcy regulacje i cel ustawy krajobrazowej nie może być zrealizowany.

Summary

This paper aims to make the characterization of selected aspects of cultural landscape protection under the Nature Conservation Act. Issues related to the functioning of the so-called priority landscape, which was introduced as an element of cultural landscape protection, including unique architectural objects, are discussed.

BIBLIOGRAFIA

Źródła

orka.sejm.gov.pl/Druki7ka.nsf/0/E0EC31AF25E44523C1257BA4002A90F4/%24File/1525.pdf

Stanowisko Konwentu Marszałków nr 4.1 z dnia 31 stycznia 2018 r., legislacja.rcl.gov.pl/docs//3/12290958/12384528/12384531/dokument330810.pdf.

Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody, t.j. Dz.U. z 2018r., poz. 142.

Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, t.j. Dz.U. z 2017 r., poz. 2187.

Ustawa z dnia 24 kwietnia 2015 r. o zmianie niektórych ustaw w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu, Dz.U. z 2015 r., poz. 774.

Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym, t.j. Dz.U. z 2017 r., poz. 1073.

Wyrok Naczelnego Sądu Administracyjnego w Warszawie z dnia 26 października 2017 r., II OSK 2375/16.

Literatura

Buliński K., *Art. 38(a) Audyt krajobrazowy*, w: *Ustawa o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym. Komentarz*, red. A. Plucińska-Filipowicz, M. Wierzbowski, Warszawa 2016.

Czajkowska-Matosiuk K., *Realizacja inwestycji utrudnienia wynikające z prawa ochrony przyrody*, „Prawo i Środowisko” nr 3 (2014).

Fogel A., *Nowe podejście do ochrony krajobrazu – założenia czy faktyczna zmiana modelu działań administracji*, w: *Problemy Pogranicza prawa administracyjnego i prawa ochrony środowiska*, red. M. Stahl, A. Kaźmierska-Patrzyzna, P. Korzeniowski, Warszawa 2017.

Gruszecki K., *Ustawa o ochronie przyrody. Komentarz*, Warszawa 2017.

Miszcza A., *Ewolucja podstaw prawnych w zakresie ochrony krajobrazu*, „Przegląd Prawa Publicznego” nr 4 (2017).

portalsamorzadowy.pl/prawo-i-finanse/audyty-krajobrazowe-czasochlonne-marszalkowie-chca-nowelizacji,106669.html.

Radecki W., *Quady na obszarach przyrodniczo cennych – uwagi z zakresu prawa karnego na tle porównawczym (Polska, Czechy, Słowacja)*, „Prokurator i Prawo” nr 1-2 (2010).

Suski T., *Instytucja uznania administracyjnego na gruncie prawnej ochrony przyrody w Polsce*, „Prawo i Środowisko” nr 2 (2013).

Monika Ćwikła

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

PIECZA NAD POLSKIM DZIEDZICTWEM KULTUROWYM W ŚWIEŹLE USTAWY O OCHRONIE ZABYTEKÓW I OPIECE NAD ZABYTEKAMI – ASPEKTY WYBRANE

CULTURAL HERITAGE CARE IN THE ACT ON PROTECTION AND CARE OF MONUMENTS – SELECTED ASPECTS

1. Wstęp

Praca porusza kwestie dotyczące polskiego dziedzictwa kulturowego w odniesieniu do ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami¹. Termin *dziedzictwo kulturowe* pojawia się obecnie coraz częściej w języku nie tylko nauki, lecz także publicystyki i polityki. Nie oznacza to jednak, że zakres pojęciowy tego terminu jest powszechnie uzgodniony i jednoznacznie rozumiany; brak jest bowiem jednej przyjętej przez wszystkich jego definicji. Co więcej, w piśmiennictwie z zakresu prawa ochrony zabytków, jak też w teorii i w praktyce konserwacji zabytków pojawiają się – niekiedy stosowane wymiennie – inne terminy, takie jak zabytek, dobro kultury czy zasoby kulturowe². Zamierzeniem artykułu jest omówienie poszczególnych form ochrony zabytków w świetle art. 7 wspomnianej ustawy.

Ochrona zabytków polega, w szczególności, choć nie tylko, na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu:

- zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie;
- zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków;
- udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków;

¹ T.j. Dz.U. z 2017 r., poz. 2187 ze zm. (cyt.: uoz).

² Z. Kobyliński, *Czym jest, komu jest potrzebne i do kogo należy dziedzictwo kulturowe?*, „Mazowsze. Studia Regionalne” nr 7 (2011), s. 21.

- przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę;
- kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków;
- uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska³.

Uoz przewiduje kilka form ochrony zabytków, do których należą:

- wpis do rejestru zabytków;
- wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa;
- uznanie za pomnik historii;
- utworzenie parku kulturowego;
- ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Uoz wprowadza zamknięty katalog prawnych form ochrony konserwatorskiej. Powyższe oznacza, że jedyne w stosunku do objętych jedną z tych form dopuszczalne jest stosowanie instrumentów nadzoru konserwatorskiego (instrumentów o charakterze władczym).

Ustawa z dnia 18 marca 2010 r.⁴, która weszła w życie w dniu 4 czerwca 2010 r., wprowadziła nową, nieznana dotąd prawu polskiemu, prawną formę ochrony zabytków w postaci ustalenia ochrony ostatecznej (bo jedynie taka rodzi pełnię skutków prawnych) decyzji o:

- ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, definiowanej w art. 50 ust. 1 ustawy z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym⁵,
- warunkach zabudowy,

³ K. Zalaśńska, K. Zeidler, *Wykłady prawa ochrony zabytków*, Warszawa – Gdańsk 2015, s. 21.

⁴ Ustawa z dnia 18 marca 2010 r. o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz o zmianie niektórych innych ustaw, Dz.U. z 2010 r., nr 75, poz. 474.

⁵ T.j. Dz.U. z 2017 r., poz. 1073.

- zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, opisanej w art. 11a ust. 1 ustawy z dnia 10 kwietnia 2003 r. o szczególnych zasadach przygotowania i realizacji inwestycji w zakresie dróg publicznych⁶,
- ustaleniu lokalizacji linii kolejowej, o której mowa w art. 9o ust. 1 ustawy z dnia 28 marca 2003 r. o transporcie kolejowym⁷,
- zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego, wskazanej w art. 3 ustawy z dnia 12 lutego 2009 r. o szczególnych zasadach przygotowania i realizacji inwestycji w zakresie lotnisk użytku publicznego⁸.

Z powyższego wyliczenia wynika, że istota opisanej nowej prawnej formy ochrony zabytków sprowadza się do objęcia określonych obiektów nadzorem konserwatorskim na podstawie decyzji ustalających warunki lokalizacji poszczególnych rodzajów przedsięwzięć w przypadku braku obowiązującego planu miejscowego. Rozwiązanie to należy ocenić negatywnie. Przede wszystkim prowadzi ono do faktycznego rozbicia systemu planowania przestrzennego wykształconego na gruncie ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym⁹.

2. Wpis do rejestru zabytków

Rejestr zabytków dla na obszarze województwa prowadzi wojewódzki konserwator zabytków¹⁰¹¹. Zasady prowadzenia rejestru określa rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 14 maja 2004 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem¹². Zgodnie z § 2 ust. 1 tego rozporządzenia, rejestr zabytków znajdujących się na terenie województwa składa się z trzech kategorii ksiąg: tzw. rejestru A – dla zabytków nieruchomości; B – dla zabytków ruchomych; C – dla zabytków archeologicznych¹³.

Zabytek nieruchomy wpisuje się do rejestru zabytków na podstawie decyzji WKZ z urzędu, bądź też na wniosek właściciela zabytku lub użytkownika wieczystego gruntu, na którym znajduje się zabytek nieruchomy. Zabytek ruchomy może zostać wpisany do rejestru zabytków na podstawie

⁶ T.j. Dz.U. z 2017 r., poz. 1496.

⁷ T.j. Dz.U. z 2017 r., poz. 2117.

⁸ T.j. Dz.U. z 2017 r., poz. 1122.

⁹ P. Antoniak (i in.), *Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Komentarz*, Warszawa 2010, s. 40-41.

¹⁰ *Ibidem*, s. 44.

¹¹ Dalej: WKZ.

¹² Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 14 maja 2004 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem, Dz.U. z 2004 r., nr 124, poz. 1305.

¹³ P. Antoniak (i in.), *Ustawa...*, s. 44-45.

decyzji WKZ, wydanej na wniosek właściciela zabytku. Natomiast w przypadku uzasadnionej obawy zniszczenia, uszkodzenia bądź nielegalnego wywiezienia tego zabytku za granicę – WKZ może wydać z urzędu decyzję o wpisie zabytku ruchomego do rejestru¹⁴. WKZ dokonuje wpisu w księdze, jeżeli decyzja o wpisie zabytku do rejestru stała się ostateczna. Niezależnie od doręczenia stronom postępowania decyzji i pouczenia o skutkach wpisu o rejestru, WKZ przesyła potwierdzoną kopię decyzji o wpisie zabytku do rejestru do Krajowego Ośrodka Badań i Dokumentacji Zabytków oraz – w przypadku gdy gmina nie jest stroną tego postępowania – właściwemu ze względu na miejsce położenia zabytku wójtowi (burmistrzowi, prezydentowi miasta). Powyższe stosuje się odpowiednio do decyzji o skreśleniu zabytku z rejestru¹⁵. Prowadzenie rejestru i dokonywanie w nim wpisów stanowi czynność materialno-techniczną¹⁶. Rejestr zabytków prowadzony przez WKZ jest rejestrem publicznym¹⁷.

Art. 9 uoz dotyczy wpisu do rejestru zabytku nieruchomego. W tym przypadku decyzja o wpisie do rejestru zabytków jest decyzją administracyjną. Stanowi bowiem jednostronny akt organu administracji publicznej o charakterze władczym, wydany na podstawie wyraźnego przepisu prawa i rozstrzygający w konkretnej (oznaczonej indywidualnie) sprawie. Decyzję o wpisie do rejestru zabytków można przy tym uznać za decyzję konstytutywną o pewnych cechach decyzji deklaratoryjnej. Natomiast art. 10 uoz odnosi się do wpisu do rejestru zabytku ruchomego. Zgodnie z art. 3 pkt 3 w zw. z pkt 1 uoz, przymiot zabytku ruchomego posiada obiekt spełniający łącznie następujące przesłanki:

- stanowi rzecz ruchomą, jej część lub zespół rzeczy ruchomych,
- jest dziełem człowieka lub jest związany z jego działalnością,
- stanowi świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia,
- jego zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową. Procedura wpisu, będąc klasyczną procedurą administracyjną, jest przy tym analogiczna do procedury wpisu do rejestru zabytku nieruchomego¹⁸.

Jak słusznie zauważa Michał Tadeusz Witwicki: „We wpisach do rejestru [zabytków – *przyp. red.*] często występują dwa zasadnicze błędy: po pierwsze, wiele decyzji nie ma właściwego

¹⁴ K. Naciński, K. Sałaciński, *Zasady ochrony zabytków w prawie krajowym i międzynarodowym. Poradnik dla kadry WP*, Warszawa 2009, s. 17.

¹⁵ P. Antoniak (i in.), *Ustawa...*, s. 45.

¹⁶ A. Michalak, A. Ginter, *Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Komentarz*, Warszawa 2016, s. 98.

¹⁷ Zob. ustawa z dnia 17 lutego 2005 r. o informatyzacji działalności podmiotów realizujących zadania publiczne, t.j. Dz.U. z 2017 r., poz. 570, art. 2, 3, 14.

¹⁸ P. Antoniak (i in.), *Ustawa...*, s. 45-74.

i przekonującego uzasadnienia, po drugie, pokaźna liczba wpisów została sporządzona bez dokładnego rozpoznania obiektu i jego wartości. (...) Zdarza się, że w rubryce «uzasadnienie» wpisano «posiada wartości historyczne». Taki wpis nie jest satysfakcjonujący, ponieważ jest to tylko ogólne stwierdzenie, które bez szerszego, merytorycznego uzasadnienia pozostaje gołosłownie i, co gorsza, arbitralne. Ponadto, może wywołać uzasadnione wątpliwości co do jego zasadności. Bardzo często pojawia się też opis obiektu mniej lub bardziej dokładny i rozbudowany. To też jest błędem, opis obiektu bowiem jeszcze nie uzasadnia decyzji, jest stwierdzeniem faktu, określeniem cech obiektu, a nie jego oceną¹⁹.

3. Wpis na listę skarbowo dziedzictwa

Cechą szczególną listy, poza podmiotem ją prowadzącym, jest to, że znajdują się na niej zabytki ruchome o szczególnej wartości dla dziedzictwa kulturowego. Wpis zabytku ruchomego na listę odbywa się na drodze decyzji wydawanej przez ministra właściwego do spraw kultury i dziedzictwa narodowego z urzędu lub na wniosek właściciela zabytku.

Z wpisem zabytku na listę będą wiązać się określone obowiązki spoczywające na jego właścicielu. Będzie on zobowiązany m.in. powiadomić ministra w przypadku np. uszkodzenia, kradzieży, zmiany miejsca przechowywania zabytku. Minister będzie miał zaś uprawnienie do badania takiego zabytku w miejscu, w którym się on znajduje. Sam zabytek powinien być odpowiednio zabezpieczony przed kradzieżą, pożarem i innymi zagrożeniami, a w czasie transportu powinien podlegać stałej ochronie fizycznej. Szczegółowe wymagania co do standardów ochrony zabytku zostaną określone w rozporządzeniu. Ponadto w przypadku takich zabytków pojawi się możliwość ubiegania się o dotację celową na zabezpieczenie pomieszczenia, w którym zabytek ma być przechowywany. Dodatkowym uprawnieniem właściciela lub posiadacza zabytku będzie możliwość wnioskowania do ministra o przechowanie zabytku w pomieszczeniu należącym do państwowej instytucji kultury.

4. Uznanie zabytku za pomnik historii

Ta forma ochrony stosowana jest wobec zabytków szczególnie cennych dla dziedzictwa narodowego. Uznanie zabytku nieruchomego, wpisanego do rejestru zabytków, za pomnik historii lub park kulturowy o szczególnej wartości dla kultury dokonuje Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej,

¹⁹ M. T. Witwicki, *Kryteria oceny wartości zabytkowej obiektów architektury jako podstawa wpisu do rejestru zabytków*, „Ochrona Zabytków” nr 1 (2007), s. 78.

na wniosek ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, w drodze rozporządzenia²⁰, które wymaga kontrasygnaty Prezesa Rady Ministrów.

Art. 15 uoz określa tryb uznania (i cofnięcia uznania) zabytku nieruchomego za pomnik kultury. Obiekt, zespół, układ przestrzenny lub obszar proponowany do uznania za pomnik historii musi być wpisany do rejestru zabytków lub objęty statusem parku kulturowego. Dla układów przestrzennych i obszarów powinny być opracowane i uchwalone miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego.

Narodowy Instytut Dziedzictwa przyjął, że uznanie zabytku za Pomnik Historii jest szczególną formą nobilitacji. Do tego trudnego w uzyskaniu i niezwykle uprzywilejowania można zatem zgłaszać wyłącznie zabytek nieruchomy o znaczeniu ponadregionalnym, o dużych wartościach historycznych, naukowych i artystycznych, mający znaczenie dla polskiego dziedzictwa kultury, utrwalony w świadomości społecznej i stanowiący źródło inspiracji dla kolejnych pokoleń. Ponadto muszą być to zabytki, które: zachowały pierwotną kompozycję przestrzenną lub uległy nieznacznym przekształceniom, są jednorodne stylowo lub o czytelnych i zharmonizowanych ze sobą nawarstwieniach, są należycie wyeksponowane z przestrzeni miejskiej lub krajobrazie i zachowały pierwotne relacje z otoczeniem, są dziełami wybitnych twórców, np. architektów, planistów, architektów krajobrazu, ogrodników, są dobrze zachowane lub są w stanie pozwalającym na ich rewaloryzację, są przedmiotem troski konserwatorskiej.

Dokonanie w konkretnym przypadku oceny, czy dany zabytek spełnia te kryteria, powierzono WKZ. Ich ocena podlega następnie ewaluacji prowadzonej przez Narodowy Instytut Dziedzictwa²¹.

Warto zauważyć, że na gruncie komentowanego przepisu doszło do zaostrzenia wymogów i procedur związanych z uznawaniem za pomnik historii. Przed wejściem w życie uoz za pomnik historii mogły zostać uznane zabytki nieruchome o szczególnej wartości dla kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, które następnie podlegały obligatoryjnemu zgłoszeniu Komitetowi Dziedzictwa Światowego UNESCO celem wpisania na Listę dziedzictwa światowego i objęcia ich ochroną na podstawie Konwencji w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego, przyjętej w Paryżu w dniu 16 listopada 1972 r.²².

²⁰ K. Naciński, K. Sałaciński, *Zasady...*, s. 17.

²¹ A. Michalak, A. Ginter, *Ustawa...*, s. 123-125.

²² Dz.U. z 1976 r., nr 32, poz. 190.

5. Utworzenie parku kulturowego

Utworzenie parku kulturowego jest kolejną formą prawnej ochrony zabytków. Inicjatywę i uprawnienia organu ochrony w zakresie utworzenia parku kulturowego powierzono radzie gminy²³. Tworzony jest w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów wraz z zabytkami nieruchomymi, które są charakterystyczne dla miejscowej tradycji osadniczej i budowlanej. Rada gminy, po zaciągnięciu opinii właściwego WKZ, może utworzyć park kulturowy na podstawie uchwały, określając jego granice oraz sposób ochrony.

Plan ochrony parku kulturowego, sporządzany jest przez organ samorządowy – wójta, (burmistrza, prezydenta miasta), a zatwierdzany przez radę gminy²⁴. Uchwała rady gminy powinna określać dokładne granice parku, sposób jego ochrony, a także zakazy i ograniczenia, ale tylko takie, które zostały enumeratywnie określone w ustawie o zabytkach²⁵. Celem ochrony parku kulturowego jest przestrzeń otaczająca teren, na którym znajduje się obiekt podlegający ochronie konserwatorskiej. Stąd też dla ochrony tejże przestrzeni krajobrazu nie jest konieczne, aby na objętych nią nieruchomościach również znajdowały się obiekty zabytkowe²⁶. Park kulturowy przedstawia wartość kulturową jako określoną całość²⁷.

Komentowana ustawa wymaga, by teren, na którym ma zostać utworzony park kulturowy spełniał łącznie następujące warunki:

- stanowił on przestrzeń historycznie ukształtowaną w wyniku działalności człowieka, zawierającą wytwory cywilizacji oraz elementy przyrodnicze (tj. miał on charakter krajobrazu kulturowego), dla której ochrony niezbędne jest utworzenia parku kulturowego;
- miał charakter terenu wyróżniającego się krajobrazowo;
- znajdowały się na nim zabytki nieruchome charakterystyczne dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej;

²³ A. Michalak, A. Ginter, *Ustawa...*, s. 129.

²⁴ K. Naciński, K. Sałaciński, *Zasady...*, s. 17.

²⁵ Wyrok NSA z dnia 7 grudnia 2007 r., II OSK 1487/07, zob. orzeczenia.nsa.gov.pl/doc/EA5267A64C (dostęp: 8 czerwca 2018 r.).

²⁶ A. Michalak, A. Ginter, *Ustawa...*, s. 130.

²⁷ Wyrok NSA z dnia 4 kwietnia 2007 r., II OSK 7/07, zob. orzeczenia.nsa.gov.pl/doc/20CF064232 (dostęp: 8 czerwca 2018 r.).

- zachowanie jego walorów możliwe było do osiągnięcia wyłącznie w drodze utworzenia parku kulturowego, tj. dla realizacji tego celu nie wystarcza np. obowiązujące postanowienia planu miejscowego czy figurowanie poszczególnych zabytków nieruchomości w rejestrze zabytków²⁸.

Najczęstszym problemem związanym z utworzeniem parków kulturowych przez gminy jest konkurencyjność tej formy ochrony względem wprowadzanych równolegle form ochrony przyrody. Bywa bowiem, że cenne kulturowo obszary stanowią jednocześnie wartościowe z przyrodniczego punktu widzenia tereny zielone chronione, np. w postaci rezerwatu przyrody, którego ograniczenia np. w zakresie możliwej ingerencji są sprzeczne z potrzebami ochrony zabytków. Jednocześnie brak odpowiedniej spójności między przepisami ustawy o zabytkach oraz ustawy o ochronie przyrody, a także podstaw współdziałania organów administracji jest źródłem wielu konfliktów²⁹.

6. Ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego

Szczególnie należy podkreślić rolę planowania przestrzennego i włączanie społeczności lokalnych i regionalnych do ochrony dziedzictwa kulturowego. Ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami uwzględnia się przy sporządzaniu i aktualizacji koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju, strategii rozwoju województw, planów zagospodarowania przestrzennego województw, planu zagospodarowania przestrzennego morskich wód wewnętrznych, morza terytorialnego, stref ekonomicznych, analiz i studiów z zakresu zagospodarowania przestrzennego powiatu, strategii rozwoju gmin, studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego albo decyzji o ustaleniu lokalizacji celu publicznego czy decyzji o warunkach zabudowy. Planowanie przestrzenne stwarza możliwość świadomego kształtowania krajobrazu kulturowego i realizacji interesu publicznego przy uwzględnieniu interesu społeczności lokalnych. Daje też możliwość dojścia do rozsądnych rozwiązań kompromisowych³⁰.

Wskazana w art. 7 pkt 4 uoz forma ochrony zabytków sprowadza się do wypracowania takich rozwiązań, które będą w sposób jak najbardziej skuteczny chronić niniejsze dobra przed niebezpieczeństwem zniszczenia, a także pozwolą na ich właściwe zachowanie oraz renowację. Ustawodawca za niezbędne uznał przyjęcie w wymienionych koncepcjach, strategiach, analizach i studiach takich

²⁸ P. Antoniak (i in.), *Ustawa...*, s.101.

²⁹ A. Michalak, A. Ginter, *Ustawa...*, s. 130.

³⁰ H. Kisilowska, *Prawne aspekty ochrony nieruchomości zabytkowych*, „Mazowsze. Studia Regionalne” nr 7 (2011), s. 61.

założeń, które zapewnią właściwy poziom ochrony przy realizacji inwestycji oraz przy projektowaniu założeń gospodarki przestrzennej.

Zagadnienie ochrony zabytków oraz dóbr kultury współczesnej, podobnie jak inne kwestie podlegające określeniu w studium, powinny formułować konkretne dyrektywy na przyszłość, ale nie mogą już regulować kwestii szczegółowych, gdyż te zostały zastrzeżone przez prawodawcę do unormowania w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego, będącym aktem prawa miejscowego. Ponadto, obowiązek przeprowadzenia prac archeologicznych istnieje tylko o tyle, o ile występuje ryzyko przekształcenia lub zniszczenia zabytku archeologicznego i o ile przeprowadzenie badań jest niezbędne w celu ochrony zabytków³¹.

Ustalenie planu polega w szczególności na określeniu rozwiązań niezbędnych w celu zapobiegania zagrożeniom dla zabytków, zapewnienia im ochrony przy realizacji inwestycji oraz przywracania obiektów zabytkowych do jak najlepszego stanu. W planie uwzględnia się zwłaszcza ochronę zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków, zabytków nieruchomych znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków i parków kulturowych³². Celem jest zorganizowanie struktury określonego obszaru w taki sposób, aby życie człowieka jako jednostki i życie społeczeństwa jako zbiorowości mogło się rozwijać w jak najdogodniejszych warunkach. Planowanie przestrzenne polega na wyborze elementów materialnych struktury przestrzennej, odpowiednim rozmieszczeniu ich na planowanym obszarze i ich wzajemnym powiązaniu³³.

Funkcjonując w granicach określonych prawem, organy ochrony zabytków muszą działać w zakresie planowania i zagospodarowania przestrzennego w taki sposób, by uwzględniać zasady zrównoważonego rozwoju i ochrony dziedzictwa narodowego, a także rygorystyczne wymogi procedury planistycznej. Udział organów ochrony zabytków w zakresie planowania i zagospodarowania przestrzennego, z uwagi na ich merytoryczne przygotowanie do oceny proponowanych rozwiązań planistycznych pod kątem zapewnienia odpowiedniej ochrony dziedzictwu kultury, dobrom kultury współczesnej i zabytkom, jest niezwykle istotny. Chociaż opinia organu uzgadniającego nie wiąże organu prowadzącego postępowanie główne, to musi być ona wyrażona przed uchwaleniem

³¹ M. Jaworska, *Ochrona zabytków w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego*, „Przegląd prawa i administracji” nr 97 (2014), s. 95.

³² K. Naciński, K. Sałaciński, *Zasady...*, s. 17.

³³ A. Michalak, A. Ginter, *Ustawa...*, s. 137.

opiniowanego aktu. Nie zwrócenie się do organu opiniującego w celu zaopiniowania aktu skutkuje wadliwością takiego aktu³⁴.

7. Zakończenie

Prawo jest narzędziem ochrony dziedzictwa kultury. Jak pisze Czesław Znamierowski: „człowiek chroni swe dobro przed niebezpieczeństwem, gdy stwarza swym działaniem taki stan rzeczy, że albo zgoła nie może zniszczyć tego dobra żadne działanie szkodliwe czy wręcz rozmyślnie nieprzyjazne, albo że jest to poważnie utrudnione”³⁵. Silniejszym od pojęcia ochrony jest pojęcie obrony, lecz ta zakłada istnienie przeciwnika i podjęcie przez niego określonej akcji, zaś działania podejmowane dla jej odparcia określa się właśnie mianem obrony. O ile ochrona jest działaniem o charakterze prewencyjnym, to w wypadku obrony zaistnieć musi określone, realne niebezpieczeństwo. Aleksander Gieysztor pisze natomiast, że: „chronić zabytki, to znaczy stale wytwarzać dla nich najkorzystniejsze warunki przetrwania w oddziaływaniu na kulturę narodową i światową”³⁶.

Omawiany art. 7 uoz wymienia dopuszczone przez nową ustawę formy ochrony zabytków, tzn. szczególne zasady, na jakich poszczególne zabytki, zależnie od indywidualnych uwarunkowań, mogą być chronione.

Wyodrębnienie form ochrony zabytków w osobny rozdział stanowi normatywną nowość, problematyka ta w ustawie o ochronie dóbr kultury³⁷ nie była bowiem tak konsekwentnie wyodrębniona. W zestawieniu z poprzednio obowiązującym stanem prawnym wykaz form ochrony zabytków został wyraźnie rozbudowany, ponieważ poza przewidzianymi już wcześniej uznawaniem zabytków za pomniki historii oraz wpisywaniem ich do rejestru zabytków wprowadzone zostały dwie zupełnie nowe formy ochrony: tworzenie parków kulturowych oraz dokonywanie ustaleń ochrony w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego.

Omówione formy ochrony zabytków są stosowane przede wszystkim w okresie spokoju, zachowując swoje znaczenie, wszak z pewnymi ograniczeniami, także w sytuacjach stanów nadzwyczajnych³⁸. Objęcie zabytku ochroną – przez zastosowanie jednej z form wymienionych w tym przepisie

³⁴ M. Kotulski, *Organy ochrony zabytków w planowaniu przestrzennym*, „Samorząd Terytorialny” nr 7-8 (2011), s. 120-129.

³⁵ Cz. Znamierowski, *Szkola prawa. Rozważania o Państwie*, Warszawa 1999, s. 60.

³⁶ A. Gieysztor, *O dziedzictwie kultury*, Warszawa 2000, s. 197.

³⁷ Ustawa z dnia 15 lutego 1962 r. o ochronie dóbr kultury, t.j. Dz.U. z 2003 r., nr 80, poz. 717.

³⁸ K. Naciński, K. Sałaciński, *Zasady...*, s.17.

– wywiera skutku zarówno w odniesieniu do organów władzy publicznej odpowiedzialnych za sprawowanie ochrony nad zabytkami, jak i w stosunku do dysponenta zabytku³⁹.

Summary

This article aims to present legal forms of monument protection, the assumptions of which are based mainly on the Act of July 23rd, 2003 on Protection and Maintenance of Monuments. Author discusses various forms of monument protection in relation to this Act, and special rules on which individual monuments, depending on individual circumstances, can be protected. Mostly, it concerns monuments that are particularly valuable for national heritage.

BIBLIOGRAFIA

Źródła

Konwencja w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego, przyjęta w Paryżu dnia 16 listopada 1972 r. przez Konferencję Generalną Organizacji Narodów Zjednoczonych dla Wychowania, Nauki i Kultury na jej siedemnastej sesji, Dz.U. z 1976 r., nr 32, poz. 190.

Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 14 maja 2004 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem, Dz.U. z 2004 r., nr 124, poz. 1305.

Ustawa z dnia 15 lutego 1962 r. o ochronie dóbr kultury, t.j. Dz.U. z 2003 r., nr 80, poz. 717.

Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym, t.j. Dz.U. z 2017 r., poz. 1073.

Ustawa z dnia 28 marca 2003 r. o transporcie kolejowym, t.j. Dz.U. z 2017 r., poz. 2117.

Ustawa z dnia 10 kwietnia 2003 r. o szczególnych zasadach przygotowania i realizacji inwestycji w zakresie dróg publicznych, Dz.U. z 2017 r., poz. 1496.

Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, t.j. Dz.U. z 2017 r., poz. 2187.

Ustawa z dnia 12 lutego 2009 r. o szczególnych zasadach przygotowania i realizacji inwestycji w zakresie lotnisk użytku publicznego, t.j. Dz.U. z 2017 r., poz. 1122.

Ustawa z dnia 18 marca 2010 r. o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz o zmianie niektórych innych ustaw, Dz.U. z 2010 r., nr 75, poz. 474.

³⁹ A. Michalak, A. Ginter, *Ustawa...*, Warszawa 2016, s. 90.

Ustawa z dnia 17 lutego 2005 r. o informatyzacji działalności podmiotów realizujących zadania publiczne, t.j. Dz.U. z 2017 r. poz. 570.

Wyrok NSA z dnia 4 kwietnia 2007 r., II OSK 7/07.

Wyrok NSA z dnia 7 grudnia 2007 r., II OSK 1487/07.

Literatura

Antoniak P. (i in.), *Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Komentarz*, Warszawa 2010.

Gieysztor A., *O dziedzictwie kultury*, Warszawa 2000.

Jaworska M., *Ochrona zabytków w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego*, "Przegląd prawa i administracji" nr 97 (2014).

Kisilowska H., *Prawne aspekty ochrony nieruchomości zabytkowych*, „Mazowsze. Studia Regionalne” nr 7 (2011).

Kobyliński Z., *Czym jest, komu jest potrzebne i do kogo należy dziedzictwo kulturowe?*, „Mazowsze. Studia Regionalne” nr 7 (2011).

Kotulski M., *Organy ochrony zabytków w planowaniu przestrzennym*, „Samorząd Terytorialny”, nr 7-8 (2011).

Michalak A., Ginter A., *Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Komentarz*, Warszawa 2016.

Naciński K., Sałaciński K., *Zasady ochrony zabytków w prawie krajowym i międzynarodowym. Poradnik dla kadry WP*, Warszawa 2009.

Witwicki M. T., *Kryteria oceny wartości zabytkowej obiektów architektury jako podstawa wpisu do rejestru zabytków*, „Ochrona Zabytków” nr 1 (2007).

Zalasińska K., Zeidler K., *Wykłady prawa ochrony zabytków*, Warszawa – Gdańsk 2015.

Znamierowski Cz., *Szkoła prawa. Rozważania o Państwie*, Warszawa 1999.

Andrzej Dzikowski

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

BEZPIECZEŃSTWO ZWIERZĄT Z GATUNKÓW CHRONIONYCH JAKO ELEMENT OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO POLSKI

SAFETY OF PROTECTED ANIMAL SPECIES AS A PART OF PROTECTION OF POLISH CULTURAL HERITAGE

1. Wstęp

Dziedzictwo kulturowe i dobra kultury muszą być rozumiane w sposób jak najszerszy i w jak najszerszej skali chronione. Zawężanie ich bowiem doprowadzi do stopniowej utraty istotnych elementów owego dziedzictwa, które na pierwszy rzut oka mogą nie wydawać się warte zachowania z punktu widzenia dóbr kultury o znaczeniu lokalnym, narodowym czy światowym. Cóż bowiem po gotyckim zamku czy katedrze, jeżeli otaczająca je, ukształtowana historycznymi nawarstwieniami tkanka miejska, ustąpić będzie musiała pola budynkom fabrycznym? Cóż po lasach, jeżeli będą to tylko sztuczne, monokulturowe nasadzenia pozbawione zamieszkującej je zwierzyny?

Włączenie zwierząt, nawet tych z gatunków chronionych, w zakres dóbr kultury może budzić wątpliwości. Jest jednak gatunek, co do którego chyba żaden Polak nie będzie mieć tych wątpliwości – żubr. To „narodowe zwierzę” stanowi jednak tylko *jeden z wielu* gatunków wartych zachowania. Cóż bowiem po zachowaniu li tylko żubrów, jeżeli całokształt fauny ulegnie znacznemu uszczupleniu i zubożeniu zarówno w liczebności sztuk zwierzyny, jak i w składzie gatunkowym?

Bez wątpienia wszystkie gatunki rodzimej fauny, ukształtowanej w rodzimych ekosystemach, warte są zachowania. Każdy z osobna, jak i wszystkie łącznie, tworzą istotny element dóbr kultury narodowej.

Konstytucyjnym obowiązkiem¹ organów państwa i całego społeczeństwa, jest zadbanie o ich bezpieczeństwo i zachowanie dla przyszłych pokoleń. *Expressis verbis* wyraża to art. 4 ust. 1 ustawy z

¹ Art. 73 i 74 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz.U. z 1997 r., nr 78, poz. 483 ze zm.

dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody²: „Obowiązkiem organów administracji publicznej, osób prawnych i innych jednostek organizacyjnych oraz osób fizycznych jest dbałość o przyrodę będącą dziedzictwem i bogactwem narodowym”. Ustawodawca nie użył w tym miejscu określenia *dobro kultury*, nie mniej jednak bez żadnej wątpliwości należy przyjąć tożsamość tego terminu z zakresem semantycznym słów użytych w omawianej normie prawnej – *dziedzictwo i bogactwo narodowe*³.

2. Bezpieczeństwo

Bezpieczeństwo zwierząt z gatunków objętych ochroną wyraża się poprzez zapewnienie im możliwości egzystencji w warunkach dobrostanu⁴ i możliwości przekazywania genów przyszłym pokoleniom. Jak stanowi art. 2 ust. 1 uoop, ochrona fauny jako elementu przyrody „polega na zachowaniu, zrównoważonym użytkowaniu oraz odnawianiu zasobów, tworów i składników przyrody”. Nie dotyczy ona jedynie – będących przedmiotem niniejszej pracy – zwierząt objętych ochroną, lecz także pozostałych gatunków dziko występujących czy prowadzących wędrowny tryb życia, jak również niezbędnych do życia zwierząt elementów ekosystemu, takich jak siedliska przyrodnicze⁵; dotyczy wreszcie kopalnych szczątków zwierząt.

Zgodnie z art. 2 ust. 2 uoop, celem ochrony zwierząt jest zapewnienie ich bezpieczeństwa poprzez działania:

- o charakterze stabilizującym, a więc zachowującym stan rodzimej fauny w stanie niepogorszonym, nieumniejszonym, poprzez działania zarówno z zakresu ochrony czynnej, jak i biernej, takie jak: utrzymanie zachodzących procesów ekologicznych, stabilności naturalnych ekosystemów i siedlisk zwierząt czy zachowanie bioróżnorodności (utrzymanie gatunków);
- o charakterze naprawczym (ochrona czynna, w tym aktywna – działania o charakterze restytucyjnym, rekompensacyjnym), takie jak zapewnienie ciągłości istnienia w polskiej przyrodzie

² T.j. Dz. U. z 2018 r., poz. 142, 10, 650 (cyt.: uoop).

³ Obowiązująca do 2003 r. ustawa z dnia 15 lutego 1962 r. o ochronie dóbr kultury, Dz.U. z 1962 r., nr 10, poz. 48, tj. Dz.U. z 1999 r., nr 98, poz. 1150, z 2000 r., nr 120, poz. 1268, z 2002 r., nr 25, poz. 253, nr 113, poz. 984, z 2003 r., nr 80, poz. 717, w art. 5 pkt 7 przewidywała wprost, że: „przedmiotem ochrony mogą być w szczególności: (...) rzadkie okazy przyrody żywej lub martwej, jeżeli nie podlegają przepisom o ochronie przyrody”. Stanowiła zatem *lex specialis* względem ówczesnej ustawy o ochronie przyrody i innych ustaw oraz umów międzynarodowych zajmujących się przedmiotową tematyką, i rozszerzała zakres rozciąganej przez nie ochrony. Obecnie obowiązująca sukcesorka wspomnianej ustawy z 1962 r. – ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, t.j. Dz.U. z 2017 r., poz. 2187, z 2018 r., poz. 10, nie zawiera analogicznego przepisu. Zmianę tę należy ocenić w sposób negatywny, gdyż obecna ustawa zawęża zakres ochrony do zabytków, nie zajmując się wszystkimi rodzajami dóbr kultury narodowej.

⁴ Zob. M. Budzyńska, *Współczesne zagadnienia w badaniach i nauczaniu dobrostanu zwierząt*, „Wiadomości zootechniczne” nr 1 (2015), s. 58-64; A. Bartkowiak, Ł. Namysłak F., P. Mielcarek, *Działania strategiczne w zakresie dobrostanu zwierząt jako element zrównoważonego rozwoju rolnictwa*, „Problemy Inżynierii Rolniczej – Problems of Agricultural Engineering” nr 75.1 (2012), s. 99-104; T. Kaleta, *Dobrostan i behavior zwierząt – wyzwanie dla edukacji weterynaryjnej*, „Życie Weterynaryjne” nr 92.6 (2017), s. 422-424.

⁵ Zob. art. 5 pkt 17-20 uoop.

chronionych gatunków zwierząt wraz z właściwymi im siedliskami, poprzez ich przywracanie do właściwego, naturalnego stanu.

Bezpieczeństwo zwierząt z gatunków chronionych realizowane jest poprzez różnorodne formy ochrony przyrody, o charakterze czynnym, biernym, aktywnym, *ex* i *in situ*, całkowitym, częściowym bądź mieszanym.

Ustawa o ochronie przyrody zawiera definicje legalne niektórych charakterów ochrony zwierząt. Ochrona czynna jest to „stosowanie, w razie potrzeby, zabiegów ochronnych w celu przywrócenia naturalnego stanu ekosystemów i składników przyrody lub zachowania siedlisk przyrodniczych oraz siedlisk (...) zwierząt”⁶, zaś ochrona ścisła (czyli bierna) jest to „całkowite i trwałe zaniechanie bezpośredniej ingerencji człowieka w stan ekosystemów, tworów i składników przyrody oraz w przebieg procesów przyrodniczych na obszarach objętych ochroną, a w przypadku gatunków – całoroczną ochronę należących do nich osobników i stadiów ich rozwoju”⁷. Poprzez pojęcie ścisłej ochrony gatunkowej zwierząt należy rozumieć „całoroczną ochronę należących do nich osobników i stadiów ich rozwoju”⁸. W opozycji do niej ochrona częściowa dopuszcza ingerencję człowieka poprzez zmniejszanie liczebności i pozyskiwanie zwierząt w celach gospodarczych⁹. Wyróżnia się także ochronę *in situ*¹⁰ (w miejscach naturalnego występowania zwierząt, której to ochrony dokonuje się m.in. poprzez tworzenie rezerwatów faunistycznych i parków narodowych) i *ex situ*¹¹ (poza miejscem naturalnego występowania zwierząt, np. w ogrodach zoologicznych). Wszystkie wymienione typy zabezpieczyć mają zwierzęta przed zagrożeniami zewnętrznymi i wewnętrznymi wynikającymi z destruktywnej działalności ludzkiej¹².

Zgodnie z art. 6 ust. 1 uoop, podstawową formą ochrony zwierząt z gatunków chronionych jest przede wszystkim ochrona gatunkowa¹³, czyli ochrona osobników danego gatunku na terenie całego państwa, (całkowita bądź częściowa). Towarzyszą jej formy terytorialnej¹⁴ ochrony przyrody: parki

⁶ Art. 5 pkt 5 uoop.

⁷ *Ibidem*.

⁸ Art. 5 pkt 9 uoop *in fine*.

⁹ Art. 5 pkt 4 i pkt 15 lit. b uoop.

¹⁰ Art. 5 pkt 7 uoop.

¹¹ Art. 5 pkt 6 uoop.

¹² Art. 5 pkt 28-29 uoop.

¹³ Art. 46-47, 49, 52-64 uoop.

¹⁴ Por. L. Zacharko, *Wybrane refleksje nad istotą strefy specjalnej w prawie administracyjnym, jej rodzajami i implikacjami w sferze skutków prawnych*, w: *Między tradycją a przyszłością w nauce prawa administracyjnego: księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Janowi Bociowi*, red. J. Supernat, Wrocław 2009, s. 786-794.

narodowe¹⁵, rezerваты przyrody¹⁶, obszary Natura 2000¹⁷ czyli wspólnotowa ochrona ptaków, oraz – w ograniczonym zakresie – parki krajobrazowe¹⁸, obszary chronionego krajobrazu¹⁹ i użytki ekologiczne²⁰.

Wyróżnić można ponadto następujące dalsze sposoby ochrony, których istnienie wpływa w sposób znaczący na zachowanie bezpieczeństwa zwierząt z gatunków chronionych: ogrody zoologiczne²¹, ostoje zwierzyny²², ośrodki rehabilitacji zwierząt dziko występujących²³, otuliny terytorialnych form ochrony przyrody, utworzone w celu ich zabezpieczenia przed zewnętrznymi zagrożeniami antropogenicznymi²⁴, monitoring przyrodniczy różnorodności biologicznej i krajobrazowej²⁵, tworzenie banków genów²⁶, a także ograniczenia wynikające z art. 125 uoop i z przepisów karnych zawartych w rozdziale 11 tejże ustawy. Ważne są także działania o charakterze edukacyjnym²⁷.

3. Poszczególne formy i sposoby zapewnienia bezpieczeństwa zwierząt z gatunków chronionych

Zapewnienie bezpieczeństwa dobrom kultury jakimi są zwierzęta chronione jest immanentnie powiązane z potencjalnymi zagrożeniami, na które zwierzęta te są lub mogą być narażone²⁸. Celem ustawodawstwa i działalności organów polskiego systemu ochrony przyrody jest stworzenie stanu

¹⁵ Art. 7-12, 15, 18-22, 30 uoop. Zgodnie z art. 8 uoop, parki narodowe obejmują obszary o powierzchni przynajmniej 1000 ha, o szczególnych wartościach, nie tylko przyrodniczych. Celem jest zachowanie bioróżnorodności, w tym fauny, i wszystkich składników przyrody i krajobrazu, przywrócenie właściwego stanu tych składników, a także odtworzenie siedlisk, w tym siedlisk zwierząt. Przedmiotem ochrony w parku narodowym jest zatem nie jedynie chroniona fauna, lecz całościowy kształt przyrody i walorów krajobrazowych.

¹⁶ Art. 13-15, 18-22, 30 uoop. Rezerваты przyrody ustanawiane są zarządzeniem Regionalnego Dyrektora Ochrony Środowiska (akt prawa miejscowego), dla mniejszych niż 1000 ha obszarów, w których ekosystemy, ostoje, siedliska zwierząt itp., są zachowane w stanie naturalnym, względnie mało zmienionym i wyróżniają się różnorodnymi, w tym pozaprzyrodniczymi wartościami. Zgodnie z Rozporządzeniem Ministra Środowiska z dnia 30 marca 2005 r. w sprawie rodzajów, typów i podtypów rezerwatów przyrody, Dz.U. z 2005 r., nr 60, poz. 531-533, dla szczególnej ochrony zwierząt tworzy się rezerваты faunistyczne (ssaków, ptaków, gadów, ryb, bezkręgowców), niemniej jednak zwierzęta podlegają będą ochronie także w innych typach rezerwatów, m.in. leśnych i wodnych.

¹⁷ Obszary ochrony ptaków, siedlisk lub obszary mające znaczenie dla Unii Europejskiej w celu ochrony siedlisk i gatunków endemicznych, zagrożonych, podatnych na zagrożenie albo rzadkich, zob. Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2009/147/WE z dnia 30 listopada 2009 r. w sprawie ochrony dzikiego ptactwa, Dz.Urz. UE z dnia 26 stycznia 2010 r., L 20/7, ss. 7-25 oraz art. 25 – 39 uoop.

¹⁸ Art. 16-21, 24a, 30 uoop.

¹⁹ Art. 23-24a, zwł. 23 ust. 1 *in fine* uoop.

²⁰ Art. 42-45a uoop.

²¹ Będący, zgodnie z art. 5 pkt 11 uoop, urządzonym i zagospodarowanym terenem wraz z niezbędną infrastrukturą, w których przetrzymywanych i eksponowanych, przez co najmniej 7 dni w roku, jest co najmniej 15 gatunków i co najmniej 50 okazów gadów, ptaków i ssaków (żywych zwierząt dziko występujących), zob. art. 47, 65-74 uoop.

²² Art. 5 pkt 12 uoop.

²³ Art. 5 pkt 13, 75-77 uoop.

²⁴ Art. 5 pkt 14 uoop.

²⁵ Art. 112 uoop.

²⁶ Art. 47 ust. 1 uoop.

²⁷ A. Hibszer, *Edukacyjna funkcja parków narodowych oraz jej rola w zapobieganiu konfliktom – zarys problemu*, w: *Między ochroną przyrody a gospodarką – bliżej ochrony. Konflikty człowiek – przyroda na obszarach prawnie chronionych w Polsce*, red. A. Hibszer, J. Partyka, Sosnowiec – Ojców 2005, s. 214-224.

²⁸ Problemy związane z funkcjonowaniem ochrony zwierząt w środowisku zdominowanym przez człowieka omawiają m.in. J. Solon, *Czy obowiązująca ustawa o ochronie przyrody jest dobrym narzędziem do rozwiązywania konfliktów „człowiek – przyroda” w polskich parkach narodowych?*, w: *Między ochroną przyrody a gospodarką – bliżej ochrony. Konflikty człowiek – przyroda na obszarach prawnie chronionych w Polsce*, red. A. Hibszer, J. Partyka, Sosnowiec – Ojców 2005, s. 9-17; M. Kistowski, *Próba typologii sytuacji konfliktowych w relacjach „zagospodarowanie przestrzenne – środowisko przyrodnicze” na obszarze parków krajobrazowych nad Zatoką Gdańską*, w: *Między ochroną przyrody a gospodarką – bliżej ochrony. Konflikty człowiek – przyroda na obszarach prawnie chronionych w Polsce*, red. A. Hibszer, J. Partyka, Sosnowiec – Ojców 2005, s. 18-31; J. Partyka, J. Żółciak, *Konflikty człowiek – przyroda na przykładzie Ojcowskiego Parku Narodowego*, w: *Między ochroną przyrody a gospodarką – bliżej ochrony. Konflikty człowiek – przyroda na obszarach prawnie chronionych w Polsce*, red. A. Hibszer, J. Partyka, Sosnowiec – Ojców 2005, s. 32-42.

bezpieczeństwa zwierząt, zaś wprowadzone w normach prawnych ograniczenia, nakazy i zakazy wyznaczają jednocześnie typowe – choć nie wszystkie i nie wyłączone – niebezpieczeństwa i zagrożenia o charakterze zarówno wewnętrznym²⁹, jak i zewnętrznym³⁰. Aktywność ta ma doprowadzić do uzyskania i utrzymania właściwego stanu ochrony³¹, polegającego na prawidłowym (z punktu widzenia ekologicznego) funkcjonowaniu gatunków w ich naturalnych siedliskach. Przy niskim poziomie niebezpieczeństwa możliwe jest uchylene lub złagodzenie tych ograniczeń przez odpowiednie organy, o ile nie wpłynie to negatywnie na chronione dobra.

a) Ochrona gatunkowa

Priorytetowym i podstawowym sposobem ochrony zwierząt jest ich ochrona gatunkowa. Należy podkreślić, że obejmuje ona nie tylko same osobniki z danego gatunku fauny, utrzymane w stanie odpowiedniej różnorodności genetycznej, lecz także ich naturalne miejsca bytowania – siedliska i ostoje³². Dzięki tak szerokiemu zakresowi ochrony gatunkowej możliwe jest zachowanie nie tylko dobrostanu zwierząt, a więc stanu zaspokojenia ich naturalnych potrzeb³³ i możliwości przejawiania przez nie swego prawidłowego behawioru, lecz także częstokroć przetrwanie gatunku jako takiego. Różnorodna genetycznie populacja stanowić może solidną podstawę do odnowienia się i ponownego rozprzestrzeniania się gatunku i w efekcie – jego przetrwania. Nie zawsze jednak jest to możliwe do uzyskania – jak w przypadku populacji gatunków endemicznych, populacji odizolowanych czy odtwarzania i reintrodukcji gatunku z nielicznych przetrwałych osobników. Ważne jest nie tyle zachowanie partykularnego gatunku jako takiego, lecz utrzymanie różnorodności gatunkowej całego ekosystemu. Tylko bowiem w prawidłowo działającym środowisku, zachowanym w stanie możliwie najbardziej zbliżonym do naturalnego, w jego zintegrowanym funkcjonowaniu i wzajemnych interakcjach różnych gatunków zwierząt, roślin i grzybów, możliwe będzie prawidłowe egzystowanie poszczególnych gatunków i osobników.

²⁹ Art. 5 pkt 28 uoop.

³⁰ Art. 5 pkt 29 uoop.

³¹ Art. 5 pkt 24 uoop: „właściwy stan ochrony gatunku – [oznacza – *przyp. aut.*] sumę oddziaływań na gatunek, mogącą w dającej się przewidzieć przyszłości wpływać na rozmieszczenie i liczebność jego populacji na terenie kraju lub państw członkowskich Unii Europejskiej lub naturalnego zasięgu tego gatunku, przy której dane o dynamice liczebności populacji tego gatunku wskazują, że gatunek jest trwałym składnikiem właściwego dla niego siedliska, naturalny zasięg gatunku nie zmniejsza się ani nie ulegnie zmniejszeniu w dającej się przewidzieć przyszłości oraz odpowiednio duże siedlisko dla utrzymania się populacji tego gatunku istnieje i prawdopodobnie nadal będzie istniało”. Art. 5 pkt 25 uoop: „właściwy stan ochrony siedliska przyrodniczego – [oznacza – *przyp. aut.*] sumę oddziaływań na siedlisko przyrodnicze i jego typowe gatunki, mogącą w dającej się przewidzieć przyszłości wpływać na naturalne rozmieszczenie, strukturę, funkcje lub przeżycie jego typowych gatunków na terenie kraju lub państw członkowskich Unii Europejskiej lub naturalnego zasięgu tego siedliska, przy której naturalny zasięg siedliska przyrodniczego i obszary zajęte przez to siedlisko w obrębie jego zasięgu nie zmieniają się lub zwiększają się, struktura i funkcje, które są konieczne do długotrwałego utrzymania się siedliska, istnieją i prawdopodobnie nadal będą istniały oraz typowe dla tego siedliska gatunki znajdują się we właściwym stanie ochrony”.

³² Art. 46 ust. 1 i 2 uoop.

³³ Takich jak polowanie, przyjmowanie specyficznego pokarmu, przejawianie zachowań godowych itp.

Rozporządzenie Ministra Środowiska w sprawie gatunków dziko występujących zwierząt objętych ochroną³⁴ wyszczególnia gatunki zwierząt: objętych ochroną ścisłą; objętych ochroną ścisłą i wymagających ochrony czynnej; objętych ochroną częściową; objętych ochroną częściową, które mogą być pozyskiwane; ptaków możliwych do upolowania; zwierząt wymagających ustalenia stref ochrony, a także specyficzne sposoby ochrony, zakazy oraz odstępstwa od nich.

Ochronie gatunkowej podlegają przede wszystkim zwierzęta *in situ* – w ostojach, miejscach rozrodu i regularnego przebywania, gdzie dodatkowym zabezpieczeniem jest powołanie stref ochrony w celu ich zabezpieczenia³⁵, a także we wszystkich innych miejscach ich pobytu. W stosunku do zwierząt z gatunków chronionych całkowicie i częściowo wprowadzone zostały liczne zakazy³⁶ w celu uchronienia ich przed grozącymi im niebezpieczeństwami³⁷.

Oczywistymi i nie wymagającymi wytłumaczenia zakazami o pierwszorzędym znaczeniu dla ochrony gatunku są zakaz zabijania i okaleczania zwierząt żywych, a także zakaz niszczenia jaj (w okresie 1 marca – 15 października), zabijania młodych i postaci rozwojowych.

Zakazane jest ponadto chwywanie³⁸ i transport zwierząt dzikich, za wyjątkiem ich zabłąkania się na tereny zabudowane³⁹ i osobników rannych – w celu udzielenia im pomocy lekarsko-weterynaryjnej i rehabilitacji. Podobny charakter ma zakaz przemieszczania z miejsc regularnego przebywania oraz zakaz pozyskiwania, przetrzymywania i posiadania zwierząt żywych.

W celu zapewnienia zwierzętom właściwych warunków życiowych wzbronione jest niszczenie ich siedlisk i ostoi, a także miejsc bytowania i rozmnażania zwierząt, takich jak gniazda, legowiska, nory, mrowiska i inne schronienia.

Inne zakazy dotyczą ochrony zwierząt przed źle pojętym kolekcjonerstwem, w tym wybierania i posiadania jaj i wydmuszek oraz zbierania i posiadania sztuk martwych, w tym spreparowanych, i ich części. Zakaz preparowania jest ściśle związany z zakazem zbywania, nabywania, oferowania do

³⁴ Rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia 28 września 2004 r. w sprawie gatunków dziko występujących zwierząt objętych ochroną, Dz.U. z 2004 r., nr 220, poz. 2237, (cyt.: rgz).

³⁵ Art. 46 ust. 3 uoop.

³⁶ Teoretycznie podzielić je można na zakazy o różnym charakterze: ograniczenia służące zapewnieniu spokojnej i niezakłóconej egzystencji zwierząt w środowisku naturalnym; ograniczenia zapobiegające trzymaniu ich w niewoli; ograniczenia zapobiegające pozyskiwaniu w celach pamiątkowych i komercyjnych. Należy jednak pamiętać, że jest to podział sztuczny, a wszystkie przedsięwzięte przez ustawodawcę zakazy należy pojmować i stosować się do nich w sposób integralny, gdyż tylko takie działanie jest w stanie zapewnić zwierzętom odpowiedni poziom bezpieczeństwa i właściwy stan ochrony.

³⁷ Art. 52 uoop został skonkretyzowany przez Ministra Środowiska w § 6 rgz. Warto zaznaczyć, że rozporządzenie jest w tym przypadku mniej kazuistyczne (sic) niż norma ustawowa i nie wprowadza wszystkich przewidzianych zakazów, np. zakazu fotografowania. Zgodnie z art. 53 uoop, Regionalny Dyrektor Ochrony Środowiska może jednak rozszerzyć restrykcje podmiotowo i przedmiotowo na obszarze swojej właściwości w drodze zarządzenia.

³⁸ Art. 54 uoop w formie wysoce kazuistycznego katalogu otwartego (sic) stanowi zakazane – ze względu na ich bezpieczeństwo jako populacji i jako jednostek – sposoby chwytania zwierząt. Przepis ten jest przykładem niskiego poziomu techniki legislacyjnej.

³⁹ W celu przemieszczenia ich do miejsc naturalnego, regularnego występowania, za zgodą wojewody.

sprzedaży, wymiany i darowizny sztuk żywych i martwych oraz ich wwożenia i wywożenia za granicę. Wspomniane restrykcje mają za zadanie zabezpieczenie rzadkich zwierząt przed staniem się towarem luksusowym i stawiają je w pozycji *res extra commercium*⁴⁰.

Ważnym ograniczeniem jest zakaz przemieszczania z przyrodzonej niewoli do stanowisk naturalnych. Ma on zapobiec lekkomyślnemu uwalnianiu przez ludzi osobników całkowicie niedostosowanych do życia w stanie dzikim, przyzwyczajonych i nie bojących się ludzi, niepotrafiących samodzielnie zdobyć pożywienia.

Wymienione powyżej zakazy są względne i fakultatywne, odnoszą się jedynie do umyślności w działaniu sprawcy⁴¹.

Poza zakazami, w omawianym rozporządzeniu zawarte są też w formie katalogu otwartego przykładowe sposoby ochrony⁴², takie jak: zapewnianie odpowiednich siedlisk (odtworzenie siedlisk, przywracanie stosunków hydrologicznych i glebowych, wspomaganie odpowiedniego stanu zadrzewienia bądź jego braku, sztuczne miejsca lęgowe itp.), zapewnianie możliwości migracji (korytarze migracyjne, przejścia przez autostrady i drogi szybkiego ruchu, przepławki itp.) czy też limitowanie populacji drapieżników.

Ochrona *ex situ* prowadzona jest dodatkowo, w odniesieniu do gatunków zagrożonych wyginięciem, w ogrodach zoologicznych i w bankach genów⁴³. Doprowadzić ma to do zabezpieczenia puli genowej oraz reintrodukcji i renaturyzacji zwierząt do środowiska naturalnego.

Ustawa o ochronie przyrody nie ustanawia bezwzględnej i bezwyjątkowej ochrony zwierząt. Ponadto, ustawa przewiduje wazienie interesów i racji, to jest odstępstwa od ochrony zwierząt w przypadku spełnienia kumulatywnych przesłanek: braku rozwiązań alternatywnych; braku szkodliwości dla zachowania dziko występujących populacji; interesu ochrony dziko występujących gatunków lub siedlisk lub konieczności ograniczenia poważnych szkód, lub ze względu na ochronę zdrowia lub bezpieczeństwa publicznego, lub są niezbędne do przeprowadzenia badań naukowych i podobnych im działań o charakterze zmierzającym do ochrony gatunków chronionych⁴⁴. Naczelnym

⁴⁰ Nie dotyczy to nielicznych gatunków zwierząt podlegających ochronie częściowej, które mogą być pozyskiwane, np. ślimaka winniczka, ani ptaków łownych, np. bażantów, kaczek krzyżówek czy kuropatw, ani też szkód wyrządzanych mimowolnie przy prawidłowym prowadzeniu działalności rybackiej, leśnej czy rolniczej, zob. § 8 i 9 rgz.

⁴¹ Art. 52 ust. 1 uoop.

⁴² § 10 rgz.

⁴³ Art. 47 uoop i § 10 rgz.

⁴⁴ Art. 56 uoop.

wyjątkiem musi być nadrzędność ochrony życia ludzkiego⁴⁵, na dalszym miejscu winna stać ochrona mienia i innych dóbr chronionych – w tym w zakresie gospodarki rolnej i rybackiej⁴⁶.

b) Parki narodowe i rezerваты przyrody

Z normy art. 12 ust. 1 uoop⁴⁷ należy wywieść wniosek, że podstawowym sposobem zapewnienia bezpieczeństwa faunie, całokształtowi przyrody i krajobrazowi, chronionym w parkach narodowych i rezerwach, jest wzbronienie, względnie ograniczenie⁴⁸, przebywania na nim ludzi. Ma to za zadanie zapewnić zwierzętom spokój, zwłaszcza w okresie wydawania na świat i wychowywania młodych, uchronić środowisko przed zanieczyszczeniem czy zmianą mikroklimatu. Udostępnianie parku dla turystów czy badaczy jest jedynie fakultatywne i winno odbywać się w sposób nie wpływający szkodliwie, ujemnie, negatywnie na przyrodę parku narodowego⁴⁹. Miejsca udostępniane i ilość osób mogących tam przebywać są ustalone w planie ochrony bądź zadaniach ochronnych parku^{50,51}.

Poza powyższym sposobem ochrony, ustawodawca przewidział dla rezerwatów i parków narodowych jednolity system⁵² zapewniania bezpieczeństwa zwierzętom z gatunków chronionych. Stanowi on enumeratywny katalog czynności zabronionych na obszarze podlegającym ochronie. Zakazy te można podzielić na trzy grupy: dotyczące terenu bytowania zwierząt (zakaz budowy obiektów budowlanych i urządzeń technicznych, prac ziemnych czy zmiany stosunków hydrologicznych, pozyskiwania skał, torfu czy skamieniałości, w tym kopalnych szczątków zwierząt, oraz niszczenia gleby, zakaz niszczenia i zbierania roślin jako m.in. bazy pokarmowej zwierząt, zakaz wprowadzania obcych gatunków roślin, zwierząt lub grzybów, w tym bezwzględny zakaz wprowadzania organizmów genetycznie zmodyfikowanych – GMO); dotyczące ludzi przebywających na terenie parku

⁴⁵ Art. 56 ust. 4 pkt 3 uoop (organem właściwym jest Generalny Dyrektor Ochrony Środowiska).

⁴⁶ Art. 56 ust. 4 pkt 2 uoop (organem właściwym jest Generalny Dyrektor Ochrony Środowiska) oraz art. 56a uoop stanowiący *lex specialis* w odniesieniu do bobra europejskiego, czapli siwej i kormorana czarnego, ze względu na liczne straty ekonomiczne wywoływane przez te gatunki (organem właściwym jest Regionalny Dyrektor Ochrony Środowiska).

⁴⁷ W zw. z art. 15 (zwł. ust. 1 pkt 15, 17 i 18) uoop.

⁴⁸ Z. Witkowski (i in.), *Nielegalna dyspersja turystów – problem parków narodowych i rezerwatów przyrody w Polsce*, „Folia Turistica” nr 22 (2010), s. 35-65.

⁴⁹ Zasady udostępniania określone są dla każdego z parków w regulaminach nadanych przez dyrektora jednostki. Za przykład realizacji tych wytycznych służyć może Zarządzenie nr 36/2017 dyrektora Kampinoskiego Parku Narodowego z dnia 20 października 2017 r. w sprawie udostępniania Kampinoskiego Parku Narodowego, które w sposób szczegółowy opisuje warunki działalności naukowej, edukacyjnej, turystycznej, rekreacyjnej, sportowej, filmowo-fotograficznej i zarobkowej (handlowej, rolniczej, transportowej i wytwórczej), a także wskazuje wysokość opłat czy miejsca, w których dozwolone jest użycie ognia. Zarządzenie to w sposób szczegółowy określa warunki wnioskowania, dozwoloną aktywność po uzyskaniu zezwolenia i następstwa niezastosowania się do wytycznych władz parku. Do bezpieczeństwa zwierząt chronionych odnosi się zwłaszcza rodz. 5 pkt 6, mówiący o zakazie płoszenia zwierząt dzikich przy okazji ich fotografowania. Zob. też J. Sondel, *Prawne aspekty uprawiania turystyki na obszarach chronionych*, „Folia Turistica” nr 17 (2006), s. 7-25.

⁵⁰ Art. 12 ust. 2 uoop.

⁵¹ Dostępność ta może być obciążona odpłatnością zgodnie z art. 12 ust. 10 uoop. Por. A. Lipiński, *Opłaty za wstęp do parku narodowego*, „Problemy ekologii” nr 10.3 (2006), s. 157-162; R. Kurczewski, A. Machnik, *Konflikty w obrębie systemów rekreacyjnych obszarów chronionych na poziomie przyrody użytkowej*, w: *Między ochroną przyrody a gospodarką – bliżej ochrony. Konflikty człowiek – przyroda na obszarach prawnie chronionych w Polsce*, red. A. Hibszer, J. Partyka, Sosnowiec – Ojców 2005, s. 136-142.

⁵² Art. 15 uoop. Należy stwierdzić, że katalog z art. 15 ust. 1 uoop został przez legislatora ułożony w sposób chaotyczny i niewolny od tautologii.

lub rezerwatu (zakaz wstępu poza wyznaczonymi szlakami, zakaz ruchu pojazdów, zakaz jazdy konnej, ruchu rowerowego, wspinaczki, kąpieli, żeglarstwa, narciarstwa itp. czynności, zakaz biwakowania i urządzania imprez rekreacyjno-sportowych, zakaz palenia ognisk, wyrobów tytoniowych czy źródeł światła o otwartym płomieniu, zakaz prowadzenia działalności wytwórczej, handlowej i rolnictwa, w tym nawożenia chemicznego, oraz umieszczania tablic, zakaz wprowadzania psów, zakaz zakłócania ciszy, zakaz prowadzenia niedozwolonych badań naukowych); odnoszące się do samych zwierząt chronionych (zakaz umyślnego i nieumyślnego chwytania i zabijania zwierząt, w tym polowania i rybactwa, zakaz zbierania i niszczenia jaj i zwierząt młodych oraz ich form rozwojowych, zakaz umyślnego płoszenia dotyczący jedynie kręgowców, zbierania poroży jeleni, niszczenia nor, gniazd, legowisk itp., w tym niszczenia miejsc rozrodu).

Jedynie zakazy z art. 15 ust. 1 pkt 3, 5, 6, 8, 9, 12, 20, 22, 26 uoop mają charakter bezwzględny⁵³. Wyjątki, miejsca dozwolone i zwolnienia od wyżej wymienionych zakazów wyznaczają odpowiednio: dyrektor parku narodowego bądź dla rezerwatów – Regionalny Dyrektor Ochrony Środowiska⁵⁴, zaś w szczególnych przypadkach istotnych dla dobra chronionego ekosystemu jako całości – minister środowiska⁵⁵ i Generalny Dyrektor Ochrony Środowiska⁵⁶.

Należy stwierdzić, że poza gatunkową ochroną zwierząt, obejmującą – jak już wspomniano – nie tylko same osobniki, lecz także i ich siedliska, to właśnie parki narodowe i rezerваты przyrody, w tym rezerваты faunistyczne, stanowią podstawową metodę zapewnienia bezpieczeństwa dobru kulturowemu jakim jest bogactwo fauny w Polsce.

c) Dalsze formy i sposoby ochrony przyrody *in situ*

Obszary Natura 2000 zostały utworzone jako wspólna, ponadnarodowa forma ochrony zwłaszcza ptaków dzikich, w tym ich siedlisk i dróg migracyjnych, na terenie Unii Europejskiej⁵⁷. Stanowią one *sui generis* system, powiązany jednak funkcjonalnie⁵⁸ i strukturalnie⁵⁹ z krajowymi metodami ochrony bezpieczeństwa naturalnych dóbr kultury jakimi są ptaki. W ramach tych obszarów na

⁵³ Pomijając generalne kontratyty wymienione enumeratywnie w art. 15 ust. 1 pkt 16 *in fine* oraz ust. 2 uoop.

⁵⁴ Art. 15 ust. 1 pkt 10, 13, 15, 17, 18, 21, 23, 24, 27 uoop.

⁵⁵ Art. 15 ust. 1 pkt 25, ust. 3 uoop.

⁵⁶ Art. 15 ust. 4 uoop.

⁵⁷ Art. 25, 28 uoop.

⁵⁸ M.in. art. 26, 27 ust. 1, 27a ust. 2 uoop.

⁵⁹ Art. 6 ust. 1 pkt 5 uoop wymienia obszary Natura 2000 jako jedną z form ochrony przyrody, zaś art. 25 ust. 2 uoop stanowi, że – za wyjątkiem ochrony gatunkowej, stanowiącej zupełnie inną, nieterytoryalną formę zabezpieczenia – wszystkie pozostałe formy ochrony wymienione w art. 6 ust. 1 te same ustawy (parki narodowe i krajobrazowe, rezerваты, obszary chronionego krajobrazu, pomniki przyrody, stanowiska dokumentacyjne, użytki ekologiczne i zespoły przyrodniczo-krajobrazowe), mogą być objęte w całości lub części obszarem Natura 2000.

terenach wszystkich państw członkowskich prowadzone są badania monitoringowe oraz ochrona czynna^{60,61} i zabronione jest podejmowanie wszelkich działań „znacząco negatywnie oddziałujących na cele ochrony obszaru Natura 2000”⁶², a także prowadzone są działania zapobiegawcze i naprawcze⁶³.

W kolejnych formach ochrony przyrody – parkach krajobrazowych, obszarach chronionego krajobrazu i użytkach ekologicznych, zakazy i ograniczenia mające na celu zapewnienie bezpieczeństwa zwierząt z gatunków chronionych mogą być wprowadzone fakultatywnie⁶⁴. Normy prawne dopuszczają wprowadzenie limitowanego zakazu zabijania zwierząt i niszczenia ich nor i podobnych miejsc schronienia i rozmnażania⁶⁵. Ponadto, wprowadzone mogą zostać na danym obszarze zakazy odnoszące się do roślinności jako bazy pokarmowej i siedliska zwierząt, stosunków glebowych i wodnych czy ruchu pojazdów, rolnictwa i budownictwa⁶⁶.

Obszary chronionego krajobrazu przyczyniają się do bezpieczeństwa zwierząt, gdyż tworzone są w miejscach ważnych ze względu na wędrówki zwierząt – korytarzach ekologicznych⁶⁷. Umożliwiają

⁶⁰ Dla zapewnienia pełnej i zintegrowanej ochrony, dotyczy ona nie tylko ptaków i innych zwierząt, ale też roślin i siedlisk (utrzymanie i odtwarzanie korytarzy ekologicznych między obszarami, w tym dróg wędrówek ryb, odtwarzanie siedlisk, odpowiednie zarządzanie stosunkami wodnymi, leśnymi czy budownictwem), zob. art. 28 ust. 10 pkt 4 lit. a, b, art. 29 ust. 9 pkt 1, 2, 4-6 uoop.

⁶¹ Prowadzona jest jednakowoż także ochrona bierna, zob. P. Pawlaczyk, *Ochrona bierna jako jedno z narzędzi ochrony obszarów Natura 2000*, „Przegląd Przyrodniczy” nr 21.2 (2010), s. 10-20.

⁶² Ustawodawca użył w art. 33 ust. 1 uoop charakterystycznego dla norm europejskich nieostrego i nieprecyzyjnego określenia. Przywołany przepis nie tylko nie definiuje w żaden sposób użytego przymiotnika znacznosci, lecz poprzez podane jedynie trzy przykładowe, ogólne typy „znacznego negatywnego oddziaływania”, zmierza do podkreślenia, iż chodzi tu o każde zauważalne działanie o skutku negatywnym. Normę tę należy interpretować w ten sposób, że zabronione są wszystkie działania *prowadzące do pogorszenia i negatywnie wpływające*, zarówno samodzielnie, jak i w powiązaniu z wpływem innych czynników, za wyjątkiem oddziaływania o charakterze minimalnym. Wyjątki od omawianego zakazu zawiera art. 34 uoop.

⁶³ W ramach prewencji przedsięwzięte są różnego rodzaju działania w celu zapobieżenia szkodzie lub jej zmniejszenia, mające związek ze zdarzeniem, działaniem lub zaniechaniem powodującym bezpośrednie zagrożenie szkodą w środowisku, a więc (nawet z prawdopodobną) negatywną, mierzalną zmianą strukturalno-funkcjonalną w przyrodzie, spowodowaną przez działalność podmiotów korzystających ze środowiska, wywierającą znaczący negatywny wpływ na stan ochrony gatunków lub siedlisk przyrodniczych, art. 6 ust. 4 w zw. z art. 6 ust. 11 ustawy z dnia 13 kwietnia 2007 r. o zapobieganiu szkodom w środowisku i ich naprawie, Dz.U. z 2018 r., poz. 954. W ramach działań naprawczych, art. 6 ust. 3 tejże ustawy wymienia przykładowo działania: ograniczające, tymczasowe, *stricte* naprawcze, zastępujące w równoważny sposób, kompensacyjne, rekultywację, zalesianie, zadrzewianie, re-introdukcję gatunków. Dozwolone i wskazane są wszelkie działania, które zmierzają do naprawienia szkody, usunięcia zagrożeń dla zdrowia publicznego i przywrócenia równowagi biologicznej.

⁶⁴ Nie są to bowiem formy przewidziane wprost przez ustawodawcę do ochrony zwierząt z gatunków chronionych, o czym mówią art. 16 ust. 1 i art. 23 ust. 1 uoop.

⁶⁵ Należy zaznaczyć, że w przypadku parków krajobrazowych zabronione może zostać jedynie działanie umyślne polegające na zabijaniu zwierząt dzikich lub niszczeniu ich legowisk, natomiast w przypadku obszarów chronionego krajobrazu ustawodawca nie wprowadził takiego ograniczenia, co widoczne jest w porównaniu art. 24 ust. 1 pkt 1 z art. 17 ust. 1 pkt 2 i art. 45 ust. 1 pkt 9, a także z normą zakazującą umyślnego i nieumyślnego zabijania zwierząt, w tym polowania i rybactwa z art. 15 ust. 1 pkt 3, 4, 14 uoop. O ile bowiem „w parkach narodowych oraz w rezerwach przyrody zabrania się: (...) chwytania lub zabijania dziko występujących zwierząt, zbierania lub niszczenia jaj, postaci młodocianych i form rozwojowych zwierząt, umyślnego płoszenia zwierząt kręgowych, zbierania poroży, niszczenia nor, gniazd, legowisk i innych schronień zwierząt oraz ich miejsc rozrodu”, o tyle w parkach krajobrazowych i użytkach ekologicznych „mogą być wprowadzone następujące zakazy: (...) umyślnego zabijania dziko występujących zwierząt, niszczenia ich nor, legowisk, innych schronień i miejsc rozrodu oraz tarlisk i złożonej ikry, z wyjątkiem amatorskiego polowania ryb oraz wykonywania czynności w ramach racjonalnej gospodarki rolnej, leśnej, rybackiej i łowieckiej”. Natomiast art. 24 ust. 1 pkt 1 odnoszący się do obszarów chronionego krajobrazu ma identyczne brzmienie – za wyjątkiem przymiotnika określającego umyślność działania sprawcy. Należy to jednak w opinii autora wytłumaczyć niedbałością ustawodawcy, nie zaś celowym i zamierzonym zabiegiem. Racjonalny bowiem ustawodawca nie wprowadzałby celowo szerszego zakresu ochrony zwierząt w mniej restrykcyjnej formie ochrony przyrody, by w jeszcze mniej restrykcyjnej formie ponownie zakaz limitować. Należy zatem interpretować art. 15 ust. 1 pkt 3, 4, 14 jako dotyczący działania we wszystkich formach umyślności i nieumyślności, natomiast pozostałe omawiane normy (art. 17 ust. 1 pkt 2, art. 24 ust. 1 pkt 1 i art. 45 ust. 1 pkt 9), jako odnoszące się jedynie do umyślnego działania sprawcy. Oczywiście pamiętać należy, że zabronione jest umyślne zabijanie zwierząt objętych ścisłą ochroną gatunkową i niszczenie ich siedlisk, w tym miejsc bytowania i rozrodu, a także może zostać zabronione (w tym terminowo zabronione) zabijanie zwierząt chronionych częściowo, a także niszczenie miejsc bytowania, w tym gniazd, o czym wspólnie stanowią uoop i rgz.

⁶⁶ Art. 17 ust. 1 pkt 3, 5-7, 9-14 uoop. Również w tym przypadku, podobnie jak w art. 15 ust. 1 i art. 45 ust. 1 tejże ustawy, technikę legislacji należy ocenić w sposób negatywny.

⁶⁷ Art. 23 ust. 1 *in fine* uoop.

one migracje zwierząt, sprzyjają ich rozprzestrzenianiu się, zdobywaniu pokarmu i wymianie genetycznej, zapewniają schronienie. Istnienie korytarzy migracyjnych (zwł. naziemnych, wodnych, nadwodnych) zapobiega bowiem izolacji poszczególnych populacji powstałej wskutek tworzenia barier migracyjnych przez człowieka⁶⁸. Podobną rolę, jednak o charakterze lokalnym, a nie ogólnokrajowym lub ogólnoeuropejskim, odgrywają użytki ekologiczne⁶⁹.

Otuliny terytorialnych form ochrony przyrody (obligatoryjne w parkach narodowych⁷⁰, fakultatywne w parkach krajobrazowych oraz rezerwatach⁷¹) mają na celu zmniejszenie negatywnego oddziaływania człowieka na zwierzynę. Stanowią one dodatkowy pas ochronny izolujący środowisko naturalne od środowiska antropogenicznego i zurbanizowanego. W ramach otulin parków narodowych istnieć mogą strefy ochronne zwierząt łownych, w celu limitacji ich pogłowia.

Ostoje zwierząt (*refugia*) są to obszary ich występowania, w tym relikтового i odizolowanego, które mogą być chronione jako: element ochrony gatunkowej⁷², użytki ekologiczne⁷³. Prawo przewiduje dodatkowo możliwość ustalenia strefy ochrony ostoi⁷⁴. Są to tereny o charakterze analogicznym do otuliny, o wąskim zakresie czynności i działań zabronionych, obejmującym jedynie zakazy: przebywania osób, ścinania drzew, melioracji i budownictwa.

d) Sposoby ochrony *ex situ*

Ochrona zwierząt *ex situ* prowadzona jest w ogrodach zoologicznych, ośrodkach rehabilitacji zwierząt i w bankach genów. W ogrodach zoologicznych gromadzone są zwierzęta spełniające kumulatywnie następujące przesłanki: należące do gatunków zagrożonych wyginięciem w swym naturalnym środowisku, urodzone i wychowane poza środowiskiem przyrodniczym, nie mające szansy przeżycia na wolności, którym w ogrodzie można zapewnić odpowiednie warunki bytowe i jeśli wymaga tego ochrona populacji lub gatunku, a więc ich bezpieczeństwo, ewentualnie dobro nauki⁷⁵.

⁶⁸ Polegającej m.in. na fragmentacji środowiska, wycinaniu lasów, procesach urbanizacyjnych, chaotycznej zabudowie, budowie dróg – zwłaszcza autostrad i dróg szybkiego ruchu – czy progów na rzekach, regulacji cieków wodnych, w tym melioracji i osuszaniu, wybijaniu zwierząt skutkującemu powstaniem izolowanych grup. Por. S. Nowak, R. Mysłajek, *Ochrona dziko żyjących zwierząt przy inwestycjach drogowych w Polsce. Problemy ochrony korytarzy ekologicznych dla dużych ssaków w Polsce*, Bystra 2007, *passim*.

⁶⁹ Art. 42 uoop stanowi, że „użytkami ekologicznymi są zasługujące na ochronę pozostałości ekosystemów mających znaczenie dla zachowania różnorodności biologicznej – naturalne zbiorniki wodne, śródpolne i śródleśne oczka wodne, kępy drzew i krzewów, bagna, torfowiska, wydmy, płaty nieużytkowanej roślinności, starorzecza (...), siedliska przyrodnicze oraz stanowiska rzadkich lub chronionych gatunków (...) zwierząt (...), ich ostoje oraz miejsca rozmnażania lub miejsca sezonowego przebywania”.

⁷⁰ Art. 11 ust. 1 uoop.

⁷¹ Art. 13 ust. 2, art. 16 ust. 2 uoop.

⁷² Art. 46 ust. 1 i 3 uoop.

⁷³ Art. 42 uoop.

⁷⁴ Art. 46 ust. 3, art. 60 uoop.

⁷⁵ Art. 47, 71, 72 ust. 1 uoop.

Ogrody zoologiczne nie powinny być jedynie miejscami przetrzymywania rzadkich i zagrożonych wyginięciem zwierząt, i pokazywania ich publiczności. Chroniąc je winno się dążyć do przywrócenia ich do środowiska naturalnego⁷⁶. Temu samemu celowi służy tworzenie banków genów, mają one pozwolić na ewentualne odtworzenie czy też wzbogacenie puli genowej gatunków zagrożonych wyginięciem i zabezpieczyć materiał genetyczny gatunku.

Ośrodki rehabilitacji zwierząt są tworzone za zgodą Generalnego Dyrektora Ochrony Środowiska i mają na celu przywrócenie zwierząt chorych bądź uległych wypadkowi do środowiska naturalnego. W związku z tym, w trosce o ich bezpieczeństwo wprowadzony został zakaz ich sprzedaży⁷⁷ oraz obowiązek zapewnienia odpowiednich warunków bytowych i lekarsko-weterynaryjnych w zakresie rehabilitacji⁷⁸.

Monitoring przyrodniczy różnorodności biologicznej i krajobrazowej, zgodnie z art. 112 uoop, obejmuje obserwację, analizę i ocenę stanu środowiska i przemian zachodzących w jego składnikach (gatunki i siedliska, w tym będące przedmiotem zainteresowania Wspólnoty i o znaczeniu priorytetowym), oraz bada skuteczność zastosowanych metod ochrony przyrody. Stanowi on niejako zwięźczenie i podsumowanie wszelkich podejmowanych przez organy państwa działań i wyznacza tendencje ochrony zwierząt w przyszłości.

e) Przepisy karne i pozostałe regulacje

W celu ochrony tych zwierząt – a także ochrony ludzi przed niebezpieczeństwem grożącym im ze strony zwierząt – wprowadzone zostały zakazy stawiające zwierzęta niebezpieczne dla zdrowia i życia człowieka w pozycji *extra commercium*⁷⁹, o ile nie zostanie wydane stosowne zezwolenie⁸⁰.

Kluczowe ze względu na zachowanie rodzimego składu gatunkowego fauny, który łącznie decyduje o wartości kulturowej polskich ekosystemów, jest zachowanie go w stanie nieumniejszonym⁸¹, ale też niedopuszczenie do introdukcji na teren Polski gatunków obcych, w tym zwłaszcza gatunków inwazyjnych⁸².

⁷⁶ Art. 47 ust. 2, art. 74 ust. 1 uoop.

⁷⁷ Art. 76 ust. 1 uoop zakazuje jedynie sprzedaży, ale nie innych czynności prawnych, np. darowizny, zamiany czy wynajmu, por. § 8, 9 rgz i 73 ust. 1 pkt 3 uoop.

⁷⁸ Art. 76 ust. 2 uoop.

⁷⁹ Art. 73 ust. 1 i 3 uoop.

⁸⁰ Art. 73 ust. 4-11 uoop.

⁸¹ Co obejmuje nie tylko gatunki chronione, ale i wszystkie pozostałe, poza wyjątkami określonymi enumeratywnie w art. 125 uoop.

⁸² Art. 119a ust. 1, art. 120 ust. 1 uoop.

W art. 127-128a, 131 uoop wymienione zostały czyny zabronione ze względu na dobro przedmiotu ochrony jakim jest spokojna egzystencja zwierząt stanowiących dobra kultury o znaczeniu narodowym i ponadnarodowym. Wykroczeniem jest m.in.: umyślne naruszenie jakiegokolwiek zakazu obowiązującego w parkach narodowych i krajobrazowych, rezerwatach przyrody, obszarach chronionego krajobrazu i Natura 2000, a także naruszanie użytków ekologicznych. Przestępstwem jest bezprawne, umyślne i nieumyślne, posiadanie i handel zwierzętami chronionymi gatunkowo, lecz tylko wówczas, gdy wywiera to wpływ na zachowanie właściwego stanu ochrony gatunku. W zależności od umyślności sprawcy czyny te stanowią występki bądź zbrodnie. Niezbędne jest również posiadanie odpowiedniej dokumentacji przewozowej i stwierdzającej legalność pochodzenia posiadanych przez siebie zwierząt.

4. Zakończenie

W celu zapewnienie bezpieczeństwa i zachowania dla przyszłych pokoleń jednego z elementów dziedzictwa kulturowego jakim są zwierzęta, ustanawiane być mogą rozmaite formy i sposoby ochrony. Wszystkie te działania winny być prowadzone w sposób zintegrowany, chroniący nie tylko wyjątkowe okazy czy poszczególne gatunki, a całe ekosystemy z ich bogactwem ożywionym i nieożywionym. Środowisko naturalne porównać można bowiem do ogromnego żywego organizmu, którego wszystkich funkcjonalnych zależności, wynikających z istnienia danych warunków glebowych, hydrologicznych, klimatycznych, składu gatunkowego flory i fauny, a także i innych czynników, nie jesteśmy w stanie w pełni pojąć. Każda ludzka ingerencja w ten mikroświat, ukształtowany poprzez tysiące lat wspólnej egzystencji roślin, grzybów i zwierząt, jest w stanie zaburzyć istniejącą harmonię i doprowadzić do jego degradacji. System gatunkowej i terytorialnej ochrony zwierząt i ich siedlisk winien pełnić więc rolę służebną względem naturalnego stanu przyrody, winien ją wspomagać i zabezpieczać przed zniszczeniem w przyszłości, ewentualnie naprawiać błędy poprzednich pokoleń. Jedynie całościowe spojrzenie na zwierzęta – nie jako gatunki i nie jako okaz, ale jako elementy wielkiej układanki zależności biologicznych – pozwoli na skuteczne zapewnienie bezpieczeństwa tych dóbr kultury.

Summary

Protected animals are an undervalued and unobvious part of Polish cultural heritage. In order to protect the safety of animals, as well as their ecosystems and habitats, various forms and methods of nature protection have been established. The paper discusses legal regulations pertaining to animals under active and passive protection, including the principles of species protection and various types of territorial protection, including national and landscape parks, nature reserves, 'Natura 2000' network, protected landscape areas, ecological lands, refuges or lagging.

BIBLIOGRAFIA

Źródła

Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2009/147/WE z dnia 30 listopada 2009 r. w sprawie ochrony dzikiego ptactwa, Dz.Urz. UE z dnia 26 stycznia 2010 r., L 20/7, ss. 7-25.

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz.U. z 1997 r., nr 78, poz. 483 ze zm.

Rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia 28 września 2004 r. w sprawie gatunków dziko występujących zwierząt objętych ochroną, Dz.U. z 2004 r., nr 220, poz. 2237.

Rozporządzenie Ministra Środowiska z dnia 30 marca 2005 r. w sprawie rodzajów, typów i podtypów rezerwatów przyrody, Dz.U. z 2005 r., nr 60, poz. 531-533.

Ustawa z dnia 15 lutego 1962 r. o ochronie dóbr kultury, Dz.U. z 1962 r., nr 10, poz. 48, tj. Dz.U. z 1999 r., nr 98, poz. 1150, z 2000 r., nr 120, poz. 1268, z 2002 r., nr 25, poz. 253, nr 113, poz. 984, z 2003 r., nr 80, poz. 717.

Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody, t.j. Dz.U. z 2018 r., poz. 142, 10, 650.

Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, t.j. Dz.U. z 2017 r., poz. 2187, z 2018 r., poz. 10.

Ustawa z dnia 13 kwietnia 2007 r. o zapobieganiu szkodom w środowisku i ich naprawie, Dz.U. z 2018 r., poz. 954.

Zarządzenie nr 36/2017 dyrektora Kampinoskiego Parku Narodowego z dnia 20 października 2017 r. w sprawie udostępniania Kampinoskiego Parku Narodowego.

Literatura

Bartkowiak A., Namyślak Ł., Mielcarek P., *Działania strategiczne w zakresie dobrostanu zwierząt jako element zrównoważonego rozwoju rolnictwa*, „Problemy Inżynierii Rolniczej – Problems of Agricultural Engineering” nr 75.1 (2012).

Budzyńska M., *Współczesne zagadnienia w badaniach i nauczaniu dobrostanu zwierząt*, „Wiadomości zootechniczne” nr 1 (2015).

Hibszler A., *Edukacyjna funkcja parków narodowych oraz jej rola w zapobieganiu konfliktom – zarys problemu*, w: *Między ochroną przyrody a gospodarką – bliżej ochrony. Konflikty człowiek – przyroda na obszarach prawnie chronionych w Polsce*, red. A. Hibszler, J. Partyka, Sosnowiec – Ojców 2005.

Kaleta T., *Dobrostan i behavior zwierząt – wyzwanie dla edukacji weterynaryjnej*, „Życie Weterynaryjne” nr 92.6 (2017).

Kistowski M., *Próba typologii sytuacji konfliktowych w relacjach „zagospodarowanie przestrzenne – środowisko przyrodnicze” na obszarze parków krajobrazowych nad Zatoką Gdańską*, w: *Między ochroną przyrody a gospodarką – bliżej ochrony. Konflikty człowiek – przyroda na obszarach prawnie chronionych w Polsce*, red. A. Hibszler, J. Partyka, Sosnowiec – Ojców 2005.

Kurczewski R., Machnik A., *Konflikty w obrębie systemów rekreacyjnych obszarów chronionych na poziomie przyrody ożywionej*, w: *Między ochroną przyrody a gospodarką – bliżej ochrony. Konflikty człowiek – przyroda na obszarach prawnie chronionych w Polsce*, red. A. Hibszler, J. Partyka, Sosnowiec – Ojców 2005.

Lipiński A., *Opłaty za wstęp do parku narodowego*, „Problemy ekologii” nr 10.3 (2006).

Nowak S., Mysłajek R., *Ochrona dziko żyjących zwierząt przy inwestycjach drogowych w Polsce. Problemy ochrony korytarzy ekologicznych dla dużych ssaków w Polsce*, Bystra 2007.

Partyka J., Żółciak J., *Konflikty człowiek – przyroda na przykładzie Ojcowskiego Parku Narodowego*, w: *Między ochroną przyrody a gospodarką – bliżej ochrony. Konflikty człowiek – przyroda na obszarach prawnie chronionych w Polsce*, red. A. Hibszler, J. Partyka, Sosnowiec – Ojców 2005.

Pawlaczyk P., *Ochrona bierna jako jedno z narzędzi ochrony obszarów Natura 2000*, „Przegląd Przyrodniczy” nr 21.2 (2010).

Solon J., *Czy obowiązująca ustawa o ochronie przyrody jest dobrym narzędziem do rozwiązywania konfliktów „człowiek – przyroda” w polskich parkach narodowych?*, w: *Między ochroną przyrody a gospodarką – bliżej ochrony. Konflikty człowiek – przyroda na obszarach prawnie chronionych w Polsce*, red. A. Hibszler, J. Partyka, Sosnowiec – Ojców 2005.

Sondel J., *Prawne aspekty uprawiania turystyki na obszarach chronionych*, „Folia Turistica” nr 17 (2006).

Witkowski Z (i in.), *Nielegalna dyspersja turystów – problem parków narodowych i rezerwatów przyrody w Polsce*, „Folia Turistica” nr 22 (2010).

Zacharko L., *Wybrane refleksje nad istotą strefy specjalnej w prawie administracyjnym, jej rodzajami i implikacjami w sferze skutków prawnych*, w: *Między tradycją a przyszłością w nauce prawa administracyjnego: księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Janowi Bociowi*, red. J. Supernat, Wrocław 2009.

Michał Hejbudski

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

**GMINNA EWIDENCJA ZABYTKÓW
JAKO INSTRUMENT ZAPEWNIENIA BEZPIECZEŃSTWA
DOBROM KULTURY W ŚWIELE PRAWNYCH STANDARDÓW OCHRONY
WŁAŚCICIELI NIERUCHOMOŚCI**

**MUNICIPAL RECORD OF MONUMENTS
AS AN INSTRUMENT TO ENSURE THE SECURITY OF CULTURAL
HERITAGE IN THE CONTEXT OF LEGAL STANDARDS
FOR THE PROTECTION OF OWNERS**

1. Wstęp

Różnego rodzaju dobra kultury stanowią trudną do przecenienia wartość ze względu na swój historyczny, naukowy i artystyczny charakter, jak również z uwagi na ich znaczenie dla konsolidacji kultury, oraz jako źródło tożsamość narodu polskiego, jego trwania i rozwoju.

Ochrona dóbr kultury została wyeksponowana jako jedno z podstawowych zadań państwa w art. 5 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.¹, jak również stanowi ona jedno z podstawowych zadań w ramach działu administracji rządowej określonego w art. 14 ust. 1 ustawy z dnia 4 września 1997 r. o działach administracji rządowej², przyporządkowanego Ministrowi Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Na system ochrony dóbr kultury w Polsce składa się cały szereg rozwiązań prawnych przewidzianych w różnych aktach prawnych rangi ustawowej³.

Dotychczasowe wypowiedzi normatywne ujmowały dobro kultury jako bogactwo narodowe, które powinno być chronione przez wszystkich obywateli. Dobrem kultury miał być każdy przedmiot ruchomy lub nieruchomy, dawny lub współczesny, mający znaczenie dla dziedzictwa i rozwoju kulturalnego ze względu na jego wartość historyczną, naukową lub artystyczną⁴. Obecnie

¹ Dz.U. z 1997 r., nr 78, poz. 483 ze zm. Przywołany artykuł nakłada na Rzeczpospolitą Polską obowiązek strzeżenia dziedzictwa narodowego.

² T.j. Dz.U. z 2017 r., poz. 888 ze zm.

³ Poza aktami prawnymi wymienionymi w innych miejscach niniejszego opracowania należy wskazać, m.in. ustawę z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach, t.j. Dz.U. z 2018 r., poz. 720 ze zm., ustawę z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach, t.j. Dz.U. z 2018 r., poz. 574, ustawę z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach, t.j. Dz.U. z 2018 r., poz. 217 ze zm., ustawę z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej, t.j. Dz.U. z 2017 r., poz. 862 ze zm.

⁴ Art. 1 ust. 1 i art. 2 ustawy z 15.02.1962 r. o ochronie dóbr kultury, Dz.U. z 1962 r., nr 10, poz. 48 ze zm.

prawodawca przyjmuje, że dobro kultury oznacza zabytek w rozumieniu art. 3 pkt 1 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami⁵, rzecz ruchomą niebędącą zabytkiem, a także ich części składowe lub zespoły, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na ich wartość artystyczną, historyczną lub naukową, lub ze względu na ich znaczenie dla dziedzictwa i rozwoju kulturalnego⁶.

W konsekwencji powyższych rozważań należy przyjąć, że zabytki zostały włączone w zakres pojęcia „dobro kultury” i stanowią w nich centralne miejsce. Konieczność zapewnienia większej skuteczności rozwiązaniom prawnym mającym na celu ochronę zabytków, niż tej, która wynikała z regulacji zawartych w ustawie z 1962 r.⁷, sprawiła, że na gruncie obowiązującej *de lege lata* ustawy z 2003 r. pojęcie „dobro kultury” ustąpiło miejsca pojęciu „zabytku”⁸. Przepisy uoz wprowadzają podstawę do wyróżnienia trzech rodzajów zabytków tj. zabytku nieruchomego, zabytku ruchomego oraz zabytku archeologicznego.

Gminna ewidencja zabytków⁹ nie została ujęta w katalogu prawnych form ochrony zabytków¹⁰. Mimo to wpis nieruchomości do gm.ew.zab. wywołuje dla jej właściciela jurydyczne następstwa. Okoliczność ta stała się motywem przewodnim podjęcia w niniejszym opracowaniu analizy normatywnych regulacji tej instytucji. Charakter prawny gm.ew.zab., determinowany brzmieniem art. 22 ust. 5 pkt 1-3 uoz, ograniczył zakres rozważań do zabytków nieruchomych. W świetle art. 3 pkt 1 i 2 uoz zabytek nieruchomy to nieruchomość, jej część lub zespół nieruchomości, będący dziełem człowieka lub związany z jego działalnością i stanowiący świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową¹¹. Natomiast celem badawczym poniższych rozważań stała się próba odpowiedzi na pytanie, czy prawne regulacje gm.ew.zab.) w obecnym kształcie pełnią rolę instrumentu zapewnienia bezpieczeństwa zabytkom oraz czy są zasadne w kontekście wartości prawnie chronionych dotyczących uprawnień właścicielskich.

2. Pojęcie i formy ochrony zabytków w ujęciu historycznym

⁵ T.j. Dz.U. z 2017 r., poz. 2187 ze zm. (cyt.: uoz).

⁶ Art. 2 pkt 1 ustawy z 25.05.2017 r. o restytucji narodowych dóbr kultury, Dz.U. z 2017 r., poz. 1086.

⁷ Por. J. Pruszyński, *Prawna ochrona zabytków architektury w Polsce*, Warszawa 1977, s. 105.

⁸ J. Sługocki, *Opieka nad zabytkiem nieruchomym. Problemy administracyjnoprawne*, Lex 2017.

⁹ Dalej: gm.ew.zab.

¹⁰ Art. 7 uoz.

¹¹ Wprawdzie zabytek archeologiczny jest szczególną postacią zabytku nieruchomego, jednak z uwagi na jego charakter rozważania o nim wykraczają poza ramy tematyczne określone tytułem przedmiotowego opracowania.

Precyzyjne ustalenie daty granicznej, od której pojawiły się w Polsce ruchy społeczne zmierzające do ochrony zabytków, byłoby niemożliwe. Dające się zaobserwować w naszym kraju zainteresowanie historią i zbytkami przypada na okres renesansu¹². Znaczenie i szczególna rola zabytków rozumianych jako dziedzictwo kulturowe narodu polskiego było mocno obecne w świadomości społecznej Polaków w okresie zaborów¹³, zaś działalność ruchów oddolnych wypełniała braki legislacyjne państw zaborczych w tym zakresie¹⁴. Wymiernym efektem działalności organizacji społecznych w okresie zaborów było stworzenie normatywnych podwalin pod przyszłe polskie prawo dotyczące ochrony zabytków¹⁵.

W przededniu odrodzenia się niepodległego Państwa Polskiego działająca wówczas Rada Regencyjna przyjęła stosowne w tym zakresie regulacje w dekreście z dnia 31 października 1918 r. o opiece nad zabytkami sztuki i kultury¹⁶. Na bazie tego aktu prawnego nie doszło jeszcze do wykrystalizowania abstrakcyjnej definicji terminu zabytku. W odniesieniu do nieruchomości uwagę zwracał art. 12 przywołanego dekretu, w którym zostały wymienione enumeratywnie poszczególne kategorie dóbr ujmowane jako zabytki. Formą ochrony zabytków było wpisanie ich do inwentarza zabytków sztuki i kultury, co gwarantowało im ochronę prawną. Jednakże na mocy art. 11 dekretu wszelkie nieruchomości i ruchome dzieła, świadczące o sztuce i kulturze epok ubiegłych, istniejące nie mniej niż 50 lat, korzystały z opieki prawa także w okresie poprzedzającym ich umieszczenie w inwentarzu zabytków sztuki i kultury.

Definicja zabytków znalazła normatywne odzwierciedlenie w art. 1 rozporządzenia z dnia 6 marca 1928 r. o opiece nad zabytkami¹⁷. Zabytkiem był każdy przedmiot tak nieruchomy, jak ruchomy, charakterystyczny dla pewnej epoki, posiadający wartość artystyczną, kulturalną, historyczną, archeologiczną lub paleontologiczną stwierdzoną orzeczeniem władzy państwowej

¹² K. Zalasńska, *Prawna ochrona zabytków nieruchomych w Polsce*, Lex 2010.

¹³ Szerzej zob. J. Pruszyński, *Organizacja ochrony zabytków w dwudziestoleciu międzywojennym*, „Ochrona Zabytków” nr 41.2 (1988), s. 75-76; B. Rymaszewski, *Polska ochrona zabytków*, Warszawa 2005, s. 12; T. Krochmal, *Rys historyczno-prawny ochrony dzieł sztuki i zabytków ruchomych w Polsce*, w: *Ochrona dzieł sztuki w Polsce. Materiały z konferencji naukowej ASW 18-19 maja 1989 r.*, red. Z. Jakubowski, S. Ziemiński, Warszawa 1990, s. 224; J. Frycz, *Restauracja i konserwacja zabytków architektury w Polsce w latach 1795-1918*, Warszawa 1975, s. 53.

¹⁴ W zaborze rosyjskim nie istniały regulacje normatywne w tej dziedzinie, zob. szerzej K. Zalasńska, *Prawna ochrona...*, rozdz. 1. W zaborze pruskim tytułem przykładu należy wymienić dekret z dnia 1 lipca 1843 r. o powołaniu Urzędu Generalnego Konserwatora Zabytków, zob. A. Gaczol, *Z dziejów Państwowej Służby Ochrony Zabytków w Polsce*, w: *90 lat Służby Ochrony Zabytków w Polsce*, red. J. Jasieński, K. Kuśnierz, Wrocław 2008, s. 42. Natomiast w zaborze austriackim działania podejmowane przez władze centralne w zasadzie nie sięgały obszaru Galicji, zob. K. Zalasńska, *Prawna ochrona...*

¹⁵ J. Pruszyński, *Dziedzictwo kultury Polski. Jego straty i ochrona prawna*, t. 1, Kraków 2001, s. 323.

¹⁶ Dziennik Praw Państwa Polskiego z 1918 r., nr 16, poz. 36.

¹⁷ Dz.U. z 1928 r., nr 29, poz. 265 ze zm. (cyt.: rozp. z 1928 r.), art. 47 rozp. z 1928 r. uchylił dekret z 1918 r.

i zasługujący wskutek tego na zachowanie. Formą ochrony zabytków był rejestr zabytków prowadzony przez władze konserwatorskie¹⁸.

Na gruncie kolejnego aktu prawnego, którym była ustawa z 1962 r. zostało przyjęte pojęcie dobra kultury. Zgodnie z art. 2 tej ustawy dobrem kultury był każdy przedmiot ruchomy lub nieruchomy, dawny lub współczesny, mający znaczenie dla dziedzictwa i rozwoju kulturalnego ze względu na jego wartość historyczną, naukową lub artystyczną. Celem ochrony dóbr kultury było ich zachowanie, należyte utrzymanie oraz społecznie celowe wykorzystanie i udostępnienie dla celów naukowych, dydaktycznych i wychowawczych, tak aby służyły nauce oraz popularyzacji wiedzy i sztuki, stanowiły trwałe element rozwoju kultury i były czynnym składnikiem życia współczesnego społeczeństwa. Ochrona dóbr kultury polegała na zabezpieczeniu ich przed zniszczeniem, uszkodzeniem, dewastacją, zaginięciem lub wywozem za granicę, na zapewnieniu im warunków trwałego zachowania, na opracowaniu dokumentacji naukowej, ewidencji i rejestracji oraz na ich konserwacji, restauracji lub odbudowie, opartych na zasadach naukowych. Ochronie prawnej, przewidzianej w przepisach ustawy z 1962 r., podlegały następujące dobra kultury, zwane w ustawie zabytkami:

- wpisane do rejestru zabytków,
- wpisane w muzeach do inwentarza i wchodzące w skład bibliotek, z wyjątkiem materiałów wchodzących w skład narodowego zasobu archiwalnego, którego ochronę regulowały odrębne przepisy,
- inne, jeżeli ich charakter zabytkowy był oczywisty, o ile nie podlegały ochronie na podstawie odrębnych przepisów. Z punktu widzenia przedmiotu rozważań istotne jest wprowadzenie po raz pierwszy instytucji ewidencji dóbr kultury nie wpisanych do rejestru zabytków, a znajdujących się na terenie działania wójtów, burmistrzów, prezydentów miast¹⁹.

W obecnie obowiązującej uoz z 2003 r. ustawodawca odszedł od terminu dóbr kultury na rzecz pojęcia zabytków, których definicja została zawarta w art. 3 pkt 1-3 uoz. Formami ochrony zabytków stały się: wpis do rejestru zabytków; wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa; uznanie za pomnik historii; utworzenie parku kulturowego; ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania

¹⁸ Stosownie do art. 5 rozporządzenia z 1928 r. „władzami konserwatorskimi pierwszej instancji są wojewódzkie władze administracji ogólnej. Władzą konserwatorską drugiej instancji jest Minister Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego. W odniesieniu do starożytności, dzieł sztuki, dokumentów archiwalnych i rękopisów, posiadających wartość historyczną lub artystyczną, znajdujących się w katolickich kościołach i lokalach kościelnych, władzą konserwatorską są komisje mieszane świecko-duchowne, mianowane przez właściwego biskupa w porozumieniu z Ministrem Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego”. Zgodnie zaś z art. 6 rozporządzenia z 1928 r. organami fachowymi wojewódzkich władz administracji ogólnej byli *konserwatorowie*, mianowani przez Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego.

¹⁹ Art. 18 pkt 8 lit. b ustawy z dnia 24 lipca 1998 r. o zmianie niektórych ustaw określających kompetencje organów administracji publicznej w związku z reformą ustrojową państwa, Dz.U. z 1998 r., nr 106, poz. 668 ze zm.

przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego. Wprowadzona też została gminna ewidencja dóbr kultury, aczkolwiek nie znalazła się w katalogu form ochrony zabytków.

3. Jurydyczne następstwa wpisania zabytku do gminnej ewidencji zabytków

Ewidencja zabytków jest podstawą do sporządzania programów opieki nad zabytkami przez województwa, powiaty i gminy. Przepisy uoz pozwalają wyróżnić krajową ewidencję zabytków prowadzoną przez Generalnego Konserwatora Zabytków, wojewódzką ewidencję zabytków, prowadzoną przez wojewódzkiego konserwatora zabytków oraz gm.ew.zab. prowadzoną przez wójta, burmistrza, prezydenta miasta w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomych z terenu gminy²⁰.

Początkowo²¹ wójt (burmistrz, prezydent miasta) prowadził gm.ew.zab. w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomych z terenu gminy, objętych wojewódzką ewidencją zabytków. Oznaczało to, że w gm.ew.zab. były tylko takie zabytki, które jednocześnie figurowały w wojewódzkiej ewidencji zabytków.

Zasadnicza zmiana stanu prawnego, w zakresie przedmiotu rozważań zawartych w niniejszym opracowaniu, nastąpiła w 2010 r. W wyniku dokonanej nowelizacji²² od dnia 5 czerwca 2010 r. do art. 22 uoz został dodany ust. 5, zgodnie z którym w gm.ew.zab. powinny być ujęte: zabytki nieruchome wpisane do rejestru; inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków; inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta) w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków. Szczególną uwagę zwraca możliwość wprowadzania do gm.ew.zab. także zabytków niewpisanych ani do rejestru zabytków, ani do wojewódzkiej ewidencji zabytków, o ile zostały wyznaczone przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta) w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków. Uzupełnieniem tej regulacji jest § 18 rozporządzenia Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu

²⁰ Zob. R. Gołat, *Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Komentarz do art. 21 i 22*, Lex 2004; P. Antoniuk (i in.), w: *Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Komentarz*, red. M. Cherka, Lex 2010; A. Ginter, A. Michalak, *Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Komentarz do art. 21 i 22*, Lex 2016.

²¹ Art. 22 ust. 4 uoz, który obowiązywał w okresie od 17 września 2003 r. do 4 czerwca 2010 r., Dz.U. z 2003 r., nr 162, poz. 1568.

²² Art. 1 pkt 5 lit. b. ustawy z dnia 18 marca 2010 r. o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz o zmianie niektórych innych ustaw, Dz.U. z 2010 r., nr 75, poz. 474, zob. też Druk Sejmu VI, nr 2059.

zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem²³, zgodnie z którym wójt (burmistrz, prezydent miasta) włącza kartę adresową zabytku nieruchomego do gm.ew.zab. po sprawdzeniu, czy dane zawarte w karcie adresowej są wyczerpujące i zgodne ze stanem faktycznym.

Jednakże rzeczywisty obraz skutków prawnych wprowadzonych zmian powstaje dopiero w powiązaniu z nowelizacją innych przepisów. Na gruncie regulacji zawartych w uoz godzi się wskazać art. 19 ust. 1 – 1b, stosownie do których ochronę zabytków nieruchomych innych niż wpisanych do rejestru i ich otoczenia, zaś znajdujących się w gm.ew.zab. uwzględnia się w studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz w miejscowym planie zagospodarowania, jak również w decyzji o warunkach zabudowy oraz w uchwale określającej zasady i warunki sytuowania obiektów małej architektury, tablic i urządzeń reklamowych oraz ogrodzeń.

Dodatkowo trzeba zwrócić uwagę na art. 39 ust. 3 ustawy z dnia 7 lipca 1994 r. Prawo budowlane²⁴, w którym wprowadzony został obowiązek przeprowadzenia przez organ administracji architektoniczno-budowlanej uzgodnień z wojewódzkim konserwatorem zabytków przed wydaniem pozwolenia na budowę lub rozbiórkę obiektu budowlanego w stosunku do obiektów budowlanych oraz obszarów niewpisanych do rejestru zabytków, a ujętych w gm.ew.zab.

Nie może umknąć uwadze również art. 53 ust. 4 pkt 2 ustawy z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym²⁵, zgodnie z którym decyzje o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego wydaje się po uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków w odniesieniu do obszarów i obiektów objętych formami ochrony zabytków, o których mowa w art. 7 uoz oraz ujętych w gm.ew.zab. Trzeba mieć też na uwadze, że zgodnie z art. 60 ust. 1 przywołanej ustawy decyzję o warunkach zabudowy wydaje, z zastrzeżeniem ust. 3, wójt, burmistrz albo prezydent miasta po uzgodnieniu z organami, o których mowa w art. 53 ust. 4, i uzyskaniu uzgodnień lub decyzji wymaganych przepisami odrębnymi, zaś stosownie do art. 64 ust. 1 tego aktu prawnego art. 53 ust. 4 stosuje się odpowiednio do decyzji o warunkach zabudowy. Okoliczność ta powoduje, że również decyzję o warunkach zabudowy wydaje się po uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków w odniesieniu do obszarów i obiektów objętych formami ochrony zabytków, o których mowa w art. 7 uoz oraz ujętych w gm.ew.zab²⁶.

²³ Dz.U. z 2011 r., nr 113, poz. 661.

²⁴ T.j. Dz.U. z 2017 r., poz. 1332 ze zm.

²⁵ T.j. Dz.U. z 2017 r., poz. 1073 ze zm.

²⁶ Wyrok WSA w Krakowie z dnia 7 czerwca 2013 r., II SA/Kr 131/13, Lex 1332777.

4. Procedura wpisu do gminnej ewidencji zabytków

Daleko idące skutki, jakie ww. przepisy prawa różnych aktów prawnych wiążą z wpisaniem nieruchomości do gm.ew.zab. inspirowane do bliższej analizy charakteru prawnego takiego wpisu.

Przepisy uoz nie określają materialnoprawnych podstaw wpisu do ewidencji, zaś wyniki zastosowania interpretacji literalnej art. 22 ust. 5 pkt 3 uoz nie dają jednoznacznych rezultatów przy próbie udzielenia odpowiedzi na pytanie, czy do gm.ew.zab. powinny być wpisywane tylko takie nieruchomości, które mieszczą się w zakresie definicji zabytku zamieszczonej w art. 3 pkt 1 i 2 tej ustawy. Mimo to wykładnia systemowa każe opowiedzieć się za takim poglądem. Regulacja w jednym akcie normatywnym definicji zabytku oraz instytucji gm.ew.zab. przekonują o spójności rozwiązań normatywnych służących ochronie zabytków. Identyczne wyniki daje zastosowanie metody celowościowej. Trudno byłoby bowiem znaleźć racjonalne uzasadnienie dla przyzwolenia na wpisywanie do gm.ewi.zab. nieruchomości, które nie spełniają cech wymaganych do uznania nieruchomości za zabytek. Stosunkowo nieostra definicja zabytku może jednak budzić obawy przed arbitralnym i w rezultacie dowolnym działaniem wójta (burmistrza, prezydenta miasta). Po części problem ten rozwiązuje nałożony na wójta (burmistrza, prezydenta miasta) obowiązek uzyskania porozumienia z wojewódzkim konserwatorem zabytków. Zgodnie ze stanowiskiem judykatury porozumienie z wojewódzkim konserwatorem zabytków oznacza uzyskanie zgodnego stanowiska organu prowadzącego ewidencję gminną oraz organu współdziałającego. Stanowisko organu współdziałającego powinno być wyrażone w piśmie urzędowym. Oznacza to, że do gm.ew.zab. nie można włączyć obiektów, których nie zaaprobował i nie zaakceptował wojewódzki konserwator zabytków²⁷. Ponadto literalne brzmienie art. 22 ust. 5 ust. 3 uoz nie uprawnia do nadania stanowisku wójta (burmistrza, prezydenta miasta) wiodącej roli w procesie decyzyjnym uznania nieruchomości za zabytek poprzedzającej jej wpisanie do gm.ew.zab. W przepisie art. 22 ust. 5 pkt 3 uoz nie można doszukiwać się normy wskazującej na inicjatora porozumienia, albowiem istotą każdego porozumienia jest dojście do takiego samego stanowiska w danej sprawie; innymi słowy, istotne dla spełnienia przesłanek art. 22 ust. 5 pkt 3 uoz jest zaistnienie pozytywnego efektu w postaci zgodnych stanowisk organów. Fakt natomiast, że ustawodawca użył w omawianej normie sformułowania, iż chodzi o zabytki „wyznaczone przez wójta (prezydenta miasta), w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków”, wymieniając

²⁷ Wyrok WSA w Warszawie z dnia 3 lipca 2013 r., VII SA/Wa 2653/12, Lex 1352710.

wójta (prezydenta miasta) w pierwszej kolejności, wiąże się z faktem, że to właśnie ten organ prowadzi gm.ew.zab., co wynika z art. 22 ust. 4 uoz. Ponadto, terminu „wyznaczone”, nie można odnosić jedynie do wójta (prezydenta miasta), skoro owo „wyznaczenie”, następuje w porozumieniu obu organów²⁸.

Poważne wątpliwości wzbudza tryb dokonywania wpisu nieruchomości do gm.ew.zab. Podstawą wpisu jest bowiem zarządzenie wójta (burmistrza, prezydenta miasta), które jako akt wewnętrzny nie jest doręczany właścicielowi nieruchomości. W praktyce zatem rozwiązanie takie może prowadzić do sytuacji, w których właściciel nieruchomości przez długi czas nie posiada wiedzy o tym, że jego nieruchomość została wpisana do gm.ew.zab. O fakcie tym może się dowiedzieć np. przy okazji wystąpienia o wydanie decyzji o warunkach zabudowy albo pozwolenia na budowę lub rozbiórki obiektu budowlanego. Dla oceny przedstawionych unormowań warto wskazać, że zupełnie inaczej wygląda sytuacja prawna właściciela nieruchomości, która jest wpisywana do rejestru zabytków. W takim bowiem przypadku, zgodnie z art. 9 ustawy z 2003 r., wpis jest dokonywany na podstawie decyzji administracyjnej wydanej przez wojewódzkiego konserwatora zabytków. Oznacza to, że zgodnie z art. 109 ustawy z dnia 14 czerwca 1960 r. Kodeks postępowania administracyjnego²⁹ właścicielowi nieruchomości doręczana jest taka decyzja, w związku z tym od razu uzyskuje on wiedzę i może skorzystać z instrumentów odwoławczych przewidzianych w administracyjnym toku postępowania oraz w postępowaniu sądowoadministracyjnym.

Mimo wskazanego niekorzystnego ukształtowania sytuacji prawnej właściciela nieruchomości wpisanej do gm.ew.zab. na podstawie art. 22 ust. 5 pkt 3 uoz, należy zauważyć, że nie został on zupełnie pozbawiony środków prawnych. Charakter prawny wpisu do gm.ew.zab. sprawia, że – w odróżnieniu od wpisu do rejestru zabytków – inne jest instrumentarium prawne przysługujące właścicielowi nieruchomości. Przede wszystkim przysługuje mu prawo kwestionowania zabytkowego charakteru nieruchomości, z powodu którego została ona wpisana do gm.ew.zab. Potwierdzeniem tego jest wyrażony w judykaturze pogląd, że nieuprawnione jest stanowisko, iż w ramach uoz w zakresie wpisu do gm.ew.zab., nie jest dopuszczalne badanie kwestii posiadania przez obiekt wartości zabytkowych³⁰. Co więcej, przyjęto³¹, że działanie prezydenta miasta w formie prawnej zarządzenia,

²⁸ Wyrok NSA z dnia 2 kwietnia 2014 r., II OSK 2637/12, Lex 1575556.

²⁹ T.j. Dz.U. z 2017 r., poz. 1257 ze zm.

³⁰ Wyrok WSA w Warszawie z dnia 3 lipca 2013 r., VII SA/Wa 2653/12, Lex 1352710.

³¹ Postanowienie NSA z dnia 14 września 2012 r., II OSK 1950/12, Lex 1413428.

którego treścią było określenie zabytków znajdujących się w ewidencji zabytków gminy, stanowi akt organu jednostki samorządu terytorialnego z zakresu administracji publicznej podlegający kognicji sądu administracyjnego na podstawie art. 101 ust. 1 ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym³² (art. 3 § 2 pkt 6 ustawy z dnia 30 sierpnia 2002 r. Prawo o postępowaniu przed sądami administracyjnymi³³).

5. Normatywne regulacje gminnej ewidencji zabytków w świetle prawnych wartości chroniących własność nieruchomości

Wpis nieruchomości do gm.ew.zab. na podstawie art. 22 ust. 5 pkt 3 uoz skłania do refleksji w zakresie dopuszczalnej ingerencji, uzasadnionej troską o ochronę zabytków, w prawne standardy ochrony właścicieli nieruchomości. W szczególności pod rozważę należy wziąć wartości wyrażane w art. 2, art. 21 ust. 1, art. 45 ust. 1, art. 64 ust. 1 i ust. 2 Konstytucji RP. Oznacza to potrzebę konfrontacji zarzutu pozbawienia właściciela nieruchomości realnej możliwości udziału w merytorycznym postępowaniu zmierzającym do włączenia należącej do niego nieruchomości do gm.ew.zab. w oparciu o art. 22 ust. 5 pkt 3 uoz z wzorcami konstytucyjnymi m.in. w postaci: prawa do traktowania własności przez organy władzy publicznej w sposób zgodny z zasadą zaufania obywatela do państwa, prawa własności, prawa do sądu, prawa do sprawiedliwej procedury. Analizowana kwestia była przedmiotem rozważań Trybunału Konstytucyjnego³⁴. Konieczność zachowania zwięzłości wyводу nie pozwala na szersze odniesienie się do treści prezentowanych w przywołanym orzeczeniu. W sposób węzłowy trzeba jednak wskazać, że Trybunał zauważył, że zarzuty niekonstytucyjności sformułowane w skardze konstytucyjnej dotyczyły braku regulacji, a zatem zaniechania prawodawczego, podczas gdy ocenie konstytucyjności podlega jedynie pominięcie prawodawcze³⁵. Ponadto Trybunał dostrzegł, że prawo do sądu odnosi się do postępowania przed organem sądowym, a postępowania przed sądem nie można utożsamiać z postępowaniem administracyjnym. Natomiast w odniesieniu do zarzutu naruszenia prawa własności, Trybunał Konstytucyjny stwierdził, że prawo to, jak też inne prawa majątkowe pojmowane podmiotowo, gwarantowane są przede wszystkim w art. 64 ust. 1 i 2 Konstytucji, zaś w skardze wskazano art. 64 ust. 3 Konstytucji.

³² T.j. Dz.U. z 2018 r., poz. 994 ze zm. Zgodnie z przywołanym przepisem: „Każdy, czyj interes prawny lub uprawnienie zostały naruszone uchwałą lub zarządzeniem, podjętymi przez organ gminy w sprawie z zakresu administracji publicznej, może zaskarżyć uchwałą lub zarządzenie do sądu administracyjnego”.

³³ T.j. Dz.U. z 2017 r., poz. 1369 ze zm.

³⁴ Zob. postanowienie TK z dnia 7 listopada 2016 r., SK 3/15, OTK-A 2016/84. Dla porządku rzeczy należy nadmienić, że przedmiotem skargi był nie tylko art. 22 ust. 5 pkt 3 uoz, ale także przywołany wyżej § 18 rozporządzenia z dnia 26 maja 2011 r.

³⁵ Szerzej na ten temat zob. wyrok TK z dnia 30 września 2014 r., SK 22/13, OTK-A 2014/8/96.

Przytoczone orzeczenie nie rozwiązało analizowanego zagadnienia, głównie za sprawą uchybień natury formalnej samej skargi konstytucyjnej, które doprowadziły do umorzenia postępowania. Tym samym nadal otwarta pozostaje kwestia ewentualnej potrzeby normatywnej ingerencji w obecnie obowiązujące rozwiązania. W szczególności chodzi o takie ukształtowanie procedury, która wyposaży właściciela nieruchomości w atrybuty strony postępowania już w stadium dokonywania wpisu jego nieruchomości do gm.ew.zab. Będzie to dla niego oznaczało m.in. prawo do uzyskiwania informacji o czynnościach organu administracji publicznej, prawo do zgłaszania wniosków dowodowych i zajęcia stanowiska na okoliczność posiadania przez należącą do niego nieruchomość zabytkowego charakteru, jak też prawo do skarżenia rozstrzygnięcia organu.

Jednakże potencjalne działania legislacyjne w nakreślonym kierunku powinny być poprzedzone oceną, czy stan prawny *de lege lata* w tym zakresie rzeczywiście wpływa negatywnie na sytuację prawną właściciela zabytku nieruchomego wpisanego do gm.ew.zab.

Z jednej strony trzeba zważyć, że materialnoprawna definicja zabytku zawarta w art. 3 uoz czyni go niezależnym od wszelkich formalnych aspektów, w tym o charakterze ewidencyjno-porządkowym. W rezultacie zabytkowy charakter nieruchomości jest kategorią obiektywną w tym znaczeniu, że proces weryfikacji zabytkowych cech nieruchomości przebiega wyłącznie w oparciu o znamiona określone w art. 3 pkt 1 i pkt 2 uoz, czyniąc zupełnie irrelevantną okoliczność, czy nieruchomość taka została wpisana do gm.ew.zab. Z przedstawionego punktu widzenia czynność organu polegająca na wpisaniu nieruchomości do gm.ew.zab. powinna być postrzegana wyłącznie jako potwierdzenie określonego stanu faktycznego. Celem zamieszczenia nieruchomości w gm.ew.zab. jest jedynie zabezpieczenie zabytku przed ryzykiem błędnej jego klasyfikacji, polegającej na omyłkowym niedostrzeżeniu jego walorów zabytkowych, co mogłoby doprowadzić nie tylko do niewłaściwej subsumpcji prawnej, ale, co gorsza, do nieodwracalnych skutków w postaci jego uszkodzenia, czy nawet zniszczenia. W konsekwencji należałoby przyjąć, że nieruchomość posiada charakter zabytkowy nie dlatego, że została ujęta w gm.ew.zab., ale dlatego, że spełnia cechy określone w art. 3 pkt 1 i pkt 2 uoz. Zatem wpisanie danej nieruchomości do gm.ew.zab. stanowi wyraz postawienia diagnozy prawnej odnoszącej się do konkretnej sytuacji faktycznej i nie ma charakteru prawotwórczego dla właściciela tej nieruchomości. Konstatacja ta pozwala opowiedzieć się za deklaratoryjnym charakterem wpisu do gm.ew.zab. Dlatego należy podzielić wyrażony w judykaturze pogląd o tym, że skutek prawny objęcia nieruchomości zabytkowej ochroną w świetle przepisów uoz wynika nie tyle z czynności materialno-

technicznych polegających na opracowaniu dla obiektu zabytkowego karty ewidencyjnej i dołączeniu jej do prowadzonego zbioru, ale ze stwierdzenia, że dany obiekt spełnia warunki do ujęcia go w gm.ew.zab.³⁶.

Jednakże z drugiej strony trzeba dostrzec, że okoliczność, iż na gruncie prawa materialnego doszło do zrównania statusu zabytku nieruchomego włączonego i niewłączonego do gm.ew.zab., nie wyczerpuje całości omawianego zagadnienia. Do istotnych różnic obu tych kategorii nieruchomości dochodzi bowiem na płaszczyźnie prawa procesowego, m.in. na tle przytoczonej w niniejszym opracowaniu zmiany przepisów w zakresie uzyskiwania decyzji o warunkach zabudowy, pozwoleń na budowę lub rozbiórkę obiektu budowlanego. Chociaż adresatem tych zmian są organy administracji publicznej, to nie sposób nie dostrzec, że ich skutek wpływa na sytuację prawną właściciela zabytku nieruchomego wpisanego do gm.ew.zab. na podstawie art. 22 ust. 5 pkt 3 uoz. Pozwala to postrzegać gm.ew.zab. w kategorii pozaustawowej – tj. nienazwanej, gdyż nieuwjętej w art. 7 uoz, formy ochrony zabytków. Dzieje się tak dlatego, że wprowadzie dyrektywa ochrony zabytków *de iure* spoczywa na organach administracji publicznej w każdej sytuacji, w której przedmiotem postępowania jest zabytek nieruchomy, tj. niezależnie od tego, czy jest zamieszczony w gm.ew.zab., to jednak *de facto* w postępowaniach takich brak ujęcia nieruchomości w gm.ew.zab. sprawia, że nie jest ona traktowana jako zabytek. Godzi się zauważyć, że również na gruncie judykatury został wyrażony pogląd o tym, że wpisy do gm.ew.zab. prowadzą do ograniczenia uprawnień właścicielskich³⁷.

6. Zakończenie

Normatywne regulacje dotyczące pojęcia dóbr kultury i jego relacji do pojęcia zabytków, jak też form ochrony tych ostatnich, rozwijały się w drodze ewolucji. Wśród instrumentarium prawnego związanego z polityką Państwa Polskiego w zakresie ochrony zabytków stosowne miejsce zajmuje stosunkowo młoda instytucja w polskim systemie prawnym w postaci gm.ew.zab.

Jurydyczna konstrukcja gm.ew.zab., jak też określone ustawowo cele jej powołania skłaniają do wniosku, że powinny być w niej zamieszczane tylko takie nieruchomości, które – ze względu na posiadane walory, określone w art. 3 pkt 1 i 2 uoz – zasługują na ochronę i opiekę. Zabytkowy charakter nieruchomości nie może być przyjmowany *a priori* i w sposób dyskrejonalny, lecz powinien

³⁶ Postanowienie NSA z dnia 14 września 2012 r., II OSK 1950/12, Lex 1413428.

³⁷ Wyrok WSA w Warszawie z dnia 3 lipca 2013 r., VII SA/Wa 2652/12, Lex 1352709.

być przedmiotem pogłębianych badań i analiz, a co za tym idzie za niezbędną należy uznać obecność ekspertów. Uzasadnia to współdziałanie wójta (burmistrz, prezydenta miasta) z wojewódzkim konserwatorem zabytków. Właściwie stosowane przepisy o gm.ew.zab. pozwalają na postrzeganie tej instytucji jako potrzebnego instrumentu prawnego do realizacji ustawowo określonych priorytetów w zakresie ochrony zabytków.

W wyniku nowelizacji w 2010 r. ustawy z 2003 r. został przebudowany normatywny model gm.ew.zab. Wprowadzony wówczas art. 22 ust. 5 pkt 3 uoz, jak też zmiany w innych przepisach wywołały potrzebę zbadania, czy skutek tych zmian wpłynął na sytuację prawną właściciela nieruchomości. Wydaje się, że tak postawione zagadnienie wymyka się spod jednoznacznej oceny. Zawarte w niniejszym opracowaniu rozważania prowadzą jednak do wniosku, że właściciele zabytków nieruchomości wpisanych do gm.ew.zab. mają podstawy do tego, aby kwestionować istniejącą procedurę wpisu. Niezależnie bowiem od tego, czy uznać, że taki wpis ogranicza prawo własności nieruchomości, a jeśli tak, to w jakim stopniu, sam fakt wpisu nie pozostaje irrelevantny dla właściciela. Skutki prawne zostały wyżej przybliżone, ale oprócz nich pozostają także konsekwencje ekonomiczne wpisu nieruchomości do gm.ew.zab. m.in. w postaci spadku wartości nieruchomości oraz trudności z jej zbyciem.

Z powyższych względów należy uznać, że w kontekście wyznaczonej normatywnie sfery uprawnień właścicielskich na ocenę negatywną zasługuje brak prawnych rozwiązań zapewniających właścicielowi nieruchomości objętej postępowaniem o wpis do gm.ew.zab. prawo do uzyskania statusu strony postępowania, co zapewniłoby mu prawo do informacji, prawo do udziału w czynnościach organu, prawo do kwestionowania zabytkowego charakteru nieruchomości, w tym prawo do składania wniosków dowodowych, wreszcie także prawo do zaskarżenia rozstrzygnięcia wydanego przez organ pierwszej instancji.

Summary

The subject matter and the scope of the considerations contained in the study refer to the legal aspects of the entry of real estate into the municipal record of monuments on the basis of art. 22.5.3 of the Act of July 23rd, 2003 on Protection and Maintenance of Monuments. The goal of the research is to try to answer the question whether legal regulations of municipal record of monuments

in their present form serve as an instrument to ensure the safety of monuments and whether they are justified in the context of legally protected values regarding ownership rights.

BIBLIOGRAFIA

Źródła

Dekret z dnia 31 października 1918 r. o opiece nad zabytkami sztuki i kultury, Dziennik Praw Państwa Polskiego 1918, nr 16, poz. 36.

Druk Sejmu VI, nr 2059.

Postanowienie TK z dnia 7 listopada 2016 r., SK 3/15, OTK-A 2016/84.

Postanowienie NSA z dnia 14 września 2012 r., II OSK 1950/12.

Rozporządzenie z dnia 6 marca 1928 r. o opiece nad zabytkami, Dz.U. z 1928 r., nr 29, poz. 265.

Ustawa z dnia 14 czerwca 1960 r. Kodeks postępowania administracyjnego, t.j. Dz.U. z 2017 r., poz. 1257.

Ustawa z dnia 15 lutego 1962 r. o ochronie dóbr kultury, Dz.U. z 1962 r., nr 10, poz. 48 ze zm.

Ustawa z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach, t.j. Dz.U. z 2018 r., poz. 217.

Ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej, t.j. Dz.U. 2017 r., poz. 862 ze zm.

Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. Prawo budowlane, t.j. Dz.U. z 2017 r., poz. 1332 ze zm.

Ustawa z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach, t.j. Dz.U. z 2018 r., poz. 720 ze zm.

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz.U. z 1997 r., nr 78, poz. 483.

Ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach, t.j. Dz.U. z 2018 r., poz. 574.

Ustawa z dnia 4 września 1997 r. o działach administracji rządowej, t.j. Dz.U. z 2017 r. poz. 888.

Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym, t.j. Dz.U. z 2018 r., poz. 994.

Ustawa z dnia 30 sierpnia 2002 r. Prawo o postępowaniu przed sądami administracyjnymi, t.j. Dz.U. z 2017 r., poz. 1369.

Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym, t.j. Dz.U. z 2017 r., poz. 1073.

Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, t.j. Dz.U. z 2017 r., poz. 2187.

Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego

wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem, Dz.U. z 2011 r., nr 113, poz. 661.

Ustawa z dnia 25 maja 2017 r. o restytucji narodowych dóbr kultury, Dz.U. z 2017 r., poz. 1086.

Wyrok NSA z dnia 2 kwietnia 2014 r., II OSK 2637/12.

Wyrok TK z dnia 30 września 2014 r., SK 22/13, OTK-A 2014/8/96.

Wyrok WSA w Krakowie z dnia 7 czerwca 2013 r., II SA/Kr 131/13.

Wyrok WSA w Warszawie z dnia 3 lipca 2013 r., VII SA/Wa 2652/12.

Wyrok WSA w Warszawie z dnia 3 lipca 2013 r., VII SA/Wa 2653/12.

Literatura

Antoniak P. (i in.), w: *Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Komentarz*, red. M. Cherka, Lex 2010.

Frycz J., *Restauracja i konserwacja zabytków architektury w Polsce w latach 1795-1918*, Warszawa 1975.

Gaczoł A., *Z dziejów Państwowej Służby Ochrony Zabytków w Polsce*, w: *90 lat Służby Ochrony Zabytków w Polsce*, red. J. Jasieńko, K. Kuśnierz, Wrocław 2008.

A. Ginter, A. Michalak, *Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Komentarz do art. 21 i 22*, Lex 2016.

Golat R., *Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Komentarz do art. 21 i 22*, Lex 2004.

Krochmal T., *Rys historyczno-prawny ochrony dzieł sztuki i zabytków ruchomych w Polsce*, w: *Ochrona dzieł sztuki w Polsce. Materiały z konferencji naukowej ASW 18-19 maja 1989 r.*, red. Z. Jakubowski, S. Ziemiński, Warszawa 1990.

Pruszyński J., *Prawna ochrona zabytków architektury w Polsce*, Warszawa 1977.

Pruszyński J., *Organizacja ochrony zabytków w dwudziestoleciu międzywojennym*, „Ochrona Zabytków” nr 41.2 (1988).

Pruszyński J., *Dziedzictwo kultury Polski. Jego straty i ochrona prawna*, t. 1, Kraków 2001.

Rymaszewski B., *Polska ochrona zabytków*, Warszawa 2005.

Sługocki J., *Opieka nad zabytkiem nieruchomym. Problemy administracyjnoprawne*, Lex 2017.

Zalasińska K., *Prawna ochrona zabytków nieruchomych w Polsce*, Lex 2010.

Maciej Hubka

Archiwum Państwowe w Piotrkowie Trybunalskim

W KRĘGU ARCHIWÓW RODZINNYCH.
INNE FORMY DZIAŁALNOŚCI ARCHIWÓW PAŃSTWOWYCH
W ZAKRESIE BEZPIECZEŃSTWA DÓBR KULTURY

ABOUT FAMILY ARCHIVES. OTHER FORMS OF ACTIVITY OF THE STATE
ARCHIVES CONCERNING THE SECURITY OF CULTURAL GOODS

1. Wstęp

Sto lat temu, w czasie I wojny światowej, jeszcze w okresie niemieckiej i austro-węgierskiej okupacji ziem Królestwa Polskiego, kształtowały się podwaliny archiwów państwowych odrodzonej po latach zaborów Polski. Począwszy od Komisji Archiwalnej działającej w ramach Tymczasowej Rady Stanu (1917 r.), poprzez Wydział Archiwów Państwowych w Ministerstwie Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego doby Rady Regencyjnej (1917-1918) rodziły się koncepcje organizacji archiwów oraz precyzowały ich zadania¹. Wysiłek ten zaowocował zapisami reskryptu Rady Regencyjnej z dnia 31 lipca 1918 r. o organizacji archiwów państwowych i opiece nad archiwaliami². Opracowany i opublikowany już w odrodzonej Polsce dekret Naczelnika Państwa z dnia 7 lutego 1919 r. o organizacji archiwów państwowych i opiece nad archiwaliami³ określił zasady funkcjonowania archiwów państwowych na kolejne lata, aż do 1951 r. Nie zagłębiając się w szerszą analizę przywołanych aktów prawnych, na tym etapie rozważań warto podkreślić iż proces tworzenia archiwów państwowych stanowił integralny i ważny element odzyskania niepodległości przez Polskę – czego setną rocznicę obchodzimy w 2018 r.

¹ Zob. M. Motas, *Powstawanie polskiej państwowej służby archiwalnej przed odzyskaniem niepodległości (1917-1918)*, „Archeion” nr 69 (1979), s. 39-56.

² S. Sierpowski, D. Matelski, *Dzieje archiwistyki polskiej. Wybór źródeł*, Poznań 1988, s. 9 nn.

³ Dziennik Praw Państwa Polskiego z 1919 r., nr 14, poz. 182. Dekret ten doczekał się szerokiego omówienia i wielu komentarzy w literaturze specjalistycznej z zakresu archiwistyki; zob. *Pierwsze akty prawne o organizacji polskich archiwów państwowych i opiece nad archiwaliami z 31 lipca 1918 r. i 7 lutego 1919 r.*, „Archeion” nr 50 (1968), s. 27-40; T. Mencil, *Dekret o archiwach i opiece nad archiwaliami z 7 lutego 1919 r. na tle ówczesnego ustawodawstwa archiwalnego w Europie*, w: *Sześćdziesięciolecie polskich archiwów państwowych, Materiały z sesji, Łódź 10 listopada 1979 r.*, red. A. Tomczak, Warszawa 1981, s. 7-8; T. Matuszak, *Archiwa państwowe w II Rzeczypospolitej – podstawy prawne i organizacja*, w: *Różne oblicza historii, Studia i szkice*, red. J. R. Budziński i T. Matuszak, Piotrków Trybunalski 2012, s. 261-280; R. Galuba, *Archiwa Państwowe w latach 1918-2011, Podstawy prawne działalności*, Poznań 2012.

Obecnie archiwa państwowe działają na podstawie wielokrotnie nowelizowanej ustawy z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach⁴, która zastąpiła uprzednio obowiązujący dekret z dnia 29 marca 1951 r. o archiwach państwowych⁵. Art. 28 ustawy archiwalnej określa wprost zadania archiwów państwowych⁶.

W przepisach ustawy archiwalnej brak jest bezpośredniego odwołania do archiwów rodzinnych, niemniej jednak w poszczególnych jej artykułach – zwłaszcza w zakresie zadań archiwów, jak i określenia pojęcia niepaństwowego nieewidencjonowanego zasobu archiwalnego – można odnaleźć treści wiążące się z omawianym zagadnieniem.

2. Świadomość archiwalna

Analizę ustawy archiwalnej pod kątem zagadnienia archiwów rodzinnych ułatwia nawiązanie do treści zawartych w Strategii Archiwów Państwowych na lata 2010-2020⁷. Zgodnie z jej zapisami, misją archiwów państwowych jest „trwałe zachowanie świadectw przeszłości i zapewnienie do nich powszechnego dostępu w celu wspierania rozwoju państwa i społeczeństwa obywatelskiego”.

W związku z realizacją tak określonej misji, autorzy dokumentu wyszczególnili również wizję działalności archiwów państwowych, zawierając ją w pięciu punktach. Spośród nich związek z zagadnieniami poruszonymi w niniejszym artykule posiadają głównie pkt. 3: „Kreowanie i wspieranie przedsięwzięć edukacyjnych służących poznaniu i zrozumieniu przeszłości narodu, państwa, społeczności lokalnych i poszczególnych obywateli, a także wzmacnianie potrzeby uczestnictwa w kształtowaniu dziedzictwa narodowego”, oraz pkt. 4: „Uświadomienie obywatelom znaczenia zasobu archiwalnego oraz możliwości wszechstronnego jego wykorzystania”⁸. Z przytoczonych fragmentów

⁴ T.j. Dz.U. z 2018 r., poz. 217 (cyt.: ustawa archiwalna).

⁵ Dz.U. z 1951 r., nr 19, poz. 149. Dekret ten wprowadził pojęcie państwowego zasobu archiwalnego. W art. 4 ust. 1 tegoż dekretu określono, że do zadań archiwów państwowych należało: „zabezpieczanie, gromadzenie i scalanie materiałów archiwalnych, wchodzących w skład państwowego zasobu archiwalnego, ich rejestracja, porządkowanie, przechowywanie i udostępnianie, nadzór nad składnicami akt oraz prace naukowo-badawcze i wydawnicze w zakresie archiwistyki i źródeł archiwalnych”.

⁶ „Do zakresu działania archiwów państwowych należy w szczególności: 1. kształtowanie państwowego zasobu archiwalnego; 2. gromadzenie, ewidencjonowanie, przechowywanie, opracowanie, zabezpieczenie i udostępnianie materiałów archiwalnych należących do ich zasobu archiwalnego; 3. kontrola postępowania z materiałami archiwalnymi wchodzącymi do państwowego zasobu archiwalnego i dokumentacją niearchiwalną powstałą i zgromadzoną w organach i jednostkach organizacyjnych, o których mowa w art. 5 ust. 1, bez względu na miejsce i tytuł prawny przechowywania tych materiałów lub dokumentacji, z wyłączeniem organów posiadających archiwa wyodrębnione; 4. wydawanie uwierzytelnionych odpisów, wypisów, wyciągów i reprodukcji przechowywanych materiałów, a także wydawanie zaświadczeń na podstawie tych materiałów; 5. prowadzenie prac naukowych oraz wydawniczych w dziedzinie archiwistyki i dziedzin pokrewnych; 6. popularyzacja wiedzy o materiałach archiwalnych i archiwach oraz prowadzenie działalności informacyjnej; 7. wykonywanie zadań określonych w przepisach o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach”.

⁷ Strategia archiwów państwowych na lata 2010-2020, zał. do komunikatu nr 1/2010 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z dnia 23 grudnia 2010 r., s. 3 (cyt.: strategia). Szerzej zob. T. Matuszak, *Misja, wizja i strategia – rzecz o zarządzaniu i funkcjonowaniu archiwów*, w: *Nowe funkcje archiwów*, red. I. Mamczak-Gadkowska, K. Strykowski, Poznań 2015, s. 29-47.

⁸ Strategia, s. 3.

strategii wynika również funkcja edukacyjna archiwów⁹ w zakresie kształtowania *świadomości archiwalnej* społeczeństwa, a także budowania wiedzy z zakresu postępowania z dokumentacją w podmiotach publicznych i prywatnych¹⁰. Różnorodne działania archiwów państwowych i archiwistów – mające na celu kształtowanie wspomnianej *świadomości archiwalnej* społeczeństwa – wpisują się zarówno w przywołane uprzednio ustawowe zadania archiwów (szczególnie pkt. 5 i 6), jak również zawarte w strategii misję i wizję, a wyrażone w szczególności w celu strategicznym nr 2: „Budowanie wizerunku archiwów państwowych jako nowoczesnych i przyjaznych instytucji, aktywne uczestniczących w procesie edukacji społeczeństwa otwartego” (cel strategiczny 2.2: „Prowadzenie działalności edukacyjno-naukowej na rzecz budowania kapitału społecznego”)¹¹.

Dbałość o tę świadomość wyraża się, m.in. w prowadzeniu działań mających na celu wyczulenie odbiorców na wartość historyczną i użytkową dokumentacji, tworzenia kapitału wiedzy w zakresie postępowania z dokumentacją (zabezpieczenie, przechowywanie, konserwacja, wykorzystywanie, etc.), jak również uświadomieniu realnego ryzyka utraty świadectw historii. W obszarach w których brak jest tej świadomości pojawiają się „wrogowie” w postaci zapomnienia, nonszalancji i ignorancji. Brak świadomości to brak poszanowania i opieki, lekceważenie własnego dziedzictwa.

Rozpatrując działalność archiwów państwowych w zakresie bezpieczeństwa dóbr kultury pod kątem archiwów rodzinnych, należy – w kontekście wcześniejszych rozważań – zaznaczyć, że w znacznej mierze skupia się ona właśnie na zapobieganiu zagrożeniom, czy też stanowi formę odpowiedzi na zagrożenie ze strony wspomnianych – zapomnienia, nonszalancji, czy też ignorancji. W przypadku archiwów rodzinnych zagrożenia te nabierają kwestii fundamentalnej, co wynika bezpośrednio z miejsca tychże archiwów w strukturze narodowego zasobu archiwalnego. W myśl norm ustawy archiwalnej, najogólniej rzecz ujmując pod pojęciem narodowego zasobu archiwalnego rozumieć należy ogół dokumentacji powstałej na przestrzeni wieków zawierającej ważne informacje o dziejach narodu polskiego, bez względu na technikę utrwalenia zapisów czy nośnik.

⁹ Zob. A. Rosa, *Funkcja edukacyjna archiwów, Pojęcie i zakres*, w: *Muzea i archiwa w edukacji historycznej*, red. S. Roszak, M. Strzelecka, Toruń 2007, s. 15-20; *Eadem, Funkcja edukacyjna archiwów*, Warszawa 2012; P. Gut, *O miejsce archiwów państwowych w badaniach nad historią regionalną*, w: *Silva rerum opera historica, diplomatica et archivistica nontinens, Andreae Tomczak dedicata*, red. W. Chorążyczewski, M. Hlebionek, Toruń-Warszawa 2012, s. 151-160; M. Hubka, *Między szablą a dokumentem. Archiwum i archiwalia w procesie promocji i badaniach nad dziejami regionu*, w: *Militaria w edukacji historycznej 2, Przyszłości nie można zrekonstruować...*, red. A. Drzewiecki, Ł. Różycki, Gdynia 2014, s. 253-267; T. Matuszak, *Nowe perspektywy i działalność archiwum państwowego w świetle realizowanych projektów edukacyjnych – z doświadczeń piotrkowskiego archiwisty*, w: *Educare necesse est – ale jak i dlaczego? Przykłady dobrych praktyk edukacyjnych*, red. V. Urbaniak, Warszawa 2017, s. 155-172.

¹⁰ Zob. S. Radoń, *Archiwa polskie – stare i nowe wyzwania*, w: *Archiwa w nowoczesnym społeczeństwie, Pamiętnik V Powszechnego Zjazdu Archiwistów Polskich, Olsztyn 6-8 września 2007 r.*, red. J. Poraziński, K. Strykowski, Warszawa 2008, s. 9-13.

¹¹ Strategia, s. 9-12.

a) Archiwa rodzinne a narodowy zasób archiwalny

Narodowy zasób archiwalny dzieli się na państwowy i niepaństwowy zasób archiwalny. Na państwowy zasób archiwalny składają się materiały archiwalne wytworzone w wyniku działalności organów państwowych oraz państwowych jednostek organizacyjnych, a także organów jednostek samorządu terytorialnego i samorządowych jednostek organizacyjnych. W jego skład zalicza się również materiały archiwalne wytworzone przez obce organy władzy i administracji państwowej, jednostki organizacyjne i organizacje, związki wyznaniowe, okupacyjne jednostki wojskowe – jeżeli materiały te znajdują się na terenie państwa polskiego¹².

W przypadku niepaństwowego zasobu archiwalnego, dzieli się on na ewidencjonowany i nieewidencjonowany. Do pierwszej kategorii należą materiały archiwalne powstałe – jak i powstające – w wyniku działalności partii politycznych, organizacji politycznych, spółdzielczych i społecznych, kościołów i związków wyznaniowych. Z chwilą ustania działalności wytwórców tejże dokumentacji, staje się ona własnością państwa polskiego, będącą elementem państwowego zasobu archiwalnego.

W przypadku niepaństwowego nieewidencjonowanego zasobu archiwalnego, w jego skład wchodzi materiały powstałe i powstające w wyniku działalności osób fizycznych, stanowiące własność tych osób lub ich prawnych następców. Materiały archiwalne wchodzące do nieewidencjonowanego niepaństwowego zasobu archiwalnego mogą być zbywane. W razie ich zbywania w drodze umowy kupna-sprzedaży, archiwom państwowym oraz archiwom państwowym wyodrębnionym przysługuje prawo pierwokupu tych materiałów, zależnie do właściwości tych archiwów. W tej kategorii – tj. niepaństwowego nieewidencjonowanego zasobu archiwalnego mieszczą się archiwa rodzinne.

Na przykładzie różnorodnej dokumentacji stanowiącej o atrakcyjności badawczej archiwów rodzinnych można badać dzieje kraju i regionów na przykładach losów indywidualnych¹³. Zagadnienie to podkreślone zostało m.in. na kartach *Raportu o archiwach w Unii Europejskiej po rozszerzeniu*, w którym to zawarto następujące uwagi: „Archiwa prywatne — tam, gdzie są powszechnie dostępne do badań — odgrywają niezmiernie ważną rolę w uzupełnianiu, potwierdzaniu, a często podważaniu

¹² W ramach tego rodzaju narodowego zasobu archiwalnego mieszczą się również materiały archiwalne powstałe w wyniku działalności partii i organizacji politycznych, społecznych i zawodowych, jak również kościołów i związków wyznaniowych innych niepaństwowych organizacji i jednostek organizacyjnych, jak również działaczy politycznych, społecznych i gospodarczych, twórców z zakresu różnych dziedzin – którzy wnieśli swój historyczny wkład w rozwój Państwa Polskiego, czy rodzin i rodów o znaczącym wkładzie w polskie dziedzictwo historyczne.

¹³ Zob. Raport Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych 2014, Warszawa 2015, s. 23.

źródeł oficjalnych znajdujących się w archiwach »publicznych«. Bez wątpienia zawierają one często informacje i dowody historyczne o znacznej wartości nie tylko dla właściciela archiwum. Znaczenie to rozciąga się często na historię wspólnot lub narodów, wkraczając czasami w sferę międzynarodową. Dlatego historia pisana byłaby o wiele uboższa bez dostępu do archiwów prywatnych, które w wielu krajach stały się wartościową częścią szerszego dziedzictwa narodowego i pamięci zbiorowej¹⁴.

Archiwa rodzinne, jako zbiory dokumentalnych świadectw unikalnych losów mimowolnie tworzących je osób i rodzin, mają zdecydowanie niepowtarzalny charakter. Ze względu na swą zróżnicowaną zawartość – w której dokumenty wytworzone przez urzędy i instytucje różnego typu (np. świadectwa szkolne lub dokumentacja potwierdzająca stan prawny osoby i jej mienia) przeplatają się z korespondencją prywatną, fotografiami i in. ikonografią, piśmiennictwem o charakterze pamiętnikarskim, czy też różnorodnymi kolekcjami (np. pocztówek, etykiet, map i planów) oraz wieloma innymi rodzajami i typami dokumentacji – archiwa rodzinne stanowią nie tylko bezcenne źródła dla genealogów i biografistów, lecz też są niezwykle istotnym uzupełnieniem materiału źródłowego mogącego być podstawą badań regionalnych i nie tylko. Innymi słowy – ze względu na stan prawny własności prywatnej z jednej strony, a niekwestionowane walory badawcze rodzinnych skarbnic historii z drugiej – archiwa państwowe prowadzą działania mające na celu uwrażliwienie dysponentów dokumentacji i stymulowanie ich *świadomości archiwalnej* w celu uchronienia tego rodzaju dób kultury przed wspominanymi już czynnikami ryzyka.

b) Działania o charakterze ogólnopolskim

Pierwsze działania w tym zakresie prowadzone były na przestrzeni lat w ramach bieżącej działalności edukacyjnej i popularyzatorskiej poszczególnych archiwów państwowych. W sposób skoordynowany w skali całego kraju i ogólnokrajowej sieci archiwów państwowych zagadnienie archiwów rodzinnych podjęte zostało w 2013 r. w ramach kampanii społecznej „Archiwa rodzinne” oraz akcji „Zostań rodzinnym archiwistą”¹⁵. Ideę tego przedsięwzięcia wyraził Władysław Stępnia, ówczesny Naczelny Dyrektor Archiwów Państwowych: „W Polsce warto wrócić do tradycji tworzenia archiwów rodzinnych i gromadzić zdjęcia lub inne dokumenty po przodkach, aby przekazać je wnukom i przyszłym pokoleniom. Bo przecież dzieje Polski składają się z milionowych jednostkowych

¹⁴ Raport o archiwach w Unii Europejskiej po rozszerzeniu, Warszawa 2011, s. 62.

¹⁵ Wiele ciekawych informacji na temat omawianych przedsięwzięć odnaleźć można na stronie internetowej Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych – w zakładce Archiwa Rodzinne, archiwa.gov.pl/pl/809-archiwa_rodzinne (dostęp: 25 lipca 2018 r.).

przypadków postępowania osób, z których każda w mniejszym lub większym stopniu miała lub ma wpływ na bieg spraw publicznych. A jeżeli zachowanie tego, co powstało w zbiorach rodzinnych, jest dla nas uciążliwe, to pamiętajmy, że są archiwa, biblioteki lub muzea”¹⁶.

Archiwa państwowe od samego początku prowadzenia wspomnianej akcji podkreślały, iż jej celem jest wsparcie informacyjne i merytoryczne rodzinnych archiwistów podczas tworzenia archiwów rodzinnych lub opieki nad będącymi już na pewnym stopniu organizacji rodzinnymi skarbnicami – nie zaś na próbie zawłaszczania własności prywatnej. Liczne komunikaty na temat idei podejmowanych działań kierowane były do społeczeństwa m.in. dzięki współpracy archiwów państwowych z redakcją Programu I Polskiego Radia (współrealizatora akcji „Zostań rodzinnym archiwistą”) oraz mediów regionalnych¹⁷. Na przestrzeni pierwszych miesięcy realizacji omawianej akcji archiwa państwowe przeprowadziły na terenie całego kraju blisko 300 warsztatów i spotkań z udziałem rodzinnych archiwistów, genealogów i konserwatorów dokumentów, jak również opracowały ponad 100 wystaw i publikacji prezentujących materiały udostępnione przez osoby prywatne. Działające w archiwach państwowych specjalne punkty konsultacyjne udzieliły pomocy ponad 5000 osób zainteresowanych tematyką archiwów rodzinnych¹⁸.

Efektem wspomnianej współpracy pomiędzy Naczelną Dyрекcją Archiwów Państwowych, archiwami państwowymi oraz Programem I Polskiego Radia – w ramach której przeprowadzono ogólnopolski konkurs na najciekawsze i najlepiej opisane zbiory rodzinne – okazało się bogato ilustrowane wydawnictwo albumowe. Spośród ponad 100 zgłoszeń wyłoniono laureatów, których prace opublikowane zostały w okolicznościowym albumie będącym formą uroczystego podsumowania akcji¹⁹.

Konsekwencją zrealizowanej w 2013 r. przez archiwa państwowe kampanii społecznej była i jest obecność tematyki archiwów rodzinnych w ich działalności edukacyjnej i popularyzatorskiej. Wiele informacji na ten temat dostarczają ogólnodostępne roczne sprawozdania i raporty z działalności Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych i archiwów państwowych²⁰. W kolejnych latach treści związane z archiwami rodzinnymi stały się częstym elementem zarówno większych wydarzeń

¹⁶ Referat podczas konferencji *Archiwa i kolekcje prywatne – dziedzictwo archiwalne, dziedzictwo kultury*, Warszawa 13-14 marca 2013 r., cyt. za: *Raport...*, s. 116.

¹⁷ Jako przykład regionalny, pochodzący z terenu działania Archiwum Państwowego w Piotrkowie Trybunalskim przytoczyć można, m.in. artykuły publikowane na lokalnym portalu informacyjnym: *Zostań rodzinnym archiwistą!* (z dnia 25 lipca 2013 r.), *Wielkie historie każdego z nas...* (z dnia 7 marca 2014 r.), *Rodzina! Ach Rodzina!* (z dnia 22 stycznia 2015 r.) opublikowane w serwisie nasztomaszow.pl (dostęp: 25 lipca 2018 r.).

¹⁸ Zob. *Raport...*, s. 116.

¹⁹ *Archiwa Rodzinne. Zostań rodzinnym archiwistą*, red. R. Górski, M. Masłowska, M. Olczak, D. Świerczyńska, G. Welik, Warszawa 2013.

²⁰ Materiały te dostępne są do pobrania w wersji elektronicznej na stronie internetowej Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych, archiwa.gov.pl.

kulturalnych (m.in. kolejne edycje Międzynarodowego Dnia Archiwów, Nocy Muzeów), jak również myślą przewodnią licznych warsztatów, lekcji archiwalnych czy też odczytów²¹. Działania te spotkały się ze znacznym zainteresowaniem ze strony społeczności lokalnych, co tym samym przełożyło się na popularność tematyki archiwów rodzinnych i częstotliwość jej podejmowania w najróżniejszych formach. Nie bez znaczenia jest jej związek z genealogią, zwłaszcza w kontekście widocznego w archiwach państwowych od wielu lat znacznego udziału genealogów w strukturze kwerend i udostępniania materiałów archiwalnych.

c) Działania Archiwum Państwowego w Piotrkowie Trybunalskim

Przykłady realizowania naszkicowanych wyżej zagadnień na szczeblu regionalnym zaczerpnąć można m.in. z działalności Archiwum Państwowego w Piotrkowie Trybunalskim oraz jego oddziału w Tomaszowie Mazowieckim²². Już w 2013 r. w archiwum tym zorganizowano punkt konsultacyjny archiwów rodzinnych obsługujący początkowo interesantów z całego terenu działalności piotrkowskiego archiwum państwowego. Z czasem analogiczny punkt utworzono w oddziale w Tomaszowie Mazowieckim, będący odpowiedzią na rosnące zapotrzebowanie społeczności lokalnej. Do najważniejszych zadań realizowanych przez piotrkowskich i tomaszowskich archiwistów było i jest prowadzenie aktywnej współpracy z regionalnymi mediami w celu informowania społeczeństwa o samej akcji „Archiwa rodzinne” – „Zostań rodzinnym archiwistą”, jej celach i zadaniach oraz wynikających z tego korzyściach dla uczestników. Oprócz przywoływanych już przykładów publikacji elektronicznych, treści te przekazywane były również za pośrednictwem wywiadów udzielanych przez archiwistów dla regionalnych rozgłośni radiowych²³.

Tematyka archiwów rodzinnych – łącząc się w naturalny sposób z zagadnieniami genealogii i historii regionalnej, stała się jedną z płaszczyzn współpracy Archiwum Państwowego w Piotrkowie Trybunalskim z działającymi w regionie instytucjami kultury i szkolnictwa. Zagadnienia te legły w dużej mierze u podstaw współpracy między Archiwum Państwowym w Piotrkowie Trybunalskim a Gminnym Ośrodkiem Kultury w Ujeździe, który realizował własny program pod nazwą „Klub Tropicieli Przeszłości”. Uczestnikami programu była grupa młodzieży, która realizowała zadania

²¹ Zob. m.in. *Sprawozdanie z działalności Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych oraz archiwów państwowych w 2015 r.*, Warszawa 2016, s. 70-76; *Sprawozdania z działalności Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych oraz archiwów państwowych w 2016 r.*, Warszawa 2017, s. 71-73.

²² Informacje na temat działalności edukacyjnej, popularyzatorskiej, naukowej i wydawniczej Archiwum Państwowego w Piotrkowie Trybunalskim odnaleźć można na stronie internetowej piotrkow-tryb.ap.gov.pl.

²³ M.in. okolicznościowy wywiad udzielony dla Radia FaMa w Tomaszowie Mazowieckim w dniu 4 czerwca 2014 r., [youtube.com/watch?v=_BnkEo1SBis](https://www.youtube.com/watch?v=_BnkEo1SBis) (dostęp: 26.07.2018 r.).

z zakresu gromadzenia relacji i materiałów o dziejach swej małej ojczyzny. W roli instruktorów wprowadzających młodzież w zagadnienia związane z dokumentacją i archiwami wystąpili pracownicy archiwum, zaś uroczyste podsumowanie rocznej działalności klubu odbyło się we wrześniu 2011 r.²⁴

Pierwszą zaś zorganizowaną przez piotrkowskie archiwum większą inicjatywą w całości poświęconą zagadnieniom archiwów rodzinnych były tomaszowskie obchody Międzynarodowego Dnia Archiwów w dniu 7 czerwca 2014 r., którego hasło przewodnie brzmiało „ARA – Archiwa Rodzinne Archiwistów”. Myślą przewodnią wszystkich zaplanowanych z tej okazji atrakcji były archiwa rodzinne oraz genealogia. W programie dnia znalazł się cykl prelekcji przygotowanych przez piotrkowskich i tomaszowskich archiwistów. W oparciu o fotokopie materiałów archiwalnych prezentowano m.in. szeroki zakres źródeł służących do badań nad dziejami rodzin. Archiwiści omawiali zasady prowadzenia dociekań genealogicznych oraz podzielili się spostrzeżeniami wynikającymi z praktyki własnych kwerend. Ważnym elementem programu dnia były warsztaty pt. „Odczytujemy dawne dokumenty”, pozwalających uczestnikom na postawienie nierzadko pierwszych kroków na tak wymagającej płaszczyźnie. Nie zabrakło również prelekcji dotyczących fizycznego zabezpieczania rodzinnych zbiorów i ich konserwacji oraz zasad i metod organizowania i prowadzenia rodzinnych archiwów. Osoby uczestniczące w imprezie miały również okazję zapoznać się z wystawą archiwaliów, pochodzących zarówno z zasobu piotrkowskiego archiwum, jak i prywatnych archiwów rodzinnych jego pracowników. W przerwie pomiędzy poszczególnymi punktami programu przewidziany był czas na konsultacje indywidualne.

Kolejną formą podnoszenia *świadomości archiwalnej* społeczeństwa w zakresie archiwów rodzinnych i zabezpieczania unikalnych świadectw dotyczących dziejów regionu i jego mieszkańców są okolicznościowe prelekcje głoszone zarówno w siedzibie piotrkowskiego archiwum (lub jego tomaszowskiego oddziału), jak również w ramach współpracy m.in. z Polskim Towarzystwem Historycznym (koła w Tomaszowie i Piotrkowie), Stowarzyszeniem Uniwersytetu Trzeciego Wieku w Piotrkowie, czy też instytucji kultury i szkolnictwa²⁵.

²⁴ Zajęcia prowadzone przez archiwistów dotyczyły zagadnień genealogii, źródeł historycznych do dziejów regionu, a także technik prowadzenia poszukiwań historyczno-archiwalnych z uwzględnieniem zarówno archiwów państwowych, jak i zbiorów prywatnych. Ze strony archiwum instruktorami byli A. Wróbel i M. Hubka.

²⁵ Spośród wielu wydarzeń tego typu przytoczyć można następujące przykłady odczytów i warsztatów przeprowadzonych przez pracowników Archiwum Państwowego w Piotrkowie Trybunalskim: „Historie nam najbliższe... czyli skarby archiwów rodzinnych” (Tomaszów Mazowiecki, 23 kwietnia 2015 r.), „Na tropach naszych przodków... Genealogia i archiwa rodzinne” (Piotrków Trybunalski, 11 stycznia 2017 r.), „Co nieco o genealogii... o tym, jak szukać wiedzy o przodkach i informacji potrzebnych w tworzeniu drzewa genealogicznego rodziny” (Sulejów, 20 lutego 2017 r.), „Tajniki Archiwów Rodzinnych” (Tomaszów Mazowiecki, 19 kwietnia 2017 r.), „O genealogii i archiwach rodzinnych” (Dobryń, 6 marca 2018 r.), czy też „Na tropach naszych przodków... Genealogia i archiwa rodzinne” (Sulejów, 27 marca 2018 r.).

Kolejną formą działalności Archiwum Państwowego w Piotrkowie Trybunalskim w zakresie edukowania społeczeństwa i popularyzowania wiedzy o archiwach rodzinnych jest aranżowanie wystaw tradycyjnych o charakterze czasowym oraz ekspozycji on-line na własnej stronie internetowej²⁶. W tym przypadku tradycyjne wystawy czasowe nawiązujące swą tematyką do szeroko rozumianych archiwów rodzinnych prezentowane były wielokrotnie w siedzibie archiwum (i jego oddziału) w związku z powiązanymi tematycznie wydarzeniami kulturalnymi (np. dniami otwartymi, odczytami). Wystawy te – oprócz odniesienia do konkretnych osób i wydarzeń – mają na celu również ukazywać odbiorcom potencjał informacyjny, różnorodność i bogactwo archiwów rodzinnych. Jako namacalne, fizyczne przykłady uzupełniają one przekaz piotrkowskich archiwistów ukierunkowany na kreowanie i stymulowanie *świadomości archiwalnej* społeczeństwa.

3. Zakończenie

Archiwa państwowe na przestrzeni ostatnich lat poświęciły wiele uwagi szeroko pojętej tematyce archiwów rodzinnych. Oprócz wsparcia merytorycznego w postaci działalności punktów konsultacyjnych w archiwach państwowych i ich oddziałach na terenie całego kraju, duży nacisk położono na wielokrotnie na kartach tej pracy przywoływaną *świadomość archiwalną* społeczeństwa. Wyrazem tego były i są liczne przedsięwzięcia edukacyjne, popularyzatorskie, naukowe i wydawnicze.

Wszystkie te wysiłki przyniosły wymierny skutek w postaci zainteresowania społeczeństwa omawianą tematyką. Ponadto należy zaznaczyć, iż przekazywane podczas różnego typu inicjatyw treści – dotyczące np. sposobu zabezpieczania fizycznego domowych zbiorów (warunki przechowywania i najprostsze techniki konserwatorskie dokumentów) – w realny sposób przekładają się na bezpieczeństwo dóbr kultury.

Oceniając te efekty nawet jedynie w skali regionalnej – na obszarze działalności Archiwum Państwowego w Piotrkowie Trybunalskim – widać rosnące zainteresowanie w postaci licznie organizowanych lekcji archiwalnych i spotkań z młodzieżą, odczytów i warsztatów których tematyka nie jest narzucana odbiorcom i współorganizatorom, lecz jest odpowiedzią na wyrażane przez nich zainteresowanie i zapotrzebowanie. Ważnymi stymulatorami tychże jest jakość świadczonych przez archiwistów usług edukacyjnych, a także właściwie prowadzona akcja promocyjna i popularyzatorska

²⁶ Zob. T. Matuszak, *Strona internetowa archiwum państwowego „nową” formą popularyzacji i korzystania z zasobu archiwalnego*, w: *Multimedia a źródła historyczne w nauczaniu i badaniach*, red. M. Ausz, M. Szabaciuk, Lublin 2015, s. 177-195. W przypadku wystaw on-line można przytoczyć przykłady: „Archiwa Rodzinne – bogactwo, różnorodność, tradycja – Skórkowscy h. Jelita”, „Sztuka sakralna Piotra Stanisława”, „Akta Stanisława Szrednickiego – W stulecie utworzenia Sądu Najwyższego w 1917 roku”, czy też „Spuścizna Michała Rawity-Witanowskiego. Obraz Piotrkowa i jego mieszkańców”.

w mediach regionalnych – prasie tradycyjnej i elektronicznej, Internecie (w tym na własnej stronie internetowej i na portalu Facebook), regionalnych rozgłoszeniach radiowych oraz stacjach telewizyjnych.

Wszystko to składa się na „inne”, choć jakże ważne formy działalności archiwów państwowych w zakresie bezpieczeństwa dóbr kultury. Wszak jeżeli nie zbudujemy świadomości społecznej o wadze tych dóbr, komuż w przyszłości będzie zależało na tym, by je chronić i z nich korzystać...?

Summary

An important element of activities aimed at securing family archives is to awaken the social *archival awareness*. Without it, the value of family archives as priceless historical testimonies would not be properly cared for and shall be exposed to irretrievable loss. This paper concerns the operation of Polish state archives in the context of family archives. On the basis of legal acts and reports, the archivists' activities were reviewed as part of the campaign 'Family archives' and 'Become a family archivist'. A review of this subject on a national scale was supplemented with examples from the State Archive in Piotrków Trybunalski and its branch in Tomaszów Mazowiecki.

BIBLIOGRAFIA

Źródła

Dekret Naczelnika Państwa z dnia 7 lutego 1919 r. o organizacji archiwów państwowych i opiece nad archiwaliami, Dziennik Praw Państwa Polskiego z 1919 r., nr 14, poz. 182.

Dekret z dnia 29 marca 1951 r. o archiwach państwowych, Dz.U. z 1951 r., nr 19, poz. 149.

Raport Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych 2014, Warszawa 2015.

Raport o archiwach w Unii Europejskiej po rozszerzeniu, Warszawa 2011.

Reskrypt Rady Regencyjnej Królestwa Polskiego z dnia 31 lipca 1918 r. o organizacji archiwów państwowych i opiece nad archiwaliami, w: S. Sierpowski, D. Matelski, *Dzieje archiwistyki polskiej. Wybór źródeł*, Poznań 1988.

Sprawozdania z działalności Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych oraz archiwów państwowych w 2016 r., Warszawa 2017.

Sprawozdanie z działalności Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych oraz archiwów państwowych w 2015 r., Warszawa 2016.

Strategia archiwów państwowych na lata 2010-2020, Warszawa 2010.

Ustawa z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowy zasobie archiwalnym i archiwach, Dz.U. z 2018 r., poz. 217.

Literatura

Archiwa Rodzinne. Zostań rodzinnym archiwistą, red. R. Górski, M. Masłowska, M. Olczak, D. Świerczyńska, G. Welik, Warszawa 2013.

Galuba R., *Archiwa Państwowe w latach 1918-2011, Podstawy prawne działalności*, Poznań 2012.

Gut P., *O miejsce archiwów państwowych w badaniach nad historią regionalną*, w: *Silva rerum opera historica, diplomatica et archivistica nontinens, Andreae Tomczak dedicata*, red. W. Chorążyczewski, M. Hlebionek, Toruń – Warszawa 2012.

Hubka M., *Między szabłą a dokumentem. Archiwum i archiwalia w procesie promocji i badaniach nad dziejami regionu*, w: *Militaria w edukacji historycznej 2, Przyszłości nie można zrekonstruować...*, red. A. Drzewiecki, Ł. Różycki, Gdynia 2014.

Matuszak T., *Archiwa państwowe w II Rzeczypospolitej – podstawy prawne i organizacja*, w: *Różne oblicza historii, Studia i szkice*, red. J.R. Budziński, T. Matuszak, Piotrków Trybunalski 2012.

Matuszak T., *Misja, wizja i strategia – rzecz o zarządzaniu i funkcjonowaniu archiwów*, w: *Nowe funkcje archiwów*, red. I. Mamczak-Gadkowska, K. Strykowski, Poznań 2015.

Matuszak T., *Nowe perspektywy i działalność archiwum państwowego w świetle realizowanych projektów edukacyjnych – z doświadczeń piotrkowskiego archiwisty*, w: *Educare necesse est – ale jak i dlaczego? Przykłady dobrych praktyk edukacyjnych*, red. V. Urbaniak, Warszawa 2017.

Matuszak T., *Strona internetowa archiwum państwowego „nową” formą popularyzacji i korzystania z zasobu archiwalnego*, w: *Multimedia a źródła historyczne w nauczaniu i badaniach*, red. M. Ausz, M. Szabaciuk, Lublin 2015.

Mencel T., *Dekret o archiwach i opiece nad archiwaliami z 7 lutego 1919 r. na tle ówczesnego ustawodawstwa archiwalnego w Europie*, w: *Sześćdziesięciolecie polskich archiwów państwowych, Materiały z sesji, Łódź 10 listopada 1979 r.*, red. A. Tomczak, Warszawa 1981.

Motas M., *Powstawanie polskiej państwowej służby archiwalnej przed odzyskaniem niepodległości (1917-1918)*, „Archeion” nr 69 (1979).

Pierwsze akty prawne o organizacji polskich archiwów państwowych i opiece nad archiwaliami z 31 lipca 1818 r. i 7 lutego 1919 r., „Archeion” nr 50 (1968).

Radoń S., *Archiwa polskie – stare i nowe wyzwania*, w: *Archiwa w nowoczesnym społeczeństwie, Pamiętnik V Powszechnego Zjazdu Archiwistów Polskich, Olsztyn 6-8 września 2007 r.*, red. J. Poraziński, K. Strykowski, Warszawa 2008.

Rosa A., *Funkcja edukacyjna archiwów, Pojęcie i zakres*, w: *Muzea i archiwa w edukacji historycznej*, red. S. Roszak, M. Strzelecka, Toruń 2007.

Rosa A., *Funkcja edukacyjna archiwów*, Warszawa 2012.

Joanna Jędrak

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

METODOLOGIA I PODSTAWY PRAWNE WYCENY NIERUCHOMOŚCI ZABYTKOWYCH

METHODOLOGY AND LEGAL BASIS FOR THE VALUATION OF HISTORIC PROPERTIES

1. Wstęp

Zainteresowanie historią, a tym samym ochrona zabytków rozpoczęła się u schyłku XVIII w., w czasie oświecenia. Upadek państwa polskiego spowodował narodzenie dążenia „do konsolidacji społeczeństwa i odrodzenia narodowego, opierając się na konstruktywnym nawiązaniu do tradycji historycznej”¹. Wydarzenia mające miejsce w naszym kraju, takie jak okres międzywojenny, a także czas po 1945 r. były momentami prawnego kształtowania się ochrony zabytków. Kluczowym pod względem określania wartości nieruchomości także tych zabytkowych jest okres transformacji, w którym zmieniała się forma obrotu nieruchomościami. Dodatkowo przepisy odnoszące się do ochrony zabytków będących dziedzictwem narodowym ulegały na przełomie wieków ciągłym zmianom, czyniąc tym samym próbę dostosowania obowiązującego prawa do nowej sytuacji gospodarczo-politycznej, w jakiej znalazła się Polska po 1989 r.²

Obecnie polityka administracyjna zajmuje się określaniem głównie celu działalności w zakresie prawnej ochrony zabytków, co powinno należeć do zadań krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, usprawniając w ten sposób ochronę tych zabytków³. W wyniku zmian społeczno-gospodarczych, a także polityczno-gospodarczych narodziło się zapotrzebowanie między innymi na taką działalność zawodową jak rzeczoznawstwo majątkowe, którego celem jest określanie wartości nieruchomości w oparciu o obowiązujące przepisy prawa oraz standardy zawodowe.

¹ K. Zalaśńska, *Prawna ochrona zabytków nieruchomych w Polsce*, Warszawa 2010, s. 23, za: J. Frycz, *Restauracja i konserwacja zabytków architektury w Polsce w latach 1795-1918*, Warszawa 1975, s. 264.

² P. Dobosz, *Aktualne problemy prawne i finansowe ochrony zabytków w Polsce w dobie przekształceń państwa*, „Ochrona Zabytków” nr 1 (2000), s. 12-18.

³ K. Zalaśńska, *Polityka administracyjna w zakresie prawnej ochrony zabytków*, w: *Prawna ochrona zabytków*, red. T. Gardocka, J. Sobczak, Toruń 2010, s. 271-272.

Od końca XIX w. niezmiennym jest, iż określenia wartości nieruchomości zabytkowej dokonuje rzeczoznawca majątkowy, który dzięki swojej rozległej wiedzy z dziedziny gospodarki nieruchomościami potrafi właściwie dokonać określenia wartości tej specyficznej nieruchomości.

2. Charakterystyka nieruchomości zabytkowych

Ustawowa definicja nieruchomości, zawarta w art. 46 § 1 ustawy z dnia 23 kwietnia 1964 r. Kodeks cywilny⁴, określa nieruchomość jako „części powierzchni ziemskiej stanowiące odrębny przedmiot własności (grunty), jak również budynki trwale z gruntem związane lub części takich budynków, jeżeli na mocy przepisów szczególnych stanowią odrębny od gruntu przedmiot własności”. Na mocy przytoczonego przepisu nieruchomość dzieli się na trzy grupy, składające się z: nieruchomości gruntowych, budynkowych i lokalowych.

Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami⁵ definiuje wyłącznie nieruchomość gruntową jako „grunt wraz z częściami składowymi, z wyłączeniem budynków i lokali, jeżeli stanowią odrębny przedmiot własności”⁶. Nieruchomość budynkowa zdefiniowana została w art. 235 § 1 k.c., a wyjaśnienie pojęcia nieruchomości lokalowej znajduje się w art. 2 pkt 2 ustawy z dnia 24 czerwca 1994 r. o własności lokali⁷.

Chcąc poznać specyfikę zabytków jako najważniejszych elementów tworzących materialne dziedzictwo kultury należy zasięgnąć źródła ich znaczenia. Zabytki stanowią pomnik minionych epok oraz dokument o wartości społeczno-kulturowej, naukowo-dydaktycznej oraz materialno-ekonomicznej. Inaczej ujmując, pomnik występujący jako obiekt, który stanowi podstawę niniejszego artykułu jest nieruchomością zwaną nieruchomością zabytkową⁸. Do właściwego określenia wartości nieruchomości zabytkowej niezbędnym jest poznanie czym ona dokładnie jest i co należy uwzględnić przy wycenie. Ustawodawca zdefiniował zabytek jako „nieruchomość (...), ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną i naukową”⁹, a tym samym zabytek nieruchomy to nieruchomość, jej części lub zespół nieruchomości, o których mowa w art. 3 pkt. 1 uoz. Zabytki nieruchome dodatkowo dzieją

⁴ T.j. Dz.U. z 2018 r. poz. 1025 ze zm.

⁵ T.j. Dz.U. z 2018 r. poz. 121 ze zm. (cyt.: ugn).

⁶ Art. 4 pkt. 1 u.g.n.

⁷ T.j. Dz.U. z 2018 r., poz. 716 ze zm.

⁸ K. Zeidler, *Prawo ochrony dziedzictwa kultury*, Warszawa 2007, s. 44-45.

⁹ T.j. Dz.U. z 2017 r., poz. 2187 ze zm. (cyt.: uoz).

się na kategorie, które pełnią funkcję porządkującą zasób w rejestrze zabytków Narodowego Instytutu Dziedzictwa, posiadając własną specyfikę. Niezmienne są jednak problemy odnoszące się do tych nieruchomości, którymi są ich konserwacja, czy adaptacja¹⁰.

Ze względu na szczególny charakter nieruchomości zabytkowych, rzeczoznawca majątkowy, dokonujący wyceny takiej nieruchomości, powinien zasięgnąć informacji zawartych w obowiązujących go pomocach metodologicznych w postaci Tymczasowych Not Interpretacyjnych. W odniesieniu do nieruchomości zabytkowej, obowiązującą i dotyczącą wybranego zagadnienia notą jest Tymczasowa Nota Interpretacyjna – V.3. Wycena Nieruchomości Zabytkowych¹¹. Wycena Nieruchomości Zabytkowych. Punkt 1.3 tej noty określa, że nieruchomość zabytkową stanowią nie tylko same nieruchomości, ale także ich części składowe lub zespoły niezależnie od stanu ich zachowania, w których skład wchodzi m.in.¹²:

- historyczne układy urbanistyczne (miejskie) i ruralistyczne (wiejskie) wraz z ich krajobrazem przyrodniczym, kulturowym i topografią;
- historyczne zespoły i układy architektoniczne, budowlane, urbanistyczne;
- dzieła architektury i budownictwa miejskiego oraz wiejskiego wraz z ich wyposażeniem oraz otoczeniem im przypisanym;
- cmentarze, parki i ogrody oraz inne formy urządzonej zieleni i zadrzewień;
- działa sztuki obronnej fortyfikacji;
- zbiorniki i ciek wodne wraz z wyposażeniem technicznym.

Rzeczoznawca majątkowy podczas wyceny nieruchomości zabytkowych powinien określić stan nieruchomości, który jest zdefiniowany jako „stan zagospodarowania, stan prawny, stan techniczno-użytkowy, stopień wyposażenia w urządzenia infrastruktury technicznej, a także stan otoczenia nieruchomości, w tym wielkość, charakter i stopień zurbanizowania, w której nieruchomość jest położona”¹³. Przy określaniu wartości nieruchomości zabytkowej czynnikami odróżniającymi ją od

¹⁰ K. Rzeczkowska, *Ograniczenia sprzedaży zabytków nieruchomych jako forma ochrony dziedzictwa historycznego, artystycznego, naukowego*, w: *Patologie na rynku nieruchomości. Przyczyny, przejawy, przeciwdziałanie*, red. W. Pływaczewski, R. Żróbek, Olsztyn 2016, s. 188-189.

¹¹ Polska Federacja Stowarzyszeń Rzeczoznawców Majątkowych – Powszechne Krajowe Standardy Wyceny Polskiej Federacji Stowarzyszeń Rzeczoznawców Majątkowych, Tymczasowa Nota Interpretacyjna – V.3. Wycena Nieruchomości Zabytkowych (dalej: TNI – V.3).

¹² TNI – V.3.

¹³ Art. 4 pkt 17 ugn.

pozostałych nieruchomości jest jej wartość architektoniczna, historyczna, naukowa lub artystyczna, które stanowią jedynie indywidualną opinię pomimo występowania obiektywnych przesłanek wartościujących¹⁴.

Tego typu nieruchomości wyróżniają się też szczególną ochroną prawną, czy ograniczeniami w zakresie korzystania i rozporządzania nimi. Oprócz wymienionych różnic, nieruchomość zabytkową odróżnia również ograniczenie w zakresie wprowadzania zmian przeznaczenia lub sposobu użytkowania oraz dokonywania zmian i prac modernizacyjnych, jak również obowiązek udostępniania społeczeństwu i wykorzystywania dla celów naukowych i dydaktyczno-oświatowych. Niewątpliwie nieruchomości zabytkowe wyróżniają się swoją integralnością z przestrzenią i bezpośrednim otoczeniem, które stanowi grunt, układ przestrzenny, percepcja, wzajemne relacje widoków z nieruchomości i widokiem na nieruchomość, jak również jej tło i obrzeża. Wymienione cechy należy uwzględnić przy wycenie, gdyż wpływają one na wartość wycenianej nieruchomości.

Rzeczoznawca majątkowy przed sporządzeniem wyceny danej nieruchomości zobowiązany jest zebrać wszystkie niezbędne dane i informacje o nieruchomości zabytkowej, uwzględniając je odpowiednio w procesie wyceny. W przypadku tych szczególnych nieruchomości, zakres potrzebnych dokumentów jest szerszy. Poza ogólnie wykorzystywanymi źródłami danych i informacji, należy także zasięgnąć do zbiorów dokumentów zawartych w rejestrze zabytków prowadzonych przez wojewódzkiego konserwatora zabytków właściwego ze względu na położenie nieruchomości. Szczególnie istotnymi dokumentami w takim przypadku są: decyzja o uznaniu dobra kultury za zabytek; karta ewidencyjna, nazywana białą kartą; dokumentacja ikonograficzna i fotograficzna; dokumentacja historyczna; dokumentacja inwentaryzacja rysunkowa i opisowa; dokumentacja prawna; dokumentacja techniczna projektowa przewidywanych robót konserwatorskich i budowlanych; akta przeprowadzonych dotychczas robót konserwatorskich, kosztorysy powykonawcze ponoszonych nakładów inwestycyjnych na roboty konserwatorskie z podaniem źródła ich finansowania; inne dokumenty określające szczególne cechy nieruchomości zabytkowej.

¹⁴ W. Flugel, *Wycena obiektów wpisanych do rejestru zabytków*, w: *Wycena nieruchomości zabytkowych. Problemy i propozycje*, red. A. Chrzanowski, Zielona Góra 1997, s. 65-68.

W przypadku stwierdzenia przez rzeczoznawcę majątkowego konieczności pozyskania dodatkowych informacji dotyczących wycenianej nieruchomości, poprzedza on czynności związane z opracowaniem operatu szacunkowego, zebraniem wiadomości z dodatkowych źródeł.

3. Zasady i procedury wyceny nieruchomości zabytkowych

Reforma gospodarcza rozpoczęta w Polsce pod koniec XX w. w znaczący sposób wpłynęła na zwiększenie znaczenia nieruchomości, dzięki gospodarce opartej od 1989 r. na zasadach rynkowych. Szacowanie nieruchomości, które odgrywa bardzo ważną rolę w gospodarce nieruchomościami, skupia się w szczególności na kilkunastu przepisach prawnych i na mieniu, a dokładniej rzeczy nieruchomości, czyli nieruchomości¹⁵. Każda wyceniana nieruchomość wymaga indywidualnego podejścia i dokładnej analizy. Według TNI – V.3, nieruchomości zabytkowe dodatkowo wymagają (przed określeniem ich wartości) każdorazowego uzyskania opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków o przeznaczeniu i sposobie użytkowania przedmiotowej nieruchomości zabytkowej w sposób zgodny z zasadami opieki nad zabytkami. Przy wycenie nieruchomości zabytkowej należy określać tę wartość jako integralną część jej składowych oraz gruntu wraz z przestrzenią i bezpośrednim otoczeniem, widokiem i wglądami zewnętrznymi na tego typu nieruchomości, ze szczególnym uwzględnieniem roli i znaczenia elementów widokowo-krajobrazowych, chyba że przepis szczególny stanowi inaczej.

Integralność otoczenia z zabytkiem została wskazana w wyroku Naczelnego Sądu Administracyjnego¹⁶, w którym to zaznaczono przesłanki do uznania obiektu za zabytek oraz terenu otaczającego budynek, który również stanowi zabytek. W powyższym wyroku wskazano, że „o uznaniu obiektu za zabytek i związaną z tym powinnością działań ochronnych władz publicznych nie przesądza ustanowienie określonej formy zabytku, ani też ujęcie w gminnej ewidencji zabytków, ale spełnienie cech określonych w definicji zabytku”. Dodatkowo nakreślono, iż „za zabytek może zostać uznany nie tylko budynek, ale także otaczający go teren, jeżeli łącznie posiadają cechy określone w art. 3 pkt 1 ustawy z 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami”¹⁷.

Otrzymałą wartość możemy określić jako obiektywną wartość nieruchomości, zweryfikowaną przez rynek, gdyż jest ona porównywana z uzyskanymi na rynku cenami podobnych obiektów¹⁸. Bywają także sytuacje, w których rzeczoznawca ze względu na cel wyceny nieruchomości zabytkowej

¹⁵ R. Cymerman, A. Hopfer, *Wycena nieruchomości. Zasady i procedury*, Warszawa 2005, s. 5-6.

¹⁶ Wyrok NSA z dnia 25 kwietnia 2018 r., II OSK 2382/17, Lex 2499014.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ E. Mączyńska, *Teoria i praktyka wyceny*, w: *Ile jest warta nieruchomość*, red. E. Mączyńska, M. Prystupa, K. Rygiel, Warszawa 2004, s. 40.

musi dokonać osobnego oszacowania wartości gruntu oraz części składowych nieruchomości. W takim przypadku niezbędne jest właściwe dobranie metod wyceny uwzględniających fakt, że suma wartości rynkowych poszczególnych składowych części nieruchomości nie zawsze jest tożsama z wartością rynkową nieruchomości zabytkowej określonej według wcześniej opisanych zasad.

O szczególnym charakterze nieruchomości zabytkowych świadczy też sposób doboru właściwego podejścia, metody i techniki wyceny, które wymagają uwzględnienia nie tylko ustaleń wojewódzkiego konserwatora zabytków lub służb konserwatorskich jemu podległych, ale również ustaleń wynikających z miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego.

O istocie znaczenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego i jego wpływu na wydawane decyzje dotyczące określonego obszaru świadczy wyrok Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Krakowie¹⁹. W niniejszym wyroku zaznaczono, iż „miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego należy do aktów prawa miejscowego, które art. 87 ust. 2 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej²⁰ zalicza do źródeł prawa powszechnie obowiązującego na obszarze działania organów, które je ustanowiły. W świetle powyższego nie budzi wątpliwości fakt, że zapisy miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego są źródłem prawa na obszarze, którego dotyczą i determinują możliwość realizacji inwestycji na terenie planem tym objętym.

Pierwszym obowiązkiem organu administracji architektoniczno-budowlanej, w procesie zmierzającym do zatwierdzenia projektu budowlanego i udzielenia pozwolenia na budowę, jest badanie zgodności złożonego projektu z ustaleniami planu miejscowego. A zatem, gdy dla terenu objętego wnioskiem inwestora o zatwierdzenie projektu budowlanego i wydania pozwolenia na budowę obowiązuje plan miejscowy organ administracji architektoniczno-budowlanej jest zobowiązany poddać dokładnej analizie zapisy obowiązującego na danym obszarze planu miejscowego²¹.

Dzięki planowaniu przestrzennemu kształtowanie krajobrazu kulturowego jest dokonywane świadomie²², a rzeczoznawca poznaje przeznaczenie nieruchomości i obszaru jej położenia oraz otoczenia. Na sposób wyceny wpływa cel dla jakiego wycena i operat szacunkowy będzie wykorzystywany, dostępność danych i informacji rynkowych, stan techniczny i funkcjonalno-użytkowy

¹⁹ Wyrok WSA w Krakowie z dnia 9 maja 2018 r., II SA/Kr 207/18, Lex 2496966.

²⁰ Dz.U. z 1997 r., nr 78, poz. 483 ze zm.

²¹ Wyrok WSA w Krakowie z dnia 9 maja 2018 r., II SA/Kr 207/18, Lex 2496966.

²² H. Kisilowska, *Prawne aspekty wyceny nieruchomości zabytkowych*, „Mazowsze. Studia Regionalne” nr 7 (2011), s. 59-64, za: J. Walec-Jędrzejewski, *Ochrona zabytków w planowaniu przestrzennym*, „Kurier Konserwatorski” nr 1 (2008), s. 5.

przedmiotu wyceny oraz inne okoliczności wynikające z zabytkowego charakteru nieruchomości. Punkt 4.6 TNI – V.3. zaznacza, iż przy określaniu wartości nieruchomości zabytkowej rzeczoznawca majątkowy powinien mieć na uwadze stan pełnej technicznej i funkcjonalnej używalności oraz wymaganego standardu zabytkowego uzgodnionego z wojewódzkim konserwatorem zabytków. Określoną wartość pomniejsza się o wielkość nakładów inwestycyjnych niezbędnych na doprowadzenie nieruchomości do określonego standardu²³.

W przypadku nieruchomości zabytkowych, rzeczoznawca majątkowy, który wykonuje czynności z zakresu wyceny²⁴ ma prawo, jeśli przepisy szczególne nie stanowią inaczej, określić wartość takiej nieruchomości jako wartość rynkową i odtworzeniową, przy czym musi on odpowiednio uzasadnić swój wynik końcowy w operacie szacunkowym. Tego rodzaju nieruchomości są rzadkością na rynku, dlatego też znalezienie odpowiednich nieruchomości podobnych, na podstawie których możliwe jest określenie wartości rynkowej wycenianej nieruchomości stanowi problem i zmusza rzeczoznawcę do określenia jej wartości odtworzeniowej. Niezbędne jest wówczas posiadanie specjalistycznej wiedzy z zakresu budownictwa oraz historii, które umożliwiają dokonanie trafnej analizy wycenianego obiektu. Oprócz określenia sposobu wznoszenia przedmiotu wyceny, scharakteryzowania wymagają też materiały, z których zbudowana jest nieruchomość, wykorzystywana technologia i sprzęt przy tego rodzaju inwestycji wraz z uwzględnieniem jej historycznego charakteru i otoczenia.

Przy wycenie nie powinno uwzględniać się szczególnych warunków bądź zasad sprzedaży lub oddania w użytkowanie wieczyste, trwałe zarząd lub inne formy władania, w szczególności w zakresie bonifikat od ceny i opłat, zwolnień od podatku i innych, które dotyczą nieruchomości lub jej części, będące wpisane do rejestru zabytków. Rzeczoznawca powinien zamieścić, w postaci odpowiedniej klauzuli, swoją decyzję²⁵.

Rzeczoznawca majątkowy podejmujący się wyceny nieruchomości zabytkowych powinien mieć pełne rozeznanie rynku nieruchomości, właściwego dla położenia wycenianej nieruchomości, a także klasy, rodzaju i charakteru nieruchomości zabytkowej. Do jego zadań należy wybór właściwego podejścia wyceny w oparciu o znajomość powyższych zagadnień, którymi są podejście dochodowe lub porównawcze. Dodatkowo do obowiązków rzeczoznawcy specjalizującego się w wycenie

²³ TNI – V.3.

²⁴ H. Walczewski, *Pozycja prawna rzeczoznawcy majątkowego*, w: *Szacowanie nieruchomości. Rzeczoznawstwo majątkowe*, red. J. Dydenko, Warszawa 2015, s. 32.

²⁵ TNI – V.3.

nieruchomości zabytkowych należy gromadzenie szczegółowych danych oraz informacji rynkowych, a także ich archiwizacja.

W przypadku gdy nieruchomość generuje dochód rzeczoznawca może wycenić nieruchomość zabytkową przy zastosowaniu podejścia dochodowego. Innym przypadkiem jest istnienie bazy porównawczej, która pozwala zastosować podejście porównawcze²⁶. Ze względu na szczególny charakter tego rodzaju wyceny, według punktu 5.1 TNI – V.3, konieczne jest posiłkowanie się informacjami i danymi zebranymi z rynków nieruchomości²⁷:

- miejscowego, czyli lokalnego;
- sąsiednich o zasięgu regionalnym;
- o szerszym zasięgu: ponadregionalnym lub krajowym, w odniesieniu do nieruchomości podobnych rodzajów i zbliżonym charakterze przestrzenno-użytkowym;
- o zasięgu międzynarodowym, w odniesieniu do nieruchomości o szczególnym znaczeniu, unikalnej wartości, do których zaliczane są nieruchomości zakwalifikowane jako tzw. zabytki klasy 0, czyli zabytki i zespoły zabytkowe o najwyższej wartości artystycznej, historycznej i naukowej w skali światowej, które są uznawane za pomnik historii.

Ograniczona liczba transakcji na rynku nieruchomości zabytkowych jest częstym powodem rozszerzania rynku opracowania i pozyskiwania nieruchomości podobnych, z uwzględnieniem specyficznych cech.

Nieruchomości zabytkowe ze względu na dużą ograniczoność w rozporządzaniu nią, a co za tym idzie wysokimi kosztami utrzymania w celu zachowania jej wyjątkowego charakteru, nie są wykorzystywane wyłącznie do celów mieszkaniowych. Obowiązkiem właściciela lub posiadacza nieruchomości zabytkowej jest zabezpieczenie i utrzymanie jej oraz otoczenia w jak najlepszym stanie²⁸.

W przypadku, gdy mogą one przynosić lub przynoszą dochód, ich wartość rynkową określa się przy zastosowaniu podejścia dochodowego i przy wykorzystaniu metod i technik szacowania właściwych dla tego podejścia. Proces wyceny nieruchomości zabytkowej o takich cechach wymaga

²⁶ A. Chrzanowski, *Szacowanie obiektów zabytkowych o wysokim stopniu zużycia technicznego*, w: *Wycena nieruchomości zabytkowych. Problemy i propozycje*, red. A. Chrzanowski, Zielona Góra 1997, s. 46.

²⁷ TNI – V.3.

²⁸ H. Kisilowska, *Prawne aspekty...*, s. 59-64.

uwzględnienia korzyści, jakie może ona osiągnąć, koszty jakie należy ponieść dla jej ochrony wynikającej z przepisów szczególnych, a także ograniczenia nakazowe, z jakimi będzie się musiał liczyć właściciel lub użytkownik nieruchomości.

Możliwe jest także wycenienie nieruchomości przy zastosowaniu podejścia porównawczego, przy którym niezbędna jest znajomość cen transakcyjnych kształtujących się w obrocie rynkowym podobnych nieruchomości odpowiednio do ich rodzaju, klas, liczby oraz charakteru funkcjonalnego i użytkowego. Jak już wcześniej wspomniano liczba nieruchomości zabytkowych trafiających do obrotu na rynku nieruchomości jest niewielka i właśnie ze względu na tę ograniczoność, przy wykorzystaniu podejścia porównawczego, do wyceny nie stosuje się metody analizy statystycznej rynku²⁹. W tej metodzie do analizy niezbędne jest zebranie kilkunastu nieruchomości o podobnych cechach i obliczenie średniej wartości tych cen transakcyjnych, co w znaczący sposób wpływa na uzyskanie błędnej ostatecznej wartości wycenianej nieruchomości.

Wartość nieruchomości zabytkowej określana jest jako koszt jej odtworzenia, co oznacza, iż wartość tej nieruchomości jest wartością odtworzeniową, a nie rynkową. W takim przypadku uwzględniany jest stopień zużycia obiektu, a jej wartość stanowi sumę wartości rynkowej gruntu i kosztów odtworzenia poszczególnych części składowych elementów nieruchomości. Ponadto wartość odtworzeniową nieruchomości rzeczoznawca majątkowy określa przy zastosowaniu podejścia porównawczego, metodą porównywania parami do wyceny gruntu jako kosztu jego nabycia i przy zastosowaniu podejścia kosztowego, do określenia wartości odtworzeniowej części składowych nieruchomości. W przypadku konieczności osobnego wycenienia gruntu nieruchomości zabytkowej stosowane jest podejście porównawcze, czyli metoda porównywania parami, polegająca na porównaniu parami nieruchomości wycenianej o znanych cechach, ale nie znanej wartości, kolejno z nieruchomościami sprzedanymi o znanych cechach i znanych cenach transakcyjnych³⁰. Przy terenach niezurbanizowanych nie należy posilkować się do porównań cenami transakcyjnymi gruntów przeznaczonych do produkcji rolnej bądź leśnej. Dopiero w szczególnych przypadkach rzeczoznawca majątkowy, który posiada niezbędne dane, dokonuje wyceny takich gruntów korzystając z podejścia mieszanego, metody pozostałościowej przy wykorzystaniu podejścia dochodowego oraz analizy niezbędnych nakładów inwestycyjnych, a otrzymana różnica stanowi pozostałościową wartość gruntu. Jeżeli wycena

²⁹ TNI – V.3.

³⁰ T. Łąguna, *Wycena nieruchomości i gospodarstw rolnych*, Zielona Góra 1999, s. 133.

nieruchomości zabytkowej dokonywana jest przy zastosowaniu podejścia kosztowego, metodą kosztów odtworzenia, techniką szczegółową lub elementów scalonych, to określana jest wartość odtworzeniowa budynków i budowli części składowych nieruchomości.

TNI – V.3. określa również, że w przypadku, gdy służby nadzoru budowlanego, w uzgodnieniu z konserwatorem zabytków, wydają decyzję nakazującą likwidację bądź rozbiórkę budynku lub budowli, rzeczoznawca majątkowy określa jego wartość przy pomocy metody kosztów likwidacji. W tej metodzie określana jest wartość nieruchomości jako wartość poniesionych kosztów rozbiórki nieruchomości zabytkowej oraz koszt materiałów możliwych do odzyskania. Rzeczoznawca w szczególnych przypadkach stosuje technikę wskaźnikową, jeżeli wycena dotyczy niewielkich budynków, budowli i elementów zagospodarowania przestrzenno-funkcjonalnego składowych wycenianej nieruchomości o prostej, niezłożonej funkcji użytkowej i nieruchomości pobawionych cech stylowych. Nieruchomości zabytkowe w odróżnieniu do nieruchomości nie posiadających tego tytułu, nie mogą być wyceniane przy wykorzystaniu metody kosztów zastąpienia w podejściu kosztowym, ponieważ w ten sposób straciłyby one swój wyjątkowy charakter i wartość.

4. Zakończenie

Specyfika nieruchomości zabytkowych polega na ich dodatkowych wartościach, poza wartością rynkową, w stosunku do obiektów budowlanych, które nie posiadają statusu zabytku. Oprócz podstawowych cech, nieruchomości zabytkowe wyróżnia wartość architektoniczna, historyczna i naukowa³¹. Trudność w wycenie nieruchomości zabytkowych polega na ich wyjątkowym charakterze, dlatego też rzeczoznawca majątkowy podejmujący się wyceny tego rodzaju nieruchomości powinien posiadać rozległą wiedzę z zakresu nieruchomości oraz mieć wieloletnie doświadczenie w tej dziedzinie. Mogłoby się wydawać, że osoba posiadająca uprawnienia rzeczoznawcy majątkowego jest w pełni przygotowana do wykonywania swojego zawodu, jednak w przypadku wystąpienia niecodziennych wycen, jakimi są wyceny nieruchomości zabytkowych, dopiero wieloletnie doświadczenie zawodowe może pomóc w nakreśleniu właściwego sposobu wyceny.

Standardy zawodowe przygotowywane przez specjalistów z zakresu rzeczoznawstwa majątkowego w postaci TNI – V.3. Wycena nieruchomości zabytkowych, która została wielokrotnie przytoczona w niniejszym artykule stanowi jedną z podstaw informacyjnych przy wycenie obiektów

³¹ A. Chrzanowski, *Szacowanie...*, s. 46.

zabytkowych. Oprócz TNI – V.3, rzeczoznawca majątkowy zobowiązany jest postępować zgodnie z obowiązującymi przepisami prawa, w których znajdują się informacje dotyczące wyceny nieruchomości lub bezpośrednio nieruchomości zabytkowych, które stanowią przedmiot wyceny. Choć same przepisy prawa nie zawierają dokładnych informacji wskazujących właściwy sposób wyceny, to standardy zawodowe rzeczoznawców majątkowych stanowią formę uzupełniającą. Dzięki nim rzeczoznawca majątkowy dokonuje właściwego wyboru podejścia, którym posługuje się przy wycenie oraz dokonuje rzetelnej oceny wartości nieruchomości zabytkowej.

Summary

The purpose of the article is to present the characteristics of historic properties. The study reliably describes the definitions of real estate and historic properties, outlines their specificity and characteristics that distinguish them. In addition, the role of a property appraiser was presented, which in the form of an appraisal study makes the determination of the value of real estate with the status of a monument, while taking into account the distinctive features. The article contains information on the principles and procedures for the valuation of historic properties

based on the professional property standards and legal bases applicable to property valuers. The special features and documentation that should be collected before proceeding to the valuation of historic properties were also determined.

BIBLIOGRAFIA

Źródła

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz.U. z 1997 r., nr 78, poz. 483 ze zm.

Polska Federacja Stowarzyszeń Rzecznawców Majątkowych – Powszechne Krajowe Standardy Wyceny Polskiej Federacji Stowarzyszeń Rzecznawców Majątkowych, Tymczasowa Nota Interpretacyjna – V.3. Wycena Nieruchomości Zabytkowych.

Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. Kodeks cywilny, t.j. Dz.U. z 2018 r., poz. 1025 ze zm.

Ustawa z dnia 24 czerwca 1994 r. o własności lokali, t.j. Dz.U. z 2018 r., poz. 716.

Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami, t.j. Dz.U. z 2018 r., poz. 121 ze zm.

Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, t.j. Dz.U. z 2017 r., poz. 2187 ze zm.

Wyrok NSA z dnia 25 kwietnia 2018 r., II OSK 2382/17.

Wyrok WSA w Krakowie z dnia 9 maja 2018 r., II SA/Kr 207/18.

Literatura

Chrzanowski A., *Szacowanie obiektów zabytkowych o wysokim stopniu zużycia technicznego*, w: *Wycena nieruchomości zabytkowych. Problemy i propozycje*, red. A. Chrzanowski, Zielona Góra 1997.

Cymerman R., Hopfer A., *Wycena nieruchomości. Zasady i procedury*, Warszawa 2005.

Dobosz P., *Aktualne problemy prawne i finansowe ochrony zabytków w Polsce w dobie przekształceń państwa*, „Ochrona Zabytków” nr 1 (2000).

Flugel A., *Wycena obiektów wpisanych do rejestru zabytków*, w: *Wycena nieruchomości zabytkowych. Problemy i propozycje*, red. A. Chrzanowski, Zielona Góra 1997.

Kisilowska H., *Prawne aspekty wyceny nieruchomości zabytkowych*, „Mazowsze. Studia Regionalne” nr 7 (2011).

Łaguna T., *Wycena nieruchomości i gospodarstw rolnych*, Zielona Góra 1999.

Mączyńska E., *Teoria i praktyka wyceny*, w: *Ile jest warta nieruchomość*, red. E. Mączyńska, M. Prystupa, K. Rygiel, Warszawa 2004.

Rzeczowska K., *Ograniczenia sprzedaży zabytków nieruchomych jako forma ochrony dziedzictwa historycznego, artystycznego, naukowego*, w: *Patologie na rynku nieruchomości. Przyczyny, przejawy, przeciwdziałanie*, red. W. Pływaczewski, R. Żróbek, Olsztyn 2016.

Walczewski H., *Pozycja prawna rzeczoznawcy majątkowego*, w: *Szacowanie nieruchomości. Rzeczoznawstwo majątkowe*, red. J. Dydenko, Warszawa 2015.

Zalasińska K., *Polityka administracyjna w zakresie prawnej ochrony zabytków*, w: *Prawna ochrona zabytków*, red. T. Gardocka, J. Sobczak, Toruń 2010.

Zalasińska K., *Prawna ochrona zabytków nieruchomych w Polsce*, Warszawa 2010.

Zeidler K., *Prawo ochrony dziedzictwa kultury*, Warszawa 2007.

Ewa Lewandowska

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

KWESTIE PRAWNOAUTORSKIE NA TLE BATALII O UZNANIE DWORCA OLSZTYN GŁÓWNY ZA ZABYTEK

COPYRIGHT ISSUES AND THE BATTLE FOR RECOGNITION OF THE OLSZTYN MAIN RAILWAY STATION AS A HISTORICAL MONUMENT

1. Wstęp

Niemal każdemu, kto miał związek z Olsztynem znany jest budynek dworca głównego. Ten kompleks, podobnie jak wiele innych pełniących zbliżone funkcje, raczej straszy niż zachęca do jego odwiedzania. Pozytywne jest jednak to, że w ostatnim czasie często podejmowane są modernizacje dworców, takie również plany dotyczą dworca Olsztyn Główny. Mówi się nawet o jego wyburzeniu, a w to miejsce zaprojektowaniu nowego obiektu – na takim rozwiązaniu zależy inwestorom.

Wizja rozbiórki dworca Olsztyn Główny wzbudziła zainteresowanie i sprzeciw w szczególności Stowarzyszenia Forum Rozwoju Olsztyna¹, Stowarzyszenia Architektów Polskich oddział Olsztyn oraz Stowarzyszenia Konserwatorów Zabytków Oddział Warmińsko-Mazurski. Organizacje te, chcąc zapobiec wyburzeniu obiektu, wystąpiły z wnioskiem o wpisanie dworca do rejestru zabytków. Uzasadnieniem podjętych działań jest przede wszystkim potrzeba szczególnej ochrony niektórych elementów dworca Olsztyn Główny², ale także aspekty praktyczne związane z nadzorem konserwatorskim przy jego modernizacji w razie wpisu do rejestru zabytków³. Postępowanie administracyjne dotyczące wpisania dworca głównego do rejestru zabytków jest w toku, chociaż Wojewódzki Konserwator Zabytków⁴ odmówił wpisania do rejestru zabytków nieruchomych kompleksu dworca

¹ Dalej: FRO.

² Na stronie internetowej FRO podano szczegółowo, że organizacjom zależy na zachowaniu 1) funkcjonalności dworca, czyli układu zintegrowanego węzła przesiadkowego (połączenie dworca kolejowego z autobusowym); 2) układu przestrzennego o wysokiej wartości urbanistycznej – klarowną kompozycję dworca w kształcie litery „L”, tworzącą dwie czytelne pierzeje placu przed budynkiem, wraz z charakterystyczną dominantą w postaci biurowca, który zamyka osie ulic Kościuszki, Dworcowej i Partyzantów; 3) wysokiej jakości architektury, charakteryzującej się współczesnym wyrazem, spokojnymi podziałami oraz harmonią linii poziomych i pionowych; 4) szlachetnych materiałów wykończeniowych: kamienia, drewna, szkła oraz betonu płukanego; 5) oryginalnych, dobrze zachowanych elementów wystroju, w tym mozaiki we wnętrzu budynku oraz neonów; 6) elementów pierwotnego dworca z 1871 roku, takich jak żelazne balustrady i wiaty chroniące podróżnych przed deszczem oraz charakterystyczne schrony peronowe, <http://dworzec.fro.olsztyn.pl/dla-czego-remontowac/> (dostęp: 15 czerwca 2018 r.).

³ Sugeruje się, że w razie wyburzenia dworca trzeba będzie przeprowadzić badania archeologiczne, ponieważ ten został zbudowany na ruinach poprzedniego, <http://dworzec.fro.olsztyn.pl/dla-czego-remontowac/> (dostęp: 15 czerwca 2018 r.).

⁴ Dalej: konserwator.

głównego PKP i PKS wraz z przylegającym budynkiem biurowym i zadaszeniami wejściowymi⁵, to następstwem odwołania się stron od tej decyzji do Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, jest⁶ uchylenie zaskarżonej decyzji w całości i skierowanie sprawy do ponownego rozpatrzenia przez organ pierwszej instancji⁷.

Trzeba wskazać, że definicję zabytku wprowadza art. 3 pkt 1 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami⁸. Według przywołanej regulacji, zabytkiem jest nieruchomość lub jej część, będąca dziełem człowieka lub związana z jego działalnością i stanowiąca świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, której zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość artystyczną, historyczną bądź naukową. Wpisowi do rejestru zabytków podlegają m.in. zabytki będące dziełami architektury lub budownictwa (art. 6 ust. 1 pkt 1 lit. c uoz) oraz historyczne zespoły budowlane stanowiące powiązaną przestrzennie grupę budynków wyodrębnioną ze względu na formę architektoniczną, styl, zastosowane materiały, funkcję, czas powstania lub związek z wydarzeniami historycznymi (art. 3 pkt 13 uoz).

W decyzji dotyczącej przedmiotowej sprawy, konserwator zwrócił uwagę, że o ile nie budzi wątpliwości, że zasadniczo w przypadku dworca Olsztyn Główny mamy do czynienia z dziełami architektury stanowiącymi zespół budowlany, do tego w kontekście dziejów sztuki i architektury obiekty te są świadectwem minionej epoki, o tyle rozstrzygnięcia wymaga, czy występuje tu interes społeczny przemawiający za zachowaniem obiektu⁹. W konkluzji konserwator stwierdził, że szereg dokonanych przekształceń w budynku istotnie wpływa na początkowo charakterystyczny układ funkcjonalny (zmiany prowadzą do zatarcia wartości zabytkowych). Z tego względu uznał, że chociaż jest to „świadectwo twórczości Zygmunta Kłopotkiego¹⁰, a także stanowi element historii Olsztyna” to „te okoliczności nie stanowią o ponadprzeciętnej wartości historycznej dworca”. Budynki dworca PKP i PKS nie są prekursorskie pod względem architektonicznym bądź konstruktorskim¹¹.

⁵ Z decyzji konserwatora wynika, że wpisane do rejestru mogą zostać tylko wiaty peronowe na peronach 2, 3, 4; Decyzja 48/2018 w sprawie wpisania zabytku do rejestru zabytków z dnia 2 lutego 2018 r. wydana przez Warmińsko-Mazurskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Olsztynie (IZAR 5140 1 10 2017 jk, cyt.: Decyzja 48/2018), źródło: dworzec.fro.olsztyn.pl/ (dostęp: 15 czerwca 2018 r.).

⁶ Stan na 16.09.2018.

⁷ Decyzja DOZ-OAiK.650.288.2018.ML z dnia 22 czerwca 2018 r., dostępna na tinyurl.com/y7wa8l8t źródło: dworzec.fro.olsztyn.pl/category/aktualnosci/ (dostęp: 16.09.2018 r.).

⁸ T.j. Dz.U. z 2017 r., poz. 2187 (cyt.: uoz).

⁹ Decyzja 48/2018.

¹⁰ Mgr inż., architekt, twórca projektu dworca Olsztyn Główny.

¹¹ Konserwator zwrócił uwagę, m.in., że w przypadku budynku biurowego na uwagę zasługują nawiązania do twórczości Le Corbusiera, które mimo to nie posiadają walorów architektonicznych, bowiem podobnym językiem architektury operują nie tylko najlepsze obiekty na świecie, ale także pawilony handlowe, hale fabryczne, stacje benzynowe, sklepy sieci handlowych. Jest to forma prosta, powtarzalna, pospolita, nie posiadająca cech indywidualnych, zob. Decyzja 48/2018.

Nowatorskie rozwiązanie stanowić mogło połączenie funkcji dworca kolejowego z autobusowym, co jednak, według konserwatora, nie było zamysłem autorskim, lecz wymogiem odgórnym¹².

Sytuacja dotycząca dworca Olsztyn Główny niewątpliwie zasługuje na głębszą wieloaspektową refleksję naukową. W kontekście wysuniętej koncepcji uznania dworca Olsztyn Główny za zabytek warto zwrócić uwagę na zagadnienia prawnoautorskie. Zastanowienia wymaga, czy w ogóle przedmiotowy obiekt jest objęty ochroną autorskoprawną (czy jest utworem?) i jakie konsekwencje wiążą się z pozytywną weryfikacją takiej tezy.

Niniejsze opracowanie – oparte na stanie faktycznym – stanowi głos w dyskusji nad doniosłym problemem polegającym na trudnościach, jakie napotyka właściciel budynku chcąc go dostosować do aktualnych (nowych) potrzeb i funkcji, a nawet zmienionych upodobań i mody, kiedy twórca (architekt) – powołując się na prawa autorskie – sprzeciwia się wprowadzeniu zmian, bądź ewentualną zgodę na ich dokonanie uzależnia od zapłaty lub powierzenia mu prac projektowych lub sprawowania odpłatnego nadzoru autorskiego¹³. Podjęte rozważania pozwolą pokazać, że ochrona zabytków może być realizowana za pomocą prawa autorskiego, ale jednocześnie wykorzystanie tego prawa umożliwia utrzymanie w stanie niezmienionym obiektów, które nie są zabytkami.

2. Utwór architektoniczny

Dworzec Olsztyn Główny jest dziełem architektury stanowiącym zespół budowlany. W otwartym katalogu utworów chronionych prawem autorskim (ustawy o prawie autorskim i prawach pokrewnych¹⁴) może on wpisywać się w kategorię utworu architektonicznego. Ustawodawca nie definiuje tej kategorii, wobec tego wyjaśnienie, czym jest utwór architektoniczny¹⁵ powinno odbywać się przez odwołanie się do ogólnej definicji utworu, z uwzględnieniem specyfiki jaką charakteryzuje się architektura¹⁶.

Utworem jest każdy przejaw działalności twórczej o indywidualnym charakterze, ustalony w jakiejkolwiek postaci, niezależnie od wartości, przeznaczenia i sposobu wyrażenia¹⁷. Formułowane w literaturze przedmiotu definicje wyróżniają utwór architektoniczny zastosowaniem określenia

¹² *Ibidem*.

¹³ Por. J. Barta, R. Markiewicz, *Prawo autorskie*, Warszawa 2016, s. 143.

¹⁴ Art. 1 ust. 2 ustawy z dnia 4 lutego 1994 r. o prawie autorskim i prawach pokrewnych, t.j. Dz.U. z 2017 r., poz. 880 (cyt.: pr.aut.).

¹⁵ Zob. J. Jezioro, *Utwór architektoniczny – próby zdefiniowania pojęcia prawnego*, „Zeszyty Naukowe Prawa własności Intelektualnej Uniwersytetu Śląskiego” nr 2 (2014), s. 42 i n.

¹⁶ Architektura definiuje się jako sztukę tworzenia ładu w otoczeniu w celu dostosowania go do zaspokojenia wielorakich fizycznych, materialnych i kulturowych potrzeb ludzi przez planową przemianę naturalnego środowiska oraz budowanie form i wydzielanie przestrzeni o różnym przeznaczeniu.

¹⁷ Art. 1 pr.aut.

koncepcja przestrzenna¹⁸, odwołaniem się do dziedziny budownictwa¹⁹, a nawet wskazaniem, że jest to obiekt istniejący materialnie i mający cechy utworu²⁰. Można zgodzić się, że najczęstszą formą utrwalenia utworu architektonicznego jest projekt, a następnie budowla²¹. Nie zmienia to kwalifikacji utworu jako dobra niematerialnego, dla którego projekt, czy budowla stanowią tylko nośnik fizyczny. W kategorii utworu architektonicznego mieszczą się także obiekty małej architektury (altany, pergole, mostki, architektura ogrodów²²), jak również pomniki, czy nagrobki²³.

Jak wskazano o utworze można mówić dopiero wtedy, gdy stanowi on przejaw działalności twórczej o indywidualnym charakterze. Ta przesłanka determinuje, że ochronie podlegają tylko wytwory odróżniające się, w pewnym sensie wyjątkowe, oryginalne, mające wymiar artystyczny. Cechy utworu architektonicznego mają obiekty, które umożliwiają przeciętnemu odbiorcy odnalezienie w nich cech estetycznych. Przy czym dla stwierdzenia cechy twórczości jest bez znaczenia czy coś jest piękne, czy brzydkie (to kwestia subiektywnej oceny). Należy zgodzić się, że ochroną prawną autorską nie są objęte elementy znane, powszechnie stosowane, takie jak np. kolumny²⁴. Trzeba także dostrzec, że utwory architektoniczne zazwyczaj spełniają funkcje użytkowe, co wyróżnia je z ogólnej kategorii utworów²⁵. Ponadto twórca – architekt jest ograniczony przez rozmaite aspekty techniczne czy materiałowe²⁶, a również często przez koncepcję inwestora.

Nie jest celem niniejszej pracy rozstrzygnięcie, czy dworzec Olsztyn Główny jest utworem w rozumieniu prawa autorskiego. To zadanie, w razie braku zgodności, należy do sądu, który w swoim rozstrzygnięciu nie tylko wysłucha argumentów stron postępowania, ale zapewne – celem zasięgnięcia wiadomości specjalnych – dopuści również dowód z opinii biegłego.

Po zapoznaniu się z materiałami archiwalnymi zgromadzonymi przez Stowarzyszenie Architektów Polskich oddział w Olsztynie²⁷ wydaje się jednak, że jest podstawa do uznania projektu architektonicznego dworca PKP i PKS oraz budynku administracyjno-hotelowego w Olsztynie za utwór w rozumieniu prawa autorskiego. Za takim rozstrzygnięciem przemawia także treść ekspertyzy

¹⁸ J. Goździewicz, *Utwór urbanistyczny i jego status w świetle Prawa autorskiego – wybrane zagadnienia*, „Monitor Prawniczy” nr 12 (2006), s. 639.

¹⁹ J. Barta, R. Markiewicz, *Prawo autorskie. System Prawa Prywatnego*, t. 13, red. J. Barta, Warszawa 2013, s. 26.

²⁰ Por. Jezioro J., *Wybrane zagadnienia dotyczące pojęcia utworów architektonicznych*, „Acta Universitatis Wratislaviensis” nr 3136 (2009), s. 206 i n.

²¹ J. Chwalba, *Utwór architektoniczny jako przedmiot prawa autorskiego*, Warszawa 2018, s. 108.

²² E. Ferenc-Szydełko, *Ustawa o prawie autorskim i prawach pokrewnych. Komentarz*, Warszawa 2014, s. 42.

²³ Wyrok SN z dnia 21 lutego 1973 r., I CR 317/72, Lex 63981.

²⁴ J. Barta, R. Markiewicz, *Prawo autorskie. System...*, s. 24.

²⁵ Por. J. Jezioro, *Ochrona prawa do integralności utworu architektonicznego post mortem auctoris – wybrane zagadnienia*, w: *Non omnis moriar. Osobiste i majątkowe aspekty prawne śmierci człowieka. Zagadnienia wybrane*, red. J. Gołaczyński (i in.), Wrocław 2015, s. 370.

²⁶ J. Barta, R. Markiewicz, *Prawo autorskie. System...*, s. 26.

²⁷ Zob. dworzec.fro.olsztyn.pl/category/aktualnosci/ (dostęp: 15 czerwca 2018 r.).

konserwatorskiej, dokonanej przez Jana Salma. W dokumencie tym zwrócono uwagę, że „dworzec olsztyński, jest reprezentatywny, a pod wieloma względami wyróżniającym się przykładem obiektu użyteczności publicznej przełomu lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych XX w.”²⁸. Ponadto Jan Salm zauważa, że „cechą wyróżniającą obiekt jest wspomniana już wcześniej, nowatorska idea integracji dworca kolejowego z autobusowym i stworzenie złożenia dwuskrzydłowego z dominującymi w ich układzie wysokimi halami operacyjnymi, które spajała wedle pierwotnej koncepcji wspólna dla obu terminali poczekalnia”²⁹. Z ekspertyzy wynika również, że na indywidualne (wyróżniające) walory zespołu dworcowego składały się stonowana kolorystyka, wystrój wnętrz, przemyślany dobór materiałów³⁰. Warto nadmienić, że o samym architekcie dworca – Zygmuncie Kłopockim – mówi się, że był perfekcjonistą, prekurem we wprowadzaniu nowych na owe czasy materiałów i ich łączeniu – aluminium i szkło – dziś tak powszechne”³¹. Konserwator zabytków, który odmówił wpisania do rejestru zabytków nieruchomych kompleksu dworca głównego PKP i PKS wraz z przylegającym budynkiem biurowym i zadaszeniami wejściowymi, zwrócił uwagę, że obiekty te są działami architektury³² i stanowią świadectwo minionej epoki³³.

Powyższe spostrzeżenia sugerują, że dworzec Olsztyn Główny jest wyróżniającym się obiektem. Nie jest zatem z góry skazane na niepowodzenie twierdzenie, że hipotetycznie dworzec Olsztyn Główny może być utworem w rozumieniu prawa autorskiego. Warto zwrócić uwagę, jakie komplikacje wynikają z takiej kwalifikacji, a na tym tle wysunąć postulaty *de lege ferenda*.

3. Prawo do nienaruszalności treści i formy

Z powstaniem utworu ustawa wiąże skutki prawne w postaci autorskich praw osobistych i majątkowych³⁴. O ile autorskie prawa majątkowe stanowią w obrocie cywilnoprawnym przedmiot umów rozporządzających i licencyjnych, wchodzi także w skład spadku³⁵, a co do zasady po siedemdziesięciu latach od śmierci twórcy wygasają³⁶, o tyle autorskie prawa osobiste są niezbywalne,

²⁸ J. Salm, *Ekspertyza konserwatorska dotycząca zabudowań Dworca Głównego w Olsztynie, Plac 3 Maja 1*, s. 3, źródło: dworzec.fro.olsztyn.pl/category/aktualnosci/ (dostęp: 15 czerwca 2018 r.).

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ J. Gurawski, *Wspomnienie o Zigmuncie Kłopockim*, „Informator SARP” (1998), źródło: dworzec.fro.olsztyn.pl/category/aktualnosci/ (dostęp: 15 czerwca 2018 r.).

³² Często w praktyce utwór określa się mianem dzieła; nie są to jednak pojęcia równoznaczne, stąd nie można uznać, że użyte przez konserwatora określenie determinuje, iż w jego ocenie przedmiotowy obiekt stanowi utwór w rozumieniu prawa autorskiego.

³³ Decyzja 48/2018.

³⁴ Zob. M. Jankowska, *Autorstwo i prawo do autorstwa*, Warszawa 2011, s. 84 i n., A. Nowicka, *Prawo autorskie. System Prawa Prywatnego*, t. 13, red. J. Barta, Warszawa 2013, s. 82, wyrok SA w Poznaniu z dnia 7 listopada 2007 r., I ACa 800/07, Lex 370747.

³⁵ Zob. P. Ślęzak, *Dziedziczenie praw majątkowych w świetle polskiego prawa autorskiego*, „Rejent” nr 1 (2007), s. 97.

³⁶ Por. art. 36 pr.aut.

a podmioty uprawnione do ich wykonywania po śmierci twórcy są wskazane przez ustawodawcę w art. 78 pr.aut.

Jeżeli ustawa nie stanowi inaczej, autorskie prawa osobiste chronią nieograniczoną w czasie i niepodlegającą zrzeczeniu się, ani zbyciu oraz nieprzemijającą więź twórcy z utworem³⁷, w szczególności prawo do autorstwa utworu, oznaczenia utworu swoim nazwiskiem lub pseudonimem albo do udostępniania go anonimowo, nienaruszalności treści i formy utworu oraz jego rzetelnego wykorzystania (prawo do integralności utworu), decydowania o pierwszym udostępnieniu utworu publiczności, nadzoru nad sposobem korzystania z utworu (art. 16 pr.aut.)³⁸. Jeśli dworzec Olsztyn Główny stanowi utwór w rozumieniu prawa autorskiego, to w związku z potrzebą jego modernizacji, a tym bardziej z koncepcją wyburzenia trzeba zwrócić uwagę na autorskie prawa osobiste, a w szczególności na prawo do nienaruszalności treści i formy utworu.

Istotą prawa do nienaruszalności treści i formy utworu jest zagwarantowanie twórcy prawa do „wyłącznieści w decydowaniu o postaci, w jakiej ma się jego dzieło ukazać i ma być rozpowszechnione”, co sprowadza się m.in. do obowiązku uzyskania zgody twórcy na wprowadzanie do utworu zmian³⁹. W sensie pozytywny prawo to oznacza możliwość wprowadzania przez twórcę modyfikacji utworu w każdym czasie, zaś w znaczeniu negatywnym, polega na możliwości zakazywania osobom trzecim dokonywania jakichkolwiek zmian w dziele bez zgody twórcy⁴⁰.

4. Modernizacja a poszanowanie prawa do nienaruszalności formy i treści

Jeśli dworzec Olsztyn Główny stanowi utwór w rozumieniu prawa autorskiego, to w związku z prawem do nienaruszalności treści i formy, dokonanie w tym obiekcie jakichkolwiek zmian powinno odbywać się za zgodą podmiotu uprawnionego do wykonywania autorskich praw osobistych⁴¹.

Zgodnie z art. 78 ust. 2 i 3 pr.aut. uprawnienia do wystąpienia z powództwem o ochronę autorskich praw osobistych zmarłego twórcy oraz do wykonywania tych praw przysługują z mocy ustawy w pierwszej kolejności małżonkowi, następnie – w razie braku małżonka – kolejno: zstępnym,

³⁷ E. Ferenc-Szydełko, *Ustawa o prawie...*, s. 149.

³⁸ Szerzej nt. autorskich praw osobistych, np. K. Czub, *Prawa osobiste twórców dóbr niematerialnych: zagadnienia konstrukcyjne*, Warszawa 2011, s. 25 i n., J. Barta, R. Markiewicz, *Prawo autorskie*, Warszawa 2016, s. 120 i n., B. Giesen, *Prawo autorskie. System Prawa Prywatnego*, t. 13, red. J. Barta, Warszawa 2013, s. 271 i n.

³⁹ J. Błęszyński, *Prawo autorskie*, Warszawa 1985, s. 121.

⁴⁰ A. Wojciechowska, *Treść osobistych praw autorskich*, „Przegląd Ustawodawstwa Gospodarczego” nr 11 (1994), s. 16.

⁴¹ Analizowany stan faktyczny dworca Olsztyn Główny przedstawia się następująco: twórca (architekt) nie żyje, nie ma też informacji co do wyrażenia przez niego odmiennej woli w kwestii praw autorskich (testament). Wiadomo, że miał żonę i córkę, dworzec.fro.olsztyn.pl/category/aktualnosci/ (dostęp: 15 czerwca 2018 r.).

rodzicom, rodzeństwu, zstępnym rodzeństwa. Z powództwem o ochronę autorskich praw osobistych zmarłego, może niezależnie (tj. zawsze – nawet obok innych uprawnionych osób) wystąpić stowarzyszenie twórców właściwe ze względu na rodzaj twórczości lub organizacja zbiorowego zarządzania prawami autorskimi lub prawami pokrewnymi, która zarządzała prawami autorskimi zmarłego twórcy⁴².

Uprawnienie do wystąpienia z powództwem o ochronę praw autorskich osobistych zmarłego twórcy może być realizowane w sytuacji, gdy dojdzie do naruszenia owych praw przez inne podmioty prawa cywilnego, np. gdy ktoś wprowadzi zmiany do utworu bez zgody twórcy. Z kolei wykonywanie praw autorskich osobistych zmarłego twórcy może polegać, m.in. na wyrażeniu zgody na naruszenie integralności utworu⁴³. Wykonywanie prawa do nienaruszalności treści i formy utworu w przypadku utworów architektonicznych po śmierci twórcy stanowi istotny problem.

Po pierwsze, prawo do nienaruszalności treści i formy istotnie ogranicza właściciela obiektu w możliwości jego dostosowania do aktualnych potrzeb, funkcji, zmienionych upodobań⁴⁴. Trzeba przypomnieć, że obiekt, będący jednocześnie utworem architektonicznym, pełni zazwyczaj funkcje użytkowe (co ma miejsce w omawianym przypadku). Regulacje prawa autorskiego nie uwzględniają tego aspektu. W literaturze przedmiotu wielokrotnie zwracano uwagę na oczywistą konieczność dokonania zmian⁴⁵, która może być uzasadniona np. obowiązującymi przepisami prawa, albo wynikać z nowego przeznaczenia obiektu⁴⁶. Dostrzega się także, iż w przypadku obiektów służących celom użytkowym mającym jednocześnie wymiar estetyczny, należałoby przyznać większy margines swobody w ich modyfikacji⁴⁷. Nie oznacza to, że funkcje estetyczne zawsze w tych przypadkach powinny być na dalszym planie⁴⁸. Powinno się dążyć do zachowania współmierności zmian wynikających z obiektywnych okoliczności a ochroną interesów twórcy⁴⁹, co w praktyce może napotkać trudności. Poza tym trzeba uwzględnić, że to właściciela budynku obciążają nakłady finansowe związane

⁴² Art. 78 ust. 4 pr.aut.

⁴³ Co do wykonywania autorskich praw osobistych (w szczególności po śmierci twórcy) szerzej: B. Giesen, *Wykonywanie autorskich praw osobistych po śmierci twórcy*, „Zeszyty Naukowe UJ. Prace z Prawa Własności Intelektualnej” nr 2 (2015), s. 33 i n.

⁴⁴ A. M. Niżankowska, *Prawo do integralności utworu*, Warszawa 2007, s. 253, J. Barta, R. Markiewicz, *Prawo autorskie*, Warszawa 2016, s. 143.

⁴⁵ Por. art. 49 ust 2 pr.aut.

⁴⁶ *Ibidem*.

⁴⁷ J. Barta, R. Markiewicz, *Rejtan na rusztowaniu*, „Rzeczpospolita” (Prawo Co Dnia), z dnia 8.02.1996, Lex.

⁴⁸ *Ibidem*.

⁴⁹ A. M. Niżankowska, *Prawo do integralności...*, s. 253.

z utrzymaniem obiektu oraz fakt, że twórcy w chwili tworzenia dzieła najczęściej godzą się z faktem, że będzie ono w przyszłości modyfikowane (nie sprzeciwiają się temu)⁵⁰.

Po drugie, zważywszy, że katalog podmiotów uprawnionych do wykonywania autorskich praw osobistych po śmierci twórcy obejmuje zstępnych, tj. dzieci, wnuki, prawnuki, jak i następne pokolenia, a także właściwe stowarzyszenie twórców, to zawsze powinien znaleźć się podmiot realizujący uprawnienia z art. 78 pr.aut. Przy czym trudne, a nawet niemożliwe, może być ustalenie uprawnionego podmiotu. W obecnym stanie prawnym, właściciel dokonujący zmian w obiekcie (utworze architektonicznym), który nieudolnie próbował ustalić podmiot uprawniony do wykonywania autorskich praw osobistych, poniesie – nawet w czasie odległym od dokonanej modernizacji – konsekwencje wynikające z realizacji prawa do nienaruszalności formy i treści utworu.

De lege ferenda warto rozważyć regulację, która dawałaby możliwość zwrócenia się do właściwego stowarzyszenia twórców⁵¹ o ustalenie podmiotu uprawnionego do wykonywania autorskich praw osobistych po śmierci twórcy. Stowarzyszenie podejmowałoby próbę odnalezienia podmiotów uprawnionych (np. w formie stosownego ogłoszenia w piśmie branżowym), bądź zajmowało własne stanowisko. Skutkiem nie ustalenia taką metodą podmiotu uprawnionego, a przy tym brakiem zastrzeżeń ze strony stowarzyszenia, po upływie określonego terminu (np. 6 miesięcy od zgłoszenia do właściwego stowarzyszenia twórców) właściciel obiektu mógłby – bez obawy o negatywne konsekwencje wynikające z przepisów prawa autorskiego – dokonywać modyfikacji obiektu.

W końcu, w mojej ocenie największy problem powstaje, gdy autorskie prawa osobiste wykonują inne niż twórca podmioty. Przede wszystkim najczęściej nie mają one odpowiedniej wiedzy, doświadczenia, czy w ogóle związku z twórczością jaką zajmował się zmarły. Z reguły nie wykazują także większego zainteresowania utworem architektonicznym (uwaga ta czasami odnosi się także do samego twórcy), co zmienia się, gdy właściciel dokona zmian w obiekcie, czyli *post factum*. Można sądzić, że wówczas w realizacji autorskich praw osobistych zmarłego twórcy upatrują dla siebie korzyści majątkowych. Wydaje się, że intencja, którą kierują się „spadkobiercy” wykonując autorskie prawa osobiste zmarłego powinna być brana pod uwagę. Ten aspekt należy uwzględnić *de lege ferenda*.

⁵⁰ J. Barta, R. Markiewicz, *Prawo autorskie*, Warszawa 2016, s. 143.

⁵¹ Taką organizacją powinno być Stowarzyszenie Architektów Polskich (SARP).

Autorskie prawa osobiste są niezbywalne, co powoduje, że nie można w umowie wskazać, że właściciel w przyszłości może dokonywać wszelkich bądź nawet tylko konkretnych zmian w obiekcie. W literaturze przedmiotu pojawiają się koncepcje dopuszczenia w ograniczonym zakresie zrzekalności autorskich praw osobistych, w szczególności gdy dotyczą one utworów wykazujących cechy gospodarcze, np. znaki towarowe, projekty szyldów i reklam, wzory przemysłowe⁵². Warto pod kątem zrzekalności autorskich praw osobistych przeanalizować także utwory architektoniczne⁵³. Przy czym jest to zagadnienie wymagające odrębnego opracowania.

5. Zakończenie

Należy nadmienić, że nie ma szczególnej regulacji, która łączyłaby kwestie prawnoautorskie oraz ochronę zabytków, np. odmienny sposób ochrony praw autorskich do utworów, które są jednocześnie zabytkami. Jak zauważa Grzegorz Tylec, ochrona zabytków w rozumieniu ustawowym (ogół działań podejmowanych w odniesieniu do zabytków, mających na celu zachowanie ich wartości zabytkowej), może być podejmowana i realizowana przy wykorzystaniu prawa autorskiego⁵⁴. Można zatem stwierdzić, że prawo autorskie oraz ochrona zabytków w pewnym sensie idą w parze. Założeniem wpisania obiektu do rejestru zabytków jest dążenie do jego utrzymania w stanie niezmiennym. Podobną funkcję spełnia prawo twórcy do nienaruszalności treści i formy, bowiem warunkuje możliwość wprowadzenia zmian od uzyskania zgody twórcy lub podmiotu wykonującego autorskie prawa osobiste po zmarłym twórcy. Warto zauważyć, że utwór architektoniczny aby był chroniony, nie musi tak jak zabytek być świadectwem minionej epoki, której zachowanie leży w interesie społecznym.

Przeprowadzone rozważania dowodzą, że życie przepełnione jest konkurującymi interesami twórców, właścicieli i społeczeństwa. Zadaniem prawa w tym konflikcie jest poszukiwanie rozwiązania środka. Ochrona prawnoautorska w dziedzinie architektury powinna mieć charakter wyjątkowy, co nie równa się ograniczony, lecz oznacza ochronę dopasowaną do interesów wymienionych podmiotów. Nie ulega wątpliwości, że regulacje prawa autorskiego w odniesieniu do utworów architektonicznych wymagają doregulowania, jak ma to miejsce w innych krajach.

⁵² J. Barta, R. Markiewicz, *O potrzebie zmian prawa autorskiego*, w: *Oblicza prawa cywilnego. Księga Jubileuszowa dedykowana Profesorowi Janowi Błęszyńskiemu*, red. K. Szczepanowska-Kozłowska, Warszawa 2013, s. 58.

⁵³ Wybrane zagraniczne rozwiązania przedstawia A. M. Niżankowska, *Prawo do integralności...*, s. 253 i n.

⁵⁴ G. Tylec, *Nienazwane formy ochrony zabytków nieruchomych będących dziełami architektury wynikające z ustawy o prawie autorskim i prawach pokrewnych*, „Roczniki Nauk Prawnych” nr 4 (2017), s. 81-82.

Summary

The main railway station of Olsztyn can hypothetically be considered an architectural composition, covered by copyright. In connection with the plans to modernize the main railway station of Olsztyn, the attention has been paid to the obligation to respect personal copyrights, in particular the right to inviolability of content and form. The paper points out that, using copyright, it is also possible to maintain unchanged objects that are not monuments.

BIBLIOGRAFIA

Źródła

Decyzja 48/2018 w sprawie wpisania zabytku do rejestru zabytków z dnia 2 lutego 2018 r. wydana przez warmińsko-mazurskiego wojewódzkiego konserwatora zabytków w Olsztynie (IZAR 5140 1 10 2017 jk).

Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, t.j. Dz.U. z 2017 r., poz. 2187, z 2018 r., poz. 10.

Ustawa z dnia 4 lutego 1994 r. o prawie autorskim i prawach pokrewnych, t.j. Dz.U. z 2017 r., poz. 880.

Wyrok SA w Poznaniu z dnia 7 listopada 2007 r., I ACa 800/07.

Wyrok SN z dnia 21 lutego 1973 r., I CR 317/72.

Literatura

Barta J., Markiewicz R., *Prawo autorskie*, Warszawa 2016.

Barta J., Markiewicz R., *Rejtan na rusztowaniu*, „Rzeczpospolita” (Prawo Co Dnia), z dnia 8 lutego 1996 r.

Barta J., Markiewicz R., *Prawo autorskie. System Prawa Prywatnego*, t. 13, red. J. Barta, Warszawa 2013.

Błęszyński J., *Prawo autorskie*, Warszawa 1985.

Chwalba J., *Utwór architektoniczny jako przedmiot prawa autorskiego*, Warszawa 2018.

Czub K., *Prawa osobiste twórców dóbr niematerialnych: zagadnienia konstrukcyjne*, Warszawa 2011.
dworzec.fro.olsztyn.pl/dlaczego-remontowac/.

Ferenc-Szydełko E., *Ustawa o prawie autorskim i prawach pokrewnych. Komentarz*, Warszawa 2014.

Giesen B., *Prawo autorskie, System Prawa Prywatnego*, t. 13, red. J. Barta, Warszawa 2013.

Giesen B., *Wykonywanie autorskich praw osobistych po śmierci twórcy*, „Zeszyty Naukowe UJ. Prace z Prawa Własności Intelektualnej” nr 2 (2015).

Goździewicz J., *Utwór urbanistyczny i jego status w świetle Prawa autorskiego – wybrane zagadnienia*, „Monitor Prawniczy” nr 12 (2006).

Gurawski J., *Wspomnienie o Zygmuncie Kłopotkim*, „Informator SARP” (1998).

Jankowska M., *Autorstwo i prawo do autorstwa*, Warszawa 2011.

Jezioro J., *Ochrona prawa do integralności utworu architektonicznego post mortem auctoris – wybrane zagadnienia*, w: *Non omnis moriar. Osobiste i majątkowe aspekty prawne śmierci człowieka. Zagadnienia wybrane*, red. J. Gołaczyński (i in.), Wrocław 2015, s. 363-380.

Jezioro J., *Utwór architektoniczny – próby zdefiniowania pojęcia prawnego*, „Zeszyty Naukowe Prawa własności Intelktualnej Uniwersytetu Śląskiego” nr 2 (2014).

Jezioro J., *Wybrane zagadnienia dotyczące pojęcia utworów architektonicznych*, „Acta Universitatis Wratislaviensis” nr 3136 (2009).

Niżankowska A. M., *Prawo do integralności utworu*, Warszawa 2007.

Nowicka A., *Prawo autorskie. System Prawa Prywatnego*, t. 13, red. J. Barta, Warszawa 2013.

Salm J., *Ekspertyza konserwatorska dotycząca zabudowań Dworca Głównego w Olsztynie, Plac 3 Maja 1*.

Ślęzak P., *Dziedziczenie praw majątkowych w świetle polskiego prawa autorskiego*, „Rejent” nr 1 (2007).

Tylec G., *Nienazwane formy ochrony zabytków nieruchomych będących dziełami architektury wynikające z ustawy o prawie autorskim i prawach pokrewnych*, „Roczniki Nauk Prawnych” nr 4 (2017).

Wojciechowska A., *Treść osobistych praw autorskich*, „Przegląd Ustawodawstwa Gospodarczego” nr 11 (1994).

Karol Luberacki

Społeczna Akademia Nauk w Łodzi

REGULAMIN ZWIEDZANIA MUZEUM SZTUKI NOWOCZESNEJ W WARSZAWIE JAKO PRZYKŁAD ZACHOWANIA BEZPIECZEŃSTWA EKSPOZYCJI

REGULATIONS FOR VISITING THE WARSAW MUSEUM OF MODERN ART AS AN EXAMPLE OF THE SAFETY OF EXHIBITIONS

1. Wstęp

Słowo *muzeum* pochodzi z greckiego *mouseion*, co rozumiane było jako świątynia muz; obecnie zakres pojęciowy tego słowa oznacza, że to instytucja powołana do gromadzenia, przechowywania i konserwowania zbiorów z różnych dziedzin kultury sztuki, nauki lub techniki i udostępniania ich publiczności w formie wystaw¹. Istnieją różne rodzaje muzeów, np. muzeum archeologiczne, etnograficzne, geologiczne, historyczne, morskie, techniki czy wojska². Niezależnie od dominującej tematyki, muzeum to „instytucja gromadząca, przechowująca i konserwująca zbiory z różnych dziedzin kultury, sztuki, nauki i techniki i udostępniająca je publiczności w formie wystaw stałych, czasowych lub objazdowych”, jak również „lokal, budynek mieszczący taką instytucję i zbiory”³. Muzeum bywa także określane jako „instytucja mająca na celu zbieranie, ochronę przed zniszczeniem i odpowiednie eksponowanie przedmiotów z różnych dziedzin, m.in. sztuki”⁴.

Te słownikowe definicje mają swoje odniesienie do definicji legalnej, która zawarta jest w ustawie z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach⁵. Art. 1 tej ustawy określa, że muzeum jest jednostką organizacyjną nienastawioną na osiągnięcie zysku, której celem jest gromadzenie i trwała ochrona dóbr naturalnego i kulturalnego dziedzictwa ludzkości o charakterze materialnym i niematerialnym, informowanie o wartościach i treściach gromadzonych zbiorów, upowszechnianie podstawowych wartości historii, nauki i kultury polskiej oraz światowej, kształtowanie wrażliwości poznawczej

¹ Słownik wyrazów obcych PWN, Warszawa 1988, s. 598.

² Słownik Języka Polskiego, t. 2, Warszawa 1979, s. 232.

³ Słownik wyrazów obcych. Wydanie nowe, red. E. Sobol, Warszawa 1991, s. 752.

⁴ Mały słownik terminów plastycznych, red. K. Zwolińska, Z. Malicki, Warszawa 1990, s. 192.

⁵ T.j. Dz.U. z 2018 r., poz. 720 (cyt.: umuz).

i estetycznej oraz umożliwienie korzystania ze zgromadzonych zbiorów. Zawarte są w nim elementy, które wskazują na cel funkcjonowania muzeum oraz określają mnie jako jednostkę organizacyjną, która nie jest nastawiona na osiągnięcie zysku. Art. 2 umuz wskazuje w jaki sposób muzeum realizuje swoje cele. Zamieszczony w nim katalog nie ma charakteru zamkniętego, wskazuje jedynie ważniejsze cele, które powinny być realizowane przez każde muzeum. Należą do nich: gromadzenie zabytków w statutowo określonym zakresie, katalogowanie i naukowe opracowywanie zgromadzonych zbiorów, przechowywanie gromadzonych zabytków w warunkach zapewniających im właściwy stan zachowania i bezpieczeństwo, magazynowanie ich w sposób dostępny do celów naukowych, zabezpieczanie i konserwacja zbiorów, zabytków oraz innych obiektów kultury materialnej i przyrody. Zadania te realizuje poprzez urządzenie wystaw stałych i czasowych, organizowanie badań i ekspedycji naukowych w tym archeologicznych, jak również prowadzi działalność edukacyjną, artystyczną i kulturalną – zapewniając właściwe warunki zwiedzania i korzystania ze zbiorów⁶. Zgodnie z ustawą zapewnia się właściwe warunki zwiedzania oraz korzystania ze zbiorów i zgromadzonej informacji, a także prowadzi działalność wydawniczą. Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie w jaki sposób zachowywany jest bezpieczeństwo eksponatów muzealnych w warszawskim Muzeum Sztuki Nowoczesnej. Podstawą do rozważań będzie regulamin zwiedzania tego muzeum.

2. Muzeum Sztuki Nowoczesnej w Warszawie

Muzeum Sztuki Nowoczesnej w Warszawie utworzone zostało na podstawie Zarządzenia nr 6 Ministra Kultury z dnia 29 kwietnia 2005 r.⁷, na mocy porozumienia Ministra Kultury i Prezydenta Miasta Stołecznego Warszawy, jako symbol aspiracji modernizacyjnych Polski po wstąpieniu do Wspólnoty Europejskiej.

Zadania tego muzeum określne zostały w § 3. Są to: ukazanie dorobku i przemian sztuki polskiej XX w. w kontekście międzynarodowym oraz prezentacja znaczących zjawisk sztuki współczesnej; gromadzenie dzieł sztuki nowoczesnej i współczesnej oraz materiałów dokumentacyjnych, ich katalogowanie i naukowe opracowywanie; udostępnianie zgromadzonych zbiorów i prowadzenie działalności wystawienniczej, promocyjnej, edukacyjnej, badawczej; opracowywanie, publikowanie

⁶ *Ibidem*.

⁷ Dziennik Urzędowy Ministra Kultury nr 2 z dnia 31 maja 2005 r.

i rozpowszechnianie wydawnictw; inspirowanie i prowadzenie działalności popularyzatorskiej dotyczącej najszerszego pojęcia sztuki, m.in. sztuk wizualnych, filmu, teatru, muzyki.

Organizacja muzeum oraz zakres działalności został powtórnie określony został w Statucie nadanym przez Ministra Kultury w 2013 r. Zamieszczony tam przedmiot działania muzeum określony został w § 6, który stanowi, że przedmiotem działania muzeum jest ukazanie dorobku i przemian sztuki i kultury polskiej XX i XXI w. w kontekście międzynarodowym oraz prezentacja znaczącej międzynarodowej sztuki współczesnej⁸.

W statucie tym określono, że muzeum prowadzi zaznaczoną wyżej działalność przez gromadzenie i materiałów dokumentacyjnych, kataloguje i naukowo opracowuje zbiory, udostępnia zgromadzone zbiory, prowadzi działalność wystawienniczą, promocyjną, edukacyjną, badawczą. Muzeum przechowuje zgromadzone zbiory w warunkach zapewniających im właściwy stan zachowania i bezpieczeństwa oraz magazynuje je w sposób dostępny do celów naukowych. Zabezpiecza i konserwuje posiadane zbiory użyczając i przyjmując w depozyt zbiory zgodnie z obowiązującymi przepisami. Muzeum opracowuje, wydaje i rozpowszechnia publikacje z zakresu swojej działalności. W zakresie działalności muzeum znajduje się organizowanie lub współorganizowanie spotkań, zjazdów, konferencji związanych z zakresem działalności. Realizuje (w zakresie objętym przedmiotem działania muzeum) nagrania filmowe, telewizyjne, cyfrowe. Zadania te realizuje poprzez współpracę z polskimi i zagranicznymi instytucjami kultury, organami administracji rządowej i samorządowej, organizacjami pozarządowymi, mediami, a także jednostkami organizacyjnymi nieposiadającymi osobowości prawnej oraz osobami fizycznymi⁹.

W dalszej kolejności określone zostało jakie przedmioty gromadzi muzeum. Wskazane zostały następujące: dzieła sztuki nowoczesnej i współczesnej oraz wytwory kultury współczesnej, w szczególności malarstwo, rzeźbę, reliefy, rysunki, fotografie, kolaże, grafiki, instalację, sztukę wideo, filmy, akcje artystyczne i ich zapisy i wszelkie inne artefakty, obiekty projektowania użytkowego, komiksy, książki artystyczne oraz dokumentację działań artystycznych i archiwa artystów¹⁰.

Z powodu braku odpowiedniego budynku obecnie muzeum znajduje się w kilku miejscach w Warszawie. Główna siedziba od stycznia 2008 r. prowadzi swoją działalność w siedzibie

⁸ Dziennik Urzędowy Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 19 września 2013 r., poz. 36.

⁹ § 7.

¹⁰ § 8.

tymczasowej przy ul. Pańskiej 3. Obecnie prowadzone są prace inwestycyjne mające doprowadzić do powstania nowej siedziby, a planowany okres zakończenia inwestycji przewiduje się na 2021 r.

Dodatkowa siedziba znajduje się na Powiślu przy Wybrzeżu Kościuszkowskim 22, w sąsiedztwie Centrum Nauki Kopernik i Biblioteki Uniwersyteckiej. Wraz z uruchomieniem pawilonu Muzeum nad Wisłą, dla odróżnienia od niego, stara siedziba przyjęła nazwę Muzeum na Pańskiej i tą nazwą oznaczane są wszelkie wydarzenia organizowane przez muzeum w tym miejscu¹¹.

Park Rzeźby na Bródnie pełni funkcję ewoluującej wystawy sztuki współczesnej, prezentowanej pod gołym niebem i dostępnej dla widzów przez 24 godziny na dobę¹². Oprócz biur i instytucji znajduje się tu sala wielofunkcyjna, wykorzystywana zależnie od potrzeb jako przestrzeń wystawowa, audytorium, kino, itp.¹³

Od 2014 r. Muzeum opiekuje się unikalnym zabytkiem polskiej architektury: drewnianym domem małżeństwa architektów Zofii i Oskara Hansenów. Położony na starorzeczem Bugu w miejscowości Szumin. Dom jest przestrzennym manifestem Formy Otwartej – idei, którą Oskar Hansen uczynił osią swojej całej twórczości architektonicznej.

Organizowane przez muzeum wystawy, wydarzenia kulturalne i edukacyjne oraz wydawane publikacje służą wypracowaniu kompleksowego programu działalności w przyszłej siedzibie przy Pańskiej / pl. Defilad w Warszawie. Muzeum sukcesywnie rozbudowuje swoją ofertę dla publiczności. Koncentruje się przede wszystkim na sztukach wizualnych, projektowaniu graficznym, wzornictwie i architekturze. Do kluczowych zadań muzeum należy prowadzenie badań nad sztuką najnowszą i gromadzenie kolekcji dzieł sztuki nowoczesnej¹⁴. Co roku w sezonie letnim inaugurowane są w parku kolejne prace artystów, przy czym pojęcie rzeźby rozumiane jest szeroko, od obiektów tradycyjnych przez instalacje, interwencje malarskie czy dźwiękowe, po działania performatywne, definiowane jako rzeźba społeczna. Znajdujące się w parku dzieła stanowią część stale rosnącej kolekcji Muzeum Sztuki Nowoczesnej w Warszawie. Park Rzeźby jest też przestrzenią działań edukacyjnych prowadzonych przez Muzeum, a także wielu inicjatyw realizowanych wspólnie i oddolnie z i przez społeczność lokalną i lokalnych partnerów¹⁵.

¹¹ *Ibidem*.

¹² artmuzeum.pl (dostęp: 17 kwietnia 2018 r.).

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ artmuzeum.pl/pl/kolekcja/.

Muzeum związane jest z Warszawą, jej historią i mieszkańcami, a jednocześnie aktywnie uczestniczy w życiu artystycznym w Polsce i na świecie. Muzeum nie służy wyłącznie kontemplacji – uczy społecznej odpowiedzialności, dialogu, krytycznego myślenia i wpływania na rzeczywistość, w której żyjemy. Wyrazem zaangażowania muzeum w czasy współczesne, są wystawy, publikacje, programy edukacyjne i badawcze. Muzeum tworzy przestrzeń spotkań wzajemnych, inspiracji i refleksji, wybiegających poza obszar sztuki znajdujących swoje źródło w obszarze sztuki¹⁶

Międzynarodowa kolekcja sztuki budowana w sposób planowy odróżnia muzeum od galerii sztuki nastawionej na bieżącą prezentację sztuki. Kolekcja Muzeum Sztuki Nowoczesnej w Warszawie analizuje związki między sztuką, miastem, polityką i historią, poszukując i wizji przyszłości, i nowych odczytów przeszłości. Od momentu założenia Muzeum zgromadzono ponad 400 dzieł współczesnych artystów polskich i zagranicznych. Są to przede wszystkim zakupy zrealizowane w ramach programów Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego oraz dary i depozyty artystów, osób prywatnych, w tym darczyńców Towarzystwa Przyjaciół Muzeum oraz przedsiębiorstw¹⁷.

Muzeum oferuje szereg programów edukacyjnych, skierowanych do różnych grup wiekowych o różnym poziomie wiedzy na temat współczesnej kultury. Oprócz klasycznego oprowadzania, wykładów i spotkań z artystami, które towarzyszą wystawom, prowadzone są cykle, które pozwalają publiczności na większe zaangażowanie w życie muzeum i rozwijanie wiedzy na temat sztuki współczesnej. Specjalnością muzeum są także niestandardowe formaty edukacyjne: sytuacionistyczne „dryfy” po mieście, pikniki, dziecięce kongresy, przedstawienia. Muzeum prowadzi również program akademicki poświęcony interdyscyplinarnym badaniom nad sztuką oraz jej relacją z językiem, ruchami społeczno-politycznymi czy filozofią¹⁸.

Filmoteka Muzeum Sztuki Nowoczesnej w Warszawie to projekt cyfryzacji oraz udostępniania wybitnych filmów tworzonych przez artystów sztuk wizualnych II poł. XX i początków XXI w. Kierując się zasadą wolnego dostępu do wiedzy w celach edukacyjnych, udostępnionych jest w Internecie bezpłatnie ok. 700 filmów. Celem muzeum jest stworzenie bazy internetowej, która z jednej strony ułatwi prowadzenie badań z drugiej zaś pozwoli na popularyzację najciekawszych zjawisk sztuki współczesnej¹⁹. Ze względów konserwatorskich możliwość zwiedzania domu w Szuminie jest

¹⁶ artmuzeum.pl/pl/muzeum/.

¹⁷ artmuzeum.pl/pl/edukacja/.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ artmuzeum.pl/pl/filmoteka/.

ograniczona. W sezonie wiosenno-letnim muzeum organizuje jednodniowe wycieczki dla grup, które mogą liczyć maksymalnie 12 osób.

Mając na uwadze różnorodność wystawienniczą oraz jej wartość historyczną i artystyczną, i zachowanie bezpieczeństwa ekspozycji, władze muzeum określiły zasady zwiedzania przestrzeni wystawienniczych. Zasady te zawarto w załączniku do zarządzenia nr 32/2017 Dyrektora Sztuki Nowoczesnej w Warszawie z dnia 28 grudnia 2017 r.²⁰.

Określono, że w muzeum funkcjonują dwie przestrzenie wystawiennicze: tzw. Muzeum nad Wisłą i Muzeum na Pańskiej²¹. Następnie określono jakie są godziny otwarcia wystaw dla zwiedzających: przestrzeń wystawiennicza Muzeum nad Wisłą otwarta od wtorku do piątku w godz. 12:00-20:00, w soboty w godz. 11:00-20:00, w niedziele w godz. 11:00-18:00²². Natomiast Muzeum na Pańskiej czynne jest od wtorku do soboty w godz. 12:00-20:00, w niedziele w godz. 12:00-18:00²³. Wszystkie wystawy w poniedziałki są zamknięte dla zwiedzających²⁴.

Dla zachowania bezpieczeństwa ekspozycji dyrektor muzeum zakazał wydawania biletów wstępu osobom zachowującym się w sposób zagrażający bezpieczeństwu zbiorów, jak również zwiedzających, w szczególności kiedy znajdują się w stanie nietrzeźwości lub pod wpływem środków odurzających. Dopuszczono wprowadzanie psów przewodników i psów asystujących²⁵.

Podstawę wejścia stanowi ważny bilet²⁶. Biletów tych nie wydaje się osobą zagrażającym bezpieczeństwu zbiorów lub innym zwiedzającym²⁷. Wstęp na ekspozycję jest odpłatny, choć regulamin dopuszcza wstęp na wystawy bezpłatnie i wskazuje, że dniem tym jest czwartek²⁸.

Regulamin dopuszcza możliwość ograniczenia liczby osób zwiedzających. Dopuszczono również ograniczenie liczby osób zwiedzających, przebywających w jednym czasie na ekspozycji lub wydaniu w celu zachowania bezpieczeństwa.

Przyjęto następujące zasady zwiedzania ekspozycji i poruszania się w trakcie zwiedzania:

²⁰ artmuzeum.pl/public/upload/files/Regulamin_zwiedzania.pdf.

²¹ § 1. p. 2 Regulaminu.

²² § 1 p. 3 Regulaminu.

²³ § 1 p. 4 Regulaminu.

²⁴ § 2 p. 1 Regulaminu.

²⁵ § 2 p. 3 Regulaminu.

²⁶ § 1 p. 2 Regulaminu.

²⁷ § 3 p. 2 Regulaminu.

²⁸ § 3 p. 3 Regulaminu.

- ustalono sposób poruszania się po wystawach, poprzez wskazanie ruchu jednostronnego, albo dwustronnego w zależności od dni tygodnia;
- od wtorku do czwartku ruch na wystawie jest jednostronny a od piątku do niedzieli dwustronny.

Zwiedzanie muzeum odbywać się może w grupach zorganizowanych z przewodnikiem lub bez niego. Maksymalna liczba osób oprowadzanych przez przewodnika wynosi 25, a minimalna 8. W przypadku klas szkolnych maksymalna liczba osób wynosi 30. W przypadkach większych grup zorganizowanych muzeum zastrzega możliwość podzielnia takiej grupy na mniejsze. Identyczne zasady dotyczą grup bez przewodnika²⁹.

Zarządzeniem dyrektora Muzeum Sztuki Nowoczesnej w Warszawie określono, że – dla zachowania bezpieczeństwa ekspozycji – nie należy wносить parasoli, statywów, obszernych okryć wierzchnich i innych przedmiotów, które mogą przeszkadzać w zwiedzaniu, w szczególności rowerów, hulajnóg. Plecaki na ekspozycji mogą być noszone wyłącznie w rękach lub z przodu ciała. Zabroniono wnoszenia na ekspozycję przedmiotów ostrych i niebezpiecznych. Zakazy te zostały wprowadzone ze względu na bezpieczeństwo eksponatów i zwiedzających. Dla zachowania bezpieczeństwa eksponatów określono zasady wstępu na ekspozycję, sposób postępowania z rzeczami i przedmiotami, które należy pozostawić w szatni jak również wskazano, których przedmiotów nie należy wносить na ekspozycję³⁰.

Obowiązuje bezwzględny zakaz dotykania eksponatów, biegania, ślizgania, spożywania posiłków, palenia lub zachowań niewłaściwych w tym używania telefonów i innych urządzeń elektronicznych zakłócających możliwość zwiedzania pozostałym osobom³¹.

W przypadku wybranych ekspozycji zakazuje się fotografowania z użyciem statywu i lampy błyskowej. Małoletni do 12 r. życia pozostają pod opieką dorosłych i tylko w ich towarzystwie mogą zwiedzać muzeum, a odpowiedzialność za nich ponoszą dorośli³². Natomiast w grupach zorganizowanych odpowiedzialność za młodocianych członków ponoszą opiekunowie grupy. Zwiedzający muszą stosować się do uwag i zaleceń pracowników muzeum³³.

²⁹ § 3 p. 9 Regulaminu.

³⁰ § 4 p. 2 Regulaminu.

³¹ § 4 p. 2 Regulaminu.

³² § 4 p. 4 Regulaminu.

³³ § 4, p. t. Regulaminu.

3. Zakończenie

Przedstawiony wyżej regulamin zwiedzania Muzeum Sztuki Nowoczesnej w Warszawie zawiera w sobie podstawowe elementy dotyczące zasad zachowania bezpieczeństwa eksponatów muzealnych. Zamieszczone w nim zostały uregulowania dotyczące podstawowych elementów działania wskazanego muzeum. Wszystkie one świadczą, że podstawowym elementem jest zachowanie eksponatów muzealnych w niezmiennym stanie – dlatego też eksponaty te stanowią przedmiot zainteresowania dyrekcji instytucji. Wszystkie przepisy nakładają na osoby korzystające z muzeum określone normy postępowania.

Summary

Regulations for visitors of the Warsaw Museum of Modern Art were created in order to maintain the security of exhibitions and exhibitions. Maintaining the security of exposure due to its specificity and character requires directors to introduce internal regulations. This regulation is indispensable for the proper functioning of the Museum and its exhibition activities.

BIBLIOGRAFIA

Źródła

Ustawa z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach, t.j. Dz.U. z 2018 r., poz. 720.

Dziennik Urzędowy Ministra Kultury, nr 2 z dnia 31 maja 2005 r.

Dziennik Urzędowy Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 19 września 2013 r., poz. 36.

Regulamin zwiedzania Muzeum Sztuki Nowoczesnej w Warszawie z dnia 28 grudnia 2017 r.

Literatura

Mały słownik terminów plastycznych, red. K. Zwolińska, Z. Malicki, Warszawa 1990.

Słownik wyrazów obcych PWN, Warszawa 1988.

Słownik wyrazów obcych. Wydanie nowe, red. E. Sobol, Warszawa 1991.

Słownik Języka Polskiego, t. 2 Warszawa 1979.

artmuzeum.pl.

Anna Ławicka

Uniwersytet Gdański

HISZPAŃSCY STRAŻNICY ZABYTKÓW – BRYGADA DS. DZIEDZICTWA HISTORYCZNEGO

SPANISH GUARDS OF MONUMENTS - HISTORICAL HERITAGE BRIGADE

1. Wstęp

Fundamentem, na bazie którego funkcjonuje hiszpańska policja są przepisy prawne zawarte w hiszpańskiej Konstytucji¹, której art. 46 stanowi, że w państwie istnieje prawo karne, które penali-
zuje wszelkie ataki na dziedzictwo historyczne, z pomocą sił policji, którym przypisano obronę praw
i wolności obywateli oraz szczególne kompetencje w zakresie ścigania przestępstw w ramach Policji
Sądowej. Służby policyjne wzywane są jako pierwsze do ich obrony. W dziedzinie kultury ustawa
o ochronie hiszpańskiego dziedzictwa historycznego² obliguje do stworzenia w ramach policji pań-
stwowej brygady specjalnej, zajmującej się zapobieganiem lub tłumieniem wszelkich aktów agresji
przeciwko dobrom kultury oraz gwarantowaniem kontroli administracyjnej.

2. Policja w Hiszpanii a powstanie Brygady specjalnej

El Cuerpo Nacional de Policía, czyli Państwowa Policja Hiszpańska, funkcjonuje w ramach Mi-
nisterstwa Spraw Wewnętrznych. Zakres działalności policji obejmuje prawo karne, sądowe, terro-
rystyczne, porządku publicznego oraz imigracji. Uprawnienia Policji Państwowej różnią się w zależ-
ności od wspólnoty autonomicznej. W Kraju Basków funkcjonuje autonomiczna jednostka policji
o nazwie *Ertzaintza*, *Mozos de Escuadra* w Katalonii, *Policia Foral* w Nawarrze oraz *Policía Canaria*
na Wyspach Kanaryjskich. Są one głównymi organami i siłami bezpieczeństwa w wymienionych spo-
łecznościach, więc rola Policji Państwowej w tych regionach jest mniejsza. Dla przykładu w Katalonii
Policja Państwowa ma kompetencje w kwestii walki z terroryzmem, zorganizowanej przestępczości

¹ La Constitución Española de 1978, BOE 311, 29/12/1978.

² Ley 16/1985, de 25 de junio, de Patrimonio Histórico Español, BOE 155 de 26 de junio de 1985.

i nielegalnych sieci imigracyjnych, natomiast pozostałe kompetencje przeniesione są na *Mozos de Escuadra*³.

Generalna Dyrekcja Policji jest organem Ministerstwa Spraw Wewnętrznych odpowiedzialnym za zarządzanie, kierowanie, koordynację i realizację misji, które policji powierzają aktualne przepisy, zgodnie z wytycznymi i zarządzeniami wydanymi przez Ministra Spraw Wewnętrznych. Dyrektor Generalny jest zależny od Sekretarza Stanu ds. Bezpieczeństwa i odpowiada za bezpośrednie dowództwo policji krajowej⁴. Strukturę i funkcje Generalnej Dyrekcji Policji reguluje Dekret Królewski 770/2017⁵, dotyczący organizacji Ministerstwa Spraw Wewnętrznych. Na Generalną Dyrekcję Policji składają się cztery główne organy:

- Komenda Główna ds. Bezpieczeństwa Obywateli i Koordynacji (*Jefatura Central de Seguridad Ciudadana y Coordinación*) – koordynuje bezpieczeństwo terytorialne i jednostki specjalne⁶;
- Komenda Główna ds. Informacji, Badań i Cyberprzestępczości (*Jefatura Central de Información, Investigación y Ciberdelincuencia*) – zajmuje się walką z terroryzmem i przestępczością w cyberprzestrzeni⁷;
- Komenda Główna ds. Zasobów Ludzkich i Szkoleń (*Jefatura Central de Recursos Humanos y Formación*) – odpowiada za współpracę z Dyrektorem Generalnym w zakresie koordynacji, administracji i personelu⁸;
- Komenda Główna ds. Logistyki i Innowacji (*Jefatura Central de Logística e Innovación*) – odpowiedzialna za współpracę z Dyrektorem Generalnym w zakresie kierowania, koordynacji, administrowania i zarządzania zasobami ekonomicznymi i materiałowymi, a także dokumentacją obywateli i cudzoziemców oraz aktami policyjnymi⁹;

³ T. Rabadán, *Las brigadas de patrimonio en el entorno jurídico de las Comunidades Autónomas. Mossos d'Esquadra*, w: *La lucha contra el tráfico ilícito de Bienes Culturales*, red. P. Barraca de Ramos, Madryt 2008, s. 101-102.

⁴ Zob. <https://www.policia.es/cnp/funciones/funciones.html> (dostęp: 5 kwietnia 2018 r.).

⁵ Real Decreto 770/2017, de 28 de julio, por el que se desarrolla la estructura orgánica básica del Ministerio del Interior, BOE núm. 180, de 29 de julio de 2017.

⁶ W jej skład wchodzi: Generalny Komisariat Bezpieczeństwa Obywateli (*Comisaría General de Seguridad Ciudadana*), Generalny Sekretariat (*Secretaría General de la C.G.S.C.*), Komenda Policyjnych Jednostek Interwencyjnych (*Jefatura de las Unidades de Intervención Policial*), Centralna Jednostka Ochrony (*Unidad Central de Protección*), Komenda Jednostek Specjalnych (*Jefatura de las Unidades Especiales*), Centralna Jednostka Bezpieczeństwa Prywatnego, (*Unidad Central de Seguridad Privada*) oraz Centralna Jednostka Programów i Partycypacji Społecznej (*Unidad Central de Participación Ciudadana y Programas*).

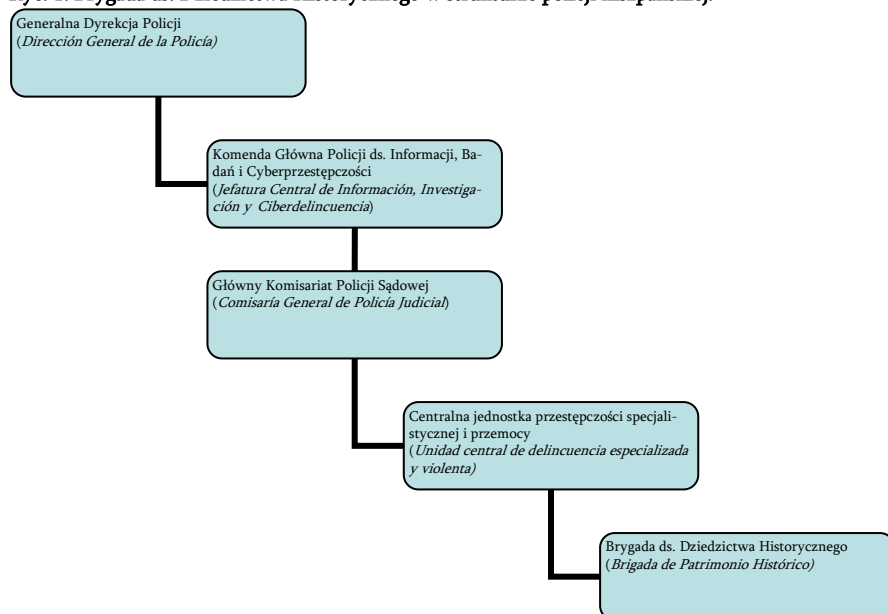
⁷ W jej skład wchodzi: Generalny Komisariat ds. Informacji (*Comisaría General de Información*), Generalny Komisariat Policji Sądowej (*Comisaría General de Policía Judicial*), Generalny Komisariat ds. Imigracji i Granic (*Comisaría General Extranjería y Fronteras*), Generalny Komisariat Policji Naukowej (*Comisaría General de la Policía Científica*), Wydział Współpracy Międzynarodowej (*División de Cooperación Internacional*).

⁸ W jej skład wchodzi: Wydział Personalny (*División de Personal*), Wydział Szkoleń i Doskonalenia (*División de Formación y Perfeccionamiento*).

⁹ W jej skład wchodzi: Wydział Ekonomiczno-Techniczny (*División Económica y Técnica*), Lotnictwo (*Medios Aéreos*), Wydział Dokumentacji (*División de Documentación*).

- Biuro techniczne (*Gabinete Técnico*) – jego główne funkcje to wsparcie i pomoc dla Dyrektora Generalnego, aby ułatwić koordynację organów i jednostek zależnych od niego. Opracowuje niezbędne sprawozdania i dokumentacje, przetwarza rozporządzenia o ogólnym charakterze oraz wykonuje inne zadania zlecone.

Ryc. 1. Brygada ds. Dziedzictwa Historycznego w strukturze policji hiszpańskiej.

Brygada ds. Dziedzictwa Historycznego powstała jako odpowiedź na zaistniałe potrzeby. W historii Hiszpanii istniały okresy zarówno kiedy dziedzictwo historyczne nie cieszyło się szczególnym zainteresowaniem przestępców oraz takie jak np. wojna domowa, podczas której dokonywano licznych grabieży. W latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych plagę stanowiły grabieże w kościołach, kaplicach, pustelniach itp. Ze względu na rozprzestrzenianie się tego rodzaju działań, koniecznym stało się wyszczególnienie w ramach Generalnej Komendy Policji Sądowej, grupy zajmującej się ochroną dzieł sztuki. W 1977 r. powstała pierwsza grupa dochodzeniowa w sprawie dzieł sztuki (*Grupo de Robos*), głównie przeznaczona do badania kradzieży, które w tym czasie licznie występowały¹⁰. Grupa była „embrionem”, który stopniowo udoskonalano. Wreszcie dekret 111/1986¹¹, rozwijający ustawę o ochronie hiszpańskiego dziedzictwa historycznego, w drugim przepisie dodatkowym powołał do życia Brygadę ds. Dziedzictwa Historycznego. Powyższe akty prawne przyznają Brygadzie szczególne kompetencje w zakresie badania wszystkich aktów przeciwko dziedzictwu historycznemu, artystycznemu i kulturowemu, zarówno stanowiącemu własność publiczną,

¹⁰ R. Fernandez Gallego, *La protección del Patrimonio Artístico*, w: *Cursos sobre el Patrimonio Histórico 11: Actas de los XVII Cursos Monográficos sobre el Patrimonio Histórico*, red. J. M. Iglesias Gil, Reinosa 2006, s. 172.

¹¹ Real Decreto 111/1986, de 10 de enero, de desarrollo parcial de la Ley 16/1985, de 25 de junio, del Patrimonio Histórico Español, BOE núm. 24, de 28 de enero de 1986.

jak i prywatną, występujące na dowolnym obszarze geograficznym terytorium kraju. Zgodnie z definicją zawartą we wspomnianej ustawie, hiszpańskie dziedzictwo historyczne obejmuje wszystkie nieruchomości i ruchomości o wartości artystycznej, historycznej, paleontologicznej, archeologicznej, etnograficznej, naukowej lub technicznej. Tworzą je zarówno nieruchomości jak i obiekty ruchome, dziedzictwo dokumentalne i bibliograficzne, obszary archeologiczne, obszary przyrodnicze, ogrody i parki mające wartość artystyczną, historyczną lub antropologiczną.

3. Organizacja Brygady

Brygada działa na dwóch poziomach, pierwszy to poziom państwowy, który tworzony jest przez Brygadę Śledczą Dziedzictwa Historycznego (*La Brigada de Investigación de Patrimonio Histórico*), zależną od Centralnej Jednostki Przestępczości Wyspecjalizowanej i Przemocy (*la Unidad de Delincuencia Especializada y Violenta*), która z kolei należy do Generalnej Komendy Policji Sądowej (*la Comisaría General de Policía Judicial*). Obecnie brygada śledcza składa się z 18 funkcjonariuszy różnych stopni. Posiada kompetencje nie tylko na poziomie krajowym, ale również międzynarodowym. Współpracuje z zagraniczną policją w zakresie lokalizowania i wyszukiwania dóbr kultury, przy czym wzajemna współpraca jest organizowana przez Interpol¹².

Brygadę Śledczą Dziedzictwa Historycznego tworzą:

- dwie grupy operacyjne – wykonują i rozdzielają różne działania przestępcze np. rozboje, kradzieże, sprzeniewierzenia, oszustwa, przestępstwo przeciwko własności intelektualnej, grabieże archeologiczne, nielegalny wywóz i przestępstwa przeciwko międzynarodowej społeczności; wykonują również zadania związane z kontrolą administracyjną na głównych rynkach krajowych i międzynarodowych;
- grupa analityczna - wykonuje zadania z zakresu koordynacji krajowej i międzynarodowej, odbioru informacji, ich obróbki, wzbogacania, w stosownych przypadkach, kierowania do odpowiedniej jednostki, a także stosunków instytucjonalnych z hiszpańskim Ministerstwem Kultury;
- grupa zarządzająca - wypełnia zadania techniczne i pomocnicze, aktualizuje informacje zawarte w bazie danych „Dulcinea”;

¹² L. Block, *Policing Art Crime in European Union*, w: *Contemporary Perspectives on the Detection, Investigation and Prosecution of Art Crime. Australasian, European and North American Perspectives*, D. Chappel, S. Hufnagel, Londyn – Nowy Jork 2014, s. 194.

- sekretariat – wspiera i wykonuje zadania administracyjne.

Natomiast drugi poziom działalności Brygady ds. Dziedzictwa Historycznego to grupa peryferyjna: Delegaci Dziedzictwa Historycznego (*Los Delegados de Patrimonio Histórico*). Funkcje delegatów są takie same jak oficerów w brygadzie śledczej. Część z nich ma charakter regionalny, przebywają w 17 centrach wspólnot autonomicznych, natomiast delegaci o charakterze prowincjonalnym i lokalnym, przebywają we wszystkich stolicach prowincji oraz na lokalnych posterunkach, jeśli wymaga tego znaczenie tych miejsc. W różnych regionach kraju łączna liczba oficerów brygady wynosi 124 osoby¹³.

Funkcjonariusze wszystkich tych grup mają za zadanie kontrolę administracyjną oraz dochodzenie w sprawie przestępstw, z podziałem zadań opartym na zasadach terytorialności, specjalizacji, pomocniczości i asymetrii. Zatem Delegaci przeprowadzają dochodzenia w sprawie czynów przestępczych w swoich granicach, przy wsparciu jednostek Policji Sądowej, przekazując wszystkie informacje i działania do centrali, stanowiącej brygadę śledczą. Działają tylko operacyjnie, gdy dochodzenie ma wymiar wykraczający poza ich obszar terytorialny, wymaga specjalnych lub licznych środków badawczych, jeśli ma charakter międzynarodowy lub w przypadku wysokiej specjalizacji. W przypadku działań administracyjnych, kontroli rynku, delegaci wykonują je w swoich granicach, do kompetencji brygady śledczej należy kontrola dużych domów aukcyjnych, międzynarodowych rynków i sieci komputerowych.

4. Działania Brygady

Podstawowym celem Brygady jest odzyskiwanie dóbr kultury i zwracanie ich właścicielom. Brygada ma do swojej dyspozycji wspomnianą bazę skradzionych dzieł sztuki „Dulcinea”. Zarejestrowanych jest w niej ok. 12000 dóbr, które są przedmiotem poszukiwań i wykazują szczególne znaczenie i wartość. Ta baza danych stanowi domenę Komisariatu Generalnego, ale zarządza nią Brygada ds. Dziedzictwa Historycznego. Informacja o poszukiwaniu najbardziej relewantnych dóbr kultury jest przekazywana za pośrednictwem Interpolu, aby uzyskać międzynarodowy zasięg jej rozpowszechnienia. Kiedy Interpol otrzyma wiadomość od hiszpańskiej policji, aby poszukiwana praca została

¹³ R. Fernández Gallego, *Falsificaciones y robo de obras de arte*, w: *La lucha contra el tráfico ilícito de Bienes Culturales*, red. P. Barraca de Ramos, Madryt 2008, s. 88.

zawarta w ich bazie danych, przekazuje ją dalej m.in. do stowarzyszeń antykwariatów, domów aukcyjnych we wszystkich krajach. Brygada współpracuje z blisko 190 państwami w tym zakresie.

Przeprowadzane są też okresowe kontrole u handlarzy dzieł sztuki, którzy w większości są antykwariuszami. Są oni zobowiązani do prowadzenia tzw. książki policyjnej (*libro de policía*). Dokument ten, na wniosek Komendy Głównej Policji, jest wykorzystywany przez antykwariusza do rejestrowania daty nabycia dzieła, jego opisu, nazwiska osoby, której zostało sprzedane. Corocznie wykonywanych jest ok. 80 inspekcji, nie tylko w celu weryfikacji legalnego pochodzenia dzieł, ale także w celu ustalenia kanałów komunikacji z tym sektorem i relacji kooperacyjnych. Książka policyjna zawiera następujące informacje: numer umowy; datę działania; imię i nazwisko, numer dowodu osobistego i dres sprzedającego; opis obiektu; zapłaconą cenę.

Brygada utrzymuje stałe kontakty z Ministerstwem Kultury, Wspólnotami Autonomicznymi, Delegatami Diecezjalnymi ds. Dziedzictwa Kościelnego (*Delegados de Diocesanos para el patrimonio eclesiástico*), stowarzyszeniami antykwariuszy i profesorami uniwersyteckimi¹⁴.

O ścisłej współpracy możemy mówić w przypadku współdziałania z Ministerstwem Kultury. Informacje są bardzo płynne przekazywane w obu kierunkach oraz istnieje urzędnik, który działa jako łącznik między Brygadą a Ministerstwem. Ponadto Brygada zazwyczaj organizuje dwa szkolenia rocznie dla swoich pracowników, do których pracownicy ministerstwa są zapraszani jako nauczyciele, natomiast Ministerstwo zaprasza oficerów Brygady do wspólnych rozmów.

Najczęstsze nielegalne działania można określić w trzech podstawowych typach: kradzieże, archeologiczne grabieże, fałszowanie dóbr kultury¹⁵. Według danych Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, Brygada odzyskała w 2015 r. ponad 630 obiektów, które należą do Narodowego Dziedzictwa Historycznego lub które zostały sfalszowane. Rok wcześniej uratowała 593, a w 2013 r. 363 dóbr¹⁶. Krajowa jednostka policji odnotowuje około 40 lub 60 kradzieży rocznie, przy czym istnieje o wiele więcej zawiadomień, które różnią się pod względem traktowania. Najwięcej kradzieży odnotowuje się w Kastylii i Leonie, w związku z tym, że większość wydarzeń odbywa się w ośrodkach religijnych,

¹⁴ Zob. policia.es/prensa/20101229_1.html (dostęp: 5 kwietnia 2018 r.).

¹⁵ R. Fernández Gallego, *Falsificaciones...*, s. 152.

¹⁶ Zob. elpais.com/cultura/2016/07/05/actualidad/1467717702_503645.html (dostęp: 5 kwietnia 2018 r.).

a w tej ogromnej społeczności istnieje bardzo wiele kościołów. Brygada odnotowuje wiele sukcesów¹⁷,
18, 19.

5. Zakończenie

Organizacja hiszpańskiej Brygady może stanowić inspirację dla rozwiązań polskiego systemu ochrony dóbr kultury. Początki ochrony dziedzictwa historycznego w Hiszpanii sięgają XVIII w., a wyszczególniona jednostka policji powstała w tym kraju już w 1977 r. Hiszpania może zatem pochwalić się długą tradycją prawa ochrony zabytków. Należy mieć na uwadze, że w Polsce w 2007 r. rozpoczął swoją działalność w ramach Biura Kryminalnego Komendy Głównej Policji, Krajowy Zespół do Walki z Przestępczością przeciwko Dziedzictwu Narodowemu, natomiast na poziomie komend wojewódzkich utworzono odpowiednie struktury terenowe w tych województwach. Już w 1998 r. taki zespół zadaniowy skutecznie działał w Krakowie²⁰. Niestety w 2013 r. jednostki zostały zlikwidowane. Zadania w zakresie wymiany informacji związanej z problematyką dóbr kultury powierzono Biuru Kryminalnemu. Odtąd brakuje w polskich strukturach Policji zespołu dedykowanego zagadnieniom związanym z dobrami kultury na wzór działającego do 2013 r.²¹. Ponownie działalność organów ścigania nie odpowiada na potrzeby ochrony dziedzictwa kulturowego.

Summary

In Spain, there is a special police unit called the Historical Heritage Brigade, whose main task is to recover cultural goods and return them to their owners. This essay discusses the structure of the Brigade, its functions, methods of operation, and lists the most important operations of the unit, which were successful.

¹⁷ Jedną z operacji przeprowadzonych przez Brygadę w latach 2011-2012, doprowadziła do odnalezienia skradzionej księgi *Codex Calixtino*, średnio-wiecznego iluminowanego rękopisu z XII w., nazywanego „pierwszym przewodnikiem turystycznym”. Oryginał kodeksu znajdował się w archiwum katedry w Santiago de Compostela, skąd został skradziony między 30 czerwca a 5 lipca 2011 r. Ten literacki klejnot został odnaleziony przez Brygadę w garażu w Milladoiro, na przedmieściach Santiago, owinięty workami na śmieci i kartonami, obok stosu cegieł. Sprawcą kradzieży był Manuel Fernández Castiñeiras, były elektryk katedry, który pracował w niej przez 25 lat. W dniu 18 lutego 2015 r. złodziej został skazany na 10 lat więzienia za kradzież kodeksu. Oprócz kary więzienia zasądzono również grzywnę pieniężną, ponieważ udowodniono mu, że systematycznie okradał katedrę oraz dopuścił się przestępstwa prania pieniędzy, zob. caminodelavida.pl/2015/02/19/zlodziej-kodeksu-kalikstynskiego-skazany-na-10-lat-wiezienia/ (dostęp: 5 kwietnia 2018 r.).

¹⁸ Jedną z największych kradzieży, która wydarzyła się w Hiszpanii miała miejsce w pustelni Sant Martí de Castellart w Quart (Gerona), z kościoła usunięto dzwon o wadze 500 kg. Rabunek nastąpił na początku Wielkiego Tygodnia w 2010 r. Dzwon został usunięty z dzwonnicy, przy czym nikt z sąsiedztwa kościoła nie usłyszał podejrzanych dźwięków. Wkrótce potem odkryto złodzieja, który twierdził, że dzwon znalazł, zob. elpais.com/diario/2010/04/18/catalunya/1271552841_850215.html (dostęp: 5 kwietnia 2018 r.).

¹⁹ W 2001 roku dwoje zakapturzonych sprawców dokonało włamania do domu miliarderki E. Koplowitz i ukradło 19 dzieł o dużej wartości, wśród których znalazł się obraz pt. „Huśtawka” Goi, wyceniony na 12000000 euro. W tym również przypadku złodzieje zostali złapani wkrótce po przestępstwie, zob. elpais.com/diario/2001/08/09/espana/997308008_850215.html (dostęp: 5 kwietnia 2018 r.).

²⁰ K. Zeidler, *Zabytki – prawo i praktyka*, Gdańsk – Warszawa 2017, s. 301.

²¹ Najwyższa Izba Kontroli, *Informacja o wynikach kontroli. Odzyskiwanie utraconych dzieł sztuki*, KNO.410.006.00.2016, s. 62.

BIBLIOGRAFIA

Źródła

Ley 16/1985, de 25 de junio, de Patrimonio Histórico Español, BOE 155 de 26 de junio de 1985.

policia.es/cnp/funciones/funciones.html.

policia.es/prensa/20101229_1.html.

Real Decreto 111/1986, de 10 de enero, de desarrollo parcial de la Ley 16/1985, de 25 de junio, del Patrimonio Histórico Español, BOE núm. 24, de 28 de enero de 1986.

Real Decreto 770/2017, de 28 de julio, por el que se desarrolla la estructura orgánica básica del Ministerio del Interior, BOE núm. 180, de 29 de julio de 2017.

La Constitución Española de 1978, BOE 311, 29/12/1978.

Ley 16/1985, de 25 de junio, de Patrimonio Histórico Español, BOE 155 de 26 de junio de 1985.

Najwyższa Izba Kontroli, *Informacja o wynikach kontroli. Odzyskiwanie utraconych dzieł sztuki*, KNO.410.006.00.2016.

seguritecnia.es/seguridad-aplicada/museos-y-patrimonio-historico/la-brigada-de-patrimonio-historico-vela-por-que-el-mercado-de-obras-de-arte-sea-limpio-pero-desgraciadamente-no-es-asi.

Literatura

Block L., *Policing Art Crime in European Union*, w: *Contemporary Perspectives on the Detection, Investigation and Prosecution of Art Crime. Australasian, European and North American Perspectives*, red. D. Chappel, S. Hufnagel, Londyn – Nowy Jork 2014.

caminodelavida.pl/2015/02/19/zlodziej-kodeksu-kalikstynskiego-skazany-na-10-lat-wiezienia/elpais.com/diario/2010/04/18/catalunya/1271552841_850215.html.

elpais.com/diario/2001/08/09/espana/997308008_850215.html.

elpais.com/cultura/2016/07/05/actualidad/1467717702_503645.html.

Fernández Gallego R., *Falsificaciones y robo de obras de arte*, w: *La lucha contra el tráfico ilícito de Bienes Culturales*, red. P. Barraca de Ramos, Madryt 2008.

Fernandez Gallego R., *La proteccion del Patriomonio Artistico*, w: *Cursos sobre el Patrimonio Historico 11: Actas de los XVII Cursos Monográficos sobre el Patrimonio Histórico*, red. J. M. Iglesias Gil, Reinosa 2006.

Rabadán T., *Las brigadas de patrimonio en el entorno jurídico de las Comunidades Autónoma. Mossos d'Esquadra*, w: *La lucha contra el tráfico ilícito de Bienes Culturales*, red. P. Barraca de Ramos, Madryt 2008.

Zeidler K., *Zabytki – prawo i praktyka*, Gdańsk – Warszawa 2017.

Tomasz Matuszak

Archiwum Państwowe w Piotrkowie Trybunalskim

BEZPIECZEŃSTWO MATERIAŁÓW ARCHIWALNYCH W NORMACH PRAWNYCH A ZDARZENIA NAGŁE. ZARYS PROBLEMU

ARCHIVAL MATERIALS' PROTECTION IN LAW AND SUDDEN INCIDENTS. THE OUTLINE OF THE PROBLEM

1. Wstęp

Archiwa państwowe w Polsce, działając w ramach scentralizowanej sieci państwowej służby archiwalnej, podlegają organizacyjnie Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych. Jednym z wielu zadań jakie realizują od dziesięcioleci te specyficzne w swoim działaniu instytucje, jest między innymi ochrona szeroko rozumianych materiałów archiwalnych. Obecne regulacje prawne poświęcają wiele uwagi tej problematyce. Często była ona również przedmiotem specjalistycznych konferencji, których pokłosiem są wydane drukiem publikacje¹.

Czym jednak są tytułowe zdarzenia nagłe i czy poświęca im się należyta uwagę, także – a może przede wszystkim – w obowiązujących normach prawnych? Jak należy zdefiniować zdarzenia nagłe i czy miały one miejsce w przeszłości lub mają one miejsce obecnie?

Wydaje się niejako oczywistym, że zdarzenie nagłe w kontekście materiałów archiwalnych, to incydent w dużej mierze o charakterze losowym, mający bezpośredni wpływ na zagrożenie zgromadzonego zasobu archiwalnego. Do takich zdarzeń niewątpliwie zaliczyć należy pożary i powodzie – czyli zdarzenia występujące niespodziewanie, noszące często znamiona klęsk żywiołowych. Nie są one na szczęście zbyt powszechne, zarazem jednak nie tak odosobnione niż pozornie się wydaje. Wystarczy w tym miejscu przywołać wydarzenia jakie miały miejsce, np. w 1997 r. podczas powodzi, która dotknęła przede wszystkim południowo-zachodnią Polskę.

¹ Zob.: *Prawo archiwalne. Stan aktualny i perspektywy zmian. Materiały z międzynarodowej konferencji, Toruń 20-21 kwietnia 2007 r.*, red. H. Robótka, Toruń 2007; *Prawna ochrona dóbr kultury*, red. T. Gardocka, J. Sobczak, Toruń 2009.

Innym zdarzeniem nagłym mającym wpływ na bezpieczeństwo bądź utratę materiałów archiwalnych są kradzieże. Aby jednak miały miejsce, po pierwsze musi być zamiar dokonania takowej (sprawca), a po wtóre sprzyjające ku temu możliwości (okoliczności) zaistnienia zdarzenia. Na szczęście są one równie rzadkie jak wymienione powyżej klęski żywiołowe. Jeszcze innym zdarzeniem o takim charakterze, a zarazem najbardziej katastrofalnym w skutkach jest wojna. Polskie archiwa szczególnie dotkliwie zostały dotknięte konsekwencjami tej ostatniej w latach 1939-1945².

2. Rys historyczny

Warto zwrócić uwagę na najważniejsze normy prawne jakie obowiązywały w Polsce począwszy od 1918 roku, co jest szczególnie istotne z racji obchodzonej w tym roku setnej rocznicy odzyskania niepodległości. Pierwszym aktem prawnym regulującym zagadnienia pracy archiwów państwowych uchwalonym jeszcze w przededniu odzyskania niepodległości był reskrypt Rady Regencyjnej z dnia 31 lipca 1918 r. o organizacji archiwów państwowych i opiece nad archiwaliami³. Już w art. 2 zawarto, że wśród zadań jakie przewidziano do realizacji przez Wydział Archiwów Państwowych należy: „ratowanie istniejących w kraju zabytków archiwalnych od zniszczenia oraz udzielanie rady i pomocy w sprawach, związanych z ochroną i przechowywaniem takich zabytków”. W art. 7 reskryptu czytamy zaś, że „Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego przez swe organy czuwać będzie, aby archiwalia, nie mające należytej opieki, lub takie, których właściciel gotów byłby odstąpić je Państwu Polskiemu, włączane były, jako części składowe lub jako depozyty, do archiwów państwowych”. Oba przywołane przepisy noszą znamiona zapowiedzi podejmowania przez władze państwowe w sytuacjach nagłych odpowiednich działań mających na celu zabezpieczenie i ochronę archiwaliów.

Rozdział czwarty poświęcony jest ratowaniu zabytków archiwalnych od zagłady i udzielaniu pomocy technicznej i naukowej osobom prywatnym. W kolejnych artykułach reskryptu (od 15 do 20), określono sytuacje w jakich sieć archiwów państwowych podejmować miała działania zmierzające do zabezpieczenia przed zniszczeniem zagrożonych archiwaliów. Szczególnie istotne zapisy zawarto

² Szerzej na ten temat m.in.: M. Stażewski, *Niemiecka polityka archiwalna na ziemiach polskich włączonych do Rzeszy 1939-1945*, Warszawa-Łódź 1991; P. Majewski, *Wojna i kultura. Instytucje kultury polskiej w okupacyjnych realiach Generalnego Gubernatorstwa 1939-1945*, Warszawa 2005; W. Suchodolski, *Archiwa polskie za okupacji (1939-1945)*, „Archeion” nr 17 (1948), s. 54-83.

³ Pełen tekst reskryptu: S. Sierpowski, D. Matelski, *Dzieje archiwistyki polskiej. Wybór źródeł*, Poznań 1988, s. 9-20 (cyt.: reskrypt). Zob. również: T. Matuszak, *Archiwa państwowe II Rzeczypospolitej – podstawy prawne i organizacja*, w: *Różne oblicza historii. Studia i szkice*, red. J. R. Budziński, T. Matuszak, Piotrków Trybunalski 2012, s. 261-280; *Idem, Rola i zadania strażnika pamięci – pomiędzy tradycją a współczesnością*, w: *Ochrona dóbr kultury. Aktualne wyzwania*, red. M. Różański, N. Kasperek, Łódź 2016, s. 91-96; *Idem, Prawne aspekty ochrony archiwaliów a trudna rzeczywistość. Uwagi na marginesie funkcjonowania archiwów państwowych w II Rzeczypospolitej*, w: *Ochrona dóbr kultury w rozwoju historycznym*, red. M. Różański, Olsztyn 2017, s. 69-83.

w art. 16, na mocy którego archiwalia określone jako zabytki pozostające bez należytej opieki, Wydział Archiwów Państwowych otaczać miał doraźną opieką. Polegać ona miała w miarę możliwości na włączaniu zagrożonych zbiorów do zasobów archiwów państwowych. W przypadku braku takiej możliwości, działania zmierzać miały w kierunku ustanowienia odpowiedniej, stałej opieki nad takimi zbiorami pozostającymi bez ochrony. Jest to bardzo ciekawe rozwiązanie, szczególnie z punktu widzenia ingerencji instytucji państwowych w sferę prywatnej własności. Specyfika takich działań polegać miała na tym, że przedmiotem podejmowanych czynności mogły być prywatne zbiory, a uzasadnieniem była ich wartość przede wszystkim z punktu widzenia ich wartości dla historii państwa i narodu⁴.

Analogiczne zapisy znalazły się w dekrete z dnia 7 lutego 1919 r. o organizacji archiwów państwowych i opiece nad archiwaliami⁵. W tym najważniejszym z punktu widzenia funkcjonowania sieci archiwalnej akcie prawnym, obowiązującym aż do 1951 r., zastosowano analogicznie i jednoznacznie zapisy, jak w reskrypcie.

Pomimo tego, że w obu zasygnalizowanych przypadkach nie określono wprost zdarzenia nagłego jako takiego, widać wyraźnie, że ówczesne władze przywiązywały dużą wagę do ochrony i zabezpieczania archiwaliów.

Zapewne na takie podejście miało wpływ kilka kwestii. Po pierwsze bardzo długi okres trwającej niewoli, w wyniku którego duża część zasobu wytworzonego przed 1795 r. znalazła się w zasobach archiwów zaborców. Kolejną były zapewne przemieszczenia zasobu w okresie Wielkiej Wojny 1914–1918 oraz straty, jakie w konsekwencji tego konfliktu zostały odnotowane⁶. Jeszcze inną kwestią były problemy z rewindykacją materiałów archiwalnych polskiej proveniencji od dotychczasowych ich dysponentów lub państw powstałych na gruzach dotychczasowych imperiów. Do tego, jak dużą wagę przykładano do zabezpieczenia już zgromadzonego zasobu archiwalnego w archiwach państwowych, były także dostrzegane problemy posiadanej infrastruktury technicznej. Posiadane w dyspozycji archiwów budynki zagrażały bowiem w wielu przypadkach katastrofami budowlanymi, które w pełni nosić mogły znamiona zdarzeń o charakterze nagłym⁷.

⁴ Szerzej o działaniach związanych z zabezpieczaniem zasobu archiwalnego w 1919 r. na terenie województwa łódzkiego T. Matuszak, *Archiwum Państwowe w Piotrkowie Trybunalskim 1919-1951*, Piotrków Trybunalski-Radzyń Podlaski 2009, s. 93-96 i 190-197.

⁵ Dziennik Praw Państwa Polskiego z 1918 r., nr 16, poz. 36.

⁶ Przykładem trudnych losów archiwaliów w okresie I wojny światowej są dzieje dokumentów wytworzonych w gubernialnym Piotrkowie. Zob.: T. Matuszak, *Archiwalia piotrkowskie w czasie I wojny światowej*, „Piotrkowskie Zeszyty Historyczne” 2005/2006, t. 7-8, s. 195-203.

⁷ Zob.: *Archiwa polskie zagrożone*, wyd. 2, Warszawa 1939.

Niewątpliwie zdarzenia takie miały miejsce w latach 1939-1945, kiedy to zarówno działania o charakterze militarnym, ale przede wszystkim świadoma działalność władz okupacyjnych, przyczyniła się do nieodwracalnych strat w zasobie polskich archiwów państwowych. W przededniu wybuchu wojny placówki archiwalne przygotowywały się do zabezpieczenia swoich zasobów w miarę posiadanych możliwości, zarówno finansowych, jak i kadrowych.

Archiwa zaopatrywano przede wszystkim w sprzęt przeciwpożarowy, szkolono pracowników w zakresie zwalczania pożarów, ewakuacji oraz służby sanitarnej. Jeszcze w połowie maja 1939 r. Wydział Archiwów Państwowych zorganizował naradę podczas której poruszono przede wszystkim kwestie zabezpieczenia akt na wypadek wojny⁸. W chwili wybuchu wojny archiwa państwowe były przygotowane na wypadek konfliktu na tyle, na ile pozwalały ich skromne możliwości zarówno finansowe jak i nieliczna obsada etatowa⁹. Tylko niektóre archiwa podjęły działania w zakresie ewakuacji zasobu archiwalnego przed nadciągającym kataklizmem. Przykładem takich działań jest Archiwum Wojskowe w Warszawie, które podczas ewakuacji w wyniku nalotu samolotów Luftwaffe utraciło część swojego zasobu. Dalsze straty archiwum to odnotowało w wyniku protokolarnego spalania części akt tuż przed przekroczeniem granicy rumuńskiej¹⁰. Co warto podkreślić, nie ewakuowano zasobów archiwów, które w ówczesnej terminologii archiwalnej określano jako archiwa prowincjonalne, a tych była w strukturze organizacyjnej sieci zdecydowana większość. Przyczyna zapewne była bardzo prozaiczna, a mianowicie brak odpowiednich środków transportu i ludzi, a przede wszystkim brak wskazania miejsc docelowych potencjalnej ewakuacji. Wyjątek stanowiło Archiwum Państwowe w Poznaniu, którego transport akt przeznaczonych do ewakuacji skierowano w kierunku Lwowa. W trakcie podróży transport został zbombardowany, w wyniku czego część akt uległa zniszczeniu. Ocalałą część transportu przejęli i zabezpieczyli niemieccy archiwiści.

Warto zwrócić jeszcze uwagę na kwestię strat poniesionych przez archiwa warszawskie, które stanowią bezprecedensowy przykład zdarzeń, ale o świadomym charakterze działania ich sprawcy. Pierwsze związane są z niemieckim ostrzałem artyleryjskim i nalotami bombowymi, które miały miejsce we wrześniu 1939 r. Wówczas to całkowicie zniszczone zostało Archiwum Oświecenia

⁸ T. Matuszak, *Archiwa państwowe w okresie II wojny światowej*, w: *Militarne i polityczne aspekty udziału Polski w II wojnie światowej*, oprac. zbiorowe, Tomaszów Mazowiecki 2009, s. 26. Szerzej na temat przygotowań do wojny zob. P. Majewski, *Wojna...*, s. 41-44.

⁹ O zabezpieczeniu archiwów w przededniu wybuchu wojny oraz podczas jej trwania pisali w swoich wspomnieniach głównie archiwiści warszawscy. Zob.: W. Suchocholski, *Ze wspomnień archiwisty*, w: *Walka o dobra kultury. Warszawa 1939-1945*, red. S. Lorentz, t. 1, Warszawa 1970, s. 445-461.

¹⁰ J. Ciesielski, *Losy polskich archiwaliów wojskowych po 1 września 1939 r.*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” nr 1 (1992), s. 55-63.

Publicznego, a Archiwum Skarbowe utraciło jedną trzecią swojego zasobu¹¹. Drugie zaś, to straty poniesione w wyniku działalności żołnierzy niemieckich polegającej na wysadzaniu budynków i świadomego ich podpalania w 1944 r., zarówno w trakcie jak i po upadku Powstania Warszawskiego.

Pomimo obowiązujących wszystkie strony konfliktu umów międzynarodowych (tzw. konwencji haskich)¹², obejmujących między innymi kwestie ochrony dóbr kultury, wydarzenia z lat 1939 i 1944 pokazały, że ochrona zapisana w przepisach prawa międzynarodowego nie miała zastosowania w praktyce. Przykładem ignorowania międzynarodowych konwencji w tym zakresie są losy archiwaliów zgromadzonych w polskich archiwach państwowych.

Wydarzenia jakie miały miejsce podczas II wojny światowej, skłoniły społeczność międzynarodową do dalszych prac w zakresie objęcia szczególną ochroną zabytków i wszelkich dóbr kultury, czego efektem jest konwencja haska z 14 maja 1954 r. Na mocy zawartych w niej postanowień, sygnatariusze mają obowiązek w ramach swoich sił zbrojnych utworzyć jednostkę zajmującą się ochroną dóbr kultury, a także w przypadku ewentualnego konfliktu zbrojnego unikać wywozu dóbr kultury z kraju i terytoriów okupowanych. Niestety późniejsze konflikty zbrojne, jakie miały miejsce w drugiej połowie XX i na początku XXI w. negatywnie zweryfikowały treść zawartych w konwencji zapisów. Mimo to podejmowane są działania w określaniu dalszych regulacji prawnych w tym zakresie, w tym również włączania ich do obowiązujących wewnętrznych regulacji krajowych, jako powszechnie obowiązujących¹³.

Wracając do podstawowych regulacji prawnych polskiego prawodawstwa archiwalnego, należy również przywołać dekret z dnia 29 marca 1951 r. o archiwach państwowych¹⁴. Zastąpił on obowiązujący do tego momentu, nie licząc oczywiście regulacji prawnych władz okupacyjnych, dekret z 1919 r. Nowe normy prawne, które weszły w życie w związku z transformacją ustrojową w Polsce po 1944 roku, niewiele miejsca poświęciły tytułowemu zagadnieniu. Przedmiot podejmowanych rozważań można znaleźć w art. 4, w którym określono zadania archiwów państwowych,

¹¹ Wraz z gmachem Archiwum Oświecenia Publicznego spłonęło ok. 40 tysięcy woluminów akt i ksiąg. Obejmowały one chronologicznie akta władz oświatowych działających na ziemiach polskich od 1801 r. Spalona część Archiwum Skarbowego liczyła ok. 100 tysięcy woluminów i około 30 tysięcy planów gruntowych, za: P. Matusak, *Edukacja i kultura Polski Podziemnej 1939-1945*, Siedlce 1997, s. 82.

¹² Mam tu na myśli przede wszystkim uregulowania konwencji haskich z 29 lipca 1899 r., 21 grudnia 1904 r., 18 października 1907 r. oraz tzw. reguł haskich z 19 lutego 1923 r. Regulowały one m.in. sposób prowadzenia wojny na lądzie oraz reguły wojny powietrznej.

¹³ Szerzej: R. Bzinkowski, *Podstawowe zasady ochrony dóbr kultury na terytorium Polski*, w: *Edukacja obywatelska w wojsku. Prawo w konflikcie zbrojnym* 16, red. P. Żarkowski, Warszawa 2006, s. 39-43; por. *Edukacja obywatelska w wojsku. Ochrona dóbr kultury w czasie pokoju oraz zagrożenia wojennego w działaniach Wojska Polskiego* 17, red. R. Bzinkowski, Warszawa 2007; *Dokumenty i materiały z posiedzeń Polskiego Komitetu Doradczego w latach 2004-2005*, red. K. Sałaciński, K. Niciński, L. Lipow, Warszawa 2005.

¹⁴ Dz.U. z 1951 r., nr 19, poz. 149.

obejmujących, m.in. „zabezpieczanie, gromadzenie i scalanie materiałów archiwalnych, wchodzących w skład państwowego zasobu archiwalnego”¹⁵. W kolejnych przepisach znaleźć możemy delegację uprawniającą Radę Ministrów do wskazania „jakie materiały archiwalne wchodzą w skład państwowego zasobu archiwalnego, oraz ustalenia trybu i zasad zabezpieczania materiałów archiwalnych”.

Na podstawie art. 4.3, bez zezwolenia władz archiwalnych nie wolno było materiałów archiwalnych brakować ani niszczyć. Ten obowiązujący aż do końca 1983 r. akt prawny nie doprecyzowywał, jakie potencjalne zdarzenia mogłyby być traktowane jako zdarzenia nagłe oraz jak w takich sytuacjach należałoby postępować.

3. Materiały archiwalne

Aby przejść do omówienia najnowszych aktów prawnych, należy zasygnalizować jak współcześnie definiowane są materiały archiwalne, czyli przedmiot troski archiwistów podlegający szczególnym normom bezpieczeństwa.

Wydany w 1952 r. pierwszy „Polski słownik archiwalny”, opracowany przez Aleksego Bachulskiego, Kazimierza Konarskiego i Adama Wolffa, w ogóle nie podaje definicji materiałów archiwalnych. Prawdopodobnie zespół autorski uznał, że nie ma takiej potrzeby lub takie sformułowanie jest kwestią oczywistą oraz powszechnie znaną i rozumianą w ten sam sposób przez środowisko archiwalne. Być może uznano również, że termin *archiwalia* – i tożsamy z nim *materiały archiwalne* – oznaczają „akta w najogólniejszym tego słowa znaczeniu przechowywane, ewentualnie nadające się do przechowywania w archiwum”¹⁶ i w pełni oddają jego znaczenie. Jednakże termin ten wyraźnie ukierunkowany został na akta, czyli dokumentację aktową. Tym samym nie objął on wszystkich innych, a występujących już wówczas form i rodzajów dokumentacji, w tym tzw. dokumentacji pozaaktowej zwanej współcześnie także dokumentacją specjalną¹⁷. Niestety w przywołanych definicjach, jak też i pozostałych zawartych w tej edycji słownika, nie znajdziemy zagadnień definiowanych jako ewentualne działania archiwów w zakresie bezpieczeństwa materiałów archiwalnych.

Dla odmiany kolejna edycja z 1974 r. przywołuje nieobecna do tej pory na łamach słownika definicję *materiałów archiwalnych*, rozumianych jako „wszelkie dokumenty, będące wytworem

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ *Polski słownik archiwalny*, red. A. Bachulski, K. Konarski, A. Wolff, Warszawa 1952, s. 5.

¹⁷ Szerzej o dokumentacji specjalnej M. Jabłońska, *Dokumentacja specjalna w archiwach. Opis tradycyjny i komputerowy*, Toruń 2011.

działalności twórców zespołów, kwalifikujące się do trwałego lub czasowego przechowywania w archiwum”¹⁸. Definicja ta jest zdecydowanie szersza i pełniej dookreślona od przywołanej powyżej, bowiem nie zawęża się jedynie do dokumentacji aktowej. Próżno jednak szukać tu definicji zabezpieczania czy gromadzenia materiałów archiwalnych, a w szczególności działań jakie podejmowane są w związku z zapewnieniem bezpieczeństwa zasobu archiwalnego. Tego typu informacje znajdziemy jedynie w szczegółowych regulacjach prawnych.

4. Współczesność

Od 1 stycznia 1984 r. podstawowym aktem prawnym, w oparciu o który realizowane są zadania z zakresu zapewnienia bezpieczeństwa materiałów archiwalnych, gromadzonych zarówno przez sieć archiwów państwowych, jak też i instytucje nadzorowane znajdujące się na tzw. przedpolu archiwalnym, jest ustawa z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach¹⁹. W tym akcie prawnym, już w art. 1 zdefiniowane zostało pojęcie materiałów archiwalnych. Są to: „wszelkiego rodzaju akta i dokumenty, korespondencja, dokumentacja finansowa, techniczna i statystyczna, mapy i plany, fotografie, filmy i mikrofilmy, nagrania dźwiękowe i wideofonowe, dokumenty elektroniczne (...) oraz inna dokumentacja, bez względu na sposób jej wytworzenia, mająca znaczenie jako źródło informacji o wartości historycznej (...) powstała w przeszłości i powstająca współcześnie”.

Zgodnie z art. 22 ust. 1 ustawy archiwalnej, działalność archiwalną w zakresie państwowego zasobu archiwalnego prowadzi państwowa sieć archiwalna, którą tworzą archiwa: państwowe, wyodrębnione, zakładowe organów państwowych i innych państwowych jednostek organizacyjnych oraz zakładowe organów jednostek samorządu terytorialnego i samorządowych jednostek organizacyjnych. Tym samym na podmiotach tych, zwanych również jednostkami organizacyjnymi, ciąży obowiązek prawidłowego zabezpieczania zgromadzonych w ich zasobach materiałów archiwalnych.

Działalność archiwalna została określona w art. 23 ustawy archiwalnej i obejmuje ona z punktu widzenia bezpieczeństwa m.in. takie zadania jak: gromadzenie, ewidencjonowanie, przechowywanie i co istotne z punktu widzenia niniejszych rozważań – zabezpieczanie materiałów archiwalnych.

¹⁸ *Polski słownik archiwalny*, red. W. Maciejewska, Warszawa 1974, s. 51.

¹⁹ T.j. Dz.U. z 2018 r., poz. 217 (cyt.: ustawa archiwalna).

Czy w związku z powyższym działania w tym zakresie zostały w jakiś bliżej określony sposób doprecyzowane lub jak są one rozumiane? Z punktu widzenia bezpieczeństwa materiałów archiwalnych, najistotniejszym zadaniem wydaje się być zabezpieczanie. Działanie rozumiane jako podejmowanie określonych czynności koresponduje bezpośrednio m.in. z art. 12 ustawy archiwalnej. Określa on bowiem ogólny, ustawowy obowiązek zapewnienia gromadzonym materiałom archiwalnym należytych warunków ich przechowywania, ochrony przed uszkodzeniem, zniszczeniem bądź utratą oraz zagwarantowania koniecznej im konserwacji. Obowiązek taki został nałożony na organy państwowe i państwowe jednostki organizacyjne, organy jednostek samorządu terytorialnego oraz samorządowe jednostki organizacyjne. Co ciekawe, ustawodawca zapisami art. 12 objął również partie i organizacje polityczne, organizacje spółdzielcze i społeczne oraz inne niepaństwowe jednostki organizacyjne, a także kościoły i związki wyznaniowe. Warunkiem podstawowym w tym zakresie jest wytwarzanie przez te podmioty lub przechowywanie materiałów archiwalnych.

Z punktu widzenia zdarzeń nagłych bodajże najistotniejszym jest art. 12a ustawy archiwalnej, bowiem na jego podstawie dyrektor właściwego terytorialnie archiwum państwowego może wydać decyzję o zabezpieczeniu materiałów archiwalnych wchodzących w skład narodowego zasobu archiwalnego znajdujących się na tzw. przedpolu archiwalnym. Oczywiście decydującą jest tu właściwość terytorialna, czy inaczej mówiąc, właściwość miejscowa archiwum państwowego. Jest ona określona zarówno w statucie każdego archiwum, jak i obecnie, w obowiązujących od 2015 r. przepisach wykonawczych do ustawy archiwalnej²⁰. Przedmiotem takiej decyzji są materiały archiwalne wchodzące do narodowego zasobu archiwalnego, czyli określone w sposób szczegółowy w art. 1 ustawy archiwalnej. Tak skonstruowany zapis obejmuje przede wszystkim materiały archiwalne wchodzące niejako automatycznie, z racji realizowanych zadań w zakresie nadzoru i kontroli przez archiwa nad jednostkami organizacyjnymi, do państwowego zasobu archiwalnego. Teoretycznie obejmuje on również materiały stanowiące nieewidencjonowany niepaństwowy zasób archiwalny, który stanowi najczęściej własność osób fizycznych, będących zarazem ich twórcami jak i właścicielami. Taka konstrukcja budzi jednak pewne wątpliwości, szczególnie z tego powodu, że na osoby fizyczne nie nałożono ustawowego obowiązku szczególnego sposobu zabezpieczenia i postępowania z posiadanymi w ich rękach materiałami²¹.

²⁰ Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 20 października 2015 r. w sprawie klasyfikowania i kwalifikowania dokumentacji, przekazywania materiałów archiwalnych do archiwów państwowych i brakowania dokumentacji niearchiwalnej, Dz.U. z 2015 r., poz. 1743, zał. nr 5.

²¹ M. Konstankiewicz, A. Niewęglowski, *Narodowy zasób archiwalny i archiwa. Komentarz*, Warszawa 2016, s. 162.

Decyzję o zabezpieczeniu materiałów archiwalnych, a tym samym przeniesieniu ich do archiwum państwowego, aż do czasu ustania potencjalnego zagrożenia, dyrektor archiwum powinien wydać w oparciu o kodeks postępowania administracyjnego²². Adresatem tak wydanej decyzji może być zarazem podmiot odpowiedzialny za zabezpieczenie materiałów archiwalnych – instytucja administracji publicznej, jak i właściciel materiałów, które stanowią niepaństwowy ewidencjonowany zasób archiwalny²³.

W treści wydanej przez dyrektora archiwum musi być określony wprost nakaz przeniesienia materiałów archiwalnych do archiwum państwowego. Archiwalia te nie powinny być w danym archiwum przechowywane dłużej, niż do czasu ustania zagrożenia w pierwotnym miejscu ich przechowywania. W związku z tym materiały te nie wchodzą w skład zasobu danego archiwum, nie są również objęte jego ewidencją. Tym samym właściciel zdeponowanych czasowo materiałów archiwalnych, po ustaniu sytuacji zagrażającej ich prawidłowemu przechowywaniu, przemieszcza je z powrotem do miejsca ich pierwotnego składowania.

W dalszej części art. 12a ustawy archiwalnej, jako element sprawczy wydania takiej decyzji, określono uzasadnioną obawę zniszczenia materiałów archiwalnych, ich uszkodzenia lub utraty, a więc w domyśle bezpowrotnej straty.

Omawiany przepis nawiązuje również do art. 14, czyli wywozu materiałów archiwalnych poza granice kraju bez zezwolenia wydanego przez Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych, co wiązać się może z ich utraceniem, bądź przejęciem przez podmioty nieuprawnione do dysponowania nimi²⁴. Co ciekawe nie określono kto potencjalnie ponosić powinien koszty finansowe zarówno transportu, zabezpieczenia, przechowywania i ewentualnej konserwacji materiałów przejętych w oparciu o zapisy artykułu 12a – w domyśle podmiot, który doprowadził do takiej sytuacji (choć nie jest to w ustawie archiwalnej wskazane wprost i może generować koszty przeniesione na Skarb Państwa).

Ostatnim przykładem działań zmierzających do uregulowania postępowania z materiałami archiwalnymi i przeciwdziałania potencjalnym zagrożeniom jest Strategia Archiwów Państwowych na lata 2010-2020. Pomimo tego, że jest ona w tym miejscu jedynie zasygnalizowana, warto zwrócić

²² Ustawa z dnia 14 czerwca 1960 r. Kodeks postępowania administracyjnego, t.j. Dz.U. z 2016 r., poz. 23 ze zm.

²³ M. Konstankiewicz, A. Niewęglowski, *Narodowy...*, s. 162.

²⁴ *Ibidem*, s. 163.

szczególną uwagę na czwarty cel strategiczny: zapewnienie właściwych warunków gromadzenia i trwałego przechowywania zasobu archiwalnego w postaci tradycyjnej i cyfrowej.

W celach operacyjnych określono m.in.: poprawę warunków przechowywania oraz zapewnienie powierzchni magazynowej dla zasobu archiwalnego; zabezpieczenie i konserwację archiwaliów; gromadzenie zasobu archiwalnego oraz jego przechowywanie, zarówno w postaci tradycyjnej, jak i cyfrowej²⁵.

Oddzielną grupę regulacji o charakterze wewnętrznych aktów normatywnych stanowią dokumenty określające warunki i stan zabezpieczenia materiałów archiwalnych, w tym szczegółowy sposób postępowania na wypadek zdarzeń nagłych m.in. w archiwach państwowych. Zaliczyć do nich należy instrukcje i regulaminy obejmujące takie zdarzenia jak atak terrorystyczny, wojnę, klęski żywiołowe, a szczególnie pożary i zalania. Obecnie dysponujemy również kilkoma pozycjami zakresu literatury przedmiotu, które stanowią swoisty drogowskaz postępowania z materiałami archiwalnymi na wypadek zdarzeń nagłych o charakterze zagrożeń losowych²⁶.

5. Zakończenie

Podsumowując niniejsze, zaledwie naszkicowane rozważania, warto zwrócić uwagę, że polskie prawodawstwo archiwalne przywiązywało na przestrzeni dziesięcioleci duże znaczenie do zabezpieczania materiałów archiwalnych. Tragiczne doświadczenia lat minionych, jak też wyzwania współczesnego świata wymagają jednak stałego monitorowania obowiązujących norm prawnych i ich elastycznego dostosowywania do zmieniającej się rzeczywistości.

Summary

This paper attempts to present the records of archival legislation based on which Polish state archives operated and still operates in the scope of proceedings in case of sudden, unintentional and often incidental, accidents. This work is just an outline of the protection issues of archival materials, which was presented based on the most important regulations of archival law. It should be noted, however, that this issue is also the content of internal standards applicable in individual

²⁵ Szerzej: T. Matuszak, *Misja, wizja i strategia – rzecz o zarządzaniu i funkcjonowaniu archiwów*, [w:] *Nowe funkcje archiwów*, red. I. Mamczak-Gadkowska, K. Strykowski, Poznań 2015, s. 29-47; tegoż, *Rola i zadania...*, s. 97-100.

²⁶ Zob.: P. Dudzikowski, *O profilaktyce i zabezpieczaniu materiałów archiwalnych czyli elementarz, poradnik i przewodnik dla renowatorów, bibliotekarzy i archiwistów*, Warszawa 2010; *Zasady postępowania z materiałami archiwalnymi. Ochrona zasobu archiwalnego*, wybór i oprac. M. Borowski, A. Czajka, A. Michaś, Warszawa 2011.

organizational units. Although these issues are often overlooked in the literature of the subject, they are an important and important element affecting the security of the wider cultural heritage.

BIBLIOGRAFIA

Źródła

Dekret z dnia 7 lutego 1919 r. o organizacji archiwów państwowych i opiece nad archiwaliami, *Dziennik Praw Państwa Polskiego* z 1918 r., nr 16, poz. 36.

Dekret z dnia 29 marca 1951 r. o archiwach państwowych, *Dz.U.* z 1951 r., nr 19, poz. 149.

Dokumenty i materiały z posiedzeń Polskiego Komitetu Doradczego w latach 2004-2005, red. K. Sałaciński, K. Niciński, L. Lipov, Warszawa 2005.

Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 20 października 2015 r. w sprawie klasyfikowania i kwalifikowania dokumentacji, przekazywania materiałów archiwalnych do archiwów państwowych i brakowania dokumentacji niearchiwalnej, *Dz.U.* z 2015 r., poz. 1743.

Reskrypt Rady Regencyjnej Królestwa Polskiego z dnia 31 lipca 1918 r. o organizacji archiwów państwowych i opiece nad archiwaliami, w: S. Sierpowski, D. Matelski, *Dzieje archiwistyki polskiej. Wybór źródeł*, Poznań 1988.

Ustawa z dnia 14 czerwca 1960 r. Kodeks postępowania administracyjnego, t.j. *Dz.U.* z 2016 r., poz. 23 ze zm.

Ustawa z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach, t.j. *Dz.U.* z 2018 r., poz. 217.

Literatura

Archiwa polskie zagrożone, Warszawa 1939.

Bzinkowski R., *Podstawowe zasady ochrony dóbr kultury na terytorium Polski*, w: *Edukacja obywatelska w wojsku. Prawo w konflikcie zbrojnym* 16, red. P. Żarkowski, Warszawa 2006.

Ciesielski J., *Losy polskich archiwaliów wojskowych po 1 września 1939 r.*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” nr 1 (1992).

Dudzikowski P., *O profilaktyce i zabezpieczaniu materiałów archiwalnych czyli elementarz, poradnik i przewodnik dla renowatorów, bibliotekarzy i archiwistów*, Warszawa 2010.

Edukacja obywatelska w wojsku. Ochrona dóbr kultury w czasie pokoju oraz zagrożenia wojennego w działaniach Wojska Polskiego 17, red. R. Bzinkowski, Warszawa 2007.

Jabłońska M., *Dokumentacja specjalna w archiwach. Opis tradycyjny i komputerowy*, Toruń 2011.

Konstankiewicz M., Niewęgłowski A., *Narodowy zasób archiwalny i archiwa. Komentarz*, Warszawa 2016.

- Majewski P., *Wojna i kultura. Instytucje kultury polskiej w okupacyjnych realiach Generalnego Gubernatorstwa 1939-1945*, Warszawa 2005.
- Matusak P., *Edukacja i kultura Polski Podziemnej 1939-1945*, Siedlce 1997.
- Matuszak T., *Misja, wizja i strategia – rzecz o zarządzaniu i funkcjonowaniu archiwów*, w: *Nowe funkcje archiwów*, red. I. Mamczak-Gadkowska, K. Strykowski, Poznań 2015.
- Matuszak T., *Archiwa państwowe II Rzeczypospolitej – podstawy prawne i organizacja*, w: *Różne oblicza historii. Studia i szkice*, red. J. R. Budziński, T. Matuszak, Piotrków Trybunalski 2012.
- Matuszak T., *Archiwa państwowe w okresie II wojny światowej*, w: *Militarne i polityczne aspekty udziału Polski w II wojnie światowej*, Tomaszów Mazowiecki 2009.
- Matuszak T., *Archiwalia piotrkowskie w czasie I wojny światowej*, „Piotrkowskie Zeszyty Historyczne” nr 7-8 (2005-2006).
- Matuszak T., *Archiwum Państwowe w Piotrkowie Trybunalskim 1919-1951*, Piotrków Trybunalski – Radzyń Podlaski 2009.
- Matuszak T., *Prawne aspekty ochrony archiwaliów a trudna rzeczywistość. Uwagi na marginesie funkcjonowania archiwów państwowych w II Rzeczypospolitej*, w: *Ochrona dóbr kultury w rozwoju historycznym*, red. M. Różański, Olsztyn 2017.
- Matuszak T., *Rola i zadania strażnika pamięci – pomiędzy tradycją a współczesnością*, w: *Ochrona dóbr kultury. Aktualne wyzwania*, red. M. Różański, N. Kasperek, Łódź 2016.
- Polski słownik archiwalny*, red. A. Bachulski, K. Konarski, A. Wolff, Warszawa 1952.
- Polski słownik archiwalny*, red. W. Maciejewska, Warszawa 1974.
- Prawna ochrona dóbr kultury*, red. T. Gardocka, J. Sobczak, Toruń 2009.
- Prawo archiwalne. Stan aktualny i perspektywy zmian. Materiały z międzynarodowej konferencji, Toruń 20-21 kwietnia 2007 r.*, red. H. Robótka, Toruń 2007.
- Stażewski M., *Niemiecka polityka archiwalna na ziemiach polskich włączonych do Rzeszy 1939-1945*, Warszawa – Łódź 1991.
- Suchodolski W., *Ze wspomnień archiwisty*, w: *Walka o dobrą kulturę. Warszawa 1939-1945*, red. S. Lorentz, t. 1, Warszawa 1970.
- Suchodolski W., *Archiwa polskie za okupacji (1939-1945)*, „Archeion” nr 17 (1948).
- Zasady postępowania z materiałami archiwalnymi. Ochrona zasobu archiwalnego*, red. M. Borowski, A. Czajka, A. Michaś, Warszawa 2011.

Monika Nowikowska

Konrad Walczuk

Akademia Sztuki Wojennej w Warszawie

GRANICE UPRAWNIEN BIBLIOTEK DO UDOSTĘPNIANIA UTWORÓW W ŚWIELE ART. 28 PRAWA AUTORSKIEGO

LIMITS OF LIBRARY LICENSE TO SHARE WORKS IN THE LIGHT OF ART. 28 OF THE COPYRIGHT ACT

1. Wstęp

Biblioteka, jako instytucja służąca gromadzeniu i udostępnianiu zbiorów bibliotecznych, spełnia podstawową rolę w zagwarantowaniu obywatelom dostępu do informacji, powszechnie traktowanej jako dobro publiczne¹. W doktrynie trafnie się wskazuje, że biblioteki, podobnie jak muzea czy archiwa, należą do tzw. instytucji pamięci (*memory institutions, heritage institutions*)². Wszystkie one, jako instytucje pamięci, przy uwzględnianiu swojej specjalizacji, są zobowiązane do wypełniania funkcji systematycznego tworzenia zbioru istotnych dla kultury dokumentów, ich przechowywania i udostępniania innym podmiotom. Zagadnienie uprawnienia bibliotek do udostępniania utworów zostało uregulowane w sposób szczegółowy w ustawie z dnia 4 lutego 1994 r. o prawie autorskim i prawach pokrewnych³. Zgodnie z dyspozycją art. 28 pr.aut. biblioteki mogą używać, w zakresie swoich zadań statutowych, egzemplarze utworów rozpowszechnionych, wielokrotnie utwory znajdujące się we własnych zbiorach w celu uzupełnienia, zachowania lub ochrony tych zbiorów, udostępniać zbiory dla celów badawczych lub poznawczych za pośrednictwem końcówek systemu informatycznego (terminali) znajdujących się na terenie tych jednostek.

Generalną zasadą przyjętą przez ustawodawcę wobec bibliotek w prawie autorskim jest ograniczenie praw twórców, na rzecz prowadzonej przez biblioteki działalności. Instytucja dozwolonego użytku publicznego zbiorów pozwala na przechowywanie i udostępnianie utworów osobom trzecim

¹ B. Jewuła, S. Stanisławska-Kloc, *Prawo autorskie a działalność bibliotek (licencje dla bibliotek z art. 28 ust. 1 pr.aut. i pr. pokr.)*, „Prace z Prawa Własności Intelektualnej” nr 102 (2008), s. 117.

² T. Dreier (i in.), *Muzea, biblioteki i archiwa w Unii Europejskiej – głos za rozszerzeniem zakresu dozwolonego użytku*, „Prace z Prawa Własności Intelektualnej” nr 118 (2012), s. 6.

³ Dz.U. z 2017 r., poz. 880 ze zm. (cyt.: pr.aut.).

w ramach prowadzonej działalności⁴. W ten sposób biblioteki zostały zwolnione z kosztów i innych obciążeń związanych z koniecznością uzyskiwania zezwolenia twórcy na korzystanie z utworu⁵. W literaturze przedmiotu powszechnie przyjmuje się, że przepis art. 28 pr.aut. stanowi swego rodzaju gwarancję działalności bibliotek, usuwa bariery w dostępie do informacji, statuuje na rzecz bibliotek szczególne uprawnienia w ramach tzw. dozwolonego użytku publicznego utworów⁶. Uzasadnienie wprowadzenia ułatwień dla prowadzonej przez biblioteki działalności kosztem ograniczenia praw twórców argumentuje się doniosłym znaczeniem funkcjonowania bibliotek dla interesu publicznego. Z drugiej strony zauważa się, że uprzywilejowanie w tym zakresie bibliotek pozwala także twórcom dotrzeć do szerokiego grona odbiorców.

Celem artykułu jest próba określenia granic uprawnień bibliotek w zakresie udostępniania utworów. Analiza treści art. 28 pr.aut. wymaga odrębnego omówienia wszystkich postaci eksploatacji utworów przez biblioteki: tj. użyczenia, zwielokrotniania oraz udostępniania⁷. Zagadnieniem, które wymaga analizy, jest także problem świadczenia nowych form usług bibliotecznych w środowisku cyfrowym. Takie zjawiska jak Internet, digitalizacja utworów, nowoczesne formy zwielokrotniania utworów, wymagają od bibliotek sięgania do technologii informatycznych, co pozwala na tworzenie zasobów bibliotecznych *on-line* oraz cyfrowych kopii, które znacznie ułatwiają przekaz utworów. Zastanowienia także wymaga, czy z punktu widzenia prawa autorskiego istnieje wystarczająca swoboda dla działań podejmowanych przez biblioteki w kontekście cyfryzacji.

2. Kryterium przedmiotu dozwolonego użytku

Ustawodawca, jako przedmiot dozwolonego użytku określonego w art. 28 ust. 1 pr.aut., wskazuje utwór rozpowszechniony oraz zbiory biblioteczne. Definicja utworu rozpowszechnionego został zawarta w art. 6 ust. 1 pkt 3 pr.aut., zgodnie z którym utworem rozpowszechnionym jest utwór, który za zezwoleniem twórcy został w jakikolwiek sposób udostępniony publicznie. Rozpowszechnienie utworu należy wyraźnie odróżnić od opublikowania utworu, które oznacza zezwolenie twórcy

⁴ Wyrok SO w Poznaniu z dnia 29 października 2014 r., IX GC 699/12, Lex 1729297.

⁵ K. Siewicz, *Propozycja nowelizacji prawa autorskiego w zakresie działalności bibliotek*, „Prace z Prawa Własności Intelektualnej” nr 122 (2013), s. 54.

⁶ Zob. szerzej: B. Jewuła, S. Stanisławska-Kloc, *Prawo autorskie...*, s. 117; A. Niewęglowski, *Prawnoautorskie aspekty udostępniania utworów w działalności bibliotek*, „Prace z Prawa Własności Intelektualnej” nr 115 (2012), s. 70; K. Siewicz, *Propozycja...*, s. 54 i n.; T. Dreier (i in.), *Muzea...*, s. 5 i n.; Z. Zawadzka, *Autorskie prawa majątkowe. Ograniczenie treści autorskich praw majątkowych*, w: *Prawo własności intelektualnej*, red. J. Sieńczyło-Chlabicz, Warszawa 2018, s. 166-168; E. Laskowska, *Dozwolony użytek publiczny*, w: *Prawo autorskie. System prawa prywatnego*, t. 13, red. R. Barta, Warszawa 2017, s. 641; A. Kurowska, *Problem implementacji dyrektywy 2006/115/WE w zakresie public lending right*, „Prace z Prawa Własności Intelektualnej” nr 105 (2009), s. 60 i n.

⁷ J. Barta, R. Markiewicz, *Prawo autorskie*, Warszawa 2016, s. 258; R. Markiewicz, *Kilka uwag o dozwolonym użytku w prawie autorskim*, „Prace z Prawa Własności Intelektualnej” 2015, z. 128, s. 5 i n.

na zwielokrotnienie utworu udostępnionego publicznie⁸. Definicja utworu opublikowanego przyjęta przez ustawodawcę w art. 6 ust. 1 pkt 1 pr.aut. sprowadza jego rozumienie do tzw. utworu wydanego. W tym znaczeniu, pojęcie utworu rozpowszechnionego jest znacznie szersze niż pojęcie utworu opublikowanego.

W literaturze przedmiotu dodatkowo wskazuje się, że utwór rozpowszechniony jest to utwór, który:

- został udostępniony publicznie – co oznacza, że każdy użytkownik ma możliwość dostępu do niego;
- został udostępniony w jakiegokolwiek formie – co oznacza, że rozpowszechnienie może nastąpić w każdy sposób, który umożliwia szerszemu gronu zapoznanie się z treścią utworu. Jako przykład formy rozpowszechnienia utworu można wskazać publiczne wykonanie utworu⁹, inscenizację teatralną¹⁰, wygłoszenie referatu, opublikowanie książki;
- został udostępniony przez twórcę lub za jego zezwoleniem – co oznacza, że zgoda stanowi element *sine qua non* uznania statusu utworu za rozpowszechniony. Brak tej zgody pozwala jedynie na uznanie faktu udostępnienia utworu, ale nie jego rozpowszechnienia¹¹. Jak trafnie zauważa Adrian Niewęglowski, jeżeli warunek rozpowszechnienia utworu za zgodą twórcy jest zachowany, to z utworu udostępnionego publicznie można korzystać w ramach dozwolonego użytku także w formach, w których nie był on jeszcze rozpowszechniony¹².

Zofia Zawadzka dodatkowo wskazuje, że przesłankami uznania utworu za rozpowszechniony są: publiczne udostępnienie utworu i zezwolenie twórcy na publiczne udostępnienie. Obie przesłanki muszą być spełnione łącznie. Zamieszczenie utworu w Internecie stanowi jego publiczne udostępnienie. Zamieszczenie to musi jednak nastąpić za zgodą twórcy, aby możliwe było korzystanie z utworu w ramach dozwolonego użytku. Brak zgody twórcy na publiczne udostępnienie utworu skutkuje nielegalnością działań zmierzających np. do jego skopiowania i zapisania w pamięci komputera, nawet na własny użytek osobisty.

⁸ S. Stanisławska-Kloc, *Komentarz do art. 28 pr.aut. (w:) Prawo autorskie i prawa pokrewne, Komentarz*, red. D. Flisak, Warszawa 2015, s. 426.

⁹ A. Barta, R. Markiewicz, *Prawo autorskie*, Warszawa 2016, s. 39.

¹⁰ Wyrok SN z dnia 27 sierpnia 2013 r., II UK 26/13, Lex 1379926.

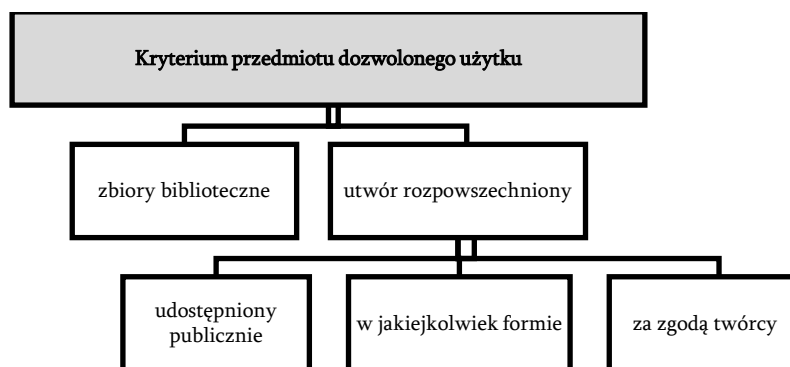
¹¹ A. Niewęglowski, *Prawnoautorskie...*, s. 76-77.

¹² *Ibidem*, s. 77.

Drugim pojęciem, które wyznacza przedmiot dozwolonego użytku utworów przez biblioteki, jest zbiór biblioteczny. Należy podkreślić, że ustawodawca w ustawie o prawie autorskim i prawach pokrewnych nie zdefiniował tego pojęcia. Powszechnie przyjmuje się, że są to wszystkie zasoby utworów, którymi dysponuje biblioteka. Na gruncie ustawy z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach¹³, zdefiniowane zostało pokrewne pojęcie, mianowicie „materiały biblioteczne”. Zgodnie z art. 5 uob są to w szczególności dokumenty zawierające utrwalony wyraz myśli ludzkiej, przeznaczone do rozpowszechniania, niezależnie od nośnika fizycznego i sposobu zapisu treści, a zwłaszcza: dokumenty graficzne (piśmiennicze, kartograficzne, ikonograficzne i muzyczne), dźwiękowe, wizualne, audiowizualne i elektroniczne. Wydaje się, że zbyt dużym uproszczeniem byłoby przeniesienie rozumienia materiałów bibliotecznych w rozumieniu ustawy o bibliotekach na grunt ustawy o prawie autorskim i prawach pokrewnych. Materiał biblioteczny nie jest bowiem związany z definicją utworu.

Reasumując, można stwierdzić, że przedmiotem dozwolonego użytku określonego w art. 28 ust. 1 pr.aut. jest utwór rozpowszechniony oraz zbiory biblioteczne, przy czym utwór rozpowszechniony jest to utwór udostępniony publicznie, w jakiegokolwiek formie, za zgodą twórcy (ryc. 1).

Ryc. 1. Przedmiot dozwolonego użytku.

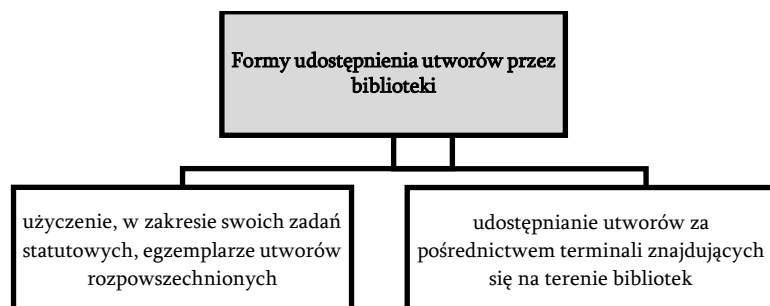

3. Kryterium formy (sposobu) udostępniania utworów

Dyspozycja art. 28 ust. 1 pr.aut. dopuszcza możliwość dwojakiego rodzaju udostępnienia utworów przez biblioteki (ryc. 2). Po pierwsze, biblioteka może użyczać, w zakresie swoich zadań statutowych, egzemplarze utworów rozpowszechnionych. Jest to tzw. tradycyjna forma wypożyczania książek. Druga forma polega na udostępnianiu utworów za pośrednictwem terminali znajdujących się na terenie bibliotek.

¹³ Dz.U. z 2018 r., poz. 574 (cyt.: uob).

Ryc. 2. Formy udostępnienia utworu.

Na podstawie art. 28 ust. 1 pr.aut. biblioteki mogą użyczać, w zakresie swoich zadań statutowych, egzemplarze utworów rozpowszechnionych. Udostępnianie utworów w tej formie charakteryzuje nieodpłatność udostępnienia egzemplarza utworu oraz związek z działalnością statutową biblioteki.

Udostępnienie może następować tylko nieodpłatnie. W doktrynie wskazuje się, że przesłanka nieodpłatności może być rozumiana w dwojaki sposób. Po pierwsze, na biblioteki nie nałożono obowiązku przekazywania na rzecz autorów wynagrodzenia z tytułu korzystania z ich utworów. Po drugie, nieodpłatny charakter ma udostępnianie utworów czytelnikom¹⁴. Nieodpłatność została także wyraźnie zastrzeżona w art. 14 ust. 1 uob, zgodnie z którym usługi bibliotek publicznych są ogólnie dostępne i bezpłatne. Nieodpłatności udostępnienia utworu nie można wiązać z zapłatą kary z tytułu nieterminowego zwrotu egzemplarza na mocy obowiązującego regulaminu w bibliotece.

Użyczenie egzemplarza utworu przez biblioteki należy interpretować zgodnie ze znaczeniem tego pojęcia przyjętym na gruncie kodeksu cywilnego¹⁵. Zgodnie z art. 710 kc, przez użyczenie rozumie się umowę, na mocy której użyczający zobowiązuje się zezwolić biorącemu, przez czas oznaczony lub nie oznaczony, na bezpłatne używanie oddanej mu w tym celu rzeczy. Pojęcie użyczenia w prawie cywilnym mieści w sobie zarówno element nieodpłatności, jak i element udostępnienia rzeczy – egzemplarza utworu¹⁶. Należy podkreślić, że użyczenie egzemplarza utworu przez biblioteki w praktyce może obejmować nie tylko przeniesienie posiadania egzemplarza na określoną osobę, tzw. klasyczna forma wypożyczenia, ale także wystawienie egzemplarza dzieła w bibliotece tak, że pozostaje ono w jej posiadaniu, tj. nie jest wydawane określonemu użytkownikowi, ale jest dostępne.

Wydaje się, że na podstawie art. 28 pr.aut. biblioteki nie mogą dokonywać internetowych wypożyczeń cyfrowych wersji utworów *on-line*. Wynika to z faktu, że dyspozycja art. 28 pr.aut. wyraźnie

¹⁴ B. Jewuła, S. Stanisławska-Kloc, *Prawo autorskie...*, s. 128.

¹⁵ Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. Kodeks cywilny, t.j. Dz.U. z 2017 r., poz. 459 ze zm. (cyt.: kc).

¹⁶ A. Niewęglowski, *Prawnoautorskie...*, s. 80.

wskazuje na udostępnienie egzemplarza, czyli materialnego nośnika, np. papier, płyta CD czy DVD. Przedmiotem udostępnienia może być zatem egzemplarz utworu, który został utrwalony na materialnym nośniku. Jak trafnie wskazują Beata Jewuła i Sybilla Stanisławska-Kloc, inne usługi, jak internetowe wypożyczanie, będą mogły odbywać się na podstawie odrębnych umów zawieranych pomiędzy biblioteką a autorami¹⁷.

Drugie kryterium – związek korzystania przez biblioteki z dozwolonego użytku z zadaniami statutowymi – należy łączyć z realizacją zadań, do których powołane zostały biblioteki. Szczegółowe zasady funkcjonowania bibliotek zostały uregulowane w uob. Biblioteki, jak również ich zbiory, są dobrem narodowym, tworzone w celu zachowania dziedzictwa narodowego, organizują i zapewniają dostęp do zasobów dorobku nauki i kultury polskiej¹⁸. Zgodnie z art. 4 uob, do podstawowych zadań bibliotek należy: gromadzenie, opracowywanie, przechowywanie i ochrona materiałów bibliotecznych oraz obsługa użytkowników, przede wszystkim udostępnianie zbiorów oraz prowadzenie działalności informacyjnej, zwłaszcza informowanie o zbiorach własnych, innych bibliotek, muzeów i ośrodków informacji naukowej, a także współdziałanie z archiwami w tym zakresie. Do zadań bibliotek może ponadto należeć prowadzenie działalności bibliograficznej, dokumentacyjnej, naukowo-badawczej, wydawniczej, edukacyjnej, popularyzatorskiej i instrukcyjno-metodycznej. Możliwość skorzystania z dozwolonego użytku określonego w art. 28 pr.aut. powstaje zatem w takich granicach, w jakich użytek ten mieści się w statutowej działalności bibliotek. Działalność statutową należy więc łączyć z realizacją zadań, do których powołane są biblioteki.

Drugim sposobem udostępniania utworów – obok użyczenia egzemplarzy – jest udostępnianie w formie elektronicznej za pośrednictwem terminali. Udostępnianie utworów w tej formie charakteryzuje znajdowanie się terminala na terenie działalności biblioteki, a także cel udostępnienia utworów – poznawczy lub badawczy.

Dyspozycja art. 28 ust. 1 pkt 3 pr.aut. wskazuje, że biblioteki mogą udostępniać zbiory dla celów badawczych lub poznawczych za pośrednictwem końcówek systemu informatycznego (terminali) znajdujących się na terenie tych jednostek. Warunkiem udostępnienia jest jednak, aby terminal

¹⁷ B. Jewuła, S. Stanisławska-Kloc, *Prawo autorskie...*, s. 130.

¹⁸ M. Karpiuk, *Biblioteki jako instytucje powołane do ochrony dziedzictwa narodowego*, w: *Prawo bezpieczeństwa kulturowego*, K. Chałubińska-Jentkiewicz, M. Karpiuk, K. Zalasńska, Siedlce 2016, s. 55.

znajdował się nie tyle na terenie działalności biblioteki, co w obiekcie, w którym ta działalność jest prowadzona, a udostępnienie następowało w celach badawczych lub naukowych.

Drugim warunkiem, jest cel poznawczy lub badawczy, któremu ma służyć udostępnianie przez biblioteki utworów. W literaturze przedmiotu podnosi się, że z punktu widzenia działalności bibliotek, nie dysponują one skutecznymi środkami do ustalania i oceny, jaki jest faktyczny cel korzystania z utworu przez użytkownika¹⁹. Jak trafnie zauważa Adrian Niewęglowski, w praktyce biblioteki, chcąc uczynić zadość wymaganiom ustawowym, wprowadzają rozwiązania polegające na udostępnianiu utworu tylko studentom i pracownikom naukowym danej uczelni czy przyjmowaniu od użytkowników oświadczeń o korzystaniu z utworów w celach naukowych²⁰, co w sposób oczywisty nie ułatwia korzystania ze zbiorów bibliotecznych.

Analiza art. 28 pkt 3 pr.aut. pozwala stwierdzić, że ustawodawca polski w sposób prawidłowy określił cel, jakiemu powinno służyć udostępnianie zbiorów przez biblioteki. Nie chodzi przy tym o to, aby biblioteka kontrolowała, czy użytkownik nie narusza prawa, czy ponosiła z tego tytułu odpowiedzialność. Nie wydaje się również właściwe wyprowadzanie z treści analizowanego przepisu obowiązku bibliotek do przeciwdziałania naruszeniom przez użytkowników. Należy podkreślić, że podstawową rolą bibliotek jest udostępnianie materiałów. Instytucja dozwolonego użytku umożliwia bibliotekom wypełnianie ich podstawowej roli, jako instytucji będącej gwarantem dostępu do wiedzy, nie zaś funkcji cenzora. Tym samym, dyspozycji art. 28 pkt 3 pr.aut. nie można odczytywać jako prawnego ograniczenia w udostępnianiu utworów przez biblioteki, a jedynie deklarację ustawodawcy, który nie pozwala na czynienie z tzw. przywileju bibliotecznego narzędzia, pozwalającego na osiąganie korzyści osobom trzecim kosztem twórców.

4. Zwielokrotnianie utworów i digitalizacja zbiorów w świetle art. 28 pr.aut.

Oddzielnego omówienia wymaga sposób korzystania z utworu, jakim jest zwielokrotnienie. Jest to sporządzenie egzemplarzy w celu uzupełnienia, zachowania lub ochrony własnych zbiorów. Wydaje się, że nie jest to jedna z form udostępnienia utworów przez biblioteki, gdyż zwielokrotnianie dokonywane jest przez bibliotekę dla niej samej, nie zaś dla użytkowników (czytelników)²¹. Sporządzanie egzemplarzy rozpowszechnionych utworów może odbywać się z wykorzystaniem każdej

¹⁹ K. Siewicz, *Propozycja...*, s. 59; A. Niewęglowski, *Prawnoautorskie...*, s. 84.

²⁰ *Ibidem*, s. 84.

²¹ S. Stanisławska-Kloc, *Komentarz do art. 28 pr.aut.*, w: *Prawo autorskie i prawa pokrewne. Komentarz*, red. D. Flisak, Warszawa 2015, s. 435-436.

techniki, każdego sposobu zwielokrotnienia, który prowadzi do powstania nowego egzemplarza. W konsekwencji należy uznać, że wskazana przez ustawodawcę instytucja daje uprawnienie do sporządzenia zarówno kopii analogowych, jak i cyfrowych²².

Uprawnienie do zwielokrotniania utworów rozpowszechnionych może być dokonywane podczas realizacji jednego z trzech enumeratywnie wskazanych celów: uzupełniania, zachowania i ochrony zbiorów.

Spory w doktrynie dotyczą sporządzania dopuszczalnej ilości kopii. Ustawodawca nie określił ilości i rodzaju kopii, sporządzanych na podstawie licencji. Beata Jewuła i Sybilla Stanisławska-Kloc wskazują, że sporządzonych kopii może być wyjątkowo więcej niż jedna, o ile jest to uzasadnione celem, np. sporządzenie dwóch nieprzeznaczonych do udostępniania egzemplarzy w celu zachowania zbiorów²³. Elżbieta Traple podkreśla, że nowa kopia powinna zastąpić wcześniejszy egzemplarz, ponieważ w obrocie powinno być zawsze tyle samo egzemplarzy²⁴.

Powstaje pytanie, czy dla uzupełnienia własnych zbiorów poprzez zwielokrotnianie można korzystać tylko z własnych, już posiadanych przez bibliotekę egzemplarzy, czy także pozyskanych z zewnątrz. Janusz Barta i Ryszard Markiewicz wskazują, że chodzi tu o utwory, które się znajdują we własnych zbiorach biblioteki. Uzupełnienie nie może bowiem prowadzić do zwiększenia liczby egzemplarzy utworów i powiększania zbiorów odpowiednio użyczanych i udostępnianych czytelnikom²⁵.

Problematyka zwielokrotniania utworów oraz ich digitalizacji przez biblioteki została także unormowana w Zielonej Księdze „Prawo autorskie w gospodarce opartej na wiedzy”. Księga w zamierzeniu ma na celu zachęcenie do publicznej debaty nad najlepszymi sposobami rozpowszechniania w środowisku *on-line* wiedzy związanej z badaniami, nauką i edukacją. Jak wskazują twórcy Zielonej Księgi, istnieje pilna potrzeba promowania swobodnego przepływu wiedzy i innowacji, jako *piątej swobody* na jednolitym rynku.

W przypadku bibliotek zauważono dwa główne problemy: wytwarzanie cyfrowych kopii materiałów przechowywanych w kolekcjach bibliotecznych oraz dostarczanie tych kopii użytkownikom

²² P. Ślęzak, *Objaśnienia do art. 28 pr.aut.*, w: *Ustawa o prawie autorskim i prawach pokrewnych. Komentarz*, red. P. Ślęzak, Warszawa 2017, s. 282.

²³ B. Jewuła, S. Stanisławska-Kloc, *Prawo autorskie...*, s. 133.

²⁴ E. Traple, *Komentarz do art. 28 pr.aut.*, w: *Prawo autorskie i prawa pokrewne. Komentarz*, J. Barta (i in.), Warszawa 2005, s. 342.

²⁵ J. Barta, R. Markiewicz, *Prawo autorskie*, Warszawa 2016, s. 259-260.

drogą elektroniczną. Digitalizacja utworów może służyć dwojakiemu celowi: ochronie treści dla przyszłych pokoleń oraz udostępnianiu ich *on-line* użytkownikom. Należy wskazać, że zwielokrotnianie jest dozwolone tylko w szczególnych przypadkach, które obejmują czynności konieczne do ochrony utworów znajdujących się w katalogach bibliotecznych. Polskie przepisy regulujące wyjątek na rzecz bibliotek nie precyzują takich kwestii jak dopuszczalność zmiany formy zapisu czy liczby kopii.

Twórcy Zielonej Księgi wskazują także, że w ostatnich latach wzrosło zainteresowanie bibliotek nie tylko ochroną utworów za pomocą digitalizacji, ale również udostępniania ich użytkownikom *on-line*. Dzięki udostępnieniu utworów *on-line*, naukowcy nie musieliby udawać się do bibliotek, a mogliby swobodnie wyszukiwać i odczytywać informacje w Internecie.

W polskim ustawodawstwie biblioteki są beneficjentami trzech przywilejów (wyjątków):

- prawa do użyczenia utworów, w zakresie swoich zadań statutowych;
- prawa do publicznego udostępniania utworów za pośrednictwem terminali znajdujących się na terenie bibliotek;
- wąskiego prawa do zwielokrotniania utworów.

Dyspozycja art. 28 pr.aut. nie uprawnia bibliotek do internetowych wypożyczeń cyfrowych wersji utworów *on-line*. Digitalizacja utworu jest powiązana z prawem do jego zwielokrotnienia. Natomiast przekazanie utworu w postaci cyfrowej jest rodzajem udostępnienia utworu. Jak trafnie zauważa Adrian Niewęglowski, czynności te powinny wymagać uprzedniej zgody podmiotów praw autorskich. Tworzenie bibliotek cyfrowych, digitalizowanie utworów i udostępnianie ich *on-line*, powinno stanowić inspirację dla nowych rozwiązań prawnych. Wydaje się, że obowiązujące regulacje z zakresu dozwolonego użytku w nowym środowisku cyfrowym są niewystarczające.

5. Zakończenie

Podsumowując przedmiotowe rozważania, można stwierdzić, że licencja z art. 28 pr.aut. została skonstruowana pod kątem potrzeb konkretnych podmiotów, określanych mianem instytucji pamięci,

takich jak archiwa, szkoły czy biblioteki. Tylko te podmioty są upoważnione do skorzystania z instytucji dozwolonego użytku²⁶.

Poruszone w artykule zagadnienie dotyczyło próby określenia granic uprawnień bibliotek w zakresie udostępniania utworów. Analiza przedstawionego wyżej problemu prowadzi do następujących wniosków:

Granice uprawnień bibliotek w zakresie udostępniania utworów wyznacza kryterium przedmiotu dozwolonego użytku. Przedmiotem dozwolonego użytku może być wyłącznie utwór rozpowszechniony oraz zbiory biblioteczne. Termin utwór rozpowszechniony należy rozumieć jako utwór udostępniony publicznie, w jakiegokolwiek formie, za zgodą twórcy.

Drugim kryterium wyznaczającym granice dozwolonego udostępniania utworów przez biblioteki jest forma ich udostępniania. Biblioteki mogą użyczać, w zakresie swoich zadań statutowych, egzemplarze utworów rozpowszechnionych oraz udostępniać utwory za pośrednictwem terminali znajdujących się na terenie bibliotek.

Użyczanie utworów musi pozostawać w związku z działalnością statutową biblioteki oraz być nieodpłatne. Udostępnianie utworów za pośrednictwem terminali może odbywać się wyłącznie w celach poznawczych lub badawczych a terminale muszą znajdować się na terenie biblioteki.

Działalność bibliotek styka się z prawem autorskim w bardzo istotnym zakresie. Materiały biblioteczne są utworami w rozumieniu prawa autorskiego. Czynności wykonywane przez biblioteki w ramach działalności statutowej, gdyby nie przepisy o dozwolonym użytku, mogłyby stanowić wkroczenie w zakres wyłączności, jakie prawo autorskie przyznaje twórcom.

Niezwykle ważne, z punktu widzenia właściwego funkcjonowania bibliotek, jest świadczenia nowych form usług w środowisku cyfrowym. Nie ulega wątpliwości, że dzięki nowym technologiom biblioteki mogą spełniać swoje funkcje o wiele bardziej skutecznie niż wcześniej. W zakresie udostępniania utworów ustawodawca odróżnia obiekty analogowe od cyfrowych. Udostępnianie analogowe przedmiotów zbiorów bibliotecznych nie stwarza z reguły problemów z zakresu prawa autorskiego. Inaczej wygląda to w odniesieniu do cyfrowych przedmiotów należących do zbioru. Wykazano, że prawo autorskie nie gwarantuje wystarczającej swobody dla działań podejmowanych przez

²⁶ E. Traple, *Komentarz...*, s. 342.

biblioteki w kontekście cyfryzacji. Na podstawie art. 28 pr.aut. biblioteki nie mogą dokonywać internetowych wypożyczeń cyfrowych wersji utworów *on-line*. Wypożyczanie takie może jednak odbywać się na podstawie odrębnych umów zawieranych pomiędzy biblioteką a autorami. Nie gwarantuje to czytelnikom dostępu do zbiorów bibliotecznych w miejscu i czasie wybranym przez nich.

Z drugiej strony należy pamiętać, że uprawnienie instytucji pamięci do stosowania techniki cyfrowej i korzystania z Internetu w celu udostępniania zbiorów może pozostawać w konflikcie z interesami twórców, względnie właścicieli praw. Podmioty te bowiem na runku komercyjnym, obok bibliotek, sprzedają kopie przedmiotów znajdujących się w zbiorach. Zbyt szeroka licencja mogłaby doprowadzić do sytuacji, w której biblioteki udostępniałyby chronione prawem autorskim utwory chronione w sposób, który stanowiłby konkurencję dla komercyjnego ich użytkowania przez twórców. Naturalnie z pola widzenia nie można tracić interesów twórców i innych podmiotów uprawnionych. Nie chodzi bowiem o to, aby pozwolić bibliotekom na publiczne udostępnianie dzieł chronionych prawami autorskimi w pełnym zakresie i w sposób, który naruszałby interes twórców. Przedstawione rozważania powinny zachęcić do szerszej dyskusji i refleksji nad bardziej efektywnym zapewnieniem bibliotek świadczenia nowych form usług w środowisku cyfrowym.

Summary

The article presents the problem of sharing of works within library activities, so-called library license. The purpose of the article is to provide in-depth reflections on the essence and importance of providing information. On the other hand, the issues raised demonstrate the need for the protection of copyrights of people, whose works are made available free of charge by libraries. Authors focuses on the analysis of concepts of limits of library rights in the field of access to works, as well as the problem of providing new forms of library services in the digital environment. The article is preliminary to the future research in that domain.

BIBLIOGRAFIA

Źródła

Ustawa z dnia 4 lutego 1994 r. o prawie autorskim i prawach pokrewnych, t.j. Dz.U. z 2017 r., poz. 880 ze zm.

Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. Kodeks cywilny, t.j. Dz.U. z 2017 r., poz. 459 ze zm.

Ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach, t.j. Dz.U. z 2018 r., poz. 574.

Wyrok SO w Poznaniu z dnia 29 października 2014 r., IX GC 699/12.

Wyrok SN z dnia 27 sierpnia 2013 r., II UK 26/13.

Literatura

Barta J., Markiewicz R., *Prawo autorskie*, Warszawa 2016.

Dreier T. (i in.), *Muzea, biblioteki i archiwa w Unii Europejskiej – głos za rozszerzeniem zakresu dozwolonego użytku*, „Prace z Prawa Własności Intelektualnej” nr 118 (2012).

Jewuła B., Stanisławska-Kloc S., *Prawo autorskie a działalność bibliotek (licencje dla bibliotek z art. 28 ust. 1 pr. aut. i pr. pokr.)*, „Prace z Prawa Własności Intelektualnej” nr 102 (2008).

Karpiuk M., *Biblioteki jako instytucje powołane do ochrony dziedzictwa narodowego*, w: Chałubińska-Jentkiewicz K., Karpiuk M., Zalasinska K., *Prawo bezpieczeństwa kulturowego*, Siedlce 2016.

Kurowska A., *Problem implementacji dyrektywy 2006/115/WE w zakresie public lending right*, „Prace z Prawa Własności Intelektualnej” nr 105 (2009). s. 60-75.

Laskowska E., *Dozwolony użytek publiczny*, w: *Prawo autorskie. System prawa prywatnego*, t. 13, red. R. Barta, Warszawa 2017.

Markiewicz R., *Kilka uwag o dozwolonym użytku w prawie autorskim*, „Prace z Prawa Własności Intelektualnej” nr 128 (2015).

Niewęglowski A., *Prawnoautorskie aspekty udostępniania utworów w działalności bibliotek*, „Prace z Prawa Własności Intelektualnej” nr 115 (2012).

Siewicz K., *Propozycja nowelizacji prawa autorskiego w zakresie działalności bibliotek*, „Prace z Prawa Własności Intelektualnej” nr 122 (2013).

Stanisławska-Kloc S., *Komentarz do art. 28 pr. aut.*, w: *Prawo autorskie i prawa pokrewne. Komentarz*, red. D. Flisak, Warszawa 2015.

Ślęzak P., *Objaśnienia do art. 28 pr. aut.*, w: *Ustawa o prawie autorskim i prawach pokrewnych. Komentarz*, red. P. Ślęzak, Warszawa 2017.

Traple E., *Komentarz do art. 28 pr. aut.*, w: *Prawo autorskie i prawa pokrewne. Komentarz*, Barta J. (i in.), Warszawa 2005.

Zawadzka Z., *Autorskie prawa majątkowe. Ograniczenie treści autorskich praw majątkowych*, w: *Prawo własności intelektualnej*, red. J. Sieńczyło-Chlabicz,

Warszawa 2017.

Adrian Porwich

Uniwersytet Wrocławski

**ADMINISTRACYJNE KARY PIENIĘŻNE ZA NARUSZENIE PRZEPISÓW
W ZAKRESIE OPIEKI NAD ZABYTKAMI
– POSTĘP CZY REGRES W PRAWNEJ OCHRONIE ZABYTKÓW?**

**ADMINISTRATIVE PECUNIARY SANCTIONS FOR INFRINGEMENT
OF THE PROVISIONS ON CARE OF MONUMENTS
– PROGRESS OR REGRESS IN LEGAL PROTECTION OF MONUMENTS?**

1. Wstęp

Niezwykle ważnym aspektem funkcjonowania systemu prawnej ochrony zabytków jest jego efektywność, która wyraża się w stanie zachowania zabytków – w szczególności zabytków objętych ochroną prawną. Niejednokrotnie zachowanie obiektów o istotnej wartości zabytkowej zależy od szybkości i sprawności działania organów, a także nieuchronności zastosowania pewnych dolegliwości w przypadku działania bezprawnego. W tym kontekście zapewne należy odczytywać wprowadzenie do prawa ochrony zabytków instytucji administracyjnych kar pieniężnych, która w samej swojej istocie wzbudza kontrowersje.

2. Charakter prawny administracyjnych kar pieniężnych

Problematyka sankcji administracyjnych, w tym administracyjnych kar pieniężnych, budzi w nauce prawa administracyjnego wiele istotnych wątpliwości. Dotyczą one charakteru odpowiedzialności administracyjnej, relacji pomiędzy odpowiedzialnością administracyjną, a odpowiedzialnością karną oraz problemu charakteru, celów i funkcji administracyjnych kar pieniężnych, a także ich dopuszczalności z punktu widzenia gwarancji praw i wolności jednostki. W literaturze wskazuje się, że coraz powszechniejsze stosowanie administracyjnych kar pieniężnych prowadzi do przejmowania przez odpowiedzialność administracyjną funkcji, które uznawane były za charakterystyczne dla odpowiedzialności karnej¹. W tym kontekście uznaje się niekiedy, że stanowi ona próbę

¹ D. K. Nowicki, S. Peszkowski, *Kilka uwag o szczególnym charakterze administracyjnych kar pieniężnych*, w: *Administracyjne kary pieniężne w demokratycznym państwie prawa*, red. M. Błachucki, Warszawa 2015, s. 11.

uniknięcia reguł, które obowiązują w prawie karnym i prawie wykroczeń². Podnosi się także zarzuty braku uzasadnienia aksjologicznego dla administracyjnych kar pieniężnych, a jedynej przesłanki ich wprowadzania upatruje się w szybkości reakcji na stwierdzone naruszenie przepisów prawa administracyjnego³.

W pierwszej kolejności należy jednak wskazać na pojęcie administracyjnych kar pieniężnych. Na gruncie literatury podejmowane były liczne starania, aby w sposób kompleksowy ująć istotę administracyjnych kar pieniężnych. Wydaje się przeważać pogląd, że administracyjna kara pieniężna stanowi sankcję administracyjną, a zatem niekorzystny skutek naruszenia prawa, który może wynikać bezpośrednio z przepisów prawa albo stanowić konsekwencję działań podjętych w tym celu przez organy administracji publicznej⁴. W innym ujęciu, prezentowanym przez Iwonę Niżnik-Dobosz, sankcja administracyjna to „całokształt gwarancji prawnych zabezpieczających realizację postanowień prawa przez stworzenie pewnej dolegliwości podmiotowi, od którego zachowania zależy realizacja prawa”⁵. Wobec wielu definicji sankcji administracyjnych oraz administracyjnych kar pieniężnych, formułowanych zarówno w nauce prawa administracyjnego, jak i orzecznictwie sądów administracyjnych, pozytywnie należy ocenić sformułowanie definicji legalnej, wprowadzonej nowelizacją ustawy z dnia 14 czerwca 1960 r. Kodeks postępowania administracyjnego⁶. Przepis art. 189b kpa określa administracyjną karę pieniężną jako sankcję o charakterze pieniężnym, nakładaną w drodze decyzji administracyjnej przez organ administracyjny w następstwie naruszenia prawa polegającego na niedopełnieniu obowiązku albo naruszeniu zakazu ciążącego na osobie fizycznej, osobie prawnej albo jednostce organizacyjnej nieposiadającej osobowości prawnej.

Wprowadzenie działu IVa kpa, dotyczącego administracyjnych kar pieniężnych, sprawiło, że wiele wątpliwości, wyrażanych w literaturze, straciło na aktualności. Dotyczy to przede wszystkim zarzutów braku regulacji w zakresie dyrektyw wymiaru administracyjnych kar pieniężnych czy przedawnienia ich nałożenia, a także naruszenia zasady *ne bis in idem*. Niemniej wiele zauważonych

² T. Bojarski, *Z problematyki form odpowiedzialności na styku z odpowiedzialnością karną*, w: *Studia z prawa administracyjnego i nauki o administracji. Księga jubileuszowa dedykowana Prof. zw. dr. hab. Janowi Szreniawskiemu*, red. Z. Czarnik (i in.), Przemysł – Rzeszów 2011, s. 89.

³ D. K. Nowicki, S. Peszkowski, *Kilka uwag...*, s. 12.

⁴ M. Lewicki, *Pojęcie sankcji prawnej w prawie administracyjnym*, „Państwo i Prawo” nr 8 (2002), s. 66.

⁵ I. Niżnik-Dobosz, *Aksjologia sankcji w prawie administracyjnym*, w: *Sankcje administracyjne. Blaski i cienie*, red. M. Stahl (i in.), Warszawa 2011, s. 133.

⁶ T.j. Dz.U. z 2017 r., poz. 1257 (cyt.: kpa).

problemów, o charakterze doktrynalnym, pozostaje nierozstrzygnięta. Jednym z nich jest problem przynależności instytucji administracyjnych kar pieniężnych do prawa administracyjnego. Pogląd, że „do prawa administracyjnego nie należy nic, co należy do karania i zagrożenia nim określonych czynów”⁷, wyrażony przez Franciszka Longchamps stał się podstawą do kwestionowania administracyjnoprawnego charakteru kar pieniężnych. Przedstawiciele wskazanego poglądu uznają odpowiedzialność administracyjną za trzeci, obok odpowiedzialności za przestępstwa i odpowiedzialności za wykroczenia, rodzaj odpowiedzialności karnej *sensu largo*⁸. W szczególności zwraca się uwagę na podobieństwo administracyjnych kar pieniężnych do kary grzywny.

Wydaje się jednak, że przeważa pogląd o administracyjnych karach pieniężnych jako przejawie władztwa administracyjnego, a zatem instytucji przynależącej do prawa administracyjnego. Wskazuje się między innymi, że kary kryminalne stanowią konsekwencję negatywnej oceny moralnej czynu sprawy, podczas gdy administracyjne kary pieniężne nie posiadają tak głębokiego wymiaru etycznego⁹. Ponadto należy zauważyć, że odpowiedzialność administracyjna ma charakter odpowiedzialności obiektywnej, a zatem jest konsekwencją obiektywnego stwierdzenia naruszenia przepisów prawa. Nie wymagane jest natomiast stwierdzenie winy sprawcy, co stanowi podstawę odpowiedzialności karnej¹⁰. Należy jednak zauważyć pewne tendencje do indywidualizacji odpowiedzialności administracyjnej, co stanowi odejście od zaprezentowanego tradycyjnego ujęcia tego problemu¹¹. Wymóg oparcia odpowiedzialności administracyjnej na kryterium winy, który formułowany bywa w literaturze, zapewne wynika z dążenia do przełożenia gwarancji procesowych typowych dla postępowania karnego na grunt postępowania administracyjnego¹². Ujęcie to zdaje się nie uwzględniać specyfiki odpowiedzialności administracyjnej. Innym aspektem różnicującym administracyjne kary pieniężne oraz kary kryminalne są główne funkcje spełniane przez wskazane instytucje. Wskazuje się, że administracyjne kary pieniężne spełniać mają przede wszystkim funkcję prewencyjną,

⁷ F. Longchamps, *Problemy pogranicza prawa administracyjnego*, „Studia Prawnicze” nr 16 (1967), s. 12.

⁸ L. Staniszevska, *Materiałne i proceduralne zasady stosowane przy wymierzaniu administracyjnych kar pieniężnych*, w: *Administracyjne kary pieniężne w demokratycznym państwie prawa*, red. M. Błachucki, Warszawa 2015, s. 31.

⁹ D. K. Nowicki, S. Peszkowski, *Kilka uwag...*, s. 16.

¹⁰ B. Majchrzak, *Problematyka prawna administracyjnych kar pieniężnych w orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego i sądów administracyjnych*, w: *Administracyjne kary pieniężne w demokratycznym państwie prawa*, red. M. Błachucki, Warszawa 2015, s. 65.

¹¹ M. Błachucki, *Wytyczne w sprawie nakładania administracyjnych kar pieniężnych (na przykładzie wytycznych wydawanych przez Prezesa UOKiK)*, w: *Administracyjne kary pieniężne w demokratycznym państwie prawa*, red. M. Błachucki, Warszawa 2015, s. 44.

¹² A. Michór, *O charakterze odpowiedzialności administracyjnej*, „Przegląd Prawa i Administracji” nr 60 (2004), s. 227.

a w pewnym względzie również restytucyjną¹³. Kara administracyjna nie jest w tym ujęciu odpłatą za określony czyn, ale raczej środkiem przymusu, który ma zagwarantować przestrzeganie przepisów prawa administracyjnego. Nie wyklucza to wszakże funkcji represyjnej administracyjnych kar pieniężnych. Podkreśla się, że kryterium represyjności, przyjęte przez Trybunał Konstytucyjny, ma charakter względny, bowiem typowa dla sankcji karnych jest nie tyle sama funkcja represyjna, co raczej represyjność nadmierna¹⁴. W orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego stosowane jest także kryterium o charakterze formalnym, które odnosi się do woli ustawodawcy, który świadomie zalicza określoną karę pieniężną do administracyjnych kar pieniężnych albo grzywien¹⁵. Uwzględniane jest także kryterium o charakterze proceduralnym. Odnosi się ono do nakładania administracyjnych kar pieniężnych w drodze procedury administracyjnej, w której wyniku wydawana jest decyzja administracyjna podlegająca kontroli sądów administracyjnych. Przytoczone kryteria, w założeniu służące przeprowadzeniu wyraźnej granicy pomiędzy odpowiedzialnością administracyjną i odpowiedzialnością karną, stosowane pojedynczo nie pozwalają na dokonanie jednoznacznej oceny charakteru kary pieniężnej. Z tego powodu należy pozytywnie ocenić, wysunięty przez Andrzeja Wróbla, postulat wypracowania przez Trybunał Konstytucyjny jednolitego testu oceny, pozwalającego na odróżnienie administracyjnych kar pieniężnych od sankcji karnych¹⁶. Powinien on uwzględniać zarówno kryteria formalne, jak i materialne – przy uwzględnieniu funkcji i celów kary.

Pomimo zróżnicowanych ocen instytucji administracyjnych kar pieniężnych wydaje się, że stały się one w sposób trwały elementem systemu prawa administracyjnego w Polsce. Co więcej, zakres ich stosowania stale się powiększa, bowiem wydają się one prostym i efektywnym instrumentem zapewnienia realizacji obowiązków o charakterze administracyjnoprawnym. Nie dziwi zatem fakt, że regulacje dotyczące administracyjnych kar pieniężnych znalazły swoje miejsce w kilkudziesięciu aktach prawnych. Wśród nich znajduje się obecnie również ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami¹⁷.

¹³ L. Staniszevska, *Materialne...*, s. 32.

¹⁴ A. Wróbel, *Odpowiedzialność administracyjna w orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego (na przykładzie administracyjnych kar pieniężnych)*, „Europejski Przegląd Sądowy” nr 9 (2014), s. 35.

¹⁵ *Ibidem*, s. 34.

¹⁶ *Ibidem*, s. 37.

¹⁷ T.j. Dz.U. z 2017 r., poz. 2187, z 2018 r. poz. 10 (cyt.: uoz).

3. Administracyjne kary pieniężne w prawie ochrony zabytków

Z dniem 1 stycznia 2018 r. weszły w życie przepisy wprowadzające do uoz odrębny rozdział, poświęcony administracyjnym karom pieniężnym¹⁸. W uzasadnieniu poprawki do rządowego projektu ustawy nowelizującej wprost wskazano, że przepisy wprowadzanego rozdziału 10a dotyczyłyby administracyjnych kar pieniężnych za czyny, które dotychczas kwalifikowane były jako wykroczenia. Działania i zaniechania, zagrożone administracyjną karą pieniężną polegają, co do zasady, na naruszeniu przepisów regulujących obowiązki z zakresu opieki nad zabytkami. Dlatego w praktyce administracyjna kara pieniężna nakładana będzie przeważnie na właściciela lub posiadacza zabytku, choć wykładnia językowa przepisów rozdziału 10a uoz wskazuje, że nie można uznać, że jest to zasada pozbawiona wyjątków.

W art. 107a uoz przewidziano karę w wysokości od 500 do 2000 złotych za naruszenie obowiązków informacyjnych w stosunku do zabytku wpisanego na Listę Skarbów Dziedzictwa albo do rejestru zabytków, a także zabytku znajdującego się w gminnej ewidencji zabytków. Zakres obowiązków informacyjnych, których niewykonanie wiąże się z konsekwencją w postaci nałożenia administracyjnej kary pieniężnej, jest tożsamy z zakresem obowiązku informacyjnego, uregulowanego w art. 28 uoz. Wskazany przepis ustanawia obowiązek informowania ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego lub wojewódzkiego konserwatora zabytków o uszkodzeniu, zniszczeniu, zaginięciu lub kradzieży zabytku oraz wystąpieniu zagrożenia dla zabytku – w terminie 14 dni od dnia powzięcia wiadomości o wystąpieniu zdarzenia lub zagrożenia. Ponadto właściciel lub posiadacz zabytku ma obowiązek powiadomienia wskazanych organów o zmianie miejsca przechowywania zabytku ruchomego, a także o zmianach dotyczących stanu prawnego zabytku. Termin wyznaczony na przekazanie informacji wynosi miesiąc od dnia, odpowiednio, zmiany miejsca przechowywania albo wystąpienia zmian w stanie prawnym lub powzięcia o nich wiadomości. Należy zwrócić uwagę, że zakres stosowania przepisu jest ograniczony przedmiotowo, a zatem dotyczy tylko tych kategorii zabytków, które objęte są obowiązkiem informacyjnym, o którym mowa w art. 28 uoz.

Administracyjna kara pieniężna w wysokości od 500 do 2000 złotych nakładana jest, zgodnie z art. 107b uoz, na osobę fizyczną lub jednostkę organizacyjną, która otrzymała pozwolenie na

¹⁸ Przepisy te wprowadzono na mocy ustawy z dnia 22 czerwca 2017 r. o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz niektórych innych ustaw, Dz.U. z 2017 r., poz. 1595.

czasowy wywóz zabytku za granicę, a nie powiadomiła właściwego organu o przywiezieniu zabytku na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej w terminie 14 dni od dnia upływu ważności pozwolenia. Kara nakładana jest przez organ, który wydał pozwolenie na czasowy wywóz zabytku za granicę, a zatem przez ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego lub wojewódzkiego konserwatora zabytków, a w przypadku wywozu materiałów bibliotecznych – przez Dyrektora Biblioteki Narodowej. Kara może zostać nałożona również, gdy w razie wydania decyzji o odmowie udzielenia kolejnego pozwolenia lub pozostawieniu bez rozpatrzenia wniosku o wydanie kolejnego pozwolenia na czasowy wywóz zabytków należących do zbiorów publicznych, nie dokonano powiadomienia wojewódzkiego konserwatora zabytków o przywiezieniu zabytku w terminie 14 dni od dnia przywiezienia zabytku na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej.

Na podstawie art. 107c uoz nakładana jest kara w wysokości od 500 do 2 tysięcy złotych za uniemożliwianie lub utrudnianie dostępu do zabytku organowi, który wykonuje ustawowe uprawnienia. Właściwy do wydania decyzji administracyjnej w sprawie nałożenia kary pieniężnej jest organ, któremu uniemożliwiono lub utrudniono dostęp do zabytku. Będzie to przede wszystkim wojewódzki konserwator zabytków – w szczególności w przypadku przeprowadzania czynności kontrolnych na podstawie art. 38 uoz.

Należy zwrócić uwagę na wysoką górną granicę kary pieniężnej, jaka może zostać nałożona na podstawie art. 107d uoz. Zgodnie ze wskazanym przepisem, administracyjna kara pieniężna w wysokości od 500 do 500 000 złotych jest nakładana w przypadku podjęcia określonych działań bez pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków albo niezgodnie z zakresem lub warunkami określonymi w wydanym pozwoleniu. Należy zwrócić uwagę, że nie dotyczy to wszelkich działań, których podejmowanie wymaga uzyskania pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków na podstawie art. 36 ust. 1 uoz. Nałożenie kary jest możliwe jedynie wówczas, gdy prowadzone działania obejmują prowadzenie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru¹⁹, wykonywanie robót budowlanych w otoczeniu zabytku, prowadzenie badań konserwatorskich lub architektonicznych zabytku wpisanego do rejestru, a także prowadzenie badań archeologicznych. Ponadto kara w wysokości od 500 do 500 000 złotych nakładana jest także w przypadku podejmowania prac konserwatorskich lub restauratorskich oraz badań konserwatorskich przy

¹⁹ Dotyczy to także prac polegających na usunięciu drzewa lub krzewu z nieruchomości lub jej części będącej wpisanym do rejestru zabytków parkiem, ogrodem lub inną formą zaprojektowanej zieleni.

zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa bez uzyskania pozwolenia ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, a także w przypadku podejmowania tych działań niezgodnie z zakresem lub warunkami określonymi w uzyskanym pozwoleniu. Właściwy jest w tym zakresie organ, który wydał pozwolenie albo był właściwy do jego wydania.

Ostatnim z obowiązków, którego realizacja zabezpieczona została możliwością nałożenia administracyjnej kary pieniężnej, jest obowiązek wykonania zaleceń pokontrolnych, wydawanych przez wojewódzkiego konserwatora zabytków na podstawie art. 40 ust. 1 uoz. Zalecenia pokontrolne mogą zostać wydane w przypadku, gdy w toku kontroli, prowadzonej przez wojewódzkiego konserwatora zabytków lub upoważnionego pracownika wojewódzkiego urzędu ochrony zabytków, zostanie ustalone, że zabytek znajduje się w nieodpowiednim stanie zachowania. W przypadku niewykonania zaleceń pokontrolnych nałożona zostaje kara w wysokości od 500 do 50 000 złotych.

Administracyjna kara pieniężna powinna być uiszczona w terminie 14 dni od dnia, w którym decyzja o nałożeniu kary stała się ostateczna. Do postępowania w sprawie nałożenia administracyjnej kary pieniężnej stosuje się przepisy działu IVa kpa.

Warto w tym miejscu wskazać, że przepisy uoz, na podstawie których wskazane wyżej czyny są kwalifikowane jako wykroczenia, utracą moc dopiero z dniem 1 stycznia 2024 roku. A zatem przez okres sześciu lat równolegle obowiązywać będą przepisy, które w odniesieniu do tego samego czynu przewidują zarówno odpowiedzialność za wykroczenia, jak i odpowiedzialność administracyjną. Zapewne jest to uzasadnione obawą o efektywność postępowań administracyjnych w sprawie nakładania administracyjnych kar pieniężnych oraz prawidłowość praktyki organów konserwatorskich w tym zakresie. Ze względu na wskazane rozwiązania istotnym staje się przepis art. 7 ustawy z dnia 22 czerwca 2017 r. o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz niektórych innych ustaw²⁰. Przewiduje on, że prawomocne ukaranie sprawcy za wykroczenie wyłącza możliwość nałożenia administracyjnej kary pieniężnej, a uprzednie nałożenie, decyzją ostateczną, administracyjnej kary pieniężnej jest okolicznością wyłączającą orzekanie w postępowaniu w sprawach o wykroczenia. W ten sposób rozstrzygnięto kwestię ewentualnego zbiegu odpowiedzialności administracyjnej i odpowiedzialności za wykroczenia.

²⁰ Dz.U. z 2017 r., poz. 1595.

W kontekście administracyjnych kar pieniężnych nie można pominąć istotnego aspektu, jakim jest utworzenie Narodowego Funduszu Ochrony Zabytków jako państwowego funduszu celowego, którego dysponentem jest minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego. Jest to istotne, ponieważ wszelkie wpływy z tytułu administracyjnych kar pieniężnych przekazywane są na rachunek Narodowego Funduszu Ochrony Zabytków. Środki pozyskane w ten sposób będą przeznaczane na dofinansowanie nakładów koniecznych na wykonanie prac konserwatorskich i restauratorskich przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa, a także prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków. Przewidywane dochody sektora finansów publicznych z tytułu administracyjnych kar pieniężnych i nawiązek w okresie 10 lat miałyby wynieść około 175,72 miliona złotych. W tym kontekście wyraźnie zarysowuje się ekonomiczny cel nowelizacji, którym jest uzyskanie środków przeznaczonych na dofinansowania prac przy zabytkach istotnych z punktu widzenia dziedzictwa narodowego.

Należy zauważyć, że w świetle uzasadnienia poprawki do rządowego projektu, zmiana reżimu odpowiedzialności na odpowiedzialność administracyjną ma na celu szybszą i skuteczniejszą reakcję na naruszenie przepisów ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Skuteczność systemu ochrony zabytków gwarantować miałyby wysokość administracyjnych kar pieniężnych. Górna granica kary ma odpowiadać wartości chronionej, jaką jest dziedzictwo narodowe i dobra o szczególnej wartości historycznej, artystycznej lub naukowej. Warto wskazać, że ustawodawca nie zmienił reżimu odpowiedzialności w stosunku do wszystkich czynów, które dotychczas kwalifikowane były jako wykroczenia. Odpowiedzialność za wykroczenia pozostanie zatem elementem systemu prawnej ochrony zabytków, pomimo że przepisy o wykroczeniach nie zawsze stanowią wystarczająco skuteczne narzędzie ochrony dziedzictwa kulturowego²¹.

Zauważyć należy również fakt, że decyzje dotyczące administracyjnych kar pieniężnych wydawane będą przez organy ochrony zabytków, a zatem wojewódzkich konserwatorów zabytków i ministra właściwego do spraw kultury i dziedzictwa narodowego, w którego imieniu kompetencje wykonywać będzie Generalny Konserwator Zabytków. Zatem właściwe w tym zakresie będą organy

²¹ O. Jakubowski, *Karnoprawna ochrona zabytków – rozważania nad kierunkami zmian prawnych*, w: *Prawo ochrony zabytków*, red. K. Zeidler, Warszawa – Gdańsk 2014, s. 479.

wyspecjalizowane, co nie tylko może przyspieszyć i usprawnić postępowanie, ale także zagwarantować merytoryczną poprawność wydawanych rozstrzygnięć.

Jedyną wątpliwość może stanowić problem ochrony praw i wolności jednostki, która bywa uważana za pełniejszą w postępowaniu w sprawach o wykroczenia niż w postępowaniu administracyjnym. Należy jednak pamiętać, że dotychczasowe poglądy doktryny, dotyczące gwarancji praw i wolności jednostki w postępowaniu administracyjnym w sprawie nałożenia administracyjnych kar pieniężnych muszą zostać zweryfikowane w związku z nowelizacją kpa, która wprowadziła do postępowania administracyjnego instrumenty takie jak dyrektywy wymiaru kary, przedawnienie nałożenia, czy odstąpienie od nałożenia administracyjnej kary pieniężnej. Obecnie trudno byłoby przyjąć tezę o istotnym zagrożeniu dla praw i wolności jednostki, jakie miałyby przynieść wprowadzenie administracyjnych kar pieniężnych do systemu prawnej ochrony zabytków.

4. Zakończenie

Trudno obecnie wyrokować na temat doniosłości roli jaką administracyjne kary pieniężne mogą odegrać w prawnej ochronie zabytków. Przesądza o tym brak praktyki organów konserwatorskich, orzecznictwa czy rzetelnych prognoz co do efektywności tego instrumentu. Jednakże wobec niezbyt wysokiego stopnia skuteczności innych mechanizmów, w tym przepisów o wykroczeniach, można mieć nadzieję, że w przyszłości staną się one istotnym narzędziem prewencji, zabezpieczającym realizację przepisów prawa ochrony zabytków. Przyjmując perspektywę zmiany obecnego stanu rzeczy można odnieść się do wprowadzonych zmian w sposób pozytywny.

Summary

The study focuses on legal institution of administrative pecuniary sanctions in law of heritage preservation and its significance for system of protection of monuments. The publication includes an analysis of general issues of administrative liability – including legal nature of administrative sanctions and differences between administrative and criminal liability. Moreover, the study presents detailed arrangements for pecuniary sanctions for operations in breach of regulations of care of monuments. The study identifies the competent public authorities and points to procedural rules, which should be applied.

BIBLIOGRAFIA

Źródła

Ustawa z dnia 14 czerwca 1960 r. Kodeks postępowania administracyjnego, t.j. Dz.U. z 2017 r., poz. 1257.

Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, t.j. Dz.U. z 2017 r., poz. 2187, z 2018 r., poz. 10.

Ustawa z dnia 22 czerwca 2017 r. o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz niektórych innych ustaw, Dz.U. z 2017 r., poz. 1595.

Literatura

Błachucki M., *Wytyczne w sprawie nakładania administracyjnych kar pieniężnych (na przykładzie wytycznych wydawanych przez Prezesa*

UOKiK), w: *Administracyjne kary pieniężne w demokratycznym państwie prawa*, red. M. Błachucki, Warszawa 2015.

Bojarski T., *Z problematyki form odpowiedzialności na styku z odpowiedzialnością karną*, w: *Studia z prawa administracyjnego i nauki o administracji. Księga jubileuszowa dedykowana Prof. zw. dr. hab. Janowi Szreniawskiemu*, red. Z. Czarnik (i in.), Przemyśl – Rzeszów 2011.

Jakubowski O., *Karnoprawna ochrona zabytków – rozważania nad kierunkami zmian prawnych*, w: *Prawo ochrony zabytków*, red. K. Zeidler, Warszawa – Gdańsk 2011.

Lewicki M., *Pojęcie sankcji prawnej w prawie administracyjnym*, „Państwo i Prawo” nr 8 (2002).

Longchamps F., *Problemy pogranicza prawa administracyjnego*, „Studia Prawnicze” nr 16 (1967).

Majchrzak B., *Problematyka prawna administracyjnych kar pieniężnych w orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego i sądów administracyjnych*, w: *Administracyjne kary pieniężne w demokratycznym państwie prawa*, red. M. Błachucki, Warszawa 2015.

Michór A., *O charakterze odpowiedzialności administracyjnej*, „Przegląd Prawa i Administracji” nr 60 (2004).

Niżnik-Dobosz I., *Aksjologia sankcji w prawie administracyjnym*, w: *Sankcje administracyjne. Blaski i cienie*, red. M. Stahl, R. Lewicka, M. Lewicki, Warszawa 2011.

Nowicki D. K., Peszkowski S., *Kilka uwag o szczególnym charakterze administracyjnych kar pieniężnych*, w: *Administracyjne kary pieniężne w demokratycznym państwie prawa*, red. M. Błachucki, Warszawa 2015.

Staniszewska L., *Materialne i proceduralne zasady stosowane przy wymierzaniu administracyjnych kar pieniężnych*, w: *Administracyjne kary pieniężne w demokratycznym państwie prawa*, red. M. Błachucki, Warszawa 2015.

Wróbel A., *Odpowiedzialność administracyjna w orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego (na przykładzie administracyjnych kar pieniężnych)*, „Europejski Przegląd Sądowy” nr 9 (2014).

Piotr Szymaniec

Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa im. Angelusa Silesiusa w Wałbrzychu

IDEOLOGIE I ZABYTKI. KILKA UWAG O BEZPIECZEŃSTWIE MATERIALNEGO DZIEDZICTWA KULTUROWEGO

IDEOLOGIES AND MONUMENTS. SOME REMARKS ON THE SECURITY OF MATERIAL CULTURAL HERITAGE

1. Wstęp

Celem niniejszej pracy jest wskazanie, jaki wpływ na ochronę zabytków – czy szerzej: materialnego dziedzictwa kulturowego¹ – mają ideologie, w tym zwłaszcza jak determinują one, które elementy tego dziedzictwa będą chronione czy nawet ratowane dla następnych pokoleń, a także jakie zagrożenia dla jego bezpieczeństwa mogą być generowane przez radykalne ideologie². Sam fenomen ideologii wywoływał i ciągle wywołuje w naukach społecznych ogromne dyskusje, a zagadnieniem tym zajmowali się – z różnych zresztą pozycji – Raymond Aron, Hannah Arendt czy Karl Mannheim. Nie wchodząc w spory dotyczące tego zagadnienia, wskażę jedynie za Arendt, że ideologia stanowi formę myślenia, w której przypadku z podstawowej przesłanki, uznawanej za pewnik, wyprowadza się cały logiczny system, będący swego rodzaju „zamkniętym światem”, niezależnym od empirycznie poznawalnej rzeczywistości i w gruncie rzeczy tę rzeczywistość ignorującym³. Nawiązując do Mannheima, trzeba by też dodać – co jest istotne w kontekście tematyki dziedzictwa kulturowego – że ideologia nierzadko, jeśli nie zazwyczaj, nakierowana jest na realizację utopii, tzn. przybiera ona taką orientację wobec rzeczywistości, która polega na dążeniu do rozsadzenia w imię tej utopii

¹ Na temat różnic między pojęciami: dobro kultury, dziedzictwo kultury (kulturowe) oraz zabytek – zob. K. Zeidler, *Instytucja dóbr kultury ze stanowiska filozofii prawa*, Warszawa 2011, s. 69-124; *Idem*, *Wartość zabytku jako kategoria normatywna*, w: *Wokół problematyki prawnej zabytków i dzieł sztuki*, t. 2, red. W. Szafrński, Poznań 2008, s. 37-48; por. też: J. Pruszyński, *Ochrona zabytków w Polsce. Geneza, organizacja, prawo*, Warszawa 1989, s. 15-21. Można ogólnie wskazać, że „zabytek” jest kategorią węższą niż „dobro kultury”, natomiast „dziedzictwo kulturowe” jest pojęciem wprowadzonym przez Konwencję paryską UNESCO z 1972 r., o której będzie mowa w dalszej części wywodów. Ma ono charakter nadrzędny nad dwoma wcześniej wymienionymi. Trzeba jeszcze nadmienić, że ochrona niematerialnego dziedzictwa kulturowego – pod pewnymi względami trudniejsza niż ochrona dziedzictwa materialnego, gdyż związana z ulegającą ciągłym przeobrażeniom kulturą określonego społeczeństwa – stała się przedmiotem troski społeczności międzynarodowej, czego efektem jest przyjęcie 17 października 2003 r. Konwencji UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego (ratyfikowana przez Polskę: Dz.U. z 2011 r., nr 172, poz. 1018). Zob. H. Jodełka-Schreiber, *Niematerialne dziedzictwo kulturowe: idea, prawo, praktyka*, w: *Wokół problematyki prawnej zabytków i dzieł sztuki*, t. 3, red. W. Szafrński, K. Zalaszińska, Poznań 2009, s. 115-130; A. Niewęglowski, M. Poźniak-Nedzielska, A. Przyborska-Klimczak, *Ochrona niematerialnego dziedzictwa kulturalnego*, Warszawa 2015, s. 150-178. W niniejszej pracy koncentruję się wyłącznie na dziedzictwie materialnym.

² Znaczenie ideologii jako inspiracji dla niszczenia materialnego dziedzictwa kulturowego nie jest zwykle zauważane w literaturze przedmiotu. Zob. listę zagrożeń dla dziedzictwa kultury w pracy K. Zeidlera, *Prawo ochrony dziedzictwa kultury*, Warszawa 2007, s. 70-82.

³ H. Arendt, *Korzenie totalitaryzmu*, t. 2, Warszawa 2008, s. 233-244. Więcej na temat pojęcia ideologii – zob. K. Świrek, *Trzy końce ideologii – najważniejsze dwudziestowieczne ujęcia problemu*, „Nauka i Szkolnictwo Wyższe” nr 1 (2013), s. 44-52.

zastanego porządku⁴. Dotyczyć może to także zastanego dziedzictwa kulturowego, które może być w skrajnych przypadkach postrzegane jako przeszkoda w realizacji takiej właśnie utopii. Zasygnalizowana problematyka styku ideologii i ochrony dziedzictwa kulturowego zostanie przedstawiona na wybranych przykładach – zarówno historycznych, jak i współczesnych.

Rozpocząć należy od konstatacji dotyczącej rozwoju myśli konserwatorskiej. Będzie to bowiem stanowiło właściwą bazę dalszych rozważań, gdyż trzeba pamiętać, że kategoria zabytku jest zmienna historycznie i kulturowo uwarunkowana, a ideologie nie są bynajmniej jedynymi czynnikami, które oddziałują na społeczne postrzeganie zabytku⁵. Wobec tego to, co jeszcze do niedawna uchodziło za niegodne pamiętania „przeżytki”, po jakimś czasie może być uznane za wartościowe z jakiego powodu *residuum* epoki, którą uznano już za minioną, a więc „zamkniętą”⁶.

2. Tło: rozwój myśli konserwatorskiej

Prapoczątków ochrony zabytków można doszukiwać się już w starożytności, na przykład w dziełach Pliniusza czy rzymskiego architekta Witruwiusza⁷. W bardziej usystematyzowany sposób zaczęto zajmować się tą problematyką w okresie odrodzenia we Włoszech, kiedy to traktowano dzieła z okresu klasycznej starożytności zarówno jako nieoceniony materiał do nauki, którego naśladowanie nie mogło doprowadzić do błędu, jak też ogromne źródło inspiracji. Mimo to podejście restauratorów do tych dzieł było – jak na nasze dzisiejsze zapatrywania – bardzo nonszalanckie. Niejednokrotnie restaurator konkurował z starożytnym artystą, będącym autorem pierwotnego dzieła. Zatem: „nie-trudno odczuć, że w wychwalaniu starożytności, wcześni klasycyści rzeczywiście zabiegali o podziw swoich współczesnych dla ich własnego opracowania oryginału”⁸.

⁴ Por. K. Mannheim, *Ideologia i utopia*, Lublin 1992, s. 160, próbuje rozróżnić kategorie ideologii i utopii, choć ostatecznie przyjmuje, że ideologia może się stać składnikiem utopii. Jednakże zasadne wydaje się w przyjęcie, że jednocześnie ideologia nabiera utopijnego zabarwienia.

⁵ Dodać trzeba, że poglądy specjalistów – naukowców – niewątpliwie wpływają na społeczne postrzeganie zabytku, zwłaszcza jeżeli spotykają się z zainteresowaniem w mediach. Dyskusje społeczne, w których biorą też udział ci specjaliści, wpływają z kolei na praktykę organów administracji w zakresie ochrony zabytków, a po jakimś czasie mogą także oddziaływać na regulacje prawne w tym zakresie. Przykładem może być tocząca się przed kilkoma laty w Polsce dyskusja na temat „zabytków” epoki realnego socjalizmu. Na temat prawnych aspektów tego problemu – zob. K. Płażyńska, *Świadectwo minionej epoki czy dobro kultury współczesnej? Problemy ochrony prawnej architektury nowoczesnej*, w: *Prawo ochrony zabytków*, red. K. Zeidler, Warszawa – Gdańsk 2014, s. 105-114.

⁶ Jeszcze kilkanaście lat temu jako przykład obiektów, które w potocznych wyobrażeniach nie uchodzą za zabytki, podawano przemysłowe XIX-wieczne budynki, np. w Łodzi (por. B. Witkowska-Maksimczuk, *Zabytki – rozważania aksjologiczne*, w: *Dziedzictwo kulturowe – konteksty odpowiedzialności*, red. K. Gutowska, Warszawa 2003, s. 78). Jednakże w ciągu ostatnich dwudziestu lat w Polsce zarówno opinie społeczne, jak i praktyka tzw. deweloperów uległy radykalnej zmianie, wobec czego uznano wartość estetyczno-historyczną wielu obiektów o tym charakterze, które następnie poddane zostały adaptacji na nowe cele (rewitalizacji), z zachowaniem jednak elementów świadczących o dawnej funkcji.

⁷ K. Zerlunczakiewicz, *In medio stat virtus. Wybrane zagadnienia nowoczesnej opieki nad zabytkami*, „ARTykuły” nr 4 (2010), s. 32.

⁸ P. Gazzola, *Restoring monuments: historical background*, w: *Preserving and restoring monuments and historic buildings*, Paryż 1972, s. 16. Warto nadmienić, że w tej epoce także niekiedy chroniono obiekty o rodowodzie średniowiecznym, jednakże czyniono to nie tyle ze względu na docenienie wartości samych obiektów, ile raczej na znaczenie – w tym polityczne – jakie im przypisywano (np. pałac dożów w Wenecji albo Palazzo Vecchio we Florencji, będące symbolami władzy); więcej na ten temat: M. Arszyski, *Idea – pamięć – troska. Rola zabytków w przestrzeni społecznej i formy działań na rzecz ich zachowania. Od starożytności do połowy XX w.*, Malbork 2007, s. 46-49.

Kolejna fala zainteresowania zabytkami miała miejsce w II połowie XVIII w. Z jednej strony miało z związku z dowartościowaniem przez Oświecenie historii i pracy historyka⁹, z drugiej zaś z odbywającym się w ramach oświeceniowego sentymentalizmu zwrotem w kierunku kultury ludowej, w której zaczęto poszukiwać pierwotnych, niezdeprawowanych wartości kulturowych. Przykładem tego trendu mogą być opublikowane w 1760 r. *Pieśni Osjana*, które autor – James Macpherson (1736-1796) – przedstawił jako autentyczne celtyckie poematy¹⁰. Niedługo później te same zainteresowania i tematy zostały rozwinięte przez niemieckich preromantyków na czele z Johannem Gottfriedem Herderem (1744-1803). Na gruncie niemieckim te wątki zostały jednak wzbogacone i przetworzone w nową, etniczną koncepcję narodu, którego spoiwem jest wspólny język. Jak bowiem zaznaczał Herder, to właśnie język warunkuje sposób, w jaki ludzie myślą, zatem wspólnota języka – naród – posiada określone cechy, wyróżniające ją na tle innych narodów¹¹.

Wskazane tu przemiany kulturowe wpłynęły niewątpliwie na rozszerzenie katalogu obiektów, które uważano za godne ochrony i zachowania. Na przełomie XVIII i XIX w. coraz większą uwagę zwracano na sztukę średniowieczną – romańską, a przede wszystkim gotyką, mającą przypominać czasy tworzenia się europejskich narodów. Celem ochrony stawiało się więc przede wszystkim zachowanie „narodowych pamiątek”. Warto w tym kontekście przypomnieć, że Samuel Bogumił Linde w swoim słowniku języka polskiego umieścił termin „zabytek”, który definiował jako „pozostałego co z byłych rzeczy”. Przy czym, co znaczące, Linde łączył to słowo z wyrazem „zabyt”, oznaczającym – jak wskazywał – zarówno zapamiętanie, jak i zapomnienie¹². Mimo zmiany postrzegania tego, co przede wszystkim należy chronić, podejście do tego, jak chronić i zachowywać dla potomności, nie uległo bardzo znaczącym przeobrażeniom od czasów wspomnianych XVI-wiecznych klasycystów. Nadal ważniejsze było wyobrażenie o przeszłości, narracja o niej zamknięta w danym obiekcie, niż to, co z przeszłości dotrwało. Dlatego też w przypadku zabytków nieruchomych nagminną praktyką było dokonywanie restauracji, nadających im kształt i charakter, jaki według dokonującego takich zabiegów mogły mieć w przyszłości. Przy czym panował dogmat dążenia do jedności stylu, a za najbardziej wartościowe uważano elementy najstarsze – najczęściej średniowieczne, niekiedy też

⁹ Na temat przemian w postrzeganiu historii w XVIII w. pisałem niegdyś w: P. Szymaniec, *Republikanizm dla społeczeństwa handlowego. Myśl polityczno-prawna Adama Fergusona*, Wałbrzych 2013, s. 189-191.

¹⁰ Zob. D. Moore, *Adam Ferguson, The Poems of Ossian and the imaginative life of the Scottish enlightenment*, „History of European Ideas” nr 31.2 (2005), s. 277-288.

¹¹ Zob. P. Szymaniec, *Pojęcie narodu w filozofii dziejów Johanna Gottfrieda Herdera*, w: *Studia Erasmiensis Wratislaviensis. Acta Studentium*, t. 1, red. M. Sadowski, P. Szymaniec, E. Bojek, Wrocław 2008, s. 18-36.

¹² S. B. Linde, *Słownik języka polskiego. Tom VI i ostatni. U-Z*, Warszawa 1814, s. 604.

renesansowe. Powodowało to częste usuwanie fragmentów przebudowanych czy dodanych później i zastępowanie ich imitacjami oryginalnego stylu, będącymi mniej czy bardziej produktem fantazji. Teoretykiem, a zarazem praktykiem takiego podejścia stał się nieco później Eugène Emmanuel Viollet-le-Duc (1814-1879), który w swych pracach pragnął odtworzenia pierwotnego wyglądu obiektu, a czasami nawet wyglądu, jaki zabytek miał pierwotnie mieć¹³.

Pod koniec XIX wieku poglądy Viollet-le-Duca i jego zwolenników spotykały się z coraz większą krytyką. Jednakże dopiero austriacki historyk sztuki Alois Riegl (1858-1905) stworzył podwaliny pod współczesną koncepcję ochrony zabytków. Dla niego zabytek – zgodnie z etymologią niemieckiego terminu *Denkmal* – to przede wszystkim „znak pamięci”. Chroni się zatem to, co przypomina danej wspólnocie o jej przeszłości. Przy czym ochronie podlega całość obiektu, gdyż stanowi on przedstawienie swojego własnego historycznego rozwoju. Takie podejście wiąże się właśnie z kwestią pamięci, zabytek bowiem – wraz ze wszystkimi zmianami, jakie w nim zachodziły – przypomina właśnie o określonym wycinku historii, który niejako upostaciowuje¹⁴. Znaczenie doktryny konserwatorskiej Riegla podkreśla Janusz Krawczyk, pisząc, że uczony ów: „Proponuje, by racje zgłaszane przez podmioty zainteresowane losom pomnika będącego przedmiotem działań konserwatorskich zostały sprowadzone do zbioru najważniejszych wartości, (...) a następnie poddane analizie w celu wypracowania rozwiązania, które respektowało by racje zgłaszane przez wszystkie zainteresowane strony. Znaczenie tej metody dla późniejszych losów konserwatorstwa jest trudne do przecenienia. To dzięki niej możliwe stało się przeniesienie dyskusji o problemach konserwatorskich z poziomu analiz materiałowych i technicznych na poziom tych idei i wartości, które nadają kierunek ludzkiemu działaniu”¹⁵.

3. Przykłady

a) Wpływ ideologii na sposób zachowania obiektu zabytkowego

Należy zaznaczyć, że aż do XIX w. w Europie podejście do zabytku zmieniało się wraz z zachodzącymi przemianami kulturowymi. Natomiast w II poł. XIX w. zaczyna zaznaczać się wpływ ideologii. Ona bowiem coraz częściej stanowi podstawę podjęcia decyzji, co z przeszłości ma być pamiętane, a co zapomniane, a zatem – które obiekty mają być chronione i w jaki sposób, a które – mają

¹³ Zob. P. Kosiewski, J. Krawczyk, *Latarnia pamięci. Od muzeum narodu do katechizmu konserwatora*, w: *Zabytek i historia. Wokół problemów konserwacji i ochrony zabytków w XIX wieku*, red. P. Kosiewski, J. Krawczyk, Warszawa 2012, s. 27-30; B. Rymaszewski, *Kształtowanie się ochrony zabytków w Polsce na tle europejskim*, w: *O zabytkach. Opieka – ochrona – konserwacja*, red. T. Rudkowski, Warszawa 2005, s. 17.

¹⁴ A. Riegl, *Nowoczesny kult zabytków. Jego istota i powstanie*, w: *Alois Riegl, Georg Dehio i kult zabytków*, red. J. Krawczyk, Warszawa 2002, s. 27-70.

¹⁵ J. Krawczyk, *Teoria Aloisa Riegla i jej polska recepcja a problemy konserwatorstwa współczesnego*, w: *Współczesne problemy teorii konserwatorskiej w Polsce*, red. B. Szmygin, Warszawa – Lublin 2008, s. 71.

ulec rozkładowi czy wręcz celowo zniszczone. W drugiej połowie XIX w. znaczną rolę w tym zakresie zaczęły odgrywać ideologie nacjonalistyczne. Pokazują to losy zamku w Malborku. O ile pierwsza restauracja – przeprowadzona od 1817 r. według projektu Johanna Konrada Costenoble i pod nadzorem Karla Friedricha Schinkla – aranżowała zamek w duchu romantycznego gotyku z elementami wręcz „śródziemnomorskimi”, o tyle druga restauracja odbywająca się niewątpliwie w duchu dzieł Viollet-le-Duca – przeprowadzana od 1882 r. przez Conrada Emmanuela Steinbrechta – miała za zadanie odtworzyć wygląd zamku sprzed 1457 r. Istotne znaczenie miały ideologiczne przesłanki wyboru kierunku działań i ich artystycznej formy. Podkreśla to piszący na ten temat Grzegorz Bukal: „Romantyczne pryncypia restauracji Malborka zachowały w sferze ideologicznej swoją ważność, ale po zjednoczeniu Niemiec i odbudowie cesarstwa w 1871 r. symbolika pruska nie wystarczała. (...) Zamek ucieleśnić miał ideę niemieckiego militarnego «parcia na wschód» i eksponować jego militarny aspekt, a jego podporządkowana ideologii forma architektoniczna miała być jednym z pomników dopiero co odtworzonego imperium”¹⁶. Tym samym ideologia oddziałuje na znaczenia, jakie zostają danemu obiektowi przypisane i które dalej przekazywane będą osobom go oglądającym (turystom, młodzieży szkolnej, a nawet intelektualistom), co wpływa na wizję historii przyjmowaną przez członków danego społeczeństwa.

b) Ideologia a odtwarzanie dziedzictwa kulturowego

Panująca w Polsce po II wojnie światowej ideologia niewątpliwie wpływała na proces zabezpieczenia i odbudowy dziedzictwa kulturowego. Nie negując wielkiego wysiłku społecznego, z którym podchodzono do odbudowy, a także autentycznego entuzjazmu ludności, należy zauważyć występujące wówczas zjawisko „instrumentalizacji” zabytków¹⁷. „Instrumentalizacja” ta widoczna jest już na poziomie haseł, jakie wówczas głoszone: „Zabytki w służbie przyszłości”, „Zabytki w służbie społeczeństwa”¹⁸. Sama odbudowa także była wykorzystywana do celów ideologicznych, albowiem stała się źródłem legitymacji nowej władzy, która ukazywała się w roli strażniczki narodowego

¹⁶ G. Bukal, *Konserwacja zamku w Malborku jako przykład kształtowania się doktryny konserwatorskiej*, „Ochrona Zabytków” nr 56.3 (2008), s. 96. Na temat restauracji zamku w Malborku w XIX w. zob. też: M. Arsyński, *Idea – pamięć – troska...*, s. 152-161.

¹⁷ „Instrumentalizacja” zabytków widoczna jest niekiedy i dzisiaj, często też w Europie Środkowo-Wschodniej łączy się z poszukiwaniem tożsamości narodów i społeczeństw. Dobrym przykładem może być „odbudowa” Zamku Dolnego w Wilnie, w dwieście lat po wyburzeniu obiektu zniszczonego jeszcze podczas „potopu szwedzkiego”.

¹⁸ M. Korpała, *O nowej kreacji zabytków, czyli w poszukiwaniu wyidealizowanej wizji przeszłości Europy Środkowo-Wschodniej*, „Porównania” nr 17 (2015), s. 107. Warto dodać, że na flagową realizację najważniejszej dla nowych władz kraju rekonstrukcję Starego Miasta w Warszawie wpływały zarówno naciski ideologiczne (mające wpływ np. na likwidację części zabudowy w podwórzach), jak spory między najbardziej wpływowymi przedstawicielami środowiska konserwatorskiego – Janem Zachwatowiczem, który był zwolennikiem puryzmu stylowego, oraz Antonim Karczewskim, zajmującym stanowisko bliskie założeniom Johna Ruskina (1819-1900), akcentującego niepowtarzalność tego, co historyczne, a zatem też bezcelowość odtwarzania stylu pierwotnego zabytku. Ostatecznie – jak wiadomo – zwyciężyła koncepcja Zachwatowicza. Zob. K. Petrus, *Rekonstrukcja i adaptacja zniszczonych wojną budowli mieszczarskich po 1945 roku*, „Czasopismo Techniczne. Architektura” nr 13.3-A (2009), s. 134-140.

dziedzictwa i uprawomocniała dzięki temu swoje istnienie w oczach społeczeństwa. Wpływ ideologii na postępowanie względem zabytków szczególnie było widoczne na tzw. ziemiach zachodnich i północnych, które przypadły Polsce po II wojnie światowej i były obiektem zasiedlania, a zarazem „oswajania” przez nowych mieszkańców, migrujących z innych części przedwojennego państwa polskiego, w tym „zza Bugu”. Wiązało się to ze swoistym podejściem do dziedzictwa kulturowego, o czym pisze dobitnie Małgorzata Korpała: „w okresie powojennym koncentrowano się na reliktach związanych z początkami państwa Piastów, z pominięciem, a tym samym często z przyzwoleniem na zaniechanie i zniszczenie tego, co było dziedzictwem kultury niemieckiej uznanej za obcą, a nawet wrogą. Takie zabytki były niechcianymi znakami pamięci i dlatego na tych obszarach raczej zacierano, czyli przekształcano lub nawet wyburzano, zamiast chronić”¹⁹. Przy odbudowie czy restauracji poszczególnych obiektów zmieniano nierzadko detale, tak aby bardziej odpowiadały „duchowi” nowych czasów, na przykład zastępowano dekorację o inspiracjach religijnych świecką²⁰. Ideologiczne uwarunkowanie przejawiało się w selektywności ochrony zabytków, mimo utrzymywania pozorów równego traktowania. W związku z tym niejednokrotnie pozwalano na zniszczenie nie tylko obiektów przypominających o przeszłości niemieckiej, ale także tych, które miały związek z kulturą szlachecką czy arystokratyczną. Stąd też umieszczano w dworach i pałacach państwowe gospodarstwa rolne, domy dziecka, szkoły z internatami oraz inne instytucje przyczyniające się do szybkiego „wyeksploatowania” i zniszczenia.

c) Ideologia a zapomnianie dziedzictwa kulturowego

Napór ideologii na problematykę ochrony zabytków w Rosji Sowieckiej, a później Związku Radzieckim, był dużo bardziej znaczący niż w PRL, a ideologizacja przestrzeni była nieporównywalnie większa niż w Polsce ludowej czy innych krajach tzw. bloku wschodniego (być może w pewnych okresach w Rumunii za rządów Ceaușescu²¹ była porównywalna). Stąd też triumf ideologii komunistycznej miał się wyrażać zwłaszcza w traktowaniu obiektów sakralnych, które w ogromnej liczbie przypadków pozbawiono pierwotnej funkcji, niekiedy – z zamierzoną ironią – zamieniając w „muzea

¹⁹ M. Korpała, *O nowej kreacji zabytków...*, s. 108. Ta koncentracja na obiektach z epoki piastowskiej – „z polskiego okresu historii” – była widoczna w pierwszej fazie odbudowy starego miasta we Wrocławiu w II poł. lat 40. Przyznawał to, choć może nie wprost, Edmund Małachowicz, będący jednym z architektów pracujących przy restauracji wrocławskiej „starówki”; zob. E. Małachowicz, *Stare miasto we Wrocławiu. Zniszczenie, odbudowa, program*, Warszawa – Wrocław 1976, s. 136. „Piastowskie” zabytki miały pierwszeństwo także i później, w latach 60. Dobrym przykładem może być Legnica, gdzie w latach 1962-1969 przeprowadzono restaurację zamku, podczas gdy w tym samym czasie wyburzono część zachowanej zabudowy centrum; zob. M. Czarnecka, *Wrocław, Elbląg, Legnica – różne sposoby odbudowy zabytkowych centrów*, w: *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu. Nr 443. Gospodarka przestrzenna XXI wieku*, Wrocław 2016, s. 40-41.

²⁰ M. Korpała, *O nowej kreacji zabytków...*, s. 109.

²¹ Wydaje się, że w przypadku tego państwa cezurę stanowi rok 1974, kiedy to przyjęto ustawę 59/1974 o planowaniu przestrzennym oraz obszarach miejskich i wiejskich.

ateizmu”, niekiedy zaś po prostu niszcząc. Taki właśnie los spotkał moskiewski Sobór Chrystusa Zbawiciela (*Храм Христа Спасителя*), zbudowany w latach 1839-1883 według projektu Konstantina Tona dla upamiętnienia zwycięstwa Aleksandra I nad Napoleonem. Znamienne, że wysadzony dnia 5 grudnia 1931 r. sobór zastąpić miał budynek Rady Najwyższej ZSRR („Pałac Rad”), który został zaprojektowany jako największy i najbardziej monumentalny budynek świata. Wieńczyć go miała – zgodnie z przyjętym w radzieckiej architekturze socrealistycznej zwyczajem – iglica, tym razem przybierająca formę pomnika Lenina, przy czym – co też znamienne – projektantom nie przeszkadzało, że patrzący z dołu widzieć dostrzegłby tylko stopę Lenina, a cała statua byłaby najczęściej niewidoczna z powodu mgły. Budowę rozpoczęto w 1937 r., a więc w okresie apogeum stalinizmu, lecz do momentu wybuchu wojny z III Rzeszą wylano jedynie fundamenty. Później prace nie były jednak kontynuowane, a w miejscu tym powstał później basen²². Symboliczne znaczenie ma również fakt, że niedługo po upadku Związku Radzieckiego podjęto decyzję o odbudowie soboru, która trwała w latach 1994-2000. Podejmując trud odbudowy, dążono do ukazania ciągłości historycznej między Rosją carską a Rosją współczesną, a oznaczało to jednocześnie nie tylko rehabilitację dziedzictwa carów, ale także zaakcentowanie znaczenia religii prawosławnej dla państwa rosyjskiego, w którym z formalnego punktu widzenia uznaje się cztery religie – chrześcijaństwo, judaizm, buddyzm i islam – za tradycyjne, a zatem w pewien sposób wyróżnione. Nie ulega jednak wątpliwości, że najistotniejszą rolę spośród nich odgrywa chrześcijaństwo w obrządku wschodnim, a przywrócenie w przestrzeni miejskiej obiektu sakralnego o bardzo jasnym przekazie ideowym – podkreślającej potęgę militarną państwa – fakt ten jeszcze podkreśla.

Innym przykładem podejścia do dziedzictwa kulturowego w ZSRR jest potraktowanie Starego Miasta w Mińsku. Było to tym bardziej znaczące, że oznaczało radykalne odcięcie się od tradycji Rzeczypospolitej Obojga Narodów, która przechowana została w barokowej architekturze centrum stolicy Białoruskiej SSR. Ponadto pokazywało także podejście do kultury białoruskiej i wykorzystanie architektury jako narzędzia ujednolicenia państwa, a zatem jednocześnie swoistej „rusyfikacji” krajobrazu kulturowego. Przez przeszło trzydzieści lat XVI-wieczne Stare Miasto w Mińsku zostało

²² P. Eckhardt, *Przestrzeń i architektura jako obraz doktryny politycznej. Przykład państw socjalistycznych*, „Miscellanea Historico-Iuridica” nr 15.2 (2016), s. 12-13.

stopniowo zburzone, a w jego miejscu powstała „modelowa” dzielnica socrealistycznego miasta, mająca pokazywać zwycięstwo nowej epoki nad przeszłością²³.

d) Ideologia a wyniszczenie dziedzictwa kulturowego

O tym, że jak duże zagrożenie dla bezpieczeństwa dziedzictwa kulturowego może powodować ideologia, świadczą nieodległe w czasie przykłady z Azji. Ideologia rządzących w Afganistanie talibów zakładała stworzenie emiratu islamskiego, a co za tym idzie – wyrugowanie wszystkiego na kontrolowanym przez nich obszarze, co przypominałoby o jakimkolwiek innym dziedzictwie niż islamskie. W swojej retoryce talibowie uzurpowali sobie ponadto prawo do autorytatywnego stwierdzania, co jest zgodne z islamem, a także racjonalizowali za pomocą odpowiednich wersetów Koranu skrajną przemoc w ramach prowadzenia dżihadu²⁴. Badacze zjawiska wskazują, że w ciągu dwóch dekad ideologia talibów uległa znamiennej przemianie. O ile wcześniej odwoływała się do typowych cnót społeczności Pasztunów, o tyle w późniejszym okresie – po 2001 r. – upodobniła się do islamizmu Bractwa Muzułmańskiego czy Al-Kaidy. Kluczowe postaci początkowej fazy rozwoju ruchu talibów – Jamal ad-Din al-Afghani czy Muhammad Abduh – znajdowały się pod wpływem nacjonalizmu indyjskiego czy egipskiego, przy czym elementem, na którym mogły oprzeć budowę narodu, był właśnie islam (nawiązywano do islamu sufickiego, który był elementem tradycji afgańskiej). W tym celu stworzono właśnie ideologię „politycznego islamu”, zajmujący się głównie kwestiami ucisku i władzy. Talibowie po zdobyciu władzy w 1994 r. rozwinęli podejście do kultury, które miało wyeliminować błędy i grzechy okresu sprzed inwazji radzieckiej. Z tego wynikał ich negatywny stosunek do muzyki, którą uważali za grzeszną. Uznali szkodliwość tego wszystkiego, co nosiło znamię luksusu. Opierając się na specyficznej interpretacji Koranu, wprowadzili zakaz muzyki. Jak twierdzą badacze zjawiska, miało to także związek z faktem, że przed 1979 r. muzykę w bardziej zawodowy sposób uprawiały głównie kobiety, a zatem kontrolowanie muzyki miało na celu również zwiększenie kontroli kobiet²⁵. Można zatem wskazać, że podejście do posągów Buddy stanowiło dalszą konsekwencję stosunku talibów do dziedzictwa kulturowego, przy czym ich celem było odrodzenie cnót społeczeństwa

²³ Zob. na ten temat: S. Abłamiejko, *Polityka władz radzieckich wobec starówki Mińska 1920-1956*, praca doktorska napisana pod kierunkiem J. Garbińskiego, Białystok 2017.

²⁴ Zob. M. Semple, *Rhetoric, Ideology, and Organizational Structure of the Taliban Movement*, United States Institute of Peace, Waszyngton, s. 7-9, 14.

²⁵ Zob. A. Gopal, A. Strick van Linschoten, *Ideology in the Afghan Taliban*, „AAN Thematic Report” nr 1(2017), s. 6-8, 15-17, 21-32.

afgańskiego dzięki przywróceniu „prawdziwego” islamu. Temu zaś miało służyć wyrugowanie wszystkiego tego, co obce islamowi.

Muĥta Mohammed Omar, przywódca afgańskich talibów, wydał w dniu 26 lutego 2001 r. dekret nakazujący zniszczenie nieislamskich rzeźb. „Ofiarą” miały być przede wszystkim dwa wielkie posągi Buddy w dolinie Bamijan w górach Hindukusz, pochodzące z III i V w. n.e. i posiadające olbrzymią wartość kulturową²⁶. Dekret muĥty Omara wywołał ogromne protesty na arenie międzynarodowej, w tym ze strony ówczesnego sekretarza generalnego ONZ Kofiego Annana. Nie powstrzymało to jednak talibów. Po pierwszych próbach zniszczenia posągów za pomocą dział przeciwlotniczych i przeciwartyleryjskich ostatecznie zostały one wysadzone w powietrze do 6 marca 2001 r. Na podstawie tego samego aktu prawnego zostało zniszczonych kilkanaście innych posągów Buddy w muzeum w Kabulu, mimo że wiele zagranicznych muzeów oferowało przyjęcie tych zabytków²⁷. W 2015 r. w miejscu pomników zainstalowano sprzęt umożliwiający ukazywanie ich w formie trójwymiarowej projekcji świetlej w naturalnych rozmiarach, co jest jedynie pewną formą ich upamiętnienia²⁸.

W literaturze prawniczej podkreśla się bezprecedensowy charakter działań państwa talibów, które zaatakowało własne, przedislamskie dziedzictwo. Działania te – starannie zaplanowane i zaanonсовane w mediach – pojawiły się, co znamienne, w trakcie stosowania sankcji przeciwko Afganistanowi w związku ze sprzyjaniem przez to państwo terroryzmowi. Niewątpliwie były podjęte z intencją dyskryminacyjną i z pogardzeniem wartości, na jakich opiera się ONZ. W związku z tym zostały one określone przez komentatorów mianem kulturowego terroryzmu. Jeżeli chodzi o prawną kwalifikację postępowania afgańskich talibów, Francesco Francioni i Federico Lenzerini uważają, że stanowiło ono złamanie dwóch norm zwyczajowego prawa międzynarodowego (Afganistan nie

²⁶ Na temat historii pomników – zob. K. Maeda, *The Foundation of the Colossal Buddha Statues*, w: *After the Destruction of Giant Buddha Statues in Bamiyan (Afghanistan) in 2001. Natural Science in Archaeology*, t. 5, red. C. Margottini, Berlin – Heidelberg 2014, s. 5-13, DOI 10.1007/978-3-642-30051-6_2. W czerwcu 2003 r. resztki posągów zostały wpisane na Listę Światowego Dziedzictwa.

²⁷ A. Rashid, *After 1,700 years, Buddhas fall to Taliban dynamite*, „The Guardian” z dnia 12 marca 2001 r., <https://www.telegraph.co.uk/news/world-news/asia/afghanistan/1326063/After-1700-years-Buddhas-fall-to-Taliban-dynamite.html> (dostęp: 22 kwietnia 2018 r.). W literaturze różnie określa się działanie talibów w stosunku do dziedzictwa buddyjskiego. Krystyna Gutowska nazywa je „ikonoklazmem”, stawiając w jednej linii ze zwalczaniem ikon w Bizancjum pod koniec I tysiąclecia n.e. czy stosunkiem do sztuki religijnej u wielkich XVI-wiecznych reformatorów Kościoła, np. Kalwina. Por. K. Gutowska, *Niechciane dobra kultury: chronić czy niszczyć?*, w: *Dziedzictwo kulturowe – konteksty odpowiedzialności*, red. K. Gutowska, Warszawa 2003, s. 105-107. Jednakże nie uważam takiej interpretacji za przekonującą, albowiem ruchy ikonoklastyczne funkcjonowały w ramach danej religii w celu jego puryfikacji, natomiast w przypadku działania talibów – realizowanego i propagowanego za pomocą nowoczesnej technologii – mamy do czynienia z dążeniem do wyrugowania wszystkiego, co uznano za „obce”, gdyż stanowiące pamiątkę po innej religii, mimo że nie była ona już wyznawana w Afganistanie. Było więc to swoiste symboliczne „oczyszczenie przestrzeni”, zarówno tej fizycznej, jak i kulturowej, a jednocześnie bardzo jednoznaczny przekaz „na zewnątrz” – kierowany do zagranicy. Tym samym chodziłoby o realizację ideologicznej utopii czystości religijnej Afganistanu. Ponadto ruchy ikonoklastyczne miały na celu zmianę zachowania wiernych, natomiast w przypadku talibów nie można mówić o takim zamierzeniu, gdyż był to atak na symbole innej religii, która w dodatku nie występowała w danym państwie.

²⁸ A. L. Latifi, *The historic Buddhas of Bamiyan statues have made a return to the Afghan valley as 3D light projections*, pri.org/stories/2015-06-11/they-were-destroyed-taliban-now-giant-buddha-statues-bamiyan-have-returned-3-d (dostęp: 22 kwietnia 2018 r.).

był stroną żadnej konwencji dotyczącej ochrony dziedzictwa kulturowego, z wyjątkiem Konwencji z 1972 r. o światowym dziedzictwie²⁹). Po pierwsze stwierdzają oni, że światowe dziedzictwo kulturowe jest częścią ogólnego interesu wspólnoty międzynarodowej („*general interest of the international community as a whole*”), a stąd można wyprowadzić zobowiązanie wiążące *erga omnes* do poszanowania tego dziedzictwa (rzecz jasna, taki pogląd sprowadza się do ograniczenia suwerenności państwa w jego stosunkach wewnętrznych). Według tych autorów dokonane z premedytacją zniszczenie posągów Buddy godziło w międzynarodowy interes publiczny. Żadne też cywilizowane państwo nie uznawało nieograniczonego prawa właściciela do zniszczenia przedmiotu stanowiącego dziedzictwo kulturowe³⁰. Po drugie Francioni i Lenzerini podkreślają znaczenie normy zakazującej niszczenia dziedzictwa kulturowego w trakcie konfliktu zbrojnego (w tym zakresie zwracając uwagę na art. 53 Protokołu I z 1977 r. do Konwencji Genewskiej z 12 sierpnia 1949 r.³¹). Ponadto – jak zaznaczają – w wyroku w sprawie „Oskarżyciel przeciwko Dario Kordicowi i Mario Cerkezowi” z dnia 26 lutego 2001 r. Międzynarodowy Trybunał Karny dla byłej Jugosławii uznał, że dokonywane z premedytacją niszczenie meczetów w Bośni i Hercegowinie stanowi przestępstwo przeciwko własności kulturowej. Jeżeli popełnione zostało z zamiarem dyskryminacyjnym, stanowi atak na religijną tożsamość ludzi, a przez to wypełnia znamiona zbrodni przeciwko ludzkości (choć trzeba jednocześnie stwierdzić – nieco wbrew argumentacji Francioniego i Lenzeriniego – że działanie talibów było wymierzone nie tyle w ludność, ile w symbol religijny, którego przedstawieniem były obiekty stanowiące dziedzictwo kulturowe, nie ma zatem dokładnej analogii między czynami sprawców w Bośni i Hercegowinie a działaniami talibów)³². Z tego wszystkiego autorzy wyprowadzają wniosek, że zgodnie z tezą orzeczenia Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości w sprawie „Barcelona Traction” wszystkie państwa były uprawnione do nałożenia sankcji na Afganistan³³.

²⁹ Konwencja przyjęta w Paryżu dnia 16 listopada 1972 r. w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego (Polska ratyfikowała tę umowę, zob. Dz.U. z 1976 r., nr 32, poz. 190). Należy nadmienić, że wskazana konwencja jest podstawowym aktem prawa międzynarodowego z zakresu ochrony materialnego dziedzictwa kulturowego w sytuacjach niebędących konfliktem zbrojnym. Zob. o tym: K. Chłubińska-Jentkiewicz, *Prawnomiędzynarodowe aspekty bezpieczeństwa kulturowego*, w: K. Chałubińska-Jentkiewicz, M. Karpiuk, K. Zalaszińska, *Prawo bezpieczeństwa kulturowego*, Siedlce 2016, s. 268-279; K. Zalaszińska, *Prawna ochrona zabytków nieruchomych w Polsce*, Warszawa 2010, s. 88-108; A. Przyborowska-Klimczak, *Międzynarodowa współpraca w dziedzinie ochrony dziedzictwa kulturalnego*, w: *Prawna ochrona zabytków*, red. T. Gardocka, J. Sobczak, Toruń 2010, s. 40-45.

³⁰ F. Francioni, F. Lenzerini, *The Destruction of the Buddhas of Bamiyan and International Law*, „European Journal of International Law” nr 14.4 (2003), s. 619-635.

³¹ Zob. Protokół dodatkowy do konwencji genewskich z dnia 12 sierpnia 1949 r. dotyczący ochrony ofiar międzynarodowych konfliktów zbrojnych, Genewa, 8 czerwca 1977 r. (Dz.U. z 1992 r., nr 41, poz. 175). Wspomniany artykuł dotyczy ochrony dóbr kultury oraz miejsc kultu religijnego i odwołuje się zwłaszcza do postanowień Konwencji haskiej z dnia 14 maja 1954 r. o ochronie dóbr kultury w razie konfliktu zbrojnego (Dz.U. z 1957 r., nr 46, poz. 212).

³² Trzeba jeszcze zwrócić uwagę, że nie można na tej samej płaszczyźnie postawić ochrony ludzi i ochrony wartości kulturowych, wobec tego włączanie ochrony dziedzictwa kulturowego do międzynarodowego prawa praw człowieka budzi kontrowersje. Por. K. Zeidler, *Zabytki. Prawo i praktyka*, Gdańsk – Warszawa 2017, s. 120.

³³ F. Francioni, F. Lenzerini, *The Destruction...*, s. 635-651. Koncepcja zobowiązań *erga omnes* została sformułowana przez Międzynarodowy Trybunał Sprawiedliwości w orzeczeniu „Barcelona Traction” z 1970 r.; zob. wyrok w sprawie „Barcelona Traction, Light and Power Co.”, „ICJ Reports” (1970), poz. 3.

Podobnie ideologiczny charakter, choć zdecydowanie na mniejszą skalę, mają działania tzw. państwa islamskiego (IS) w syryjskiej Palmyrze³⁴. Niewątpliwie „państwo islamskie” jest tworem ideologii dżihadi-salafizmu, która proklamując „ofensywny dżihad”, jest wroga innym religiom³⁵. Dziedzictwo innych religii czy wcześniejszych cywilizacji nie ma zatem dla jego zwolenników żadnego znaczenia. W czasie pierwszej okupacji starożytnej Palmyry bojownicy IS wysadzili w powietrze ruiny świątyni Bela. Natomiast kiedy kolejny raz zajęli miasto w styczniu 2017 r., zniszczyli tetrapylon, a także fasadę starożytnego teatru, w którym zresztą wcześniej zamordowali 25 żołnierzy, każąc przyglądać się egzekucji miejscowej ludności³⁶.

4. Zakończenie

Postawy wobec zabytków są wynikiem oddziaływania szeregu czynników o charakterze kulturowym i zmieniają się wraz z przeobrażeniami kultury. Rozwój ochrony konserwatorskiej w Europie w ciągu ostatnich dwóch wieków może być tego przykładem. Jednakże radykalne ideologie – zwłaszcza w ustrojach autorytarnych i totalitarnych – niejednokrotnie powodowały zakłócenie tego rozwoju. Wpływ ideologii na bezpieczeństwa kulturowego można ująć w pewne kontinuum, które przedstawione tutaj przykłady miały ukazywać. Obejmuje ono nadanie zabytkowi określonego przesłania, jak to miało miejsce w przypadku restauracji zamku malborskiego w XIX i na początku XX w., zdefiniowanie, które elementy dziedzictwa kulturowego będą chronione, a które pozostawione zostaną na pastwę losu (tak było w przypadku polityki władz PRL wobec zabytków na tzw. ziemiach odzyskanych po II wojnie światowej), wreszcie zaś dokonywane z premedytacją „wymazywanie” niewygodnych elementów dziedzictwa. Krańcowym wreszcie przypadkiem jest zanegowanie dziedzictwa kulturowego w ogóle. Ta ostatnia postawa generowana jest przez ideologię polityczną islamizmu, a za jej szczególny przejaw należy uznać działania talibów podczas ich rządów w Afganistanie.

³⁴ Ponadto inspirację ideologiczną miały jeszcze zniszczenia dokonane w Angkor w czasach reżimu Pol Pota oraz działania bojówek terrorystycznych Al-Szabaad, wymierzone w pozostałości przedislamskiego dziedzictwa w Somalii – W. Pływaczewski, *Ochrona światowego dziedzictwa kultury przed skutkami konfliktów zbrojnych i zamachami terrorystycznymi – wybrane aspekty kryminologiczne*, w: *Prawna ochrona dóbr kultury*, red. T. Gardocka, J. Sobczak, Toruń 2009, s. 132.

³⁵ Por. C. Bunzel, *From Paper State to Caliphate: The Ideology of the Islamic State*, „The Brookings Project on U.S. Relations with the Islamic World. Analysis Paper” nr 19 (2015), s. 7-111.

³⁶ R. Maclean, *Desecrated but still majestic: inside Palmyra after second Isis occupation*, „The Guardian” z dnia 9 marca 2017, <https://www.theguardian.com/world/2017/mar/09/inside-palmyra-syria-after-second-isis-islamic-state-occupation> (dostęp: 9 kwietnia 2018 r.); K. Shaheem, *Isis destroys tetrapylon monument in Palmyra*, „The Guardian” z dnia 20 stycznia 2017 r., <https://www.theguardian.com/world/2017/jan/20/isis-destroys-tetrapylon-monument-palmyra-syria> (dostęp: 19 czerwca 2018 r.).

Summary

The aim of the work is to indicate what impact ideologies have on the protection of historical monuments, or more broadly: the material cultural heritage, in particular how they determine which elements of this heritage will be protected or even saved for the next generations, and what threats to its security may be generated by radical ideologies. According to the author, that impact can be understood as a continuum of attitudes and actions, including: giving the monument a specific meaning, determining which elements of cultural heritage are worth protecting (as in the case of the policy of the Polish People's Republic), removing "uncomfortable" – from the ideological point of view – elements of that heritage, as well as the negation of cultural heritage as such. The Taliban's actions in Afghanistan should be considered as a manifestation of the latter of the mentioned attitudes.

BIBLIOGRAFIA

Źródła

Konwencja haska z dnia 14 maja 1954 r. o ochronie dóbr kultury w razie konfliktu zbrojnego, Dz.U. z 1957 r., nr 46, poz. 212.

Konwencja w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego, przyjęta w Paryżu dnia 16 listopada 1972 r. przez Konferencję Generalną Organizacji Narodów Zjednoczonych dla Wychowania, Nauki i Kultury na jej siedemnastej sesji, Dz.U. z 1976 r., nr 32, poz. 190.

Konwencja UNESCO sporządzona w Paryżu dnia 17 października 2003 r. w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, Dz.U. z 2011 r., nr 172, poz. 1018.

Protokół dodatkowy do konwencji genewskich z dnia 12 sierpnia 1949 r. dotyczący ochrony ofiar międzynarodowych konfliktów zbrojnych, Genewa, dnia 8 czerwca 1977 r., Dz.U. z 1992 r., nr 41, poz. 175.

Międzynarodowy Trybunał Sprawiedliwości, wyrok w sprawie „Barcelona Traction, Light and Power Co.”, „ICJ Reports” (1970), poz. 3.

Literatura

Abłamiejko S., *Polityka władz radzieckich wobec starówki Mińska 1920-1956*, praca doktorska, Białystok 2017.

Arendt H., *Korzenie totalitaryzmu*, t. 2, Warszawa 2008.

Arszyński M., *Idea – pamięć – troska. Rola zabytków w przestrzeni społecznej i formy działań na rzecz ich zachowania. Od starożytności do połowy XX w.*, Malbork 2007.

Bukal G., *Konserwacja zamku w Malborku jako przykład kształtowania się doktryny konserwatorskiej*, „Ochrona Zabytków” nr 56.3 (2008).

Bunzel C., *From Paper State to Caliphate: The Ideology of the Islamic State*, „The Brookings Project on U.S. Relations with the Islamic World. Analysis Paper” nr 19 (2015).

- Chłubińska-Jentkiewicz K., *Prawnomiędzynarodowe aspekty bezpieczeństwa kulturowego*, w: K. Chałubińska-Jentkiewicz, M. Karpiuk, K. Zalańska, *Prawo bezpieczeństwa kulturowego*, Siedlce 2016.
- Czarnecka M., *Wrocław, Elbląg, Legnica – różne sposoby odbudowy zabytkowych centrów*, w: *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu nr 443. Gospodarka przestrzenna XXI wieku*, Wrocław 2016.
- Czerlunczakiewicz K., *In medio stat virtus. Wybrane zagadnienia nowoczesnej opieki nad zabytkami*, „ARTykuły” nr 4 (2010). s. 32–37.
- Eckhardt P., *Przestrzeń i architektura jako obraz doktryny politycznej. Przykład państw socjalistycznych*, „Miscellanea Historico-Iuridica” nr 15.2 (2016).
- Francioni F., Lenzerini F., *The Destruction of the Buddhas of Bamiyan and International Law*, „European Journal of International Law” nr 14.4 (2003).
- Gazzola P., *Restoring monuments: historical background*, w: *Preserving and restoring monuments and historic buildings*, Paryż 1972.
- Gopal A., Strick van Linschoten A., *Ideology in the Afghan Taliban*, „AAN Thematic Report” nr 1 (2017).
- Gutowska K., *Niechciane dobra kultury: chronić czy niszczyć?*, w: *Dziedzictwo kulturowe – konteksty odpowiedzialności*, red. K. Gutowska, Warszawa 2003.
- Jodełka-Schreiber H., *Niematerialne dziedzictwo kulturowe: idea, prawo, praktyka*, w: *Wokół problematyki prawnej zabytków i dzieł sztuki*, t. 3, red. W. Szafrński, K. Zalańska, Poznań 2009.
- Korpała M., *O nowej kreacji zabytków, czyli w poszukiwaniu wyidealizowanej wizji przeszłości Europy Środkowo-Wschodniej*, „Porównania” nr 17 (2015).
- Kosiewski P., Krawczyk J., *Latarnia pamięci. Od muzeum narodu do katechizmu konserwatora*, w: *Zabytek i historia. Wokół problemów konserwacji i ochrony zabytków w XIX wieku*, red. P. Kosiewski, J. Krawczyk, Warszawa 2012.
- Krawczyk J., *Teoria Aloisa Riegla i jej polska recepcja a problemy konserwatorstwa współczesnego*, w: *Współczesne problemy teorii konserwatorskiej w Polsce*, red. B. Szmygin, Warszawa – Lublin 2008.
- Latifi A. L., *The historic Buddhas of Bamiyan statues have made a return to the Afghan valley as 3D light projections*, pri.org/stories/2015-06-11/they-were-destroyed-taliban-now-giant-buddha-statues-bamiyan-have-retuned-3-d.
- Linde S. B., *Słownik języka polskiego. Tom VI i ostatni. U-Z*, Warszawa 1814.
- Maclean R., *Desecrated but still majestic: inside Palmyra after second Isis occupation*, „The Guardian” z dnia 9 marca 2017 r., theguardian.com/world/2017/mar/09/inside-palmyra-syria-after-second-isis-islamic-state-occupation.
- Maeda K., *The Foundation of the Colossal Buddha Statues*, w: *After the Destruction of Giant Buddha Statues in Bamiyan (Afghanistan) in 2001. Natural Science in Archaeology*, t. 5, red. C. Margottini, Berlin – Heidelberg 2014.

- Małachowicz E., *Stare miasto we Wrocławiu. Zniszczenie, odbudowa, program*, Warszawa – Wrocław 1976.
- Mannheim K., *Ideologia i utopia*, Lublin 1992.
- Moore D., *Adam Ferguson, The Poems of Ossian and the imaginative life of the Scottish enlightenment*, „History of European Ideas” nr 31.2 (2005).
- Niewęglowski A., Poźniak-Nedzielska M., Przyborowska-Klimczak A., *Ochrona niematerialnego dziedzictwa kulturalnego*, Warszawa 2015.
- Petrus K., *Rekonstrukcja i adaptacja zniszczonych wojną budowli mieszczańskich po 1945 roku*, „Czasopismo Techniczne. Architektura” nr 13.3-A (2009).
- Płazyńska K., *Świadectwo minionej epoki czy dobro kultury współczesnej? Problemy ochrony prawnej architektury nowoczesnej*, w: *Prawo ochrony zabytków*, red. K. Zeidler, Warszawa – Gdańsk 2014.
- Pływaczewski W., *Ochrona światowego dziedzictwa kultury przed skutkami konfliktów zbrojnych i zamachami terrorystycznymi – wybrane aspekty kryminologiczne*, w: *Prawna ochrona dóbr kultury*, red. T. Gardocka, J. Sobczak, Toruń 2009.
- Pruszyński J., *Ochrona zabytków w Polsce*. Geneza, organizacja, prawo, Warszawa 1989.
- Przyborowska-Klimczak A., *Międzynarodowa współpraca w dziedzinie ochrony dziedzictwa kulturalnego*, w: *Prawna ochrona zabytków*, red. T. Gardocka, J. Sobczak, Toruń 2010.
- Rashid A., *After 1,700 years, Buddhas fall to Taliban dynamite*, „The Guardian” z dnia 12 marca 2001 r., telegraph.co.uk/news/worldnews/asia/afghanistan/1326063/After-1700-years-Buddhas-fall-to-Taliban-dynamite.html.
- Riegl A., *Nowoczesny kult zabytków. Jego istota i powstanie*, w: *Alois Riegl, Georg Dehio i kult zabytków*, red. J. Krawczyk, Warszawa 2002.
- Rymaszewski B., *Kształtowanie się ochrony zabytków w Polsce na tle europejskim*, w: *O zabytkach. Opieka – ochrona – konserwacja*, red. T. Rudkowski, Warszawa 2005.
- Semple M., *Rhetoric, Ideology, and Organizational Structure of the Taliban Movement*, United States Institute of Peace, Waszyngton 2014.
- Shaheem K., *Isis destroys tetrapylon monument in Palmyra*, „The Guardian” z dnia 20 stycznia 2017 r., theguardian.com/world/2017/jan/20/isis-destroys-tetrapylon-monument-palmyra-syria.
- Szymaniec P., *Pojęcie narodu w filozofii dziejów Johanna Gottfrieda Herdera*, w: *Studia Erasmiana Wratislaviensia. Acta Studentium*, t. 1, red. M. Sadowski, P. Szymaniec, E. Bojek, Wrocław 2008.
- Szymaniec P., *Republikanizm dla społeczeństwa handlowego. Myśl polityczno-prawna Adama Fergusonsona*, Wałbrzych 2013.
- Świrek K., *Trzy końce ideologii – najważniejsze dwudziestowieczne ujęcia problemu*, „Nauka i Szkolnictwo Wyższe” nr 1 (2013).
- Witkowska-Maksimczuk B., *Zabytki – rozważania aksjologiczne*, w: *Dziedzictwo kulturowe – konteksty odpowiedzialności*, red. K. Gutowska, Warszawa 2003.

Zalasińska K., *Prawna ochrona zabytków nieruchomych w Polsce*, Warszawa 2010.

Zeidler K., *Instytucja dóbr kultury ze stanowiska filozofii prawa*, Warszawa 2011.

Zeidler K., *Prawo ochrony dziedzictwa kultury*, Warszawa 2007.

Zeidler K., *Wartość zabytku jako kategoria normatywna*, w: *Wokół problematyki prawnej zabytków i dzieł sztuki*, t. 2, red. W. Szafrński, Poznań 2008.

Zeidler K., *Zabytki. Prawo i praktyka*, Gdańsk – Warszawa 2017.

Maja Ściechowicz

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

**OCHRONA KRAJOBRAZU KULTUROWEGO W ŚWIETLE
USTAWY O OCHRONIE ZABYTEKÓW I OPIECE NAD ZABYTEKAMI.
WYBRANE ASPEKTY**

**PROTECTION OF CULTURAL LANDSCAPE IN THE LIGHT OF
THE ACT ON PROTECTION AND MAINTENANCE OF MONUMENTS.
SELECTED ASPECTS**

1. Wstęp

Ochrona krajobrazu kulturowego jest serią działań podejmowanych przez organy władzy publicznej oraz dysponenta zabytku, mających na celu zabezpieczenie konkretnego zabytku i tym samym zachowanie jego wartości kulturowej. Wymienione poniżej środki ochrony stanowią katalog zamknięty. Oznacza to, że stosowanie instrumentów nadzoru konserwatorskiego możliwe jest jedynie do obiektów, które zostały objęte jedną z tych form ochrony, aczkolwiek zakres przedmiotowy mojej pracy ogranicza się jedynie do szczegółowej analizy prawnej ochrony zabytków w formie parków kulturowych.

Ustawa o ochronie zabytków¹ wymienia cztery formy wspomnianej ochrony: wpis do rejestru zabytków; uznanie za pomnik historii; utworzenie parku kulturowego; ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

¹ Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, t.j. Dz.U. z 2017 r., poz. 2187, z 2018 r., poz. 10 (cyt.: uoz).

Forma ochrony przestrzeni kulturowej w postaci parku kulturowego wydaje się być stosunkowo nową, albowiem nie została ona przewidziana w katalogu form ochrony zabytków² w art. 4 uprzedniej ustawy o ochronie dóbr kultury³.

2. Park kulturowy

Park kulturowy jest jedną z czterech form ochrony krajobrazu kulturowego. Jego zadaniem jest zapewnienie ochrony określonej obszarowi krajobrazu, a także wyróżniającym się krajobrazowo terenom zawierającym zabytki nieruchome, które są charakterystyczne dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej. Park kulturowy jest na równi z wpisem do rejestru zabytków, mimo wszystko pozwala on na o wiele większe możliwości. Nie istnieje innego rodzaju forma ochrony zabytków, przyrody i krajobrazu, która byłaby tak uniwersalna. Warto mieć na uwadze, że parki kulturowe z góry zajmują się ochroną przyrody, co pozwala na połączenie jej elementów z wartościami krajobrazu kulturowego.

Przedmiotem ochrony parku kulturowego jest przestrzeń otaczająca teren, na którym znajduje się obiekt podlegający ochronie konserwatorskiej. Stąd też dla ochrony tejże przestrzeni krajobrazu nie jest konieczne, aby na objętych nią nieruchomościach znajdowały się obiekty zabytkowe. Park kulturowy przedstawia wartość kulturową jako określona całość⁴.

W świetle warunków art. 16 ust. 1 uoz można stwierdzić, że dla utworzenia parku kulturowego konieczne jest dokonanie uprzedniej identyfikacji reprezentatywnych i charakterystycznych cech krajobrazu kulturowego, tj. integralnej struktury przestrzennej, na którą składają się płaszczyzny (lasy, łąki, grunty orne, zbiorniki wodne), ciągi (rzeki, strumienie, drogi, granice) i punkty (obiekty kulturowe i przyrodnicze). Utworzenie parku kulturowego musi być bowiem należycie uzasadnione⁵.

Parki kulturowe mogą zostać wpisane na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO lub uznane za pomnik historii⁶. Procedura wpisywania na Listę Światowego Dziedzictwa odbywa się jednak na

² J. Smertyha, K. Burski, *Utworzenie przez radę gminy parku kulturowego jako forma ochrony zabytków*, w: *Prawne wyzwania ochrony dóbr kultury we współczesnym świecie*, red. P. Dobosz (i in.), Kraków 2015, s. 125.

³ Ustawa z dnia 15 lutego 1962 r. o ochronie dóbr kultury i o muzeach, Dz.U. z 1962 r., nr 10, poz. 48; od dnia 4 lutego 1997 r. ustawa o ochronie dóbr kultury – tytuł zmieniony przez art. 35 pkt 1 ustawy z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach, Dz.U. z 1997 r., nr 5, poz. 24 ze zm.

⁴ P. Antoniak (i in.), *Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Komentarz*, Warszawa 2010, s. 130.

⁵ B. Gadecki, *Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Art. 108-120. Przepisy karne. Komentarz*, Warszawa 2014, s. 101.

⁶ B. Gadecki, *Ustawa...*, s. 91.

podstawie przepisów konwencji w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego⁷.

3. Korzyści wynikające z ustanowienia parku kulturowego na terenie gminy i powiatu

Można wyszczególnić niektóre z korzystnych elementów powiązanych z utworzeniem parku kulturowego. Przede wszystkim warto wziąć pod uwagę fakt powiązania takiego przedsięwzięcia z prawną ochroną obiektów położonych na terenie parku. Taka inwestycja pomaga również w otrzymywaniu dodatkowego wsparcia finansowego w postaci dotacji unijnych czy programów Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego⁸.

Na terenie Polski położonych jest zaledwie 35 parków kulturowych (tab. 1), tego typu przedsięwzięcia to niezwykle prestiż i okazja do promocji dla danego miejsca, a co za tym idzie – stworzenie nowej atrakcji turystycznej.

4. Powoływanie do istnienia parku kulturowego

Utworzenie parku kulturowego odbywa się poprzez podjęcie uchwały rady gminy, po uprzedniej konsultacji z wojewódzkim konserwatorem zabytków. W uchwale tej muszą być zawarte elementy takie jak: nazwa parku kulturowego i jego granice, sposób, w jaki park kulturowy będzie chronić dany obszar; zakazy i ograniczenia, które zawarte są w art. 17 ust. 1 uoz.

Osobą odpowiedzialną za utworzenie planu ochrony parku kulturowego może być wójt, burmistrz lub prezydent miasta. W porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków, sporządza on taki plan i przekazuje do zatwierdzenia przez radę gminy. O ile zaistnieje taka potrzeba, rada może zdecydować o powołaniu jednostki organizacyjnej, której zadaniem będzie zarządzanie parkiem.

W przypadku, gdy teren parku kulturowego wykracza poza obszar gminy, możliwe jest utworzenie go na zasadzie wspólnych (zgodnych) uchwał kilku rad gmin – tzw. związku gmin.

Obowiązkowe przy powoływaniu do istnienia parku kulturowego jest sporządzenie miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego obszaru, na którym zamierza się taki park utworzyć. Plan ten to podstawowe narzędzie planistyczne, które pozwala w wiążący sposób ustalić przeznaczenie terenów, a także określa sposoby ich zagospodarowania oraz zabudowy.

Uchwała rady gminy o utworzeniu parku kulturowego lub zatwierdzeniu jego planu ochrony może zostać skutecznie zaskarżona do sądu administracyjnego przez właściciela nieruchomości,

⁷ Konwencja w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego, przyjęta w Paryżu dnia 16 listopada 1972 r. przez Konferencję Generalną Organizacji Narodów Zjednoczonych dla Wychowania, Nauki i Kultury na jej siedemnastej sesji, Dz.U. z 1976 r., nr 32, poz. 190, zał. 191.

⁸ Zob. diedzictwa.org/programy-fundacji/parki-kulturowe-i-pomniki-historii/ (dostęp: 9 czerwca 2018 r.).

którego konstytucyjna i ustawowa swoboda korzystania z tej nieruchomości i dysponowania nią została w wyniku podjęcia tej uchwały bezzasadnie ograniczona⁹.

Tab. 1. Parki kulturowe w Polsce. Oprac. aut. i red., za: nid.pl/pl/Dla_wlascicieli_i_zarzadcow/dla-samorzadow/parki-kulturowe/.

Województwo	L.p.	Nazwa parku kulturowego	Rok utw.
dolnośląskie	1.	Forteczny Park Kulturowy w Srebrnej Górze	2002
	2.	Forteczny Park Kulturowy Twierdza Kłodzka	2006
	3.	Kotliny Jeleniogórskiej	2008
	4.	Stare Miasto we Wrocławiu	2014
	5.	Wietrzychowice	2006
	6.	Wzgórze Zamkowe, Dolina Budzówki i Nysy Kłodzkiej w Kamieńcu Żąbkowickim	2014
kujawsko-pomorskie	7.	Kalwaria Pakoska	2008
	8.	Kościół p.w. św. Oswalda w Płonkowie	2009
	9.	Sarnowo	2010
	10.	Osieczek w Osieczku	2014
	11.	Kościół pw. św. Marii Magdaleny w Łopatkach	2014
lubuskie	12.	Dolina Trzech Młynów w Bogdańcu	2006
	13.	Grodzisko w Wicinie	2013
łódzkie	14.	Miasto Tkaczy w Zgierzu	2007
	15.	Wzgórze Zamkowe w Sieradzu	2009
	16.	Etnograficznego podregionu kutnowskiego związanego z poetą romantycznym Józefem Bohdanem Zaleskim	2015
	17.	Ulicy Piotrkowskiej w Łodzi	2015
małopolskie	18.	Kotliny Zakopiańskiej	2006
	19.	Stare Miasto w Krakowie	2010
	20.	Krupówki w Zakopanem	2016
mazowieckie	21.	Ossów Wrota Bitwy Warszawskiej 1920 r.	2009
	22.	Stary Radom	2011
	23.	Wilanowski	2012
opolskie	24.	Książęce Miasto Brzeg	2016
podkarpackie	25.	Zespołu staromiejskiego oraz zespołu oo. Dominikanów w Jarosławiu	2009
pomorskie	26.	Ośmiu Błogosławieństw we wsi Sierakowice	2006
	27.	Osada Łowców Fok w Rzucewie	2008
	28.	Klasztorne Stawy	2009
śląskie	29.	Cmentarz Żydowski w Żorach	2004
	30.	Hałda Popłuczkowa	2007
	31.	Obszaru staromiejskiego w Bieruniu	2016
	32.	Obszaru grobli w Bieruniu	2016
świętokrzyskie	33.	Końskie	2005
warmińsko-mazurskie	34.	Warmińska Droga Krajobrazowa Gietrzwałd-Woryty	2009
wielkopolskie	35.	Mickiewiczowski	2007

5. Zawartość planu zagospodarowania przestrzennego

Obowiązkowa dokumentacja, związana z planem zagospodarowania przestrzennego, musi być tworzona w myśl krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami. Ważne jest aby określić w niej rozwiązania, które będą niezbędne do zapobiegania zagrożeniom dla zabytków, przywracania ich do jak najlepszego stanu, a także posłużyć zapewnieniu potrzebnej ochrony podczas realizacji inwestycji. Należy również pamiętać, aby dokumentacja zawierała informacje o ustalonym wcześniej przeznaczeniu oraz zasadach zagospodarowania danego terenu.

⁹ P. Antoniak (i in.), *Ustawa...*, s. 132.

W dniu 6 października 2005 r. Rada Ochrony Zabytków przy Ministrze Kultury przyjęła i zarekomendowała do stosowania dokument „Zasady tworzenia parku kulturowego, zarządzania nim oraz sporządzania planu ochrony”¹⁰, w którym zawarła informacje czym jest i czym powinien być plan ochrony parku kulturowego; zagadnienia związane z procedurą tworzenia, opracowywaniem i wdrażaniem planu ochrony, zarządzaniem i funkcjonowaniem parku kulturowego. Zasady te zostały przekazane wojewódzkim konserwatorom zabytków z prośbą o udostępnianie wszystkim zainteresowanym.

Schemat dokumentacji planu ochrony parku kulturowego składa się z następujących elementów:

- diagnoza: identyfikacja cech, które są charakterystyczne dla zachowanego krajobrazu kulturowego (przedstawienie powodów poddania danego obszaru ochronie), rejestracja zasobu krajobrazu i działań odbywających się w nim, waloryzacja cech procesów krajobrazu;
- prognoza: zbadanie konfliktów, szans oraz zagrożeń, przeprowadzenie analizy pierwotnej, wtórnej i przyszłej postaci krajobrazu (uwzględniając dwa warianty — sytuacje, w których park nie powstanie, a także sytuacje, w których zostanie on utworzony), strefowanie ochronne przedmiotowego obszaru;
- ustalenia oraz wytyczne: korekta lub wyznaczenie granic obszaru parku, kierunki i zakresy działań podejmowanych w określonych strefach, metody rozwiązywania konfliktów i niwelowania zagrożeń, wytyczne związane z miejscowymi planami zagospodarowania przestrzennego¹¹.

Plan ochrony parku kulturowego powinien być zsynchronizowany z treścią uchwały powołującej ten park. Tym samym, właściwe wydaje się, by był on załącznikiem do tego typu uchwały, przy czym taką ewentualność należałoby uprzednio zastrzec w uchwale Rady Gminy o przystąpieniu do tworzenia parku kulturowego oraz sporządzania jego planu ochrony. Wymagane jest też, by we wspomnianej uchwale o przystąpieniu określać termin na opracowanie projektu rzeczzonego planu ochrony. Plan ochrony parku krajobrazowego powinien ulec zatwierdzeniu przez Radę Gminy jeszcze przed upływem terminu, o którym mowa w art. 10 ust. 3 ustawy o planowaniu

¹⁰ A. Bohm (i in.), *Zasady tworzenia parku kulturowego, zarządzania nim oraz sporządzania planu ochrony. Materiały instruktażowe dla gminnych samorządów terytorialnych, autorów planów ochrony, wojewódzkich i samorządowych konserwatorów zabytków*, Kraków 2005.

¹¹ *Ibidem*.

i zagospodarowaniu przestrzennym¹², jako o wiążącym terminie przystąpienia do realizacji obowiązku planistycznego, przed upływem trzech miesięcy od utworzenia danego parku kulturowego¹³.

W zakresie regulującym uzgodnienia konserwatorskie dokonywane w odniesieniu do projektu lub zmiany planu zagospodarowania przestrzennego województwa należy stwierdzić, że uzgodnienia projektu lub zmiany planu zagospodarowania przestrzennego województwa, wojewódzki konserwator zabytków dokonuje w trybie art. 106 kodeksu postępowania administracyjnego¹⁴, w terminie wyznaczonym przez marszałka województwa, nie krótszym jednak niż 40 dni od dnia udostępnienia projektu planu (lub jego zmiany) wraz z prognozą oddziaływania na środowisko¹⁵. Marszałek województwa może uznać za uzgodniony projekt planu zagospodarowania przestrzennego województwa (lub jego zmianę) w przypadku, w którym wojewódzki konserwator zabytków nie określi warunków, na jakich uzgodnienie może nastąpić, albo nie powoła podstawy prawnej uzasadniającej ich określenie. Nieprzedstawienie uzgodnienia lub warunków, na jakich może ono nastąpić (wraz z powołaniem podstawy prawnej ich określenia), w terminie wyznaczonym przez marszałka województwa w sposób powyżej wskazany uważa się za równoznaczne z uzgodnieniem rzeczonego projektu (lub jego zmiany)¹⁶.

6. Zakazy i ograniczenia dotyczące działania parku kulturowego

Rada gminy jest organem kompetentnym w zakresie ustalenia granic strefy ochrony konserwatorskiej, a także zakazów i nakazów określonego postępowania na jej obszarze. Ze względu na uprawnienia nadzorcze wojewody, ustalanie granic strefy ochrony konserwatorskiej nie jest w praktyce wyłączną kompetencją rady gminy¹⁷.

Jak stanowi art. 17 uoz, na obszarze parku kulturowego lub jego części możliwe jest wprowadzenie zakazów i ograniczeń, które dotyczą: prowadzenia robót budowlanych oraz działalności przemysłowej, rolniczej, hodowlanej, handlowej lub usługowej; zmiany sposobu korzystania z zabytków nieruchomych; umieszczania tablic, napisów, ogłoszeń parku kulturowego, z wyjątkiem znaków

¹² Ustawa z dnia 11 maja 2017 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym, t.j. Dz.U. z 2017 r., poz. 1073 (cyt.: upzp).

¹³ A. Michalak, A. Ginter, *Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Komentarz*, Warszawa 2016, s. 99-100.

¹⁴ Ustawa z dnia 14 czerwca 1960 r. Kodeks postępowania administracyjnego, t.j. Dz.U. z 2017 r., poz. 1257.

¹⁵ Art. 24, art. 25 w zw. z art. 41, art. 42 upzp.

¹⁶ B. Gadecki, *Ustawa...*, s. 117.

¹⁷ P. Antoniak (i in.), *Ustawa...*, s. 136.

drogowych i znaków związanych z ochroną porządku i bezpieczeństwa publicznego, z zastrzeżeniem art. 12 ust. 1 uoz; składowania lub magazynowania odpadów.

Ograniczenia i zakazy, o których mowa w art. 17 ust. 1 uoz, powinny być przy tym ustanawiane w poszanowaniu zasady proporcjonalności i przy uwzględnieniu specyfiki konkretnego parku kulturowego. Postanowienia względem uchwały rady gminy o utworzeniu parku kulturowego, nakładające zakazy i ograniczenia w sposób bezzasadny lub nadmierny, naruszające prawo własności dysponentów terenów objętych tym parkiem, podlegają skutecznemu zaskarżeniu do sądu administracyjnego.

Przepisy jasno sankcjonują naruszenie zakazów lub ograniczeń obowiązujących na terenie parku kulturowego lub jego części. W przypadku, gdy na obszarze parku kulturowego ktoś dopuści się naruszenia uwzględnionych zakazów lub ograniczeń, ustawa przewiduje trzy formy ukarania takiej osoby. Są to: kara ograniczenia wolności, aresztu oraz kara grzywny, która najczęściej stosowana jest w sytuacji nieumyślnego dopuszczenia się czynu zabronionego. W sytuacji popełnienia jednego z wykroczeń, można orzec obowiązek przywrócenia stanu poprzedniego danego zabytku lub wniesieniu zapłaty w postaci równowartości szkody, którą wyrządzono. Niekiedy orzeczenie dotyczy również przepadku przedmiotów, których sprawa dotyczyła.

7. Problemy związane z działalnością parku kulturowego

Najczęstszym problemem występującym przy tworzeniu parków kulturowych jest konkurencyjność tej formy ochrony względem innych, równolegle działających, form ochrony przyrody. Problem pojawia się, gdy cenne kulturowo obszary kwalifikują się jako wartościowe, ale ich ograniczenia są sprzeczne z potrzebami ochrony zabytków. Brak zasadniczej spójności pomiędzy ustawą o ochronie przyrody i ustawą o zabytkach powoduje, że fakt ten staje się podstawą wielu konfliktów. Nie powinno się oddzielać wartości kulturowych od wartości przyrodniczych, a potwierdza to wniosek, że pożądana metoda wartościowania i oceny krajobrazu kulturowego wykracza poza założenia znajdujące się w uoz¹⁸.

Przykładem wystąpienia problemu związanego z utworzeniem parku kulturowego jest sytuacja, która miała miejsce w Ustce (woj. pomorskie). Władze miasta rozważały pomysł powołania parku

¹⁸ P. Antoniuk (i in.), *Ustawa...*, s. 130.

kulturowego, który miałby na celu ochronę układu architektonicznego dawnej wioski rybackiej. Przeszkodą stał się między innymi projekt rewitalizacji miasta, a także sam charakter miejscowości, jakim jest jest uzdrowisko. Ze względu na restrykcje pochodzące z tych przeszkód, powstanie parku kulturowego stało się dla władz wyzwaniem ¹⁹.

8. Zakończenie

Parki kulturowe, jako jedna z form ochrony krajobrazu kulturowego, są dobrym sposobem utrzymania zabytków, terenów oraz samej kultury przeszłości w stanie nienaruszonym, a wszystko to za sprawą czynności podejmowanych na terenie takiego parku, które w głównej mierze skupiają się na działaniach konserwatorskich. Należy wziąć pod uwagę, że proces powoływania do istnienia parku kulturowego wiąże się z szeregiem czynności organizacyjno-prawnych, jednak ma to swoje pozytywne odzwierciedlenie w zakresie skuteczności ochrony elementów objętych obszarem jednostki parku. Dzięki temu, konserwowane zabytki mogą zachować swoją wartość kulturową, co pozwala na przekazywanie kolejnym pokoleniom żywych doświadczeń związanych z obcowaniem z historycznym krajobrazem. Często spotyka się problemy na drodze utworzenia tej formy ochrony krajobrazu kulturowego, mimo wszystko, niewielka ich ilość tworzy okazję do wypromowania regionu i uatrakcyjnienia oferty turystycznej danej gminy czy województwa. Dla wielu istnieją wystarczające powody aby podejmować trud tworzenia parków kulturowych, dlatego z roku na rok jest ich coraz więcej.

Interesującym aspektem przy tworzeniu parków kulturowych jest możliwość partycypacji społeczeństwa w podejmowaniu rozstrzygnięć decyzji sektora publicznego, dzięki czemu uzyskiwany jest ich kolektywny, społeczny, wszechstronny, a przede wszystkim pluralistyczny wymiar²⁰.

Uczestnictwo zwiększa społeczne zaangażowanie, wspólną dbałość i współodpowiedzialność za decyzje podejmowane głównie na poziomie lokalnym. Dzięki partycypacji w podejmowaniu decyzji władza staje się bardziej elastyczna, przestaje działać rutynowo, ponieważ jest zmuszona

¹⁹ Zob. wolnemedi.net/powstanie-ustecki-park-kulturowy/ (dostęp: 9 czerwca 2018 r.).

²⁰ I. Niżnik-Dobosz, *Partycypacja jako pojęcie i instytucja demokratycznego państwa prawnego i prawa administracyjnego*, w: *Partycypacja społeczna w samorządzie terytorialnym*, red. B. Dolnicki, Warszawa 2014, s. 25.

dostosowywać zakres swojego działania do rzeczywistych potrzeb i oczekiwań społecznych, a nie tylko tych widocznych z jej poziomu²¹.

Dzięki parkom kulturowym jesteśmy w stanie zachować część naszego dziedzictwa, a co za tym idzie, także naszej tożsamości. To one pozwalają nam na utrzymanie kontaktu z przeszłością, co przekłada się na możliwość nie tylko wspominania dawnych czasów, tradycji i kultur, ale również doświadczenie ich.

Summary

This article aims to present selected aspects of cultural landscape protection, in particular in the form of a cultural park. This protection is connected with a series of actions undertaken by public authorities and a monument's keeper, aimed at securing and thus preserving the cultural value of a given monument. A cultural park is one of four forms of cultural landscape protection. Its purpose is to provide protection for a specific landscape area, as well as landscape-unique areas containing immovable monuments that are characteristic for the local building and settlement tradition. This article describes, among others, the operation of the park, problems related to its operation and the benefits of its creation.

BIBLIOGRAFIA

Źródła

Konwencja w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego, przyjęta w Paryżu dnia 16 listopada 1972 r. przez Konferencję Generalną Organizacji Narodów Zjednoczonych dla Wychowania, Nauki i Kultury na jej siedemnastej sesji, Dz.U. z 1976 r., nr 32, poz. 190.

Ustawa z dnia 14 czerwca 1960 r. Kodeks postępowania administracyjnego, t.j. Dz.U. z 2017 r., poz. 1257.

Ustawa z dnia 15 lutego 1962 r. o ochronie dóbr kultury i o muzeach, t.j. Dz.U. z 2003 r., nr 80, poz. 717.

Ustawa z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach, t.j. Dz.U. z 2018 r., poz. 720 ze zm.

Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, t.j. Dz.U. z 2017 r., poz. 2187, z 2018 r., poz. 10.

²¹ M. Giełda, *Partycypacja jako wartość administracji publicznej*, w: *Wartości w prawie administracyjnym*, red. J. Zimmermann, Warszawa 2015, s. 192.

Ustawa z dnia 11 maja 2017 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym, t.j. Dz.U. z 2017 r. poz. 1073.

Literatura

Antoniak P. (i in.), *Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Komentarz*, Warszawa 2010.

Bohm A. (i in.), *Zasady tworzenia parku kulturowego, zarządzania nim oraz sporządzania planu ochrony. Materiały instruktażowe dla gminnych samorządów terytorialnych, autorów planów ochrony, wojewódzkich i samorządowych konserwatorów zabytków*, Kraków 2005.

dladziejdzictwa.org/programy-fundacji/parki-kulturowe-i-pomniki-historii/.

Gadecki B., *Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Art. 108-120. Przepisy karne. Komentarz*, Warszawa 2014.

Giełda M., *Partycypacja jako wartość administracji publicznej*, w: *Wartości w prawie administracyjnym*, red. J. Zimmermann, Warszawa 2015.

Michalak A., Ginter A., *Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Komentarz*, Warszawa 2016.

nid.pl/pl/Dla_wlascicieli_i_zarzadcow/dla-samorzadow/parki-kulturowe/.

Niżnik-Dobosz I., *Partycypacja jako pojęcie i instytucja demokratycznego państwa prawnego i prawa administracyjnego*, w: *Partycypacja społeczna w samorządzie terytorialnym*, red. B. Dolnicki, Warszawa 2014.

Smertyha J., Burski K., *Utworzenie przez radę gminy parku kulturowego jako forma ochrony zabytków*, w: *Prawne wyzwania ochrony dóbr kultury we współczesnym świecie*, red. Dobosz P. (i in.), Kraków 2015.

wolnemedi.net/powstanie-ustecki-park-kulturowy/.

Michał Wiśniewski

Uniwersytet Gdański

DZIAŁALNOŚĆ POLSKICH KONTYNGENTÓW WOJSKOWYCH NA RZECZ OCHRONY MIĘDZYNARODOWEGO DZIEDZICTWA HISTORYCZNO-KULTUROWEGO

ACTIVITY OF POLISH MILITARY CONTINGENTS FOR THE PROTECTION OF THE INTERNATIONAL HISTORICAL AND CULTURAL HERITAGE

1. Wstęp

Jedną z najstarszych form ludzkiej aktywności społecznej jest wojna¹. Nie można zaprzeczyć że ta najbardziej nieprzewidywalna i destrukcyjna forma naszej natury stanowi nieodłączny element rozwoju kulturalnego każdej z obecnie istniejącej nacji na planecie. Należy przy tej myśli mieć jednak na uwadze, że już sam fakt czytania tych słów dowodzi triumfu zjawiska wprost wojnie przeciwnego. Skrupulatnie budowana wiedza, zdolność człowieka do nabywania i przekazywania informacji oraz wykorzystanie jej przez każdorazowego powiernika sprawiła, że owa pierwotna żądza zniszczenia stanowi jedynie ułamkowy element naszej natury. Już jednak w wieku szkolnym dowiedzieliśmy się, że element ten jest także wieczny – spotykany w każdym czasie i na każdej okupowanej przez człowieka przestrzeni naszego globu. Jakkolwiek użyteczne narzędzie do zdobywania zasobów oraz wytrzebienia konkurencji w ich zdobywaniu – wojna zawsze traktowana była jako nikczemność nieunikniona i nie sposób sugerować by ci, którzy byli przed nami, nie próbowali zapobiegać jej skutkom.

Geneza idei ochrony dziedzictwa historycznego przed działaniami zbrojnymi sięga już czasów starożytnej Grecji. Przed skutkami zniszczeń i grabieży wojennych delfickich świątyń, największe spośród greckich polis stworzyły zręby pierwszej znanej *quasi*-międzynarodowej organizacji chroniącej miejsca kultu o nazwie Amfiktionia². Następnie przez średniowieczny koncepcje *pax et treuga Dei* (pokój i rozejm Boży – idee rozpowszechniane przez Kościół rzymsko-katolicki odpowiednio

¹ J. M. G. van der Dennen, *The origin of war*, Groningen 1995, s. 10-33.

² K. Malinowski, *Międzynarodowy charakter ochrony zabytków*, „Zabytkoznawstwo i Konserwatorstwo” nr 6 (1977), s. 16.

w X i XI w.), chroniące miejsca kultu przed feudalną przemocą, po przyjęcie II³ (1899 r.) i IV⁴ (1907 r.) konwencji haskiej, zakazujące grabieży i bombardowania niebronionych obiektów. Ostatecznie światowy *consensus* w dziedzinie ochrony dziedzictwa historycznego osiągnięty został w 1945 r., kiedy to w nowo powołanej Organizacji Narodów Zjednoczonych utworzono Organizację Narodów Zjednoczonych do Spraw Oświaty, Nauki i Kultury (UNESCO). Za sprawą tej instytucji, stworzono, a następnie zaimplementowano trzy akty prawa międzynarodowego: konwencję z dnia 14 maja 1954 r. o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego⁵; konwencję z dnia 17 listopada 1970 r. dotyczącą środków zmierzających do zakazu i przeciwdziałania nielegalnemu przywozowi, wywozowi i przenoszeniu własności dóbr kultury⁶; oraz konwencję UNESCO z dnia 16 listopada 1972 r. w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego⁷. Na podstawie tych trzech aktów, Polska po raz pierwszy w swojej historii jako kraj partycypujący w okupacji innego terytorium przystąpiła do czynnej ochrony światowego dziedzictwa historycznego.

2. Polski Kontyngent Wojskowy⁸ Irak

Dnia 20 marca 2003 r. wojska Stanów Zjednoczonych Ameryki i ich koalicjantów, jako element wydanej w 2001 r. światowej wojny z terrorem, zaatakowały Irak rozpoczynając operację „*Iraqi Freedom*”. Dokładnie 3 dni wcześniej Prezydent RP Aleksander Kwaśniewski, na wniosek Prezesa Rady Ministrów Leszka Millera podjął decyzję o przekształceniu zgrupowania bojowego działającego ówczśnie na terenie Zatoki Perskiej w samodzielny polski kontyngent wojskowy. Nowo powołany PKW składał się z pododdziału komandosów Gromu i Formozy (biorących udział w walkach na irackim wybrzeżu), plutonu likwidacji skażeń z 4 Pułku Chemicznego oraz statku wsparcia logistycznego ORP Kontradmirał Xawery Czernicki. W kwietniu 2003 r., po zdobyciu Bagdadu, Amerykanie podzielili kraj na 4 strefy okupacyjne, po czym w czerwcu 2003 r. ok. 2500 żołnierzy Polskiego Kontyngentu Wojskowego w składzie Międzynarodowych Sił Stabilizacyjnych, objęło dowództwo nad sektorem Centralno-Południowym (*Multinational Division Central-South*, 2003–2008 r.).

Dnia 1 maja 2003 r. na pokładzie lotniskowca USS Abraham Lincoln, prezydent George Bush wygłosił przemówienie, w którym zaznaczył, że główne działania wojenne zostały zakończone,

³ Konwencja dotycząca praw i zwyczajów wojny lądowej, Haga 1899 (II konwencja haska).

⁴ Dz.U. z 1936 r., nr 6, poz. 64.

⁵ Dz.U. z 1957 r., nr 46, poz. 212.

⁶ Dz.U. z 1974 r., nr 20, poz. 106.

⁷ Dz.U. z 1976 r., nr 32, poz. 190, z oświadczeniem o ratyfikacji Dz.U. z 1976 r., nr 32, poz. 191.

⁸ Dalej: PKW.

zaś kolejnym etapem będzie odbudowa republiki Iraku przez siły koalicyjne⁹. Dokumentem ustanawiającym szczegółowy zakres pomocy płynącej ze strony Polski stała się „Koncepcja udziału RP w odbudowie i restrukturyzacji Iraku”, przyjęta przez Radę Ministrów 1 lipca 2003 r.¹⁰. Jej punkt czwarty dotyczył „działań w zakresie ochrony dóbr kultury i dziedzictwa narodowego Iraku”.

Obszar działań Wielonarodowej Dywizji Centrum-Południe obejmował powierzchnię 65058 km², zamieszkaany był zaś przez około 5 milionów ludzi. Na terenie kontroli dowództwa PKW znajdowało się około 1500 zarejestrowanych stanowisk archeologicznych, w tym wiele istotnych dla światowego dziedzictwa kulturalnego jak: miasto Babilon, twierdza w Uchajdir, miasto Wasit oraz Nippur, Dżemdet, Nasr, Borsippa, Kisz czy Isin¹¹.

Koordinacją działań z zakresu ochrony dorobku historycznego Iraku w Polsce zajmowało się Biuro Spraw Obronnych Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Dla wykonania zadań nałożonych przez punkt IV koncepcji, zaangażowano 11 cywilnych specjalistów z dziedziny archeologii zatrudnionych na półrocznych kontraktach¹².

W pierwszej kolejności, polscy archeolodzy przeprowadzili rekonesans wszystkich stanowisk archeologicznych i obiektów o wartości historycznej w prowincji. Prace inwentaryzacyjne trwały od czerwca do listopada 2004 r., a ich zwieńczeniem był składający się z 530 stron dokument zawierający 1143 fotografie, w tym zdjęcia lotnicze i satelitarne, zatytułowany „Raport o obecnym stanie stanowiska archeologicznego Babilon”¹³.

Na podstawie powyższego dokumentu podjęto kolejne kroki mające na celu zabezpieczyć tereny archeologiczne do czasu wypracowania bardziej skoordynowanych działań całego dowództwa sił koalicyjnych. Z uwagi na fakt, że w czasie prowadzenia działań wojennych jednym z głównych obiektów wojskowych na terenie objętym obecną kontrolą PKW był zorganizowany jeszcze przez wojska amerykańskie obóz wojskowy Camp Alfa, podjęto decyzję o ograniczeniu prac budowlanych (m.in. związanych z infrastrukturą obronną) do absolutnie koniecznych. Decyzja ta wiązała się ze stosowaniem głównie takich elementów fortyfikacyjnych, które instalowane były na powierzchni gruntu,

⁹ G. Jasiński, *Kronika Wojska Polskiego. Polski Kontyngent Wojskowy w Iraku 2003-2008*, Warszawa 2011.

¹⁰ Dalej: koncepcja.

¹¹ K. Niciński, K. Sałaciński, *Ochrona dziedzictwa kultury Iraku w ramach polskiej misji stabilizacyjnej*, „Ochrona Zabytków” nr 3-4 (2004), s. 155-178.

¹² M. Olbryś, *Specyfika realizacji zadań ochrony dziedzictwa kultury w konfliktach zbrojnych w świetle doświadczeń misji Polskiego Kontyngentu Wojskowego w Iraku (2003-2008)*, w: *Ochrona dziedzictwa kultury w konfliktach zbrojnych w świetle prawa międzynarodowego i krajowego. 60 lat Konwencji Haskiej i 15 lat jej Protokołu II*, red. E. Mikos-Skuza, K. Sałaciński, Warszawa 2015, s. 262.

¹³ K. Niciński, K. Sałaciński, *Ochrona dziedzictwa...*, s. 156.

zmianą miejsc pozyskiwania piasku i ziemi na tereny oddalone od wykopalisk, odgrodzenie i zainstalowanie kamer monitoringu w obrębie stanowiska archeologicznego Babilon. Następnym krokiem była relokacja obozu Camp Alfa oraz przekazanie stanowiska archeologicznego Babilon pod kontrolę Służby Starożytności¹⁴ oraz w szerszym kontekście dowództwu PKW. Pierwszym projektem zrealizowanym przez polskich archeologów był całkowity remont Muzeum Archeologicznego w Babilonie, włączając w to także nie tylko rewitalizację pomieszczeń administracyjnych, lecz także takich obiektów jak brama Isztar. Ponadto, odremontowane pomieszczenia wyposażono w kompleksowy sprzęt biurowy w tym kilkanaście zestawów komputerowych, drukarki, skanery, projektory i aparaty cyfrowe oraz zapewniono instruktaż z obsługi podarowanych urządzeń. Kolejnymi działaniami, było zabezpieczenie dalszych stanowisk archeologicznych przed grabieżą i działalnością rabunkową, a także renowacje lokalnych miejsc kultu. W tym celu wybudowano ogrodzenia kompleksów w Tell el-Ochajmir (Kisz) oraz Pałacu Letniego w Tell el Babil oraz odrestaurowano zabytkowy kompleks archeologiczny imama Ibrahima w Al-Qassima¹⁵. Prócz działań konserwatorskich i renowacyjnych, tworzono także infrastrukturę turystyczną mającą na celu ułatwienie zwiedzania głównych stanowisk – zbudowano m.in. ławki, zadaszenia, tablice informacyjne itd. Celem stworzenia jednostki zajmującej się bezpośrednią kontrolą i ochroną terenów o wysokiej wartości zabytkowej, spośród zrekrutowanej lokalnej ludności utworzono Policję Archeologiczną – liczącą blisko 150 gruntownie przeszkolonych członków. Ze specjalnie desygnowanych międzynarodowych środków pomocowych organizację tą wyposażono w broń, kamizelki kuloodporne, pojazdy terenowe, detektory metalu oraz w inny niezbędny sprzęt o łącznej wartości blisko 200000 dolarów amerykańskich¹⁶.

Ponadto, jednym z bardziej istotnych zadań archeologów z PKW była działalność szkoleniowa i edukacyjna dla jednostek stacjonujących czasowo bądź stale na terenach baz wojskowych w Babilonie, Al-Hilla, Karbali i Al-Kut. Ze względu na brak świadomości wśród żołnierzy wielonarodowej dywizji o ogromnej wartości historycznej lokalnych terenów, ich niewiedza podczas wykonywania zarówno rutynowych patroli bądź działań bojowych mogła mieć potencjalne katastrofalne skutki dla wszechobecnych na tych terenach zabytków. W tym celu, na terenie obozowisk wojskowych organizowano szkolenia, briefingi, prezentacje multimedialne oraz przygotowywano i rozdawano specjalne informatory oraz broszury tłumaczone na wszystkie języki koalicji. Szczególny nacisk

¹⁴ Iracka instytucja państwowa powołana celem ochrony obiektów zabytkowych i walki z grabieżami.

¹⁵ M. Olbryś, *Specyfika...*, s. 263-367.

¹⁶ K. Niciński, K. Sałaciński, *Ochrona dziedzictwa...*, s. 171-172.

położono na przeszkolenie w zakresie rozpoznania i eliminacji zjawisk przemytniczych, zarówno wśród ludności lokalnej, jak i członków sprzymierzonych jednostek wojskowych. Prócz tego, zainteresowaniem wśród stacjonujących żołnierzy cieszyły się rekreacyjne wycieczki po ruinach i wykopaliskach organizowane przez polskich archeologów występujących w charakterze przewodników. Do zadań archeologów należało także czynne uczestnictwo w specjalnej grupie zadaniowo-operacyjnej powołanej celem kontroli bagażu żołnierzy kończących swoje zmiany i wracających do kraju.

Ostatecznie, w okresie pomiędzy grudniem 2003 r. a styczniem 2005 r. wykonano 23 kompleksowe projekty związane z ochroną i zabezpieczeniem dziedzictwa kulturowego w strefie odpowiedzialności Wielonarodowej Dywizji Centrum Południe o łącznej wartości około 700000 dolarów¹⁷. Do końca misji zrealizowano także 5 kolejnych wartych dodatkowo 500000 dolarów¹⁸. Środki te pochodziły ze specjalnego funduszu *Commander's Emergency Response Program* (CERP), stanowiącego sumę składek, którego wielkość uzależniona była od poziomu zadeklarowanego wkładu w działania wojenne określonego państwa biorącego udział w koalicji. Pozostawał on w wyłącznej dyspozycji dowództwa dywizji.

3. PKW Afganistan

Dnia 7 października 2001 r. amerykańskie i brytyjskie siły powietrzne rozpoczęły operację bombardowania infrastruktury talibańskiej w stolicy Afganistanu – Kabulu, inicjując pierwszy etap operacji „*Enduring Freedom*”¹⁹. Główne działania wojenne mające na celu obalenie reżimu Talibów zakończyły się w grudniu 2002 r.²⁰. Dnia 20 grudnia 2001 r. Rada Bezpieczeństwa ONZ powołała do życia Międzynarodowe Siły Wsparcia Bezpieczeństwa²¹, których celem była stabilizacja regionu poprzez walkę z elementami stawiającymi opór nowym władzom kraju oraz wsparcie procesu jego odbudowy i niezależności.

Pierwszy polski kontyngent przybył do Afganistanu w dniu 16 marca 2002 i liczył 100 żołnierzy specjalistów, w tym saperów, logistyków i komandosów, działając w ramach OEF. Ich zadania bazowały głównie na wsparciu sił amerykańskich oraz zabezpieczaniu i odbudowie terenów baz wojskowych. W ramach misji ISAF, pierwsza zmiana PKW w Afganistanie, licząca 1200 żołnierzy,

¹⁷ M. Lasoń, *Polska misja w Iraku*, Kraków 2010, s. 268.

¹⁸ K. Niciński, K. Sałaciński, *Ochrona dziedzictwa...*, s. 173.

¹⁹ Dalej: OEF.

²⁰ K. Kwapisz, *Wkład PKW w kształtowanie bezpieczeństwa w Afganistanie w latach 2001-2010*, „Obronność - Zeszyty Naukowe Wydziału Zarządzania i Dowodzenia Akademii Obrony Narodowej” nr 1.9 (2014), s. 102-113.

²¹ *International Security Assistance Force*, dalej: ISAF.

rozlokowanych w trzech zasadniczych bazach: Sharana, Waza Khawa i Ghanzi, rozpoczęła się w kwietniu 2007 r. Łącznie w ramach 10 zmian OEF (lata 2002-2007) w Afganistanie stacjonowało nie więcej niż 150 żołnierzy jednocześnie, zaś w wciągu 14 zmian ISAF, najwięcej, bo ok. 2200 żołnierzy stacjonowało w okresie 2009-2010 r. Ostatnia zmiana ISAF zakończyła służbę dnia 4 grudnia 2014 r. Następnie rozpoczęta została trwająca do dziś²² misja *Resolute Support* (RSM) spełniająca zadania szkoleniowo doradcze względem samodzielnie działających już wojsk afgańskich. Przez wszystkie powyższe okresy, głównym terenem operowania polskich żołnierzy była prowincja Ghazni, licząca 22915 km² oraz niecały milion ludności.

Stan lokalnej ludności (nie sprzeciwiającej się okupacji międzynarodowej) oraz infrastruktury cywilnej spowodowały przeznaczanie znacznych środków na pomoc humanitarną. Ze środków funduszy pomocowych Ministerstwa Spraw Zagranicznych oraz *United States Agency for International Development* (USAID), rozpoczęto dystrybucję leków, środków higieny i artykułów spożywczych. W tym celu desygnowano specjalne jednostki *Civil and Military Cooperation* (CIMC) mające pośredniczyć w relacjach między cywilami a stacjonującymi żołnierzami, zmniejszając wzajemną nieufność oraz zapewniając materialne wsparcie i pomoc. Ponadto, konieczność odbudowy lokalnych cywilnych instalacji jak wodociągi, szkoły czy szpitale spowodowała utworzenie specjalnych inżynierskich zespołów odbudowy prowincji – *Provincial Reconstruction Team*²³. Polskie zespoły PRT rozpoczęły prace po przejęciu przez PKW pełnej kontroli nad prowizją Ghazni, tj. pod koniec czerwca 2008 r. Pomoc ta miała charakter nie tylko materialny (fundusze, sprzęt, materiały) lecz także zapewniała wsparcie fachowców z kluczowych dziedzin jak: architektura, ekonomia, historia i kultura czy prawo²⁴.

Zręby dziedzictwa kulturowego Afganistanu zaczęły powstawać już w czasie podbojów Aleksandra Wielkiego w IV w. p.n.e., kiedy to powstały Kandahar, Aleksandria Areion (ob. Herat), Aleksandria Gazhaka (ob. Ghazni)²⁵. Następnie, z dalekiego wschodu, do Afganistanu napływać zaczęły wpływy religii buddyjskiej, które do końca VI w. pozostawiła wiele malowideł, posągów i wykutych w skałach pomieszczeń. Kiedy swoją ekspansję w VII w. rozpoczął islam, pozostawił twierdze Tadż Beg i Bala Hesar, królewskie pałace w Kabulu oraz mauzoleum Nadira Szacha i Błękitny Meczet.

²² Czerwiec 2018 r.

²³ Dalej: PRT, zob. K. Kwapisz, *Wkład PKW...*, s. 110.

²⁴ P. Hudyma, *Udział wojsk polskich w misjach zagranicznych o charakterze pokojowym, stabilizacyjnym, w latach 1953-2008*, Poznań 2011, s. 160.

²⁵ M. Issigonis, *Greeks in Afghanistan. Exhibition*, 2009. Doi: 10.13140/2.1.4322.4002.

Większość zabytków islamskich uległa zniszczeniu podczas wojny afgańsko-radzieckiej (1979-1989), zaś kiedy po wycofaniu się Armii Czerwonej do władzy doszli radykalni Talibowie, dokonywali oni celowych zniszczeń zabytków starożytnych, np. wysadzenie posągu Buddy z Bamiyan w marcu 2001 r. czy zburzenie Muzeum Kabulskiego²⁶. Do dziś jednakże, na terenie samej prowincji Ghazni pozostało wiele bezcennych budowli związanych z minionymi epokami, np. stanowisko archeologiczne Tepe Sardar czy cytadela Bala Hissar.

W przeciwieństwie do udziału PKW Irak w odbudowie dziedzictwa historycznego, w Afganistanie Polacy skupili się na wsparciu inicjatyw kulturalnych i naukowych. W 2008 r. Islamska Organizacja Edukacji, Nauki i Kultury (ISESCO) wybrała miasto Ghazni jako Światową Stolicę Kultury Islamu w 2013 r.²⁷. W wyniku tej decyzji w 2011 r. do miasta przeniesiono specjalny komitet organizacyjny, który opracował dwie grupy do zrealizowania w związku z powyższym wydarzeniem. Pierwsza grupa stanowiła projekty kulturalne, w tym: prace remontowo-porządkowe, renowacje obiektów zabytkowych i odbudowa najważniejszych miejsc historycznych. Druga grupa objęła projekty infrastrukturalne mające na celu budowę wodociągów, portu lotniczego, dworca autobusowego, hoteli oraz sieci energetycznych. Miało to na celu przygotowanie miasta do przyjęcia znacznej liczby gości i zwiedzających, a także jego adaptacji na przyszły ruch turystyczny. Najważniejszym elementem przygotowań było stworzenie tzw. Islamskiego Centrum Kultury – kompleksu składającego się z kilku hoteli oraz budynku Expo. Ustalono, że miejscem położenia kompleksu będzie obszar koszar znajdujących się na terenie polskiej bazy „Vulcan”. Żołnierze stacjonującej tam brygady ANA zostali przeniesieni do sąsiedniej bazy, zaś teren pozostałych budynków przekazano afgańskiemu Ministerstwu Edukacji Wyższej, które zaplanowało ich adaptację na nową siedzibę wydziału górniczego Uniwersytetu w Ghazni. Ostatecznie prawie 2000 żołnierzy oraz 1500 policjantów zapewniło bezpieczne obchody Ghazni jako Światowej Stolicy Kultury Islamu dla ponad 2000 gości²⁸.

Polska PRT przy wsparciu Ministerstwa Spraw Zagranicznych zaangażowała się wiele innych projektów z zakresu ochrony dziedzictwa kulturowego Afganistanu, m.in. renowację mauzoleum Al-Biruniego w Ghazni, pomoc finansową dla Muzeum Narodowego w Kabulu, budowę nowoczesnego, edukacyjnego eksperymentatorium w Centrum MMCC w Kabulu oraz liczne projekty renowacyjno-

²⁶ M. Schwarzgruber, *Wielokąt Nieforemny – etniczna różnorodność utrudnia funkcjonowanie państwa*, „Polska Zbrojna” nr 12 (2014), polskazbrojna.pl/home/articleinmagazineshow/14338?t=WIELOKAT-NIEFOREMNY, (dostęp na: 10 czerwca 2018 r.)

²⁷ Zob. afghanistan-analysts.org/ghazni-as-islamic-cultural-capital-2013-updated/ (dostęp: 10 czerwca 2018 r.).

²⁸ J. Balik, *Ghazni stolicą kultury islamskiej*, „Polska Zbrojna” nr 2 (2014), polskazbrojna.pl/home/articleshow/11617?t=Ceremonia-zakonczenia-festiwalu-Ghazni-2013- (dostęp: 10 czerwca 2018 r.).

architektoniczne obejmujące lokalne budowle jak: świątynie, wieże, forty czy twierdzę Ghazni. W latach 2002–2009 Polska zrealizowała ponad 100 projektów na łączną kwotę ok. 46000000 złotych (14000000 dolarów)²⁹. Tyle samo, choć w o wiele węższym przedziale czasowym, bo w latach 2010–2012, warte było 36 projektów zrealizowanych przez polskie PRT³⁰.

Główną osią pomocy dla afgańskiego społeczeństwa była kompleksowa pomoc związana ze stworzeniem zrębów samorządności dla prowincji oraz stymulację gospodarki kraju. Zaangażowanie Polski koncentrowało się na budowie nowych i renowacji dotychczasowych dróg (m.in. obwodnicy zachodniej miasta Ghazni, drogi Kulah-e Sabez), tworzeniu nowych studni głębinowych, budowie i remontach szkół (w tym także ich wyposażeniu i przeszkoleniu pracowników jak np. uniwersytet w Ghazni mający dziś około 4000 studentów), rozbudowie infrastruktury elektrycznej, wsparcia sektora medycznego oraz wymiaru sprawiedliwości (darowanie sprzętu, szkolenia, rozbudowanie placówek itd.).

4. Zakończenie

Różnorodność wsparcia jakie zapewniła Polska na przełomie niecałych dwóch dekad narodom irackiemu i afgańskiemu była wykładnikiem lokalnych potrzeb oraz każdorazowych możliwości, jakie zapewniać mogły kontyngenty wojskowe, których głównym zadaniem była stabilizacja zagrożonych wojną regionów. Ponadto, istotnym czynnikiem wpływającym na rodzaj otrzymywanej pomocy było umiejscowienie stref kontroli polskich kontyngentów oraz czynników strategicznych jak liczba ludności, poziom infrastruktury czy zagrożenie związane z działalnością lokalnych rebeliantów. Irak posiadający 9 obiektów wpisanych na listę światowego dziedzictwa UNESCO³¹, będący krajem głównie nizinnym, z licznymi spływami wodnymi oraz z dostępem do Zatoki Perskiej, pozwalał na skupienie wysiłków głównie na ochronie obiektów które w oczach międzynarodowej opinii publicznej stanowiły zręby cywilizacji jak takiej. Afganistan posiadający jedynie 4 obiekty na liście UNESCO (z czego żaden nie znajdował się w strefie kontroli polskich sił)³², kraj głównie nieurodzajnych wyżyn i gór, o mniejszej gęstości zaludnienia, którego populacja od 1989 r. pozostawała pod kontrolą skrajnie konserwatywnego islamskiego reżimu, wymagał skoncentrowania nakładów

²⁹ Raport Ministerstwa Spraw Zagranicznych RP: *Polska współpraca rozwojowa z Afganistanem*, Warszawa 2010, s. 33-85.

³⁰ J. Błaszczak, *Ghazni Światową Stolicą Kultury Islamu*, dziennikzbroyny.pl/aktualnosci/news,4,3945,z-zycia-wojska,ghazni-swiatowa-stolica-kultury-islamu (dostęp: 10 czerwca 2018 r.).

³¹ Stan na 2016 r.

³² Stan na 2016 r.

pomocy międzynarodowej głównie na potrzebach humanitarnych oraz readaptacyjnych. Pomimo incydentalnych zaniedbań, jak atak na nieuzbrojonych cywilów z Nangar Khel³³ czy doniesienia o polskich żołnierzach niszczących stanowiska archeologiczne w Babilonie³⁴, udział polskich żołnierzy w obu przywołanych misjach zaprzeczył tradycyjnym definicjom wojny i tymi zgłoszkami na trwałe zapisał się w historii wszystkich trzech narodów. Paradoksalnie, z uwagi na trwającą w latach 2013-2017 aktywność radykalnych bojowników islamskich na terenie Iraku i Syrii, oraz konsekwentne niszczenie przez nich irackiego dorobku historycznego sprzed epoki islamu, to nie restauracja zabytków, a doraźna i materialna pomoc mieszkańcom odległej prowincji Ghazni może okazać się odporniejszą na bezwzględność czasu i ludzkiej natury.

Summary

The focus for this article was to compare results of activity of Polish Military Contingents (PMC) operating in Iraq and Afghanistan in matters of rebuilding historical and cultural heritage of both these nations. Considering variety of characteristics for both conflicts these activities took on two different forms. PMC Iraq focused their efforts on rebuilding and securing high-value historical monuments. PMC Afghanistan on the other hand centered on increasing the usefulness of local infrastructure, including support for culture, history and education of locals. Though final evaluation for both solutions will be matter for long debates among historians, necessary decisions of that time to employ them could not be denied.

BIBLIOGRAFIA

Źródła

Konwencja dotycząca praw i zwyczajów wojny lądowej, Haga 1899.

Konwencja dotycząca środków zmierzających do zakazu i zapobieganiu nielegalnemu przywozowi, wywozowi i przenoszeniu własności dóbr kultury, sporządzona w Paryżu dnia 17 listopada 1970 r., Dz.U. z 1974 r., nr 20, poz. 106.

Konwencja o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego wraz z regulaminem wykonawczym do tej Konwencji oraz Protokół o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego, podpisane w Hadze dnia 14 maja 1954 r., Dz.U. z 1957 r., nr 46, poz. 212.

³³ M. Wasiński, *Odpowiedzialność prawna Polski za incydent w Nangar Khel*, „Państwo i Prawo” nr 8 (2008), s. 26-40.

³⁴ Curtis J. E., Report on Meeting at Babylon 11th-13th December 2004 <http://www.britishmuseum.org/PDF/BabylonReport04.pdf> dostęp na 1 czerwca 2018 r., s. 1-11.

Konwencja w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego, przyjęta w Paryżu dnia 16 listopada 1972 r. przez Konferencję Generalną Organizacji Narodów Zjednoczonych dla Wychowania, Nauki i Kultury na jej siedemnastej sesji, Dz.U. z 1976 r., nr 32, poz. 190.

Ministerstwo Spraw Zagranicznych RP, *Raport: Polska współpraca rozwojowa z Afganistanem*, Warszawa 2010.

Oświadczenie Rządowe z dnia 28 listopada 1935 r. w sprawie przystąpienia Polski i szeregu państw do konwencji o postępowaniu ze statkami handlowymi nieprzyjaciela na początku wojny z dnia 18 października 1907 r., oraz jej ratyfikacji, Dz.U. z 1936 r., nr 6, poz. 64.

Oświadczenie Rządowe z dnia 14 września 1976 r. w sprawie ratyfikacji przez Polską Rzeczpospolitą Ludową Konwencji w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego, przyjętej w Paryżu dnia 16 listopada 1972 r. przez Konferencję Generalną Organizacji Narodów Zjednoczonych dla Wychowania, Nauki i Kultury na jej siedemnastej sesji, Dz.U. z 1976 r., nr 32, poz. 191.

Literatura

Balik J., *Ghazni stolicą kultury islamskiej*, „Polska Zbrojna” nr 2 (2014), polska-zbrojna.pl/home/articleshow/11617?t=Ceremonia-zakonczenia-festiwalu-Ghazni-2013-.

Błaszczak J., *Ghazni Światową Stolicą Kultury Islamu*, „Dziennik Zbrojny”, dziennikzbrojny.pl/aktualnosci/news,4,3945,z-zycia-wojska,ghazni-swiatowa-stolica-kultury-islam.

Curtis J. E., *Report on Meeting at Babylon 11th-13th December 2004*, britishmuseum.org/PDF/BabylonReport04.pdf.

van der Dennen J. M. G., *The origin of war*, Groningen 1995.

Hudyma P., *Udział wojsk polskich w misjach zagranicznych o charakterze pokojowym, stabilizacyjnym w latach 1953-2008*, Poznań 2011.

Issigonis M., *Greeks in Afghanistan Exhibition*, 2009. Doi: 10.13140/2.1.4322.4002.

Jasiński G., *Kronika Wojska Polskiego; Polski Kontyngent Wojskowy w Iraku 2003-2008*, Warszawa 2011.

Kwapisz K., *Wkład PKW w kształtowanie bezpieczeństwa w Afganistanie w latach 2001-2010*, „Obronność – Zeszyty Naukowe Wydziału Zarządzania i Dowodzenia Akademii Obrony Narodowej” nr 1.9 (2014).

Lasoń M., *Polska misja w Iraku*, Kraków 2010.

Malinowski K., *Międzynarodowy charakter ochrony zabytków*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici. Zabytkoznawstwo i Konserwatorstwo” nr 6 (1977).

Niciński K., Sałaciński K., *Ochrona dziedzictwa kultury Iraku w ramach polskiej misji stabilizacyjnej*, „Ochrona Zabytków” nr 3-4 (200), s. 155-178.

Olbryś M., *Specyfika realizacji zadań ochrony dziedzictwa kultury w konfliktach zbrojnych w świetle doświadczeń misji Polskiego Kontyngentu Wojskowego w Iraku (2003-2008)*, w: *Ochrona*

dziedzictwa kultury w konfliktach zbrojnych w świetle prawa międzynarodowego i krajowego. 60 lat Konwencji Haskiej i 15 lat jej Protokołu II, red. E. Mikos-Skuza, K. Sałaciński, Warszawa 2015.

Schwarzgruber M., *Wielokąt Nieforemny – etniczna różnorodność utrudnia funkcjonowanie państwa*, „Polska Zbrojna” nr 12 (2014), polska-zbrojna.pl/home/articleinmagazineshow/14338?t=WIELOKAT-NIEFOREMNY.

Wasiński M., *Odpowiedzialność prawna Polski za incydent w Nangar Khel*, „Państwo i Prawo” nr 8 (2008).

Marta Wołyńska
Uniwersytet Gdański

BADANIA CZY NADZORY? PROBLEM ARCHEOLOGII MIEJSKIEJ, *CASUS* GDAŃSKA

RESEARCH OR SUPERVISION? THE PROBLEM OF URBAN ARCHEOLOGY, THE CASE OF GDAŃSK

1. Wstęp

Przed dwiema dekadami wrzenie w środowisku archeologicznym spowodowała kwestia badań na autostradach¹. Olbrzymia skala prac niosła ze sobą problemy natury logistycznej oraz metodologicznej. Podobnie badania miejskie, mimo kilkudziesięcioletniej historii, zostały zintensyfikowane dopiero w związku z okresem przemian ustrojowych². Z czasem pojawiła się również świadomość wagi reliktywów późnośredniowiecznych, nowożytnych czy współczesnych odkrywanych w trakcie takich ekspedycji³. Należy sobie zdać sprawę ze skali badań, które poprzedzają zabudowę o charakterze komercyjnym lub użyteczności publicznej, prowadzonych w centrum miast o metryce średniowiecznej, takich jak Wrocław, Gdańsk czy Kraków⁴.

Specyficzna sytuacja jest obserwowana w Gdańsku – mieście, które w znacznej mierze zostało zniszczone podczas działań prowadzonych przez wojska radzieckie pod koniec II wojny światowej⁵. Zagospodarowanie przestrzenne ośrodka odbudowywanego po 1945 r. odbiegało od wcześniejszej,

¹ D. Abłamowicz, *Badania archeologiczne przy tak zwanych wielkich inwestycjach (między teorią a praktyką w realiach regionalnych)*, w: *Archeologia wobec wyzwań współczesności*, red. M. Przybyła, M. Winiarska-Kabacińska, Poznań 2010, s. 73, 81-91; A. Marciniak, M. Pawleta, *Archaeology in crisis: the case of Poland*, w: *Archaeology and the global economic crisis. Multiple impacts, possible solutions*, red. N. Schlanger, K. Aitchison, Paryż 2010, s. 87-96; Z. Kobyliński, J. Wysocki, *Cienie i blaski systemu zarządzania dziedzictwem archeologicznym w Polsce*, w: *System ochrony zabytków w Polsce – analiza, diagnoza, propozycje*, red. B. Szmygin, Lublin – Warszawa 2011, s. 41-45; M. Pawleta, *Przeszłość we współczesności. Studium metodologiczne archeologicznie kreowanej przeszłości w przestrzeni społecznej*, Poznań 2016, s. 114-116.

² J. Piekalski, *Wstęp*, w: *Wratislavia Antiqua*, t. 1, red. C. Buśko, J. Piekalski, Wrocław 1999, s. 11, 13; H. Paner, *Archeologia Gdańska w latach 1988-2005*, w: *Archeologia Gdańska*, t. 1, red. Z. Borowski, L. Kajzer, H. Paner, Gdańsk 2006, s. 12-13.

³ M. Gawlicki, *Zabytkowa architektura Gdańska w latach 1945-1951. Kształtowanie koncepcji konserwacji i odbudowy*, Gdańsk 2012, s. 22; M. Trzciniński, *Przestępczość przeciwko zabytkom archeologicznym. Problematyka prawno-kryminalistyczna*, Warszawa 2010, s. 26; M. Wołyńska, *Gdańskie dziedzictwo archeologiczne a wielkie inwestycje, trzy dekady zmagania*, w: *Rozpoznać przeszłość w teraźniejszości. Dziedzictwo w obliczu transformacji*, red. J. Kolano, J. Kolasieńska, Kraków 2018, s. 69-71.

⁴ M. Wołyńska, *Gdańskie dziedzictwo...*, s. 73-76.

⁵ M. Gawlicki, *Zabytkowa architektura...*, s. 18-23, ryc. 3-5; J. Friedrich, *Odbudowa Głównego Miasta w Gdańsku w latach 1945-1960*, Gdańsk 2015, s. 23-24.

uformowanej jeszcze w średniowieczu wizji urbanistycznej⁶. W momencie odtwarzania miasta, na pierwotnie bardzo gęsto zabudowanych parcelach⁷ zostały pozostawione wolne przestrzenie pełniących rolę terenów zielonych⁸. Takie rozwiązanie stanowiło znaczny luksus, na który z uwagi na wysoki koszt działek nie mogli sobie pozwolić wcześniejsi gospodarze. Obecnie ten stan rzeczy ulega diametralnej zmianie. Wykorzystywany jest każdy metr kwadratowy powierzchni miasta, w związku z czym następuje powrót zabudowy na tereny zagospodarowane przed wiekami⁹. Wszelkie prace muszą jednak zostać poprzedzone badaniami archeologicznymi.

2. Podstawa prawna

Ustawa z dnia 15 lutego 1962 r. o ochronie dóbr kultury¹⁰ nie dawała szansy na całkowite zabezpieczenie reliktyw archeologicznych. Stało się to możliwe dopiero dzięki aktowi z 2003 r.¹¹. W myśl ustawy, badania archeologiczne to „działania mające na celu odkrycie, rozpoznanie, udokumentowanie i zabezpieczenie zabytku archeologicznego”¹². Biorąc pod uwagę trzy formy badań archeologicznych wskazywane przez literaturę (wykopaliskowe, sondażowe, powierzchniowe)¹³, na gminne stosowany termin *nadzór archeologiczny* znajduje się poza tą definicją¹⁴. Obecnie obowiązująca podstawa prawna, pomimo posługiwania się pojęciem badań archeologicznych, nie precyzuje codziennych aspektów działalności archeologicznej. W związku z tym, kwestie praktyczne zostały rozwinięte w załączniku do rozporządzenia Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 9 czerwca 2004 r.¹⁵, o tytule „Zalecenia dla Wojewódzkich Konserwatorów Zabytków, pracowników d/s ochrony zabytków archeologicznych WUOZ¹⁶ oraz dla kierujących badaniami archeologicznymi w zakresie metod eksploracji stanowisk i sporządzania ich podstawowej

⁶ E. Barylewska-Szymańska, *Dyskusyjne kamieniczki*, „30 dni”, nr 2 (2000), ryc. s. 72-73, 74 *sin.*; Z. Maciakowska, *Kształtowanie przestrzeni miejskiej Głównego Miasta w Gdańsku do początku XV wieku*, Gdańsk 2011, s. 69-71, 112-113, 180, ryc. 15-17; J. Friedrich, *Odbudowa...*, s. 55, 101-102, 323, 328-331, ryc. 49-50, 292-294.

⁷ J. Friedrich, *Odbudowa...*, s. 322-323, ryc. 284.

⁸ *Ibidem*, s. 96, 105, 322, ryc. 285.

⁹ Postulat uzupełnienia zabudowy wokół kościoła Najświętszej Marii Panny i ulic poprzecznych do ulicy Mariackiej został przedstawiony przez E. Barylewską-Szymańską, *Dyskusyjne kamieniczki*, s. 75. Uzasadnienie dla takiego rozwiązania miałyby stanowić badania z początku XX wieku podkreślające wagę nieistniejącej obecnie architektury otaczającej bazylikę (*Ibidem*, s. 74).

¹⁰ Dz.U. 1962 nr 10 poz. 48.

¹¹ Wyodrębniona została kategoria zabytków archeologicznych i w przeciwieństwie do ustawy z 1962 roku przedstawiona ich definicja - art. 3 pkt 4 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, t.j. Dz.U. z 2017 r., poz. 2187, z 2018 r., poz. 10 (cyt.: uoz).

¹² Art. 3 pkt 11 uoz.

¹³ K. Seidler, M. Trzciniński, *Wykład prawa dla archeologów*, Warszawa 2009, s. 18.

¹⁴ Pojęcie „nadzory” (metodyczne, a nie prawne) pojawiło się w latach sześćdziesiątych, w związku ze wzrostem ilości prac konserwatorskich. Upowszechnienie ich stosowania nastąpiło wraz z procesem przemian politycznych i nasileniem kontroli konserwatorskiej. Definicja znana jest z oficjalnych pism służb konserwatorskich (Pismo Głównego Archeologa Kraju (GKZA) do Wojewódzkich Konserwatorów Zabytków i Konserwatorów Zabytków Archeologicznych z dnia 1 lipca 1996 r., l.dz. GKZ II-A/252/96, IV.3) – P. Kościelecki, *Nadzór jako forma prac archeologicznych: aspekty konserwatorskie i metodologiczne. Prace archeologiczne i wykopaliskowe w latach 1999-2001: próba charakterystyki*, Warszawa 2002, s. 5-6, 29.

¹⁵ Rozporządzenie było kilkakrotnie nowelizowane: Dz.U. z 2011 r., nr 165, poz. 987, z 2015 r., poz. 1789, z 2017 r., poz. 1265, z 2018 r., poz. 1609.

¹⁶ Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków.

dokumentacji”¹⁷. Uzupełnienie zaleceń zostało dokonane w pozycji „Standardy metodyczne i dokumentacyjne badań archeologicznych i opracowań ich wyników”¹⁸. Załącznik i jego uzupełnienie (oraz wcześniejsze pismo Głównego Archeologa Kraju) to jedyne dokumenty, które odnoszą się wprost do nadzorów archeologicznych. W załączniku¹⁹ i w uzupełnieniu²⁰ podkreślone zostało, że pojęcie nadzorów archeologicznych „jest nieprecyzyjne i może być mylące zarówno dla archeologów, którym zleca się prowadzenie takich nadzorów, jak i dla inwestorów zobligowanych do ich finansowania”. Zwrócono również uwagę na fakt, że ten typ ochrony: „powinien być stosowany w ostateczności i wyłącznie w odniesieniu do obszarów inwestycji, na których nie zostały dotąd zlokalizowane stanowiska archeologiczne, ale istnieje uzasadnione podejrzenie, że mogą się tam znajdować”. Z tego też względu nie powinien być stosowany na stanowiskach już potwierdzonych. Zalecenie to według załącznika: „Dotyczy (...) także obszarów staromiejskich o znanej metryce historycznej, co do których można mieć pewność, że występują nawarstwienia archeologiczne”.

Drażliwy temat nadzorów archeologicznych był już prezentowany w literaturze. Oceny tej formy ochrony na podstawie analizy dokumentacji wykonanej podczas nadzorów dokonali Paweł Kościelecki i Karol Leś²¹. Stanowiło to punkt wyjścia dla refleksji metodycznej. Pierwszy z badaczy wskazał, że nadzór archeologiczny oceniony jest często pejoratywnie z uwagi na fakt nadużywania tej formy ochrony (zamiast wykopalisk ratowniczych) przez konserwatorów, nawet na terenie miast historycznych, i archeologów – ze względu na mniejsze nakłady fizyczne i intelektualne²². Autor zaproponował też definicję nadzoru²³. Karol Leś natomiast podkreślał, że mimo opisu charakteru nadzoru archeologicznego we wspomnianym powyżej załączniku do rozporządzenia, w rozdziale „Rodzaje archeologicznych badań wykopaliskowych”, nie został on zaliczony do żadnej grupy badań tylko umieszczony w formie adnotacji. Według autora jego rola i miejsce w polityce konserwatorskiej nie są do końca jasne²⁴. Niesprecyzowany status idzie w parze z brakiem norm dla dokumentacji

¹⁷ Załącznik do rozporządzenia z dnia 9 czerwca 2004 r. – docplayer.pl/24445476-Zalecenia-dla-wojewodzkich-konserwatorow-zabytkow-pracownikow-d-s-ochrony-zabytkow-archeologicznych-wu.o.z.-oraz-dla-kierujacych-badaniami.html (dostęp: 8 czerwca 2018 r.); treść nawiązuje do l.dz. GKZ II-A/252/96, IV.3.

¹⁸ „Kurier Konserwatorski” nr 6 (2010), s. 40-49.

¹⁹ Załącznik..., s. 12.

²⁰ „Kurier Konserwatorski” nr 6 (2010), s. 46.

²¹ P. Kościelecki, *Nadzór jako forma...*; K. Leś, *Nadzór archeologiczny w teorii i praktyce (na przykładzie woj. podkarpackiego)*, „Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego” nr 33 (2012), s. 307-316.

²² P. Kościelecki, *Nadzór jako forma...*, s. 6 (tam dalsza literatura).

²³ Położył nacisk na fakt, że: „nadzór sam w sobie nie jest skończoną formą prac terenowych, i nie jest metodą pracy dokumentacyjnej, a stanowi jedynie zachowanie prewencyjne”. Zaproponował dopuszczenie nadzoru (jako decyzji służby konserwatorskiej) na terenach z potwierdzonymi stanowiskami archeologicznymi i obszarach staromiejskich w wypadku znacznego („warstwy (...) nie stanowią potencjalnego i efektywnego źródła wiedzy”) lub całkowitego zniszczenia stanowiska. P. Kościelecki, *Nadzór jako forma...*, s. 33.

²⁴ K. Leś, *Nadzór archeologiczny...*, s. 308.

związanej z tą formy ochrony²⁵. Analiza sprawozdań nadzorów dokonana przez Karola Lesia wykazała, że jedynie przeprowadzenie prac „zgodnie ze standardami właściwymi dla badań archeologicznych” gwarantuje pozyskanie maksymalnej ilości informacji²⁶.

3. *Casus Gdańska*

Omawiany w ramach tego artykułu problem kryteriów stosowania dwóch metod zabezpieczających relikty archeologicznych przeanalizowano na przykładzie Gdańska. Dziedzictwo archeologiczne na tym terenie jest chronione na mocy decyzji wojewódzkiego konserwatora zabytków z dnia 11 października 1947 r., uznającej za zabytek cały obszar miasta w obrębie nowożytnych fortyfikacji²⁷ oraz postanowienia Prezydenta RP z dnia 8 września 1994 r., ustanawiającego Gdańsk – miasto w obrębie XVII wiecznych fortyfikacji – pomnikiem historii²⁸. W związku z powyższym, wszelkie prace ziemne wymagają pozwolenia wydawanego przez Pomorskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków²⁹ w Gdańsku. W większości przypadków są to wykopy o niewielkim zakresie i głębokości, przeważnie liniowe związane z budową nowych sieci lub modernizacją już istniejących instalacji. W obydwu sytuacjach prace są prowadzone pod nadzorem archeologicznym³⁰, który może zostać przekwalifikowany przez PWKZ na badania. Taki sposób eksploracji powoduje jednak utratę informacji wynikającą z faktu, że w praktyce archeolog nie jest cały czas obecny na stanowisku³¹.

Mamy do czynienia z wizytami o różnej częstotliwości i długości, dostosowanymi do harmonogramu prac budowlanych, wytycznych klienta lub możliwości badacza. W takiej sytuacji relikty nie uchwycone przez archeologa, a stanowiące przeszkodę dla inwestycji mogą zniknąć. Takie praktyki nie są możliwe w trakcie badań archeologicznych. W kategorii nadzorów należy jednak wskazać nader częste przypadki prowadzenia prac w obrębie strefy chronionej polegające na powtórnym otwieraniu kopanych wcześniej odkrywek liniowych (modernizacja sieci). W takich okolicznościach można spodziewać się jedynie obecności zabytków ruchomych (ale poza kontekstem), natomiast nie ma szans na odsłonięcie obiektów nieruchomych. Sytuacja taka miała miejsce w trakcie jednego z

²⁵ *Ibidem*, s. 309.

²⁶ *Ibidem*, s. 312.

²⁷ J. Friedrich, *Odbudowa...*, s. 54-55, ryc. 34.

²⁸ Monitor Polski z 1994 r., nr 50, poz. 415, s. 644-645.

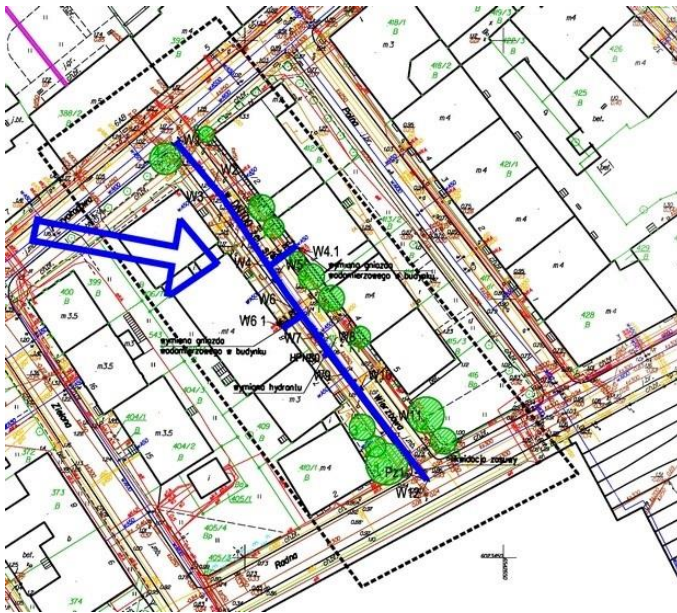
²⁹ Dalej: PWKZ.

³⁰ Według P. Kościeleckiego nadzory są potrzebne jako szansa na przekwalifikowanie na badania ratownicze lub interwencyjne. Badacz dostrzega problem w stopniu udostępnienia ich wyników, P. Kościelecki, *Nadzór jako forma...*, s. 32.

³¹ Jednak stała obecność również nie stanowi gwarancji rzetelnego wykonania dokumentacji, K. Leś, *Nadzór archeologiczny...*, s. 312.

nadzorów prowadzonego na Dolnym Mieście w ramach rewitalizacji sieci wodociągowej. Wykopy o głębokości od 1,5 do 2 m i szerokości 1 m zostały poprowadzone w osi poprzednio wykonanych odkrywek (ryc. 1, 2). W rezultacie nie przyniosły żadnych efektów³². Wydaje się, że są to jedyne okoliczności uzasadniające nadzór archeologiczny jako formę ochrony dziedzictwa archeologicznego. W przypadku, gdy prace prowadzone są nawet na niewielką skalę, w ramach wykopów liniowych na nowo badanym terenie, takich metod nie można uznać za prawidłowe.

Ryc. 1. Przebieg wykopu o charakterze liniowym. Za: R. Krzywdziński, M. Wołyńska, *Sprawozdanie z nadzoru...*, s. 1, ryc. 2, maszynopis przechowywany w WUOZ w Gdańsku.

Ryc. 2. Fragment wykopu liniowego pod wodociąg. Za: R. Krzywdziński, M. Wołyńska, *Sprawozdanie z nadzoru...*, s. 2, ryc. 4, maszynopis przechowywany w WUOZ w Gdańsku.

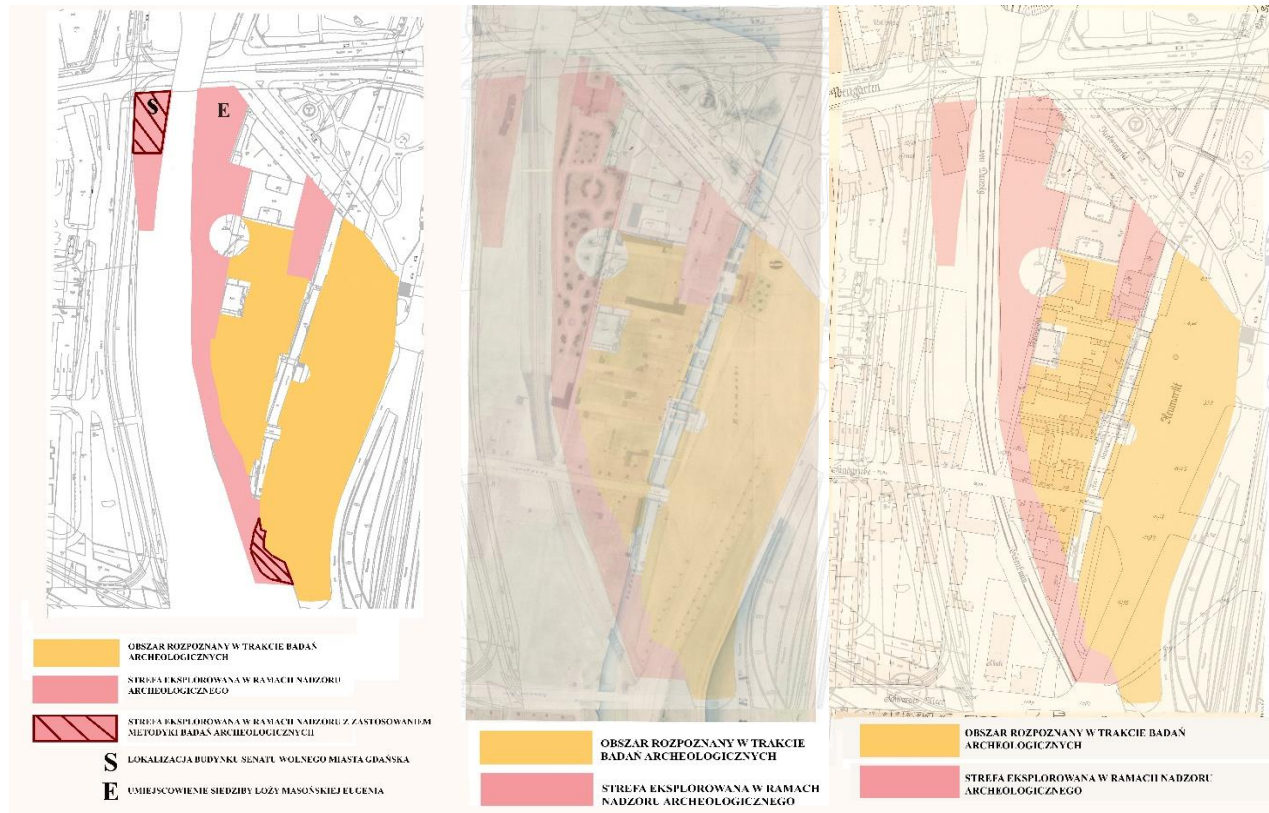

³² R. Krzywdziński, M. Wołyńska, *Sprawozdanie z nadzoru archeologicznego przeprowadzonego podczas prac instalacyjnych na ulicy Wierzbowej w Gdańsku w 2017 roku*, Gdańsk 2017, s. 1-2, ryc. 2, 4 (maszynopis przechowywany w WUOZ w Gdańsku).

Ryc. 3. Zakres badań oraz nadzorów na Targu Siennym. W oparciu o zał. do wniosku z dnia 31 października 2013 r., o wydanie pozwolenia na prowadzenie badań archeologicznych w Gdańsku, na obszarze między ulicami 3-go Maja, Hucisko, Wały Jagiellońskie, Okopowa i Armii Krajowej; przechowywany w WUOZ w Gdańsku.

Ryc. 4. Zakres badań archeologicznych oraz nadzorów na Targu Siennym nałożony na Plan Gdańska Daniela Buhsego z lat 1866–1869.

Ryc. 5. Zakres badań archeologicznych oraz nadzorów na Targu Siennym nałożony na *Freie Stadt Danzig Geländeplan* z 1927 r.

Wspomniane powyżej rozwiązanie jest niedopuszczalne dla badań szerokopłaszczyznowych. Zaskakujący jest więc fakt zastosowania tej metody ochrony łącznie z badaniami archeologicznymi na jednym stanowisku. Sytuacja wytyczenia stref o różnym stopniu ochrony miała miejsce w wypadku Targu Siennego. Podstawę do ograniczenia zakresu prac miały stanowić odwierty (badania geoarcheologiczne) wskazujące według wykonawców na niewielkie walory historyczne niektórych części obszaru³³. W opinii ekspertów powinny zostać one zawężone do arealu o powierzchni około 16000 m² (w tym 6000 m² nadzorowane). Natomiast prace ziemne na terenie 11000 m² (pierwotnie 17000 m²) miały zostać wykonane bez ograniczeń archeologicznych³⁴. Ostatecznie teren w

³³ M. Gawlicki, J. Wysocki, *Program badań terenu przyszłej inwestycji „Forum Radunia” Gdańsk – Targ Rakowy i Targ Sienny*, Warszawa 2012, s. 18, 22, 24-25.

³⁴ Z. Kobyliński (i in.), *Geoarcheologiczne niedestrukcyjne rozpoznanie terenu przyszłej inwestycji „Forum Radunia”*, Warszawa 2012, s. 47-49 (maszynopis przechowywany w WUOZ w Gdańsku); Z. Kobyliński, M. Gawlicki, J. Wysocki, *Program badań...*, s. 28. Pozycja zawiera zbliżone wytyczne (areal) do tych zawartych w pierwszym z przywołanych tekstów (maszynopis przechowywany w WUOZ w Gdańsku).

większej części (26855 m²) przebadano archeologicznie (ryc. 3). Jednak już na wstępnym etapie prac zostały wyznaczone strefy objęte jedynie nadzorem archeologicznym (ryc. 3).

Zastanawiający jest ich znaczny zakres i charakter. Sztuczny podział dokonany w ramach programu badań nie jest spójny z pierwotnym zagospodarowaniem terenu czytelnym na planach Gdańska Daniela Buhsego z lat 1866-1869 i *Freie Stadt Danzig Geländeplan* z 1927 r. (ryc. 4, 5). Analogiczne relikty rozpoznane w większej części stanowiska w trakcie badań wykopaliskowych, w jego zachodniej strefie były rejestrowane tylko pod nadzorem³⁵. Ten stan rzeczy potwierdziły prace prowadzone w tym trybie w południowej części stanowiska na przedłużeniu wcześniej badanego wykopu (ryc. 3). Także na poziomie najwcześniejszych nawarstwień nie wykazano różnic, między tymi dwoma zlokalizowanymi po sąsiedzku odcinkami³⁶. Polegały one wyłącznie na formie badań. Nadzór mimo stosowania metodyki badań archeologicznych (co stanowi sytuację wyjątkową) był prowadzony pod presją czasu³⁷, przy użyciu sprzętu inwestora i mniejszych środkach finansowych. W związku z powyższym jego efekt stanowi lakoniczne sprawozdanie³⁸. Podobnie zastanawiająca jest podstawa wyłączenia z badań północnej części eksplorowanego obszaru. W tej strefie, po wschodniej stronie torowiska zostały odsłonięte piwnice łoża masonskiej Eugenia (ryc. 4)³⁹. Inauguracja siedziby w miejskiej willi wzniesionej przy styku ul. Nowe Ogrody i Targu Rakowego (nr 18/19) nastąpiła dnia 26 sierpnia 1842 r.⁴⁰. Ze względu na podjęty charakter ochrony piwnice nie zostały spenetrowane. Na zachód od łoża, po drugiej stronie torowiska w ramach nadzoru odsłonięto relikty budynku rejencji prowincji Prusy Zachodnie i siedziby Nadprezydenta, późniejszą siedzibę Senatu Wolnego Miasta Gdańska. Lokalizacja tego obiektu zaprojektowanego przez Karola Fryderyka Endella i wzniesionego w 1886 r. na parcelach 12-16 przy ul. Nowe Ogrody jest bardzo dobrze udokumentowana⁴¹. Stanowi to sytuację wyjątkową w przeciwieństwie do szczątkowych informacji z okresu pruskiego i Wolnego Miasta Gdańska dla obszaru Targów Siennego i Rakowego dostępnych w Aktach Policji Budowlanej w Archiwum Państwowym w Gdańsku⁴². Źródła dokumentujące wspomniany obiekt

³⁵ Obszar określony jako strefa VIII: „teren położony przy wkopie linii kolejowej i kanale Raduni, zawierający warstwy nasypowe powstałe przy budowie linii kolejowej w drugiej połowie XIX w. i korekcie przebiegu kanału Raduni” – pierwotnie wyłączony z badań – Z. Kobyliński, M. Gawlicki, J. Wysocki, *Program badań...*, s. 8, 25.

³⁶ M. Korszański, *Sprawozdanie z nadzoru archeologicznego podczas prac ziemnych wykonywanych w strefie VIII na stanowisku 93 w rejonie Targu Siennego w Gdańsku w 2015 roku*, Gdańsk 2015; R. Krzywdziński, A. Gomoliszek, *Sprawozdanie z IV i V etapu badań archeologicznych przeprowadzonych na stanowisku 93 przy Targu Siennym w Gdańsku w latach 2015-2016*, Gdańsk 2016, s. 1, 4- 5 (maszynopisy przechowywane w WUOZ w Gdańsku).

³⁷ M. Wołyńska, *Gdańskie dziedzictwo...*, s. 75-76.

³⁸ M. Korszański, *Sprawozdanie z nadzoru...*

³⁹ Według programu badań zabudowa na tym terenie została zniszczona w 1945 roku – Z. Kobyliński, M. Gawlicki, J. Wysocki, *Program badań...*, s. 18.

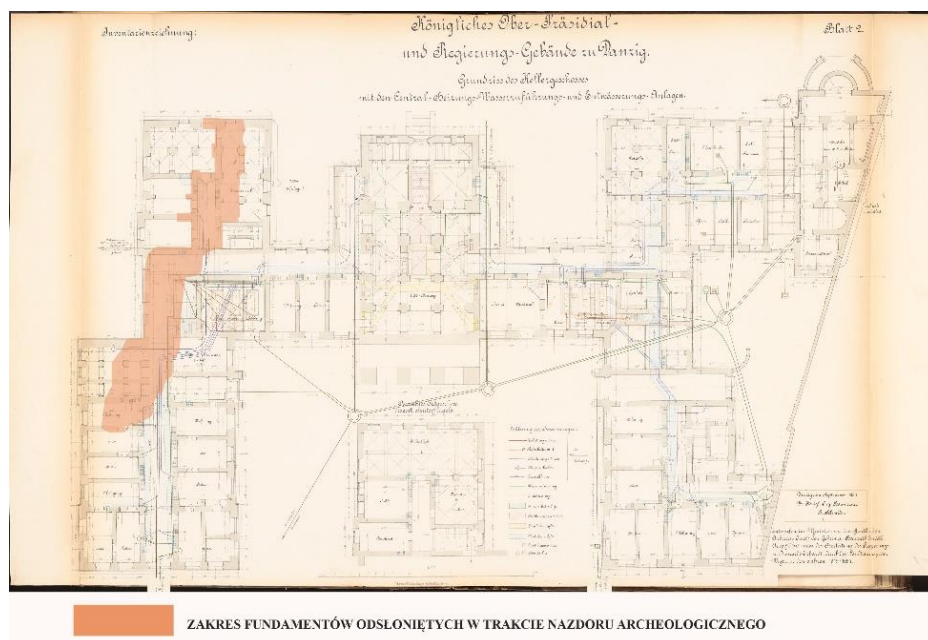
⁴⁰ H. Domańska, *Eugenia pod ukoronowanym lwem. Dzieje łoża i wolnomularzy Gdańska i Sopotu, XVIII-XXI wiek*, Gdańsk 2006, s. 22, 25.

⁴¹ W. Gruszkowski, *Rozwój przestrzenny...*, s. 257; M. Omilanowska, *Problematyka identyfikacji narodowej i regionalnej na przykładzie architektury Gdańska lat 1871-1914. Gdańska czy(li) niemiecka?*, w: *Mecenat artystyczny a oblicze miasta*, red. D. Nowacki, Kraków 2008, s. 171-172, ryc. 1.

⁴² APG 15/937, 2085.

w formie planów, rysunków i zdjęć są przechowywane w Muzeum Architektury Politechniki Berlińskiej⁴³. Tego typu kwerenda nie jest w stanie potwierdzić obecności relikwów, jednak w tym przypadku istniały przesłanki o możliwości zachowania się fundamentów budynku. Zostały one częściowo odsłonięte przez powódź w 2001 r.⁴⁴. W wyniku kataklizmu nastąpiło miejscowe osunięcie się skarpy i ujawnienie murów. Mimo to prace w tej części stanowiska miały charakter nadzoru prowadzonego jednak metodami stosowanymi podczas badań archeologicznych⁴⁵. Teren kopano przy użyciu sprzętu inwestora co wiązało się z koniecznością dostosowania się do jego tempa prac. Wykonano dokumentację fotograficzną, rysunkową oraz opisową. Badania pozwoliły potwierdzić obecność fundamentów piwnic południowo-wschodniej części obiektu (ryc. 6).

Ryc. 6. Zakres fundamentów budynku administracji prowincji Prusy Zachodnie i Nadprezydenta nałożony na plan obiektu. Za: Technische Universität Berlin, Architekturmuseum, Inv. Nr BZ-H 06,050.

4. Zakończenie

Przedstawione przykłady świadczą dobitnie o bardzo płynnych kryteriach, które decydują o zastosowaniu danej metody ochrony dziedzictwa archeologicznego. Bardzo niebezpieczna jest sytuacja dużej dowolności interpretacji przepisów. Zestawienie dwóch skrajnych przykładów zastosowania nadzoru⁴⁶ miało na celu prezentację diametralnie różnych sytuacji zakwalifikowanych jednak (mimo odmiennego zakresu prac i spodziewanych odkryć) do jednej kategorii. W przypadku Targu Siennego

⁴³ architekturmuseum.ub.tu-berlin.de/index.php?p=51&SID=15274583041744 (dostęp: 28 maja 2018 r.).

⁴⁴ ibedeker.pl/relacje/piwnice-senatu-wolnego-miasta-gdanska/ (dostęp: 28 maja 2018 r.).

⁴⁵ Pierwotnie z uwagi na późną datację obiektu i przypuszczenie o całkowitym zniszczeniu wykluczono ochronę konserwatorską, zalecono natomiast pomiary architektoniczne – Z. Kobyliński, M. Gawlicki, J. Wysocki, *Program badań terenu przyszłej inwestycji...*, s. 24.

⁴⁶ Por. P. Kościelecki, *Nadzór jako forma...* s. 13.

wyduje się, że mamy do czynienia ze splotem kilku czynników. Inwestycja była realizowana w ramach partnerstwa publiczno-prywatnego, którego stroną było miasto Gdańsk⁴⁷. Można obawiać się, że projekt firmowany przez miasto, może skłaniać do nacisków administracyjnych na jego szybką realizację⁴⁸.

Kolejny aspekt to podkreślany w literaturze nowy charakter archeologii uznanej za działalność gospodarczą⁴⁹. Dochodzi do „traktowania jej jako usługi bądź rzemiosła, w przypadku których kryterium decydującym przy wyborze ich wykonawcy są cena i czas wykonania. Powoduje to, że wykopaliska archeologiczne traktowane są przez inwestorów jako rodzaj usługi, której celem jest przygotowanie terenu pod daną inwestycję, z pominięciem ich aspektów naukowych czy konserwatorskich”⁵⁰. Pojawia się jednak obawa, że coraz bardziej pobłażliwe traktowanie nauki (szczególnie nauk humanistycznych) i nasilający się konsumpcjonizm nie wróżą zmian na lepsze. Mimo dużego zainteresowania archeologią, nadal pokutuje romantyczne podejście społeczeństwa i niedowierzanie w naukowy, interdyscyplinarny charakter tej dziedziny. Istotne jest więc kształtowanie jej rzeczywistego wizerunku. Zadanie to można realizować w ramach przekazywania społeczeństwu informacji (ekwiwalentu za zniszczone relikty) pozyskanych w wyniku wykopalisk⁵¹. Na koniec smutna refleksja. Po jednej z wielu prelekcji na temat wybranych aspektów badań na Targu Siennym w czasie dla widzów, pośród pytań pojawiła się wątpliwość młodej słuchaczki: „Czy badania archeologiczne opóźnią otwarcie centrum handlowego?” – *Vox populi, vox Dei...*

Summary

Due to the requirements imposed by the Act on the Protection and Maintenance of Monuments, as well as the investment boom, an increase in archaeological works is observed. On the example of large urban centers, like Gdańsk, which have been used intensively since the Middle Ages, two different types of supervision are presented, including: linear excavations for installations or wide-laying pits constituting the stage of works at the Hay Market site, explored mainly in the archaeological research mode. For the latter category, the source query and the information obtained during the supervision are presented. They confirm that this is an inappropriate form for the study of large areas

⁴⁷ M. Wołyńska, *Gdańskie dziedzictwo...*, s. 74.

⁴⁸ P. Kościelecki, *Nadzór jako forma...*, s. 30-31.

⁴⁹ Z. Kobyliński, *Archeologia polska na początku XXI wieku - szanse i zagrożenia*, w: *Archeologia wobec wyzwań współczesności*, red. M. Przybyła, M. Winiarska-Kabacińska, Poznań 2010, s. 13, 18.

⁵⁰ M. Pawleta, *Przeszłość we współczesności...*, s. 117.

⁵¹ Bywa z tym różnie, często widoczny jest "prymat ekonomii" – Z. Kobyliński, *Archeologia polska...*, s. 14; M. Pawleta, *Przeszłość we współczesności...*, s. 119-124.

of considerable thickness. An attempt is made to explain the causes of the situation and its consequences for the archaeological heritage of Gdańsk.

BIBLIOGRAFIA

Źródła

Archiwum Państwowe w Gdańsku 15/937, 2085.

architekturmuseum.ub.tu-berlin.de/index.php?p=51&SID=15274583041744.

docplayer.pl/24445476-Zalecenia-dla-wojewodzkich-konserwatorow-zabytkow-pracownikow-d-s-ochrony-zabytkow-archeologicznych-wu.o.z.-oraz-dla-kierujacych-badaniami.html.

Freie Stadt Danzig Geländeplan z 1927 r., Bibl. Gd. PAN, sygn. B553, sekcje: 21_39 i 21_40.

Korszański M., *Sprawozdanie z nadzoru archeologicznego podczas prac ziemnych wykonywanych w strefie VIII na stanowisku 93 w rejonie Targu Siennego w Gdańsku w 2015 roku*, maszynopis przechowywany w WUOZ w Gdańsku, Gdańsk 2015.

Krzywdziński R., Gomoliszek A., *Sprawozdanie z IV i V etapu badań archeologicznych przeprowadzonych na stanowisku 93 przy Targu Siennym w Gdańsku w latach 2015-2016*, maszynopis przechowywany w WUOZ w Gdańsku, Gdańsk 2016.

Krzywdziński R., Wołyńska M., *Sprawozdanie z nadzoru archeologicznego przeprowadzonego podczas prac instalacyjnych na ulicy Wierzbowej w Gdańsku w 2017 roku*, maszynopis przechowywany w WUOZ w Gdańsku, Gdańsk 2017.

Plan Gdańska Daniela Buhsego z lat 1866–1869, Bibl. Gd. PAN, sygn. C I 40, sekcja II.

Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 9 czerwca 2004 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich, robót budowlanych, badań konserwatorskich i architektonicznych, a także innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków oraz badań archeologicznych i poszukiwań ukrytych lub porzuconych zabytków ruchomych, Dz.U. z 2004 r., nr 150, poz. 1579.

Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 27 lipca 2011 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich, robót budowlanych, badań konserwatorskich, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków oraz badań archeologicznych, Dz.U. z 2011 r., nr 165, poz. 987.

Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 14 października 2015 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich, robót budowlanych, badań konserwatorskich, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków oraz badań archeologicznych i poszukiwań zabytków, Dz.U. z 2015 r., poz. 1789.

Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 22 czerwca 2017 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań

architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków, Dz.U. z 2017 r., poz. 1265.

Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 2 sierpnia 2018 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków

Standardy metodyczne i dokumentacyjne badań archeologicznych i opracowań ich wyników, „Kurier Konserwatorski” nr 6 (2010).

Ustawa z dnia 15 lutego 1962 r. o ochronie dóbr kultury, t.j. Dz.U. 1962 nr 10 poz. 48.

Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, t.j. Dz.U. z 2017 r., poz. 2187, z 2018 r., poz. 10.

Załącznik do wniosku z dnia 31.10.2013 r., o wydanie pozwolenia na prowadzenie badań archeologicznych w Gdańsku, na obszarze między ulicami 3-go Maja, Hucisko, Wały Jagiellońskie, Okopowa i Armii Krajowej; przechowywany w WUOZ w Gdańsku.

Zarządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 8 września 1994 r. w sprawie uznania za pomnik historii, Monitor Polski z 1994 r., nr 50, poz. 415.

Literatura

Abłamowicz D., *Badania archeologiczne przy tak zwanych wielkich inwestycjach (między teorią a praktyką w realiach regionalnych)*, w: *Archeologia wobec wyzwań współczesności*, red. M. Przybyła, M. Winiarska-Kabacińska, Poznań 2010, s. 73-102.

Barylewska-Szymańska E., *Dyskusyjne kamieniczki*, „30 dni” nr 2 (2000).

Domańska H., *Eugenia pod ukoronowanym lwem. Dzieje łoży i wolnomularzy Gdańska i Sopotu, XVIII-XXI wiek*, Gdańsk 2006.

Friedrich J., *Odbudowa Głównego Miasta w Gdańsku w latach 1945-1960*, Gdańsk 2015.

Gawlicki M., *Zabytkowa architektura Gdańska w latach 1945-1951. Kształtowanie koncepcji konserwacji i odbudowy*, Gdańsk 2012.

Gruszkowski W., *Rozwój przestrzenny*, w: *Historia Gdańska*, t. 4.1, red. E. Cieślak, Sopot 1998.

ibedeker.pl/relacje/piwnice-senatu-wolnego-miasta-gdanska/.

Kobyliński Z., *Archeologia polska na początku XXI wieku – szanse i zagrożenia*, w: *Archeologia wobec wyzwań współczesności*, red. M. Przybyła, M. Winiarska-Kabacińska, Poznań 2010.

Kobyliński Z., Gawlicki M., Wysocki J., *Program badań terenu przyszłej inwestycji „Forum Radunia” Gdańsk – Targ Rakowy i Targ Sienny*, Warszawa 2012.

Kobyliński Z. (i in.), *Geoarcheologiczne niedestrukcyjne rozpoznanie terenu przyszłej inwestycji „Forum Radunia”*, Warszawa 2012.

Kobyliński Z., Wysocki J., *Cienie i blaski systemu zarządzania dziedzictwem archeologicznym w Polsce*, w: *System ochrony zabytków w Polsce – analiza, diagnoza, propozycje*, red. B. Szmygin, Lublin – Warszawa 2011.

Kościelecki P., *Nadzór jako forma prac archeologicznych: aspekty konserwatorskie i metodologiczne. Prace archeologiczne i wykopaliskowe w latach 1999-2001: próba charakterystyki*, Warszawa 2002.

Leś K., *Nadzór archeologiczny w teorii i praktyce (na przykładzie woj. podkarpackiego)*, „Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego” nr 23 (2012).

Maciakowska Z., *Kształtowanie przestrzeni miejskiej Głównego Miasta w Gdańsku do początku XV wieku. Fontes commentationesque ad res gestas Gedani et Pomeraniae*, Gdańsk 2011.

Marciniak A., Pawleta M., *Archaeology in crisis: the case of Poland*, w: *Archaeology and the global economic crisis. Multiple impacts, possible solutions*, red. N. Schlanger, K. Aitchison, Paryż 2010.

nid.pl/upload/iblock/3c1/3c1466427ed7a94902408ba51279661e.pdf.

Omilanowska M., *Problematyka identyfikacji narodowej i regionalnej na przykładzie architektury Gdańska lat 1871-1914. Gdańska czy(li) niemiecka?*, w: *Mecenat artystyczny a oblicze miasta*, red. D. Nowacki, Kraków 2008, s. 169-184.

Paner H., *Archeologia Gdańska w latach 1988-2005*, w: *Archeologia Gdańska*, t. 1, red. Z. Borowski, L. Kajzer, H. Paner, Gdańsk 2006.

Pawleta M., *Przeszłość we współczesności. Studium metodologiczne archeologicznie kreowanej przeszłości w przestrzeni społecznej*, Poznań 2016.

Piekalski J., *Wstęp*, w: *Wratislavia Antiqua*, t. 1, red. C. Buśko, J. Piekalski, Wrocław 1999.

Seidler K., Trzciński M., *Wykład prawa dla archeologów*, Warszawa 2009.

Trzciński M., *Przestępczość przeciwko zabytkom archeologicznym. Problematyka prawno-kryminalistyczna*, Warszawa 2010.

Wołyńska M., *Gdańskie dziedzictwo archeologiczne a wielkie inwestycje, trzy dekady zmagania*, w: *Rozpoznać przeszłość w teraźniejszości. Dziedzictwo w obliczu transformacji*, red. J. Kolano, J. Kolasińska, Kraków 2018.

Andrzej Wróbel

Archiwum Państwowe w Piotrkowie Trybunalskim

TROSKA O OCHRONĘ DÓBR KULTURY W REGIONIE NA PRZYKŁADZIE ARCHIWUM PAŃSTWOWEGO W PIOTRKOWIE TRYBUNALSKIM ODDZIAŁ W TOMASZOWIE MAZOWIECKIM

CARE FOR THE PROTECTION OF REGIONAL CULTURAL ASSETS ON THE EXAMPLE OF THE STATE ARCHIVE IN PIOTRKÓW TRYBUNALSKI BRANCH IN TOMASZÓW MAZOWIECKI

1. Wstęp

Celem artykułu jest ukazanie roli, jaką pełni Archiwum Państwowe w Piotrkowie Trybunalskim Oddział w Tomaszowie Mazowieckim¹ w ochronie materiałów archiwalnych. Przynależą one, ze względu na wartość historyczną, w szerokim zakresie pojęciowym do *dóbr kultury*². W takim aspekcie archiwalia zostały potraktowane w Konwencji o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego, którą podpisano dnia 14 maja 1954 r. w Hadze³.

W ustawie z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami⁴ znajduje się stwierdzenie, iż ochronę materiałów archiwalnych wchodzących w skład narodowego zasobu archiwalnego regulują odrębne przepisy. Najważniejsze z nich są zawarte w ustawie z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach⁵. Była ona wielokrotnie nowelizowana, co spowodowało, że jej zapisy w wielu miejscach odbiegają od tych, które zostały pierwotnie przyjęte⁶.

¹ Dalej, zarówno w odniesieniu do obecnej, jak i wcześniejszych form organizacyjnych tomaszowskiego archiwum: APTM.

² Szerzej na temat postrzegania materiałów archiwalnych jako dziedzictwa narodowego R. Borychowski, *Archiwalne dziedzictwo narodowe a narodowy zasób archiwalny*, w: *Zatrzymać przeszłość dogonić przyszłość. Pamiątnik VI Powszechnego Zjazdu Archiwistów Polskich*, red. W. Chorążyczewski, K. Strykowski, Warszawa 2013, s. 277-286.

³ Dz.U. z 1957 r., nr 46, poz. 212.

⁴ T.j. Dz.U. z 2017 r., poz. 2187, z 2018 r. poz. 10.

⁵ Dz.U. z 1983 r., nr 38, poz. 173, t.j. Dz.U. z 2018 r., poz. 217, 357, 398, 650; por. L. Łysiak, *Nowe polskie prawo archiwalne*, „Archeion” nr 82 (1987), s. 7-28.

⁶ M. Konstankiewicz, *Trzydzieści lat obowiązywania ustawy z 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach*, „Archiwista Polski” nr 2 (2014), s. 61-69.

Ta ustawa stanowi podstawę polskiego prawa archiwalnego⁷. Wprowadziła pojęcie narodowego zasobu archiwalnego, za który uznano wszystkie materiały archiwalne, mające znaczenie jako źródło informacji o wartości historycznej objętych ochroną prawną. Uwzględniając kryterium własnościowe, wprowadziła podział materiałów archiwalnych na państwowy i niepaństwowy zasób archiwalny. W przypadku zasobu powstającego w wyniku działalności podmiotów państwowych i samorządowych ustawa zawiera przepisy określające postępowanie z taką dokumentacją, warunki jej prawnej ochrony oraz przepisy karne z tym związane. W dalszej jej części, opisującej niepaństwowy zasób archiwalny, wskazane są zasady postępowania z dokumentacją wchodzącą do takiego zasobu oraz tryb jej przekazywania do archiwów państwowych⁸.

W ustawie zostały określone system organizacji działalności archiwalnej archiwów państwowych, Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych oraz zasady udostępniania materiałów archiwalnych. W myśl ustawy zasób archiwalny archiwów państwowych stanowią materiały archiwalne powstałe na terenie ich działania oraz ich zasób historyczny z wyłączeniem dokumentacji wchodzącej do zasobu archiwów państwowych o charakterze centralnym. Zgodnie z nią, do zadań archiwów państwowych należą: kształtowanie państwowego zasobu archiwalnego; gromadzenie, ewidencjonowanie, przechowywanie, opracowywanie, zabezpieczanie i udostępnianie materiałów archiwalnych należących do ich zasobu archiwalnego; kontrola postępowania z materiałami archiwalnymi wchodzącymi do państwowego zasobu archiwalnego; wydawanie uwierzytelnionych odpisów, wypisów, wyciągów i reprodukcji przechowywanych materiałów, a także wydawanie zaświadczeń na podstawie tych materiałów; prowadzenie prac naukowych oraz wydawniczych w dziedzinie archiwistyki i dziedzin pokrewnych; popularyzacja wiedzy o materiałach archiwalnych oraz prowadzenie działalności informacyjnej; wykonywanie zadań określonych w przepisach o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach⁹.

Ustawa zawiera 7 rozdziałów: przepisy ogólne, postępowanie z materiałami archiwalnymi i inną dokumentacją, państwowy zasób archiwalny, niepaństwowy zasób archiwalny, przepisy karne,

⁷ Pod pojęciem prawa archiwalnego należy rozumieć zespół norm prawnych regulujących zasady i tryb postępowania z dokumentacją oraz określający system organizacji działalności archiwalnej i kompetencje organów administracji rządowej w tym zakresie, za: Kancelaria i archiwum zakładowe. Podręcznik, red. E. Borodij, wyd. 4, Warszawa 2009, s. 244.

⁸ A. Regliński, *Archiwizacja dokumentacji w jednostkach państwowych i samorządowych*, Wrocław 2016, s. 19.

⁹ *Ibidem*, s. 210-211; T. Matuszak, *Rola i zadania strażnika pamięci – pomiędzy tradycją a współczesnością*, w: *Ochrona dóbr kultury. Aktualne wyzwania*, red. M. Różański, N. Kasperek, Łódź 2016, s. 97.

zmiany w przepisach obowiązujących oraz przepisy przejściowe i końcowe. W 2008 roku dołączono rozdział 4a poświęcony dokumentacji osobowo-płacowej. Ustawa liczy ogółem 60 artykułów.

Innymi aktami obowiązującymi w zakresie ochrony materiałów archiwalnych są akty prawne i normatywy z zakresu: Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych i archiwów państwowych, postępowania z dokumentacją, udostępniania dokumentacji oraz tworzenia i likwidacji archiwów państwowych¹⁰.

Ważnym źródłem dotyczącym tego tematu jest także „Strategia archiwów państwowych na lata 2010-2020”¹¹. Zgodnie z nią, misją archiwów państwowych jest trwałe zachowanie świadectw przeszłości i zapewnienie do nich powszechnego dostępu w celu wspierania rozwoju państwa i społeczeństwa obywatelskiego¹². Taką właśnie wizję stara się pełnić APTM.

2. Historia archiwum w Tomaszowie Mazowieckim

Oddział powstał w 1950 r. i miał od początku swego istnienia ważne znaczenie dla Tomaszowa Mazowieckiego¹³. Utworzono go na mocy Zarządzenia Ministra Oświaty z dnia 21 lipca 1950 r. Stanowił wtedy oddział Wojewódzkiego Archiwum Państwowego w Łodzi¹⁴. Jego pierwszym kierownikiem był Włodzimierz Rudź, który pełnił tę funkcję do stycznia 1991 r.. Po nim tomaszowskim archiwum kierowali: Andrzej Kędzierski (1991), Czesław Ogórek (1991-1995), Teresa Kaczmarek (1995-1997) i Andrzej Wróbel (1997 – do chwili obecnej).

Ta placówka archiwalna swoim zasięgiem działania obejmowała miasto Tomaszów Mazowiecki i powiat brzeziński. W 1952 roku przejęła zasób zlikwidowanego Oddziału Archiwum Państwowego w Rawie Mazowieckiej. Tym samym objęła również swoim zasięgiem powiat rawski. W 1952 roku ta instytucja uzyskała status Powiatowego Archiwum Państwowego¹⁵. Kolejna zmiana w strukturze archiwów państwowych nastąpiła w 1976 roku. Utworzono wówczas Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Piotrkowie Trybunalskim. Nastąpiło to na mocy Zarządzenia nr 4 Ministra Nauki,

¹⁰ M. Hubka, *Gromadzenie i zabezpieczanie dokumentacji przez archiwa państwowe a zagadnienia ochrony dóbr kultury*, w: *Ochrona dóbr kultury. Aktualne wyzwania*, red. M. Różański i N. Kasperek, Łódź 2016, s. 129.

¹¹ Załącznik do Komunikatu nr 1/2010 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z dnia 23 grudnia 2010 r. (dalej: *Strategia*).

¹² T. Matuszak, *Misja, wizja i strategia – rzecz o zarządzaniu i funkcjonowaniu archiwów*, w: *Nowe funkcje archiwów*, red. I. Mamczak-Gadkowska, K. Strykowska, Poznań 2015, s. 29-47.

¹³ J. Góral, R. Kotewicz, *Dwa wieki Tomaszowa Mazowieckiego. Zarys dziejów miasta 1788-1990*, Tomaszów Mazowiecki 1992, s. 348.

¹⁴ B. Jędrzejczyk, *Organizacja i funkcjonowanie Archiwum Państwowego w Piotrkowie Trybunalskim Oddział w Tomaszowie Mazowieckim*, maszynopis pracy licencjackiej przechowyw. w AP w Piotrkowie Trybunalskim Oddz. w Tomaszowie Mazowieckim, s. 9; *Historia Tomaszowa Mazowieckiego w źródłach archiwalnych. Dokumenty z zasobu Archiwum Państwowego w Piotrkowie Trybunalskim Oddział w Tomaszowie Mazowieckim*, red. M. Hubka, M. Ordak, A. Wróbel, Tomaszów Mazowiecki 2010, s. 49.

¹⁵ *Archiwum Państwowe w Piotrkowie Trybunalskim Oddział w Tomaszowie Mazowieckim. Informator o zasobie archiwalnym*, oprac. R. Kotewicz, Cz. Ogórek, Tomaszów Mazowiecki 1994, s. 7; R. Kotewicz, *Archiwum Państwowe w Tomaszowie Mazowieckim 1950-1992*, Tomaszów Mazowiecki 1992, s. 3.

Szkolnictwa Wyższego i Techniki z dnia 21 stycznia 1976 r. w sprawie utworzenia wojewódzkich archiwów państwowych¹⁶. Swoim zasięgiem objęło obszar ówczesnego województwa piotrkowskiego. Tomaszowskie archiwum zostało wtedy zdegradowane do rangi ekspozytury archiwum piotrkowskiego. Podstawą obniżenia statusu placówki były również: Zarządzenie nr 1 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z dnia 31 stycznia 1976 r. w sprawie utworzenia na terenie poszczególnych województw archiwów państwowych i zniesienia dotychczasowych oddziałów terenowych archiwów wojewódzkich oraz Pismo okólne nr 1 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z dnia 31 stycznia 1976 r. w sprawie realizacji zarządzeń dotyczących reorganizacji sieci archiwalnej¹⁷.

Ekspozytura stanowiła najniższą jednostkę w strukturze archiwalnej. Pełniła tylko rolę magazynu. Była otwarta jedynie przez dwa dni w tygodniu – w środy i soboty¹⁸. W pozostałe dni Włodzimierz Rudź pracował w centrali w Piotrkowie. Dopiero od dnia 1 stycznia 1980 r., po licznych staraniach podjętych przez piotrkowskie archiwum, wsparte przez władze Tomaszowa Mazowieckiego i łódzkie środowisko naukowe, tomaszowskie archiwum odzyskało rangę oddziału¹⁹.

3. Zadania ochrony dóbr kultury wykonywane przez APTM

a) Gromadzenie

Gromadzenie materiałów archiwalnych stanowi jedno z głównych zadań archiwów państwowych. Jednym z najważniejszych celów ujętych w strategii ich działalności jest zapewnienie właściwych warunków gromadzenia i trwałego przechowywania zasobu archiwalnego w postaci tradycyjnej i cyfrowej²⁰. Obejmuje ono działania polegające na przejmowaniu materiałów archiwalnych z jednostek objętych tzw. nadzorem archiwalnym, zgodnie z obowiązującym prawem, oraz w drodze zakupów i darowizn. Cel strategiczny, czyli przechowywanie zasobu archiwalnego w postaci tradycyjnej i cyfrowej, ma być realizowany poprzez zabezpieczanie archiwaliów przed zniszczeniem bądź kradzieżą, magazynowanie i przechowywanie w określonych warunkach oraz utrzymywanie ich w należyтым stanie, a także permanentne monitorowanie. Dotyczy zatem działań z zakresu

¹⁶ Por. S. Sierpowski, D. Matelski, *Dzieje archiwistyki polskiej. Wybór źródeł*, Poznań 1988, s. 200.

¹⁷ APPT, nr zesp. 705, sygn. II/1.

¹⁸ Z. Tobiański, *Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Piotrkowie Trybunalskim*, Piotrków Trybunalski 1976, s. 1.

¹⁹ APPT, nr zesp. 705, sygn. II/1.

²⁰ *Strategia*, s. 14.

przechowywania materiałów archiwalnych w sposób pozwalający na trwałe zachowanie i przechowywanie informacji²¹.

Ten cel strategiczny systematycznie realizuje tomaszowska placówka archiwalna. Już od początku swego istnienia archiwum przejmowało akta miast, gmin, organów administracji państwowej, zakładów przemysłowych oraz stowarzyszeń i organizacji społecznych. Tylko w 1951 r. zgromadziło około 75 metrów bieżących²² akt²³, natomiast w 1954 r. około 150 mb akt²⁴. Zasób APTM systematycznie wzrastał i na koniec 1975 r. składał się z 220 zespołów zawierających 55 875 jednostek, co stanowiło 1050,50 mb²⁵. W okresie ekspozytury przejęcia materiałów archiwalnych wpisywano do księgi nabytków Wojewódzkiego Archiwum Państwowego w Piotrkowie Trybunalskim. Po odzyskaniu statusu oddziału archiwum wznowiło przejmowanie dokumentów z urzędów, zakładów oraz instytucji państwowych. Napływały wówczas akta byłych gromadzkich rad narodowych oraz dokumenty notariuszy z Opoczna i Tomaszowa Mazowieckiego²⁶.

Najwięcej materiałów archiwalnych wpłynęło w latach dziewięćdziesiątych XX wieku. Przyczyniły się do tego zmiana ustroju w Polsce oraz upadek przemysłu. Oddział przejmował akta miejskich i gminnych rad narodowych, urzędów miast i gmin sprzed reformy samorządowej oraz zlikwidowanych zakładów przemysłowych. W ostatnich latach zmniejszyła się liczba przejmowanych materiałów archiwalnych. Zasób tomaszowskiego archiwum jednak stale się powiększał. O ile na koniec 1988 r. obejmował 242 zespoły liczące 77 862 jednostki mierzące 1385 mb²⁷, to na dzień 31 grudnia 2017 r. liczył 657 zespołów – 140 902 jednostki archiwalne²⁸, 2034,86 mb, w tym: dokumentacji aktowej – 128 251 ja, dokumentacji technicznej – 154 ja, dokumentacji kartograficznej – 1244 ja, dokumentacji fotograficznej – 5927 ja, filmów – 4 ja, materiałów ulotnych – 5305 ja, oraz innej – 17 ja²⁹.

Aby zabezpieczyć materiały archiwalne przed zniszczeniem, kierownik Włodzimierz Rudź przeprowadzał co miesiąc kontrolę składnic tzw. „odpadków”. W ten sposób uratowano przed zniszczeniem najcenniejsze dokumenty rodu Ostrowskich z Ujazdu. Ze względu na ich unikatową wartość

²¹ Zob.: *Zasady postępowania z materiałami archiwalnymi. Ochrona zasobu archiwalnego*, red. M. Borowski, A. Czajka, A. Michaś, Warszawa 2011.

²² Dalej: mb.

²³ APTM, *Powiatowe Archiwum Państwowe w Tomaszowie Mazowieckim*, nr zesp. 567, sygn. 8, *Sprawozdanie z działalności w 1951 r.*

²⁴ APTM, sygn. 11, *Sprawozdanie z prac archiwum w 1954 r.*

²⁵ APTM, sygn. 32, *Sprawozdanie z działalności w 1975 r.*

²⁶ Z. Zielińska, Włodzimierz Rudź (1925–2002) *Zarys biografii*, „Badania nad dziejami Regionu Piotrkowskiego” nr 6 (2007), s. 45.

²⁷ APTM, *Kancelaria własna, Sprawozdanie z działalności archiwum w 1988 r.*

²⁸ Dalej: ja.

²⁹ APTM, *Sprawozdanie KN-1 według stanu na 31 grudnia 2017 r.*

historyczną przekazano je do Wojewódzkiego Archiwum Państwowego w Łodzi³⁰. Oddział przeprowadzał także liczne kontrole w archiwach zakładowych. Wizytowano wszystkie archiwa zakładowe instytucji szczebla powiatowego i niższego, znajdujące się na terenie objętym zasięgiem tomaszowskiej placówki. Celem kontroli i wizytacji było dopilnowanie prawidłowego opracowania, przechowywania i przekazywania akt do archiwum lub na makulaturę³¹.

Aby bezpiecznie przechowywać zgromadzony zasób archiwalny, oddział starał się poprawiać warunki lokalowe. Przez wiele lat borykał się bowiem z problemami lokalowymi. Pomieszczenia były niedostosowane do potrzeb archiwalnych. Kłopoty te skończyły się na początku 1992 r., kiedy to podjęto starania, wspierane przez władze miejskie i dyrekcję Zakładów Włókien Chemicznych „Wistom”, które doprowadziły do przekazania archiwum budynku po byłym przedszkolu zakładowym przy ul. Spalskiej 120^{32,33}. Przeniesiono do niego cały zasób oraz przejęto zaległą dokumentację z urzędów, zakładów przemysłowych i instytucji³⁴.

W początkowym okresie funkcjonowania przejmowane do tomaszowskiego archiwum akta były w bardzo złym stanie, ponieważ znajdowały się wcześniej na strychach, w szopach, w zawilgoconych piwnicach, niekiedy zalane, ze śladami pleśni, pogniecione czy rozerwane. Włodzimierz Rudź pieczołowicie czyścił je z zabrudzeń, osuszał i prostował zagniecenia. W tej dziedzinie tomaszowskie archiwum przodowało wśród wszystkich powiatowych archiwów podległych Archiwum Państwowemu w Łodzi³⁵.

Oddział do dzisiaj nie posiada jednak pracowni konserwatorskiej. Konserwacja sprowadza się do drobnych prac intrologatorskich, odkurzania akt oraz ich paginacji, przekładania do teczek wiązanych oraz pudeł z tektury bezkwasowej (przekłada się rocznie około 30 mb akt, w 1987 r. w pudłach umieszczono 43 mb akt³⁶). Ponadto w oddziale średnio rocznie odkurza się około 400 mb akt.

³⁰ APTM, nr zesp. 567, sygn. 48, *Księga nabytków*, s. 2, 4.

³¹ Z. Zielińska, *Włodzimierz Rudź...*, s. 35.

³² R. Kotewicz, *Archiwum...*, s. 5.

³³ Jest to budynek wolnostojący z małym podpiwniczeniem rozczłonkowany poziomo z dachem wielospadowym. Posiada powierzchnię zabudowy 964,70 m², kubaturę 5830,10 m³ oraz 936 m² powierzchni użytkowej. APTM, *Kancelaria własna, Koncepcja projektowa adaptacji na cele archiwalne budynku dawnego przedszkola w Tomaszowie Mazowieckim przy ul. Spalskiej 120*. Dzięki środkom przyznanych przez Naczelną Dyрекcję Archiwów Państwowych adaptowano budynek na cele archiwalne. W latach 1998-2017 przeprowadzono szereg prac remontowych. Urządzono sześciostanowiskową pracownię naukową, której w 2011 r. nadano imię Włodzimierza Rudzia. Ważne okazało się stworzenie pracowni do popularyzacji zasobu archiwalnego. Od tej pory wystawy, sesje, konferencje naukowe, odczyty można było organizować w siedzibie Oddziału. Wyremontowanie magazynów, docieplenie budynku, remont dachu poprawiły warunki przechowywania materiałów archiwalnych. Założenie monitoringu, instalacji antywłamaniowej i przeciwpożarowej zwiększyło bezpieczeństwo przechowywania i udostępniania zasobu. Ochrona obiektu jest sprawowana w postaci uzbrojonego stanowiska interwencyjnego wraz z reakcją grupy interwencyjnej.

³⁴ R. Kotewicz, *dz. cyt.*, s. 5.

³⁵ M. Bandurka, *Dziesięć lat działalności archiwów powiatowych na terenie województwa łódzkiego*, „Archeion” nr 35 (1961), s. 92.

³⁶ APTM, *Kancelaria własna, Sprawozdanie z działalności za 1987 r.*

b) Mikrofilmowanie i digitalizacja

Aby zabezpieczyć akta przed zniszczeniem, w 2008 r. została w oddziale uruchomiona pracownia do mikrofilmowania, która sporządzała mikrofilmy zarówno z zasobu tomaszowskiej placówki, jak również z centrali w Piotrkowie. Obowiązujące obecnie zarządzenia dotyczące mikrofilmowania podkreślają rolę, jaką pełnią mikrofilmy w zabezpieczaniu materiałów archiwalnych – zarówno w sensie stanu fizycznego, jak i treści oraz wizerunku dokumentów na wypadek ich zniszczenia lub utraty, a także udostępnianiu i uzupełnianiu zasobu. Zgodnie z Zarządzeniem nr 11 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z dnia 28 grudnia 1999 r. w sprawie mikrofilmowania ewidencji mikrofilmów w archiwach państwowych oraz Zarządzeniem nr 6 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z dnia 30 czerwca 2004 r. zmieniającym zarządzenie w sprawie mikrofilmowania i ewidencji mikrofilmów w archiwach państwowych, mikrofilmowanie obejmuje szczególnie materiały o najwyższej wartości historycznej, a także te, które znajdują się w złym stanie fizycznym, często użytkowane w działalności archiwum, wypożyczane lub scalane. Do końca 2017 r. zmikrofilmowano wszystkie zespoły Urzędów Stanu Cywilnego z lat 1806-1906, czyli blisko 400 tys. stron, oraz pierwszą najstarszą serię „Akt miasta Tomaszowa Mazowieckiego” z lat 1817-1867 (ponad 220 tys. stron)³⁷.

Oddział nie był w stanie wykonać normy mikrofilmowania wyznaczonej przez Naczelną Dyрекcję Archiwów Państwowych – 135 tys. klatek rocznie (tab. 1), co związane było z częstymi awariami kamery, którą oddział otrzymał z Archiwum Państwowego w Łodzi. Ponadto dokumenty miały różne formaty, co znacznie utrudniało pracę. Wiele czasu zajmowało ich rozprostowywanie. Zdarzało się, iż akta wymagały ponownej paginacji, ponieważ występowały częste pomyłki.

Sporządzone w oddziale mikrofilmy negatywowe przesyłano do Narodowego Archiwum Cyfrowego w Warszawie w celu obróbki chemicznej, kontroli technicznej oraz sporządzenia zabezpieczającego mikrofilmu pozytywowego oraz kopii właściwej, która była zwracana do archiwum³⁸. W 2017 r. na mocy pisma Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych zaprzestano mikrofilmowania.

³⁷ M. Ordak, *Reprografia materiałów archiwalnych jako forma ochrony dóbr kultury w państwowej sieci archiwalnej*, w: *Ochrona dóbr kultury. Aktualne wyzwania*, red. M. Różański, N. Kasperek, Łódź 2016, s. 141.

³⁸ *Ibidem*, s. 138-139; K. Figiel, *Czy nowe musi wypierać stare? Mikrofilmowanie i digitalizacja w działalności archiwów*, „Archiwista Polski” nr 1.89 (2018), s. 32.

Tab. 1. Mikrofilmowanie w latach 2008-2017. Za: APTM, *Kancelaria własna, Sprawozdania z działalności za lata 2008-2017*.

Lp.	Rok	Ilość klatek
1.	2008	94 601
2.	2009	135 073
3.	2010	78 590
4.	2011	101 134
5.	2012	94 969
6.	2013	96 955
7.	2014	100 159
8.	2015	84 449
9.	2016	42 861
10.	2017	33 622
	Razem:	862 413

Zbliżone cele do mikrofilmowania ma digitalizacja materiałów archiwalnych. Zgodnie z Zarządzeniem nr 13 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z dnia 29 czerwca 2011 r. w sprawie digitalizacji zasobu archiwalnego archiwów państwowych do wymienionych w przypadku mikrofilmowania zadań dołączyły: zapewnienie powszechnego dostępu do materiałów archiwalnych w rozległych sieciach teleinformatycznych, popularyzowanie zasobu archiwalnego i archiwów, wspieranie edukacyjnych funkcji archiwów oraz świadczenie usług digitalizacyjnych.

Tomaszowski Oddział Archiwum Państwowego wykonuje zadania z dziedziny digitalizacji poprzez zlecanie ich firmom zewnętrznym. W ten sposób zabezpieczono: podania o dowody osobiste z lat 30. ubiegłego wieku dotyczące mieszkańców Tomaszowa, księgi ludności stałej powiatu brzezińskiego, akta miasta Brzezin i Strykowa, Rady Opiekuńczej w Brzezinach, Komitetu Miejskiego Stronnictwa Demokratycznego w Tomaszowie Mazowieckim oraz akta gminy Niesułów.

W serwisie szukajwarchiwach.pl zamieszczono ogółem 67 790 skanów. Znalazły się wśród nich: akta stanu cywilnego gmin, parafii rzymskokatolickich, okręgów bożniczych, Starostwa Powiatowego w Brzezinach Ekspozytura w Tomaszowie Mazowieckim, Rady Opiekuńczej w Brzezinach, Akta miast Brzezin i Strykowa, gminy Niesułów oraz Komitetu Miejskiego Stronnictwa Demokratycznego w Tomaszowie Mazowieckim. Dzięki digitalizacji najczęściej zamawiane w pracowni naukowej dokumenty stały się ogólnodostępne³⁹.

³⁹ M. Ordak, *Reprografia...*, s. 142.

4. Zakończenie

Obecnie Archiwum Państwowe w Piotrkowie Trybunalskim Oddział w Tomaszowie Mazowieckim jest nowoczesną instytucją. Spełnia ważną rolę w gromadzeniu, opracowywaniu, udostępnianiu i zabezpieczeniu dokumentacji archiwalnej, zapewniając odpowiednie warunki jej przechowywania. Uczestniczy również w digitalizowaniu własnego zasobu.

Summary

The aim of the article is to show the role of the State Archive in Piotrków Trybunalski, Branch in Tomaszów Mazowiecki in the protection of archival materials, securing documentation, its taking over to the resource, maintenance and its protection against damage by creating appropriate conditions for its storage, microfilming or digitalization.

BIBLIOGRAFIA

Źródła

Konwencja o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego wraz z regulaminem wykonawczym do tej Konwencji oraz Protokół o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego, podpisane w Hadze dnia 14 maja 1954 r., Dz.U. z 1957 r., nr 46, poz. 212.

Pismo okólne nr 1 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z dnia 31 stycznia 1976 r. w sprawie realizacji zarządzeń dotyczących reorganizacji sieci archiwalnej.

Materiały archiwalne, Archiwum Państwowe w Piotrkowie Trybunalskim, zespół nr 705.

Materiały archiwalne, Archiwum Państwowe w Piotrkowie Trybunalskim Oddział w Tomaszowie Mazowieckim, *Kancelaria własna; Powiatowe Archiwum Państwowe w Tomaszowie Mazowieckim*, zespół nr 567.

Ustawa z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach, Dz.U. z 1983 r., nr 38, poz. 173, t.j. Dz.U. z 2018 r., poz. 217, 357, 398, 650.

Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, t.j. Dz.U. z 2017 r., poz. 2187, z 2018 r. poz. 10.

Strategia archiwów państwowych na lata 2010-2020. Załącznik do Komunikatu nr 1/2010 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z dnia 23 grudnia 2010 r.

Zarządzenie Ministra Oświaty z dnia 21 lipca 1950 r. w sprawie utworzenia Oddziału w Tomaszowie Mazowieckim Wojewódzkiego Archiwum Państwowego w Łodzi.

Zarządzenie nr 4 Ministra Nauki, Szkolnictwa Wyższego i Techniki z dnia 21 stycznia 1976 r. w sprawie utworzenia wojewódzkich archiwów państwowych.

Zarządzenie nr 1 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z dnia 31 stycznia 1976 r. w sprawie utworzenia na terenie poszczególnych województw archiwów państwowych i zniesienia dotychczasowych oddziałów terenowych archiwów wojewódzkich.

Zarządzenie nr 11 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z dnia 28 grudnia 1999 r. w sprawie mikrofilmowania ewidencji mikrofilmów w archiwach państwowych

Zarządzenie nr 6 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z dnia 30 czerwca 2004 r. zmieniającym zarządzenie w sprawie mikrofilmowania i ewidencji mikrofilmów w archiwach państwowych.

Zarządzenie nr 13 Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych z dnia 29 czerwca 2011 r. w sprawie digitalizacji zasobu archiwalnego archiwów państwowych.

Literatura

Archiwum Państwowe w Piotrkowie Trybunalskim Oddział w Tomaszowie Mazowieckim, *Informator o zasobie archiwalnym*, red. R. Kotewicz, Cz. Ogórek, Tomaszów Mazowiecki 1994.

Bandurka M., *Dziesięć lat działalności archiwów powiatowych na terenie województwa łódzkiego*, „Archeion” nr 35 (1961).

Borychowski R., *Archiwalne dziedzictwo narodowe a narodowy zasób archiwalny*, w: *Zatrzymać przeszłość dogonić przyszłość. Pamiętnik VI Powszechnego Zjazdu Archiwistów Polskich*, red. W. Chorążyczewski, K. Strykowski, Warszawa 2013.

Figiel K., *Czy nowe musi wypierać stare? Mikrofilmowanie i digitalizacja w działalności archiwów*, „Archiwista Polski” nr 1.89 (2018).

Góral J., Kotewicz R., *Dwa wieki Tomaszowa Mazowieckiego. Zarys dziejów miasta 1788-1990*, Tomaszów Mazowiecki 1992.

Historia Tomaszowa Mazowieckiego w źródłach archiwalnych. Dokumenty z zasobu Archiwum Państwowego w Piotrkowie Trybunalskim Oddział w Tomaszowie Mazowieckim, red. M. Hubka, M. Ordak, A. Wróbel, Tomaszów Mazowiecki 2010.

Hubka M., *Gromadzenie i zabezpieczanie dokumentacji przez archiwa państwowe a zagadnienia ochrony dóbr kultury*, w: *Ochrona dóbr kultury. Aktualne wyzwania*, red. M. Różański, N. Kasperek, Łódź 2016.

Jędrzejczyk B., *Organizacja i funkcjonowanie Archiwum Państwowego w Piotrkowie Trybunalskim Oddział w Tomaszowie Mazowieckim*, maszynopis pracy licencjackiej przechowyw. w Archiwum Państwowym w Piotrkowie Trybunalskim Oddział w Tomaszowie Mazowieckim.

Kotewicz R., *Archiwum Państwowe w Tomaszowie Mazowieckim 1950-1992*, Tomaszów Mazowiecki 1992.

Łysiak L., *Nowe polskie prawo archiwalne*, „Archeion” nr 82 (1987).

Kancelaria i archiwum zakładowe. Podręcznik, red. E. Borodij, Warszawa 2009.

Konstankiewicz M., *Trzydzieści lat obowiązywania ustawy z 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach*, „Archiwista Polski” nr 2 (2014).

Matuszak T., *Misja, wizja i strategia – rzecz o zarządzaniu i funkcjonowaniu archiwów*, w: *Nowe funkcje archiwów*, red. I. Mamczak-Gadkowska, K. Strykowska, Poznań 2015.

Matuszak T., Rola i zadania strażnika pamięci – pomiędzy tradycją a współczesnością, w: *Ochrona dóbr kultury. Aktualne wyzwania*, red. M. Różański, N. Kasperek, Łódź 2016.

Ordak M., *Reprografia materiałów archiwalnych jako forma ochrony dóbr kultury w państwowej sieci archiwalnej*, w: *Ochrona dóbr kultury. Aktualne wyzwania*, red. M. Różański, N. Kasperek, Łódź 2016.

Regliński A., *Archiwizacja dokumentacji w jednostkach państwowych i samorządowych*, Wrocław 2016.

Sierpowski S., Matelski D., *Dzieje archiwistyki polskiej. Wybór źródeł*, Poznań 1988.

Tobiański Z., *Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Piotrkowie Trybunalskim*, Piotrków Trybunalski 1976.

Zasady postępowania z materiałami archiwalnymi. Ochrona zasobu archiwalnego, red. M. Borowski, A. Czajka, A. Michaś, Warszawa 2011.

Zielińska Z., *Włodzimierz Rudź (1925-2002) Zarys biografii*, „Badania nad dziejami Regionu Piotrkowskiego” nr 6 (2007).